

પ્રસ્તાવના

દ્રવ્યગુણ પર્યાયનો રાસ

શ્રીમન્ મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજીગણિવિરચિત શ્રી દ્રવ્યગુણ પર્યાયના રાસનું આ સંશોધન અમોએ હસ્તલિખિત ચાર પ્રતો ઉપરથી નીચે પ્રમાણે કરેલું છે.

૧. કાર્ધપણ એક શુદ્ધપ્રાયઃ અતે સારી પ્રતિ ઉપરથી પૂજ્ય મુનિ મહારાજ શ્રી પુણ્યવિજયજી મહારાજશ્રીએ પ્રેસ ક્રાપી તૈયાર કરેલી હતી, તેને મુખ્ય રાખીને સંશોધન કરવામાં આવેલું છે.
૨. બીજી પ્રતિ પૂજ્ય મુનિ મહારાજ શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજશ્રીએ મોકલેલી હતી, જેમાં ૬૦ પાના છે. અને તે લગભગ શુદ્ધ જેવી છે. જેની સંજ્ઞા અમોએ ભા૦ રાખેલી છે. તેનું કારણ એ કે તે પ્રતિ પ્રાયઃ પાટણ ભાભાના પાડાના ભંડારની છે. એમ સમજીને એ સંજ્ઞા રાખેલી છે. જેના ઉપર લખેલું છે કે-શા. અંબાલાલ યુનિલાલના જ્ઞાનભંડારની પ્રત છે.
૩. ત્રીજી પ્રત પાલીતાણા શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીના ભંડારની છે. જે લગભગ શુદ્ધશુદ્ધ કહી શકાય. તેના પાના ૬૬ છે. જેની સંજ્ઞા અમોએ પાલિ૦ રાખેલ છે. તેના ઉપર પણ એવાજ અક્ષરોથી શા. અંબાલાલ યુનિલાલના જ્ઞાનભંડારનું નામ છે.
૪. તથા ચોથી, માત્ર મૂળ ઢાળોની એક પ્રત પણ પૂજ્ય મુનિ મહારાજ શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજ તરફથી અમને મોકલવામાં આવી હતી. તેના પાના ૧૮ છે. અને લગભગ શુદ્ધ જણાઈ છે : તેની સંજ્ઞા અમોએ મૂ૦ રાખેલ છે.

તથા

૫. છપાયેલ દ્રવ્યાનુયોગ તર્કણ :
  ૬. આવક લીમસી માણકના પ્રકરણ રતનાકરમાં છપાયેલ આ રાસ.
  ૭. “ જૈન વિજય ” પત્ર તરફથી સારાંશરૂપે બહાર પડેલ ચોપડી :
એ ત્રણેય પણ સાથે રાખેલ છે.
- પ્રેસ ક્રાપીમાં ૧૫મી ઢાળ પછી ટખો હતો જ નહીં : તે અમે ભા૦ અને પાલિ૦ પ્રતો ઉપરથી લીધેલ છે. ભા૦ કરતાં પાલિ૦ માં કંઈક કંઈક વિશેષતા પણ હતી. જે, તે તે સ્થળે બતાવી છે.

આ સંશોધનમાં પ્રેસકોપીને મુખ્ય રાખીને બાકીની પ્રતિઓના પાઠા-
ન્તરો તે તે સંજ્ઞા આપીને નીચે ટીપ્પણમાં આપવામાં આવેલા છે.

અમોએ અંથકારની ભાષા જેવી ને તેવી સાંગોપાંગ કાયમ રાખી છે.
તે વખતની ગુજરાતી ભાષામાં જે શબ્દો જેમ લખાય છે તેમજ છપાવ્યા છે.
તો પણ તેમાં ક્યાંક ક્યાંક અનુસ્વાર : હ્રસ્વઃ દીર્ઘ : એ ના અમુક વિગેરેમાં
ફેટલેક અંશે એક સરખું ધોરણ પ્રતિઓમાં જ મચવાએલું ન હોવાથી અમે
પણ ક્યાંક ક્યાંક સાચવી શક્યા નથી. વિશેષમાં—આવા દુરધિગમ્ય અન્યને
સમજવો ઘણો જ કઠીન છે, એટલે અભ્યાસીઓને એ મુશ્કેલી ઓછી
નડે, માટે અંથને સમજીને ઠેકઠેકાણે ચિન્હોનો ઉમેરો અમોએ કર્યો છે.
ન્યાય અને તર્કથી ભરેલો અંથઃ ટુંકા ટુંકા વાક્યોઃ થોડામાં ઘણું કહેવાનુંઃ
આ સ્થિતિમાં જો રીતસર ચિન્હો મૂકવામાં ન આવે, તો વાચકોને ભારે
ગુચ્ચવણ પડે, એમ અમને જણાયું હતું. કયા વાક્યનો સંબંધ ક્યાં લેવો ? તે
ગુચ્ચવણ ઠામ ઠામ ઉભી થાય તેમ છે. એટલે ચિન્હોની સગવડ વિના અંથ
સમજવો બહુ જ કઠીન હોવાથી વાચકોની સરળતા ખાતર ચિન્હોનો
ઉમેરો કરવો પડ્યો છે. ચિન્હોનું જો કે એક સરખું ધોરણ રાખવા કાળજી
રાખી છે, છતાં ક્યાંક ક્યાંક રખલના થઈ નહીં હોય, એમ તો કહી
શકાય જ નહીં. અંથ સમજવામાં પણ ક્યાંક ભૂલ થવાથી યથાયોગ્ય ચિન્હ
મૂકવાને બદલે અન્યથા પણ મૂકાઈ ગયેલ હોવાનો સંભવ છે. પરંતુ એવી
કવચિત્ થયેલી રખલનાઓ સજ્જનો સુધારીને વાંચશે, તથા અમને સૂચવશે તો
આગળ ઉપર તે રખલનો નીકળી જઈને અંથ ઉત્તરોત્તર વધારે વ્યવસ્થિત થશે.

પૂન્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજશ્રીએ જે જે અંથોના અવતરણો
આપેલા છે, તેના સ્થળો બની શકે તેટલા અમોએ ટાંકેલા છે, પરંતુ બીજા
કામોની ભીડ અને અંથ જલ્દી વાચકોના હાથમાં સમર્પવાની ઉતાવળને
અંગે અંથો કઢાવી તથા બહારથી મંગાવી કોઈ કોઈ અવતરણોના સ્થળો
ટાંકવાનું બનેલ નથી. તે ત્રુટી અભ્યાસીઓ પૂર્ણ કરી લેશે. એવી આશા
રાખીએ છીએ. કેમકે—ઘણા અંથો પ્રસિદ્ધ છે.

અંથો—અંથકારો તથા મતોની સૂચિ પાછળ આપેલ છે. તે સિવાય
વાદ સ્થળોની સૂચિ વિસ્તાર ભયથી આપવામાં આવેલ નથી.

જો કે વિષય ગાંભીર્ય અને પ્રાચીન સમયની ભાષાને લીધે આ અંથને
રીતસર સમજાવવા માટે સારાંશરૂપે એક વિસ્તૃત ટીપ્પણ લખવાની અમારી
ધમ્મકા હતી. પરંતુ વખતને અભાવે હાલમાં તે મુદતવી રાખવામાં આવેલ

છે. અવકાશ એ સારાંશ: વિવેચનાત્મક ટીપ્પણ; તથા બાંકીના પરિ-
શિષ્ટો: તેમાં આપી જેમ અને તેમ અંથને વિશેષ વિશદ કરી આપવાની
ભાવના છે.

તો પણ પ્રારંભિક પ્રવેશક અભ્યાસી માટે અંથના વિષયોનો છુટા
બોલ રૂપે સંક્ષિપ્ત સંગ્રહ તો પાછળ આપવામાં આવેલ છેજ. તે પ્રથમ
મુખ્ય પાઠે કરીને જો અંથમાં પ્રવેશ કરવામાં આવશે, તો પણ અભ્યાસીને
ઘણી સરળતા થશે. અંથના વિષયોની અનુક્રમણિકા પણ વિગતવાર
આપવામાં આવી છે.

આ અંથની સાથે જૈનધર્મના તત્ત્વજ્ઞાન ઉપર વિશેષ દૃઢતા થવા
માટે આધુનિક દ્રવ્યક્ષેત્ર: કાળ: ભાવ: ઉપર જૈન દષ્ટિથી પ્રકાશ પાડનારા
ત્રણ નિબંધો આપવામાં આવેલા છે. જેથી વાચકોની બુદ્ધિને અને વિચારણા-
શક્તિને એક જાતનો વેગ અવસ્થ મળશેજ.

અંથનું છાપ કામ જેમ અને તેમ વાચનારને અનુકૂળ પડે, તેવી
રીતે મોટા ટાઇપોમાં, પેરીગ્રાફ: તથા બીજી વ્યવસ્થા: છાપકામ અને સંશો-
ધનના જેમ અને તેમ સુંદર તત્ત્વો દાખલ કરીને છપાવવામાં આવેલ છે.
અમારી ઇચ્છા આ અંથને છાપકામ અને સંશોધનનો નમુનો ઉત્પન્ન
કરવાની હતી. પરંતુ વખતને અભાવે તેમાં કેટલીક ખામીઓ રહેવા પામી
છે. છતાં પણ બનતી કાશીષે ખૂબ વ્યવસ્થા આણવા પ્રયત્નો કર્યા છે,
જેમ વાચક મહાશયો સ્પષ્ટ જોઈ શકશે.

પરિશિષ્ટો વિગેરે જોડીને કેટલુંક લંબાણ કરવાની જો કે હાલની પદ્ધતિ છે,
પરંતુ તે એવું કોઈ ભગીરથ કામ છે, એવી અમારી માન્યતા નથી. તે તદ્દન
મુશ્કેલ જ હોય છે. પરંતુ એવી રીતે બહુ લંબાણ કરવાથી અંથો છપાવવા
અર્થ વિશેષ આવે છે, અને તે પછી પડતર પડચા રહે છે, ત્યારે
અંથો મોટા ડાળદમામથી છપાવીને મોટા ખર્ચે તૈયાર કરેલાની કિંમત
ભારે થવાથી સ્ટોકના સ્ટોક પડ્યા રહેલા અને પાછળથી નજીવી કિંમતે
કાઢી નાખવા પડેલાના દાખલા છે. એક તો આપણી પાસે પૈસાની સગવડ
અમુક પ્રમાણમાં મળી શકતી હોય, “જનસમાજને સસ્તામાં મૂળ અંથ
આપવો” એ ઉદ્દેશ માંડ પાર પડી શકે તેમ હોય, તેવામાં કેટલુંક નકામું
લંબાણ કરીને અંથોની કિંમત વધારી મૂકવી, એ કેટલાક વિદ્વાનોની બીજા
યોગ્ય કામને અભાવે એવા કામને મોટું સ્વરૂપ આપીને પોતાના બોટા
અર્થ આણુ રાખવાની યુક્તિ રૂપે હોવાની શંકા કેમ ન કરી શકાય ?

યુરોપ વિગેરે દેશની સ્થિતિ જુદી છે. આપણા દેશની સ્થિતિ જુદી છે. ખરા અભ્યાસી તો ગ્રંથમાંથી અભ્યાસ મારફત બધી વસ્તુ મેળવી શકશે. અને જેઓ અભ્યાસીઓ નથી તેની આગળ માત્ર પંડિતાઇનો ડાળ બતાવવા માટે કેટલીક લાંબી લાંબી સૂચિઓ ધરવામાં આવતી હોય, એમ અમને તો લાગે થાય છે. “કેટલા ગ્રંથો ઉપરથી અમોએ સંશોધન કર્યું છે ?” તેની લાંબી લાંબી સૂચિ આપવામાં આવે છે. શું એ દેલ નથી ? પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજ જેવા મહાન ગ્રંથકારે આ ગ્રંથ બતાવવામાં કેટલા ગ્રંથો ઉપર નજર નાંખી હશે ? તેની આપણને કલ્પના આવવીજ મુશ્કેલ છે. અને-જો તેનું લિસ્ટ કરવામાં આવે તો કેવડું મોટું થાય ? પણ એવો ડાળ બતાવવાની એ મહાત્માઓનાં દિલમાં સ્વપ્ને પણ લાવના નહોતી, અને જાણ હોય, પરંતુ આજ્ઞાલના ફટકીયા મોતી વધારે ચમકવાનો ડાળ કરે છે, પરંતુ મર્મજ મોણસો તેની પાછળના ક્ષુદ્ર હેતુઓ સમજી લીધા વિના રહેતા નથી. ભોળા અને ભદ્રિક પરિણામી લોકો ઘણી વખત જો કે એવી રીતે છેતરાય છે. પરંતુ એ તો દુનિયાનો એવો કેટલોક ક્રમ પરાપૂર્વથી ચાલ્યો આવે છે, જેને માટે વિચાર કરવો નકામો છે.

શ્રી ઉપાધ્યાયજી મહારાજ માટે શ્રીમદ્ યશોવિજયજી ઉપાધ્યાય વિચારિત ગુર્જર સાહિત્ય સંગ્રહના પ્રથમ ભાગમાં કંઈક સવિસતર લખવામાં આવેલ છે, તેમાંથી જણાસુએને જોઈ લેવા લલામણુ છે.

અહીં તો એટલું જ કહેવાનું છે કે-તેમનો જૈન દર્શનઃ જૈન તત્ત્વજ્ઞાનઃ જૈન આચાર્યોઃ જૈન આગમોઃ તીર્થંકર પરમાત્માઓઃ ઉપર અનન્ત રાગ છે, અનન્ય ભક્તિભાવ છે. તે અંધ શ્રદ્ધાસ્પે નહીં, પરંતુ અત્યંત વિચારપૂર્વક છે. તેઓ લખે છે કે-

“સમ્યગ્દર્શનની જે સ્વરૂચિ, તરૂપ જે સુરક્ષિતા-સુગંધ, બસ સેવાપણું, તેણે, મુઝમતિ-મારી જે મતિ, શુભ ગુણે કરીને વાસી-આસ્તિક્ય ગુણે કરી અંગો અંગ પ્રણમી તેહની સ્વેચ્છા રૂચિ રૂપેઈ છધ” ઢાળ ૧૭ ગા. ૯

જૈન દર્શનમાં દીક્ષિત થયા માટેજ તેને વળગી રહ્યા અને જેમ તેમ કરીને તેનું મંડન કરવું પડ્યું છે, એમ નથી. તે કાળના સમગ્ર દર્શનો અને વિચાર શ્રેણીઓમાં યથેચ્છ વિચરવા છતાં તે સર્વથી પર એવી જૈન વાણીમાં વિશેષ રંગાતા ગયા છે, અને એ રંગને પરિણામે ઉચ્છળા ઉચ્છળાને તેમણે અનેક ગ્રંથો રત્નોના ઢગેઢગ પણ ખડા કરી દીધા છે. કાશીમાં અભ્યાસ કર્યા પછી

ન્યાયના એવા અંશે બનાવી બતાવ્યા કે જેથી ત્યાંના ભદ્રાચાર્યને ખુશ થઈને ન્યાયવિશારદનું ખિરૂદ આપવું પડેલ છે. એટલે આવા પુરુષને કુપમં-
કુક કહી શકાયજ નહીં. તેમના અંશેની દલિલો ઘણીજ વ્યાપક હોય છે, દાર્શનિકોના ખંડન મંડન તો પ્રાસંગિક હોય છે, પરંતુ સર્વકાળે જૈનવાણી-
ની લબ્યતા, સુંદરતા, વિચારશીલતા, ગહનતા, કાયમ દરેક જમાનામાં જણાયા કરે, તેવી છાપ ઉત્પન્ન કરવાનું ખાસ મુખ્ય હોય છે. આજના યુગમાં પણ જો તેઓશ્રી હોત તો હાલના વૈજ્ઞાનિકોની પણ જે ખબર લેત તે જોવા જેવી હોત. પ્રત્યક્ષ પ્રયોગોથી સાબિતીઓની હાલના વૈજ્ઞાનિકોની પોકળતાની ધૂળ સારી રીતે ઉડાડી હોત. જગતની અંદર ઘણા તત્ત્વો એવા છે, કે જે કોઈપણ રીતે પ્રયોગ ગમ્ય થઈ શકે તેમ હોતાજ નથી. દાખલા તરીકે સ્વાભાવિક સ્વસ્થ માણસનું હાર્ટ (હૃદય) કેમ ચાલે છે ? તેના લોહીની ગતિ કેવી હોય છે ? તે બરાબર જોઈ શકાયજ નહીં. મરેલાનું હૃદય પ્રત્યક્ષ જોવાય છે, પણ તે, તે વખતે તો સ્વસ્થ નથી. કદાચ ઍકસરે વિગેરે જોવા સાધનોથી કંઈક ખ્યાલ આવે, પણ સંપૂર્ણ ખ્યાલ ન આવે. દરેક દરેક મનુષ્યોમાં ફેરફાર હોય છે. દરેક મનુષ્ય અને દરેક પ્રાણીમાં જે થોડો ધણો ફરક હોય છે કે તેની નોંધ ક્યાં ? એવાતો અનેક પદાર્થો છે કે-જે પ્રયોગગમ્ય કરી શકાય તેમ છેજ નહીં. મોટો ભાગ અનુમાન ઉપરજ આધાર રાખવો પડે છે. સારે પોતાના અનુમાનો ખરા, અને બીજાના અનુમાનો ખોટાં. આતો એક સ્વાર્થો માણસનુંજ વલણ ગણાય.

અમુક કોઈ મનુષ્યમાં વારસાથી કેટલા તત્ત્વ ઉતરી આવેલા છે ? તેનું પાકું લિસ્ટ લાવવું મુશ્કેલ છે.

પરંતુ આજે એવી વ્યક્તિ આપણા શાસનમાં નથી એટલે આપણે કેટલુંક ચલાવી લેવું પડે છે. જેમ તેમના કાળની સર્વ વિચારશ્રેણીઓને સામે રાખીને જૈન તત્ત્વજ્ઞાનની સર્વોપરિતાની વિચારણા કરવામાં આવી છે, તેજ પ્રમાણે હાલના સમયમાં પણ એ વસ્તુસ્થિતિ સ્થિર કરવાની ખાસ જરૂર છે.

હાલનું વિજ્ઞાન પણ કુદરતમાં નથી, તેની શોધ કરી શકતું નથી. અને કુદરતમાં છે તેની જ શોધ કરે છે, તેમાં નવીનતા શી ? તેનો અર્થ એટલો જ કે આપણી જાણ બહાર હોય, તેને આપણી જાણવામાં લાવે છે, એજ અર્થ છે.

તેજ રીતે જૈન દર્શનમાં પણ કુદરતની સાંગોપાંગ વિવિધતા વર્ણવી છે, બીજું કંઈ નથી. એ વિવિધતાની વિગત તથા વિસ્તૃત સ્વરૂપ સિદ્ધ જ્ઞાની હોય, તો આપણી જાણમાં એવી રીતે લાવી આપે કે હાલના વિજ્ઞાનની તુચ્છતા વિષે

પણુ આપણને બરાબર જાણુ થયા વિના રહે નહીં. તથાપ્રકારના રહસ્યજ્ઞ પુરુષોને અભાવે આપણે જૈન શાસનમાંથી ઘણું ન જાણી શકીએ, પરંતુ એટલાથી તેની ત્રુટિ સાબિત થઈ શકતી નથી.

સારાંશ કે-પૂજ્ય ઉપાધ્યાયજી મહારાજ જેવા મહાન્ પ્રતિપાદક પુરુષોની યુગેયુગે જૈન શાસનને જરૂર છે: જેથી કરીને જૈન શાસનની સર્વાં તિશાથી ખરી ખુબી યુગે યુગે જીવંતરૂપે સમજતા રહે, તેવા પુરુષો પાકતા રહે, એવી આશા સાથે વિરમીએ છીએ.

તા. ૧૫-૩-૩૮
મહેસાણા

શ્રી જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ

શ્રી દ્રવ્ય: ગુણ: પર્યાય:નો રાસ.

વિસ્તૃત વિષયાનુક્રમણિકા.

૧ સ્તબકના મંગળાચરણનો શ્લોક.

પૃષ્ઠ ૧૧

ઢાળ ૧ લી.

[દ્રવ્યાનુયોગના જ્ઞાનની તથા જ્ઞાનીની મહત્તા શાસ્ત્રપ્રમાણો સાથે વર્ણવી છે]

ગાથા વિષય

૧ ગુરુનમસ્કાર: વિષયાદિ-

અનુબંધ ચતુષ્ટય

૩

૨-૩ દ્રવ્યાનુયોગ મહિમા :

૪

ચરણાનુયોગ કરતાં અપેક્ષાએ દ્રવ્યાનુયોગની મહત્તા :

૫

સમ્મતિ, ઉપદેશપદ અનેષોડશકનાં પ્રમાણો

૫

૪ દ્રવ્યાનુયોગાસક્તને આધાકર્માદિ દોષોની અસત્યતા

૫

પંચકલ્પ: સૂત્રકૃતાંગ અને પ્રશમરતિ પ્રકરણના પ્રમાણો ૫-૬

૫ બાહ્ય અને અભ્યન્તર ક્રિયાનો ભેદ

૬

દશવૈકલ્પિક સૂત્રનું પ્રમાણ

૬

૬ દ્રવ્યાનુયોગ ઉપર શુક્લ ધ્યાનનો આધાર

૭

પ્રવચનસારનું પ્રમાણ:-

૭

૭ ગીતાર્થ જ્ઞાનીની મહત્તા:

૮

સમ્મતિ અને વ્યવહાર સૂત્રનું પ્રમાણ:

૮

જ્ઞાનગીતાર્થ: અને ચારિત્ર ગીતાર્થના પ્રકારો

૮

૮ અંથકારની પરિણતિ

૯

અંથકારના ઇચ્છાયોગ: યોગદષ્ટિનું પ્રમાણ

૯

૯ આ અંથના મૂળ આધારો: અને ગુરુવચનની પરતંત્રતા

૯

જ્ઞાનમદ ન કરવાની ભલામણ

ઢાલ ખીજી.

દ્રવ્ય: ગુણ: પર્યાય:

[૧ દ્રવ્ય: ગુણ: પર્યાય: ના લક્ષણો.

૨ ત્રણેયમાં ભેદ: અભેદ: ત્રણ પ્રકાર: ત્રણ-લક્ષણ શુક્ત એક પદાર્થ:એ પ્રકારે અંથના દ્વારો.

૩ દ્રવ્ય. ગુણ: પર્યાય:નો ભેદ: ઉર્ધ્વતા પ્રચય સામાન્ય: તિર્થક્ પ્રચય સામાન્ય:

૪ ભેદના કારણો-સ્વરૂપ ભેદ: એક: અનેક: આધાર: આધેય: ઇન્દ્રિય ગોચરતા: સંજ્ઞા: સંખ્યા: લક્ષણ:થી ભેદ.]

૧ દ્રવ્યનું લક્ષણ ૧૦

ગુણ: પર્યાય: અને દ્રવ્યની એકરૂપતા ૧૦

૧ દ્રવ્યની સ્વાભાવિકતા: સાંપેક્ષિતા વિષે ચર્ચા ૧૧

તત્ત્વચર્ચાનું પ્રમાણ ૧૧

૨ ગુણ લક્ષણ: પર્યાય લક્ષણ: ગ્રંથના દ્વારે ૧૧

દ્રવ્યોના સામાન્યથી ગુણ અને પર્યાયો ૧૨

૩ મોતીની માળાને દૃષ્ટાંતે ત્રણેયનો ભેદ ૧૨

દ્રવ્ય-સામાન્ય: ગુણ-પર્યાય-વિશેષો: ૧૨

૪ ૧ ઉર્ધ્વતા સામાન્ય : દૃષ્ટાન્ત સાથે ૧૨

ક્ષણિકવાદી બૌદ્ધ, નૈયાયિક : સદૃશવાદીના મતો. ૧૩

૫ તિર્યક્ પ્રત્ય સામાન્ય દૃષ્ટાન્તો સાથે ૧૩

દ્વિગંબરનો મત અને તેનું સમાધાન ૧૪

૧ ઉર્ધ્વતા સામાન્યના બે બેદ ૧૪

આધશક્તિ: સમુચિત શક્તિ: ૧૪

૭ ધી: ધાસ: અને દુધ:ના દૃષ્ટાંતો ૧૫

૮ જીવમાં ઉર્ધ્વતા સામાન્યની દૃષ્ટમા ૧૫

ગીતા તથા વીશીના પ્રમાણ ૧૬

૯ આધ શક્તિ અને સમુચિત શક્તિ ઉપર નયો: ૧૬

ઉપનિષદનું પ્રમાણ. ૧૭

૧૦ ગુણ: પર્યાય : વ્યક્તિ રૂપે ૧૭

તે દીગમ્બર મત ૧૭

૧૧ દીગમ્બર મત ખંડન ૧૭

સમ્મતિ તર્કનું પ્રમાણ ૧૮

૧૨ ગુણાર્થિક નય ન માનવા વિષે ૧૮

સમ્મતિ તર્ક તથા સૂત્રોનું પ્રમાણ ૨૦

૧૩ એજ ચર્ચા ચાલુ ૨૦

૧૪ દ્રવ્ય: ગુણ: પર્યાય: માં પરસ્પર ભેદના કારણો ૨૧

એક: અનેક: થી ભેદ ૨૧

૧૫ આધાર: આધેય: ઇન્દ્રિય ગોચરતા:થી ભેદ ૨૧

૧૬ સંજ્ઞા: સંખ્યા: ને લક્ષણ:થી ભેદ ૨૨

ત્રીજી ઢાળ

અભેદ પક્ષ:

[૧. એકાંતે ભેદ માનવામાં દોષો: ૧ ગુણગુણિ ભાવનો દોષ: અનવસ્થા દોષ: વ્યવહાર દોષ: ભારની અધિકતા દોષ: અનેક દ્રવ્યોના એક પર્યાયમાં એકતા: દ્રવ્યની નિત્યતા: કાર્યોત્પત્તિનો અપ્રસંગ:]

- ૧ એકાંત અભેદ પક્ષે-ગુણગુણિ ભાવનો ઉચ્છેદ ૨૩
- ૨ અનવસ્થા દોષ ૨૪
- ૩ “સોનું તેજ કુંડલ છે” એ વ્યવહાર દોષ ૨૪
- ૪ દ્રવ્યમાં ગુણ અને પર્યાયનો ભાર વધવો જોઈએ ૨૫
નવા નૈયાયિકનો મત
- ૫ જુદા જુદા દ્રવ્યના પર્યાય રૂપ ધરને એક માનવામાં આવે છે. ૨૫
- ૬ જીવ: અજીવ: વિગેરે દ્રવ્યનૈયત્યનો ભંગ થાય ૨૬
તથા એક પરિણતિનો ભંગ થાય.
- ૭ કારણમાંથી કાર્યની ઉત્પત્તિ ન થાય. ૨૭
- ૮ કારણમાં સત્તા રૂપે કાર્ય છતાં પ્રથમથી જ ન દેખાય ? ૨૭
- ૯ નૈયાયિકની ખાસ ચર્ચા ૨૮
પ્રશ્ન:-કારણ કાળે વિદ્યમાન કાર્ય ઉત્પન્ન ન થાય, પણ
તેનું જ્ઞાન કેમ ન થાય ? ૨૮
- ૧૦ ઉત્તર:-કારણમાં કાર્ય દ્રવ્યાર્થથી નિત્ય છે, અને પર્યાર્થયાથી
અનિત્ય છે, તો દ્રવ્યાર્થથી તો જ્ઞાન થાય જ છે. ૨૮
- ૧૧ સર્વથા અસત્ પદાર્થ જ્ઞાનમાં ભાસેજ નહીં. ૨૯
યોગાચારનો મત ૨૯
- ૧૨ ભૂતકાળનો ઘટ “મેં હમણા જાણ્યો.” ત્યાં વર્તમાન કાલીન
દ્રવ્યની પ્રતીતિ થાય છે. અથવા નૈગમ નયથી અતીત
વિષયમાં વર્તમાનતાનો આરોપ થાય છે. ૩૦
- ૧૩ જો અસત્ પદાર્થો અસત્ કાળે ભાસે, તો ત્રણેય કાળમાં
શશશૃંગનો ભાસ થવો જોઈએ. ૩૦
- ૧૪ માટે અછતાનું જ્ઞાન ન થાય ૩૧

૧૫ ભેદવાદી નૈયાયિકઃ અભેદવાદી સાંખ્યઃ ઉભયવાદી જૈનઃ ૩૧
અન્ય-યોગ-વ્યવચ્છેદ દ્વાત્રિંશિકાના પ્રમાણે ૩૧-૩૨

ઢાળ ૪ થી

ભેદાભેદના પરસ્પર વિરોધનું તાત્ત્વિક સમાધાનઃ

[૧. ભેદાભેદના વિરોધનો પરિહાર;
૨ તેથી ઉત્પન્ન થતો નયવાદઃ અને સમ્મતંગીઃ
૩ તથા સમ્મતંગીનું વિસ્તૃત સ્વરૂપઃ]

૧ ભેદાભેદ સાથે કેમ રહે ?	૩૨
સપ્રમાણ જૈન સિદ્ધાન્તોમાં દઢ રહેવાની ભલામણ	૩૩
૨ ભેદાભેદ સાથે રહી શકે છે.	૩૩
૩ રૂપ અને રસ સ્પષ્ટ રીતેજ સાથે રહે છે કે નહીં ?	૩૪
પ્રત્યક્ષ આગતમાં દ્રષ્ટાંતની જરૂર શી ?	૩૪
૪ સ્થામપણું અને રક્તપણું એકજ ઘડામાં દેખાય છે કે ?	૩૫
૫ એકજ માણસમાં આળકપણુંઃ યુવાનપણુંઃ વૃદ્ધપણુંઃ દેખાય છે કે ?	૩૫

સમ્મતિનું પ્રમાણ

૬ ભેદ હોય ત્યાં અભેદ ન જ હોય, એવી નૈયાયિકની શંકાનું સમાધાન	૩૬
૭ જૈન દર્શનને તો જડ અને ચેતનમાં ભેદાભેદ માનવામાં વાંધો નથી	૩૬
૮ જેનો ભેદ, તેનોજ અભેદ : અને જેનો અભેદ તેનોજ ભેદ.	૩૭
સેંકડો નયોની ઉત્પત્તિનું આ જ ખીજ છે	૩૭
૯ દ્રવ્યઃ ક્ષેત્રઃ કાળઃ અને ભાવઃ વિગેરેને આશ્રયીને કરોડોભાંગ થાય છે. ટુંકામાં સમ્મતંગી	૩૯
૧૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩ સમ્મતંગીના ૭ ભાગાનું સ્વરૂપ	૪૯
સાત ભાગોની નિયમિતતા વિષે ચર્ચા	૪૦
૧૪ સમ્મતંગીના જ્ઞાનનું રૂપ	૪૨

ઢાળ પ મી

નયઃ પ્રમાણુઃ વિચાર અને દ્રવ્યાર્થિક નયના દિગમ્બર- પ્રક્રિયાથી ૧૦ પ્રકાર

[પ્રમાણુઃ વાક્ય અને નય વાક્યનો વિવેકઃ દિગમ્બર પ્રક્રિયાએ નયના બેદોઃ નવ નયોઃ ત્રણ ઉપનયઃ અધ્યાત્મ શૈલિના ખેજ નયોઃ વિગેરે તેમાંથી નવ નયોમાંના પ્રથમ દ્રવ્યાર્થિક નયના દશ બેદો આ ઢાળમાં સમજાવ્યા છે.]

૧ પ્રમાણુ વાક્ય અને નય વાક્યનો વિષયઃ	૪૩
૨ નય વાક્યમાં દ્રવ્યાર્થિકની મુખ્ય વૃત્તિ અને ઉપચાર વૃત્તિ	૪૪
૩ નય વાક્યમાં પર્યાયાર્થિકની મુખ્ય વૃત્તિ અને ઉપચાર વૃત્તિ	૪૫
૪ પર્યાયાર્થિક દ્રવ્યાર્થિકની મુખ્યતા અને ઉપચારનું ધોરણ	૪૫
૫ એક નય એકજ ગ્રહણ કરે તો દુર્નયતા	૪૬
૬ શ્વેતામ્બર નય વ્યવસ્થાની વિશેષતા	૪૬
૭ દિગમ્બર પ્રક્રિયામાં અવ્યવસ્થા છતાં જાણવા માટે તેનો ઉદ્દેશ્ય	૪૭
૮ દિગમ્બર પ્રક્રિયાએ નયના બેદો	૪૭
૯ દશ પ્રકારના દ્રવ્યાર્થિકમાંથી શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક (૧)	૪૪
૧૦ દૃષ્ટાન્ત-જેમ સંસારી જીવો સહજ સ્વભાવની મુખ્યતાએ સિદ્ધ જેવા ગણાય છે	૪૮
૧૧-૧ સત્તાનીં મુખ્યતાએ શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક (૨)	૪૯
૧૨ દ્રવ્ય તથા પર્યાયના બેદની કલ્પના રહિત શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક (૩)	૪૯
૧૩ વિભાવની મુખ્યતાએ અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક (૪)	૪૯
૧૪ ઉત્પાદ-વ્યય સાપેક્ષ સત્તાગ્રાહક અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકઃ (૫)	૫૦
આ નયની પ્રમાણમાં અતિવ્યાપ્તિ નથી થતી	૫૧
૧૫ બેદકલ્પના સાપેક્ષ અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક (૬)	૫૧
૧૬ અન્વય દ્રવ્યાર્થિક (૭)	૫૧
૧૭ સ્વ દ્રવ્યાદિક ગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક (૮)	૫૨
૧૮ પરદ્રવ્યાદિક ગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક (૯)	૫૨
૧૯ પરમભાવ ગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક (૧૦)	૫૩

ઢાળ ૬ ક્ષી

આકીના ૮ નયો:

[પર્યાયાર્થિક નયના ૬ ભેદો: તથા ખીજા ૭ નયોના પેટા ભેદો સાથે નવેય નયોનું પુરું વર્ણન આ ઢાળમાં કરવામાં આવેલ છે.]

- ૧ મેરૂના દષ્ટાંતે અનાદિ: નિત્ય: શુદ્ધ: પર્યાયાર્થિક નય (૧) ૫૩
- ૨ જૈન શૈલીની ખુખી ૫૪
- ૩ સિદ્ધ પર્યાયને દષ્ટાન્તે સાદિ: નિત્ય: શુદ્ધ: નય (૨) ૫૪
- અને સત્તા ગૌણત્વે અનિત્ય શુદ્ધ પર્યાયાર્થિક (૩) ૫૪
- ૪ સત્તા ગ્રાહક નિત્ય: અશુદ્ધ: પર્યાયાર્થિક નય (૪) ૫૫
- ૫ સિદ્ધ જેવા સંસારી જીવને દષ્ટાંતે નિત્ય: શુદ્ધ: ૫૬
- પર્યાયાર્થિક નય (૫) ૫૬
- ૬ જન્મ મરણાદિ યુક્ત જીવને દષ્ટાંતે અનિત્ય: અશુદ્ધ: ૫૬
- પર્યાયાર્થિક નય (૬) ૫૬
- ૭ નૈગમતા ૩ ભેદ: ભૂતકાળમાં વર્તમાન કાળના આરોપમાં ૫૬
- તત્પર નૈગમ (૧) ૫૬
- ૮ દષ્ટાંત: દીવાળીને દિવસે પ્રભુ મહાવીર પરમાત્મા ૫૭
- નિર્વાણ પામ્યા. ૫૭
- ૯ ભાવિ કાળમાં ભૂતકાળનો ઉપચાર નૈગમ નય (૨) ૫૭
- દષ્ટાંત: જિનેશ્વરને સિદ્ધ કહેવા ૫૭
- ૧૦ વર્તમાનારોપ નૈગમ ૫૮
- દષ્ટાંત: “ ભાત રાધે છે.” ૫૮
- ૧૧ ઓષ સંગ્રહ:ને વિશેષ સંગ્રહ: નયના બે ભેદ ૫૮
- દષ્ટાન્ત: સર્વ દ્રવ્ય એક સરખા. ૫૯
- સર્વ જીવો એક સરખા : ૫૯
- ૧૨ સામાન્ય સંગ્રહ ભેદક વ્યવહાર નય: અને વિશેષ સંગ્રહ, ૫૯
- ભેદક વ્યવહાર નય ૫૯
- દષ્ટાન્ત: ૧ જીવ: અજીવ: દ્રવ્ય છે. ૫૯
- ૨ જીવો સંસારી: અને સિદ્ધો: છે ૫૯
- ૧૩ સૂક્ષ્મ ઝલ્લુસૂત્ર નય અને સ્થૂલ ઝલ્લુસૂત્ર નય ૫૯
- દષ્ટાન્ત: ૧ ક્ષણિક પર્યાય ૬૦
- ૨ મનુષ્યાદિ-પર્યાય ૬૦
- ૧૪ શબ્દ: નયનું લક્ષણ ૬૦
- દષ્ટાન્ત: તટ:તટી: તટમ: આપ: જલમ ૧૪

સમભિરૂઢ નયનું લક્ષણ. દૃષ્ટાન્ત—ઘટઃ કુંભઃ

૧૫ એવંભૂતનયનું લક્ષણ	૬૦
દૃષ્ટાન્તઃ રાજ સભામાં રાજમાનઃ તે રાજ, રનાનાદિક કાર્યમાં ખેઠેલો તે રાજ નહિ.	૬૧
૧૬ નયના ૨૮ ભેદોનો ઉપસંહાર	૬૧
૯૯	

ઢાળ ૭ મી ઉપનયના ભેદો.

સદ્ભૂત વ્યવહારના બે ભેદઃ અસદ્ભૂત વ્યવહારના ૯ ભેદઃ ઉપ-
રાંત અસદ્ભૂત વ્યવહારના ૩ ભેદ. ઉપચરિતોપચરિત વ્યવહારના
ત્રણ ભેદ]

૧ સદ્ભૂત વ્યવહારના ભેદ	૬૨
૨ શુદ્ધ સદ્ભૂત વ્યવહારના અને અશુદ્ધ સદ્ભૂત વ્યવહારના લક્ષણો.	૬૨
૩ દૃષ્ટાન્તઃ ૧ આત્મ દ્રવ્યનું કેવલ જ્ઞાન ૨ આત્મ દ્રવ્યના મતિ જ્ઞાનાદિ શુણો	૬૨
૪ સદ્ભૂત વ્યવહાર નયની વિષય મર્યાદા	૬૩
૫ અસદ્ભૂત વ્યવહારનયનું લક્ષણ	૬૩
૬ દ્રવ્યમાં દ્રવ્યનો ઉપચારઃ અસદ્ભૂત વ્યવહાર નય (૧)	૬૩
૭ શુણમાં શુણનો ઉપચાર—આત્માના મલીન સ્વભાવને કૃષ્ણલેસ્થ્યા કહેવામાં આવે છે (૨)	૬૩
૮ પર્યાયમાં પર્યાયનો ઉપચારઃ હાથીઃ ઘોડાઃ ને પુદ્ગલ સ્કંધ કહેવામાં આવે છે (૩)	૬૪
૯ દ્રવ્યમાં શુણનો ઉપચારઃ હું ઘોળો છું (૪) દ્રવ્યમાં પર્યાયનો ઉપચારઃ હું શરીર છું (૫)	૬૪
૧૦ શુણમાં દ્રવ્યનો ઉપચારઃ તે ગોરો દેખાય છે (૬) પર્યાયમાં દ્રવ્યનો ઉપચારઃ દેહ તે આત્મા (૬)	૬૪
૧૧ શુણમાં પર્યાયનો ઉપચારઃ મતિજ્ઞાન તે શરીર (૮) પર્યાયમાં શુણનો ઉપચારઃ શરીર તે મતિજ્ઞાન (૯)	૬૫
૧૨ અસદ્ભૂત વ્યવહારના ૯ પ્રકારનો ઉપસંહારઃ તથા ખીજા ત્રણ પ્રકારની શરૂઆત	૬૫

- ૧૩ સન્નતીય અસદ્ભૂત વ્યવહારઃ બહુ પ્રદેશી પરમાણુ (૧) ૬૫
- ૧૪ વિન્નતીય અસદ્ભૂત વ્યવહારઃ મૂર્ત મતિ જ્ઞાન (૨) ૬૬
- ૧૫ સન્નતીય-વિન્નતીય અસદ્ભૂત વ્યવહારઃ જીવ અજીવ
વિષયનું જ્ઞાન (૩) ૬૬
- ૧૬ ઉપચરિતાઅસદ્ભૂત વ્યવહારનું લક્ષણ ૬૬
- ૧૭ સ્વન્નતિ ઉપચરિતાસદ્ભૂત વ્યવહાર નયઃ
દષ્ટાન્તઃ હું પુત્રાદિકઃ અથવા મારા પુત્રાદિકઃ (૧) ૬૭
- ૧૮ વિન્નતીય ઉપચરિતાસદ્ભૂત વ્યવહાર નયઃ
દષ્ટાન્તઃ મારા વસ્ત્રાદિક. (૨)
સન્નતીય-વિન્નતીય ઉપચરિતસદ્ભૂત વ્યવહાર
દષ્ટાન્તઃ મારા ગઢઃ દેશઃ વિગેરે (૩) ૬૭
- ૧૯ ઉપનયોનો ઉપસંહારઃ
-
- ૧૦૮

આઠમી ઢાળ

આધ્યાત્મિકનયો અને નયભેદમાં મતાંતરની ચર્ચા:

[૧ અધ્યાત્મ નયના નિશ્ચયઃ અને વ્યવહારઃ એ ભેદોનું પેટા ભેદો અને દષ્ટાંતો સહિત વર્ણન.

૨ દિગંબર પ્રક્રિયાએ નયના જે ભેદો પાડવામાં આવેલા છે, તે માત્ર શિષ્યાઉ વિદ્યાર્થીની શુદ્ધિ ખીલવવા માટેના છે. વાસ્તવિક રીતે એ ભેદો જરૂરના નથી. શ્વેતામ્બર પ્રક્રિયાએ સાત નયો કહેલા છે, તેજ વ્યવસ્થા બરાબર છે. અને તેમાં દરેક પ્રકારનો સમાવેશ થઈ શકે છે. એ આ ઢાળમાં રીતસરની યુક્તિ પૂર્વક સાબિત કરવામાં આવેલું છે.]

૧ નિશ્ચય નયઃ વ્યવહાર નયઃ એ બે આધ્યાત્મિક નયઃ

નિશ્ચયનાઃ—શુદ્ધઃ અને અશુદ્ધઃ એ બે ભેદ. ૬૮

૨ દષ્ટાન્તઃ જીવ તેજ કેવલ-જ્ઞાનઃ શુદ્ધ નિશ્ચય નય (૧) ૬૮

મતિ જ્ઞાનાદિક આત્માઃ અશુદ્ધ નિશ્ચય નય (૨) ૬૮

૩ સદ્ભૂત વ્યવહાર નય અને અસદ્ભૂત વ્યવહાર નયના લક્ષણો ૬૯

૪ સદ્ભૂત વ્યવહારના ઉપચરિતઃ અને અનુપચરિતઃ બે ભેદ

ઉપચરિત સદ્ભૂતનું લક્ષણઃ દષ્ટાન્ત-જીવનું મતિજ્ઞાન ૬૯

૫ અનુપચરિત સદ્ભૂતનું લક્ષણઃ દષ્ટાન્ત-કેવલ જ્ઞાનાદિક

આત્માના ગુણો ૬૯

- ૬ અસદ્બૂત વ્યવહારના ઉપચારિતઃ અને અનુપચારીતઃ એ એ
ભેદો દૃષ્ટાન્તઃ અસંશ્લેષિત યોગે-દેવદત્તુ ધન ૬૯
- ૭ દૃષ્ટાન્ત સંશ્લેષિત યોગે-આત્માનો દેહ ૬૯
- દિગંબર નયો તથા ઉપનયોનો ઉપસંહાર ૭૦
- ૮ વિષયભેદ ન છતાં પરિભાષા ભેદની ચર્ચાનો ઉપક્રમ ૭૧
- ૯ તત્ત્વાર્થને આધારે સાત અને પાંચ નયો છે, તે નવ નયો
કેમ થાય ? ૭૧
- ૧૦ પર્યાયાર્થિકઃ દ્રવ્યાર્થિકઃ ની પેઠે અર્પિત અને અનર્પિતને
જુદા ગણી ૧૧ નયો કેમ ન કહેવા ? ૭૨
- ૧૧ જેમ અર્પિત-અનર્પિત વ્યવહાર અને સંગ્રહમાં સમાવેશ
કરે છે, તેમ પ્રથમના અને પછીના નયોમાં દ્રવ્યાર્થિક
અને પર્યાયાર્થિકનો સમાવેશ કેમ ન થાય ? ૭૨
- ૧૨ શ્રી જીનભદ્ર ગણિ ક્ષમાશ્રમણને મતે-પ્રથમના ચાર દ્રવ્ય-
ાર્થિક અને છેલ્લા ત્રણ પર્યાયાર્થિક નયો. ૭૩
- ૧૩ શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરને મતે પ્રથમના ત્રણ દ્રવ્યાર્થિક અને
પછીના ચાર પર્યાયાર્થિક ૭૩
- ૧૪ અંતર્જૂત નયોના સમૂહ ૩૫ મુખ્ય નયોને જુદા ભેદ
તરીકે શી રીતે ગણી શકાય ? ૭૪
- ૧૫ સંગ્રહ અને વ્યવહાર ૩૫ નૈગમ નય માનવા છતાં
ક્યાંક તેનો ભેદ કરવામાં આવેલો છે, તે રીતે પણ નયના
નવ ભેદ કેમ ન કહી શકાય ? ૭૫
- ૧૬ વિલક્ષ્ણને વિભાગ તરીકે ગણીએ, તે વ્યવસ્થા રહે નહિ. ૭૬
- ૧૭ નવ નય માનવા, તે સૂત્ર વિરુદ્ધ પ્રક્રિયા છે ૭૭
- ૧૮ દ્રવ્યાર્થિકના ૧૦ ભેદ પણ ઉપલક્ષણ દૃષ્ટિએથી સમજ-
વાના છે, નહિતર પ્રદેશાર્થિક નયનો સમાવેશ શામાં થશે ? ૭૮
- ૧૯ ઉપનયોનો પણ વ્યવહાર નયમાં સમાવેશ થાય છે, નહિતર
પ્રમાણ અને ઉપપ્રમાણના ભેદ માનવા પડશે. ૭૮
- ૨૦ વ્યવહારનો અને નિશ્ચયનો પણ ગૌણ અને મુખ્યવૃત્તિથી
પરસ્પરનો ઉપચાર કરવાથી ચૂળ નયોમાં સમાવેશ
થાય છે. ૭૯
- ૨૧ વિશેષાવશ્યક લાખ્યમાં નિશ્ચય અને વ્યવહારના લક્ષણો
આપેલાં છે, તે બરાબર છે. ૮૦

૨૨-૨૩ નિશ્ચય અને વ્યવહારનો મૂળ નયોમાં કેવી રીતે

સમાવેશ થાય છે ?

૧૮૭-૮૧

૨૪ દિગંબર પ્રક્રિયા માત્ર બાળ વિદ્યાર્થીઓને સમજાવવા

પૂરતીજ છે, તાત્ત્વિક નથી.

૮૨

૨૫ નય વિચારનો ઉપસંહાર

૮૨

દ્રવ્ય: શુણ્ઘ: પર્યાય: રૂપ એકજ પદાર્થને જુદા જુદા

નયોથી જાણવામાં જગતનો પરમાર્થ સમજાય છે,

ત્યારે હૃદયમાં એક જગતનો અપૂર્વ આનંદ આવે છે.

૮૨

૧૩૩

ઢાળ ૯ મી

ઉત્પાદ: વ્યય: અને દ્રૌવ્ય: નું સુંદર સ્વરૂપ:

[૧ ઉત્પાદ: વ્યય: દ્રૌવ્ય: ની સાબિતી

૨ દૃષ્ટાન્તો

૩ બોદ તથા નૈયાયિકની એકાન્ત અનિત્યતા: તથા સર્વ સ્થૂળવાદ: કાષ્ઠક નિત્ય જ પદાર્થ: કાષ્ઠક અનિત્ય જ પદાર્થ: વિગેરે માન્યતાઓનું ખંડન

૪ એક કાળે એકજ પદાર્થમાં ત્રણેયની સિદ્ધિ

૫ એક કાળે ત્રણેય કાળના વ્યવહારની સિદ્ધિ

૬ દ્રવ્યો ઉપર સ્વ અને પર પર્યાયથી ત્રૈ-લક્ષણની ઘટના

૭ ઉત્પાદના ભેદો

૮ નાશના ભેદો

૯ દ્રૌવ્યના ભેદો અને

૧૦ ઉપસંહાર]

૧ કાષ્ઠપણુ એક પદાર્થ ઉત્પાદ: વ્યય: અને દ્રૌવ્ય: લક્ષણયુક્ત છે ૮૩

શ્રી જિનરાજના ત્રિપદીના આ ઉપદેશની ખુબી ઘણીજ

અનેરી છે

૮૩

૨ હથેય દ્રવ્યોમાં એ ત્રણેય યુક્ત લક્ષણોના પરસ્પર વિરોધનો

પરિહાર. એકાંત મોહ વાસનાને લીધે વિરોધ દેખાય છે ૮૪

૩ સોનું અને તેના ઘડા તથા મુકુટને દૃષ્ટાન્તે-સમજાવ:

- દુઃખઃ અને સુખઃ ઉપરથી ત્રણેયની સત્યતાની સાબિતીઓ ૮૫
- ૪ ઉત્પાદઃ વ્યયઃ અથે પ્રાવ્યનો અભેદ-સંબંધ-ભેદ ૮૫
- સ્વાદુ શબ્દની સર્વત્ર યોજના ૮૬
- ૫ કારણભેદે કાર્ય ભેદઃ અને કાર્ય ભેદે કારણ ભેદઃ પણ હોય છે.
અને તે પણ સ્વાદુથી સૂચિત થાય છે. ૮૭
- ૬ બૌદ્ધ મતે “ ઇષ્ટાનિષ્ટ વાસના ભેદે વસ્તુ ભેદ માનવાને
કારણ નથી.” તેનું નિમિત્ત ભેદની યુક્તિથી ખંડન ૮૭
- ૭ નિમિત્ત કારણના ભેદ વિના વાસનાજતિત જ્ઞાન સ્વભાવથી
સંકલ્પવિકલ્પ ભેદની માન્યતાનું માધ્યમિકના મતમાં
પ્રવેશ થવારૂપ દલીલથી ખંડન, માધ્યમિક સર્વશૂન્ય-
જ્ઞાન વાદીનું પણ ખંડન ૮૮
- ૮ ઉત્પાદઃ અને વ્યયઃનો ઓકાન્ત ભેદ માનનાર નૈયાયિકનું ખંડન ૮૯
- ૯ દર્શોઃ કુષઃ અને ગાયના રસઃના પ્રત વાળાનાં ઇષ્ટાન્તો
ઉત્પાદઃ વ્યયઃ પ્રાવ્યઃ સતની સિદ્ધિ ૯૯
- ૧૦ એક કાળે ઉત્પાદઃ વ્યયઃ અને પ્રાવ્યની સિદ્ધિ. ૯૦
- ૧૧ “ ક્રિયાભણે કૃતમ્ ” એ વચનને અનુસારે ત્રણેયની એકકાળે
સ્થિતિની આગમ અને યુક્તિ (અનુમાન) પ્રમાણથી સિદ્ધિ. ૯૨
- ૧૨ નય ભેદની વ્યવસ્થાથી ઉત્પદમાન તેજ ઉત્પન્નઃ કહેવામાં
જેન મતે વાંધો નથી આવતો, અને અન્ય મતને “ હમણાં
ઘટ પુટયો ” એ વ્યવહાર પ્રથમ ક્ષણે ઘટશે જ નહીં. ૯૨
- ૧૩ પરિણામની અપેક્ષાએ-એક ક્ષણે ઉત્પત્તિઃ નાશઃ અને
દ્રવ્યાથદિશે તેજ ક્ષણે ધ્રુવતાની સિદ્ધિ ૯૩
- ૧૪ ભવસ્થઃ અને સિદ્ધસ્થઃ કેવળ જ્ઞાનઃ એ સૂત્ર વચના
અનુસારે ત્રણેયની એક કાળતા વિષે સમ્ભતિની
દલીલોથી સિદ્ધિ ૯૪
- ૧૫-૧૬ કેવલ જ્ઞાન ઉપર ઉત્પાદઃ વ્યયઃ ધ્રુવતાની સિદ્ધિ ૯૪
- ૧૭ આઠ ક્ષણ સંબંધ પરિણામે નાશઃ દ્વિતીય ક્ષણ સંબંધ-
પરિણામે ઉત્પત્તિઃ અને ક્ષણ સંબંધ પરિણામે પ્રાવ્યઃ
એમ માની કાળ સંબંધે દરેક પદાર્થમાં ત્રૈલક્ષણ્ય છે.
તે વિના ભાવ-પદાર્થ જ ન રહે, અભાવ થાય. ૯૬
- ૧૮ જીવ પુદ્ગલને સ્વપર્યાયેઃ અને બાકીના ૪ અસ્તિકાયને
પર પર્યાયેઃ એક કાલે જોટલા સ્વઃ પરઃ પર્યાય, તેટલા

ઉત્પત્તિ: નાશ: અને ધ્રોવ્ય: છેજ.	૯૬
૧૯ ઉત્પાદના ભેદો	૯૭
૨૦ વિસ્ત્રસા ઉત્પાદનું લક્ષણ અને તેના ભેદો	૯૭
૨૧-૨૨ ઐકત્વિક વિસ્ત્રસા ઉત્પાદનું લક્ષણ અને તેની સિદ્ધિ	૯૮
૨૩ ધર્માસ્તિકાયાદિકર્મા ઉત્પાદની સિદ્ધિ	૯૯
૨૪ નાશના બે પ્રકારો	૧૦૦
૨૫ રૂપાન્તર પરિણામ અને અર્થાન્તર ગમન વિનાશના દષ્ટાન્તો.	૧૦૦
૨૬ એ બન્ને નાશ વિષે વિશેષ સમજ.	૧૦૧
૨૭ ધ્રોવ્યના નવ ભેદો બે પ્રકારો	૧૦૨
૨૮ આમ અનેક રીતે દરેક વસ્તુને ત્રણ લક્ષણ યુક્ત બરાબર સમજે તે વિસ્તારરુચિ જીવ સમ્યક્ત્વ પામે, અને શાસનના-પ્રભાવકપણું પામે.	૧૦૨

ઢાળ ૧૦ મી.

છ દ્રવ્યો: તેની સિદ્ધિ: અને ભેદો:

- [૧ પાછળ વર્ણવેલા વિષયોનો સંબંધ.
 ૨ છ દ્રવ્યોના લક્ષણો: તથા ભેદો:
 ૩ ઢાળ દ્રવ્ય વિષે મત-મતાન્તરોનું સમાધાન]
- ૧ દ્રવ્ય: ગુણ: પર્યાય: ના સ્વરૂપ:, તેઓનો પરસ્પર કથ-
 ચિત્ ભેદ: અને કથચિત્ અભેદ:, તે પ્રસંગે સંપત-
 ભંગી વિચાર અને નય વિચાર:, તથા-ત્રણેયના ઉ-
 ત્પાદ: વ્યય: અને ધ્રોવ્ય: એ ત્રણ લક્ષણ વિચાર
 પૂર્વક દ્રવ્ય: ગુણ: પર્યાય:નું કેટલુંક સ્વરૂપ ૨ થી ૯
 ઢાળ સુધી કહી, દ્રવ્ય: ગુણ: પર્યાય: ના વિશેષ-
 લક્ષણ: ભેદ: વિગેરે વિચારપૂર્વક હવે પછી
 વિસ્તારથી આપવામાં આવતા વર્ણનનો ઉપક્રમ. ૧૦૩
- ૨ આ પ્રમાણે યથાર્થ જ્ઞાન થાય, તેજ સમક્ષિત: અને તેજ
 ધર્મનો મોટો આધાર, માટે તેના આદરની ભલામણ:
 જે વિના તત્ત્વોનું ખરૂં જ્ઞાન મંભવતું નથી. ૧૦૩
- ૩ અનાદિ: અનન્ત એવા છ દ્રવ્યોના નામ ૧૦૪
- ૪-ધર્માસ્તિકાયાનું સ્વરૂપ. ૧૦૫

૫ અધર્માસ્તિકાયનું સ્વરૂપઃ અને એ બન્નેયને માનવાની આવશ્યકતાનું કારણ	૧૦૬
૬ ધર્માસ્તિકાયઃ ન હોય, તો શો વાંધો ?	૧૦૬
૭ અધર્માસ્તિકાય ન હોય, તો શો વાંધો ?	૧૦૭
૮ આકાશ દ્રવ્યનું લક્ષણુઃ અને ભેદો.	૧૦૮
૯ અનંત અક્ષોકાશની સિદ્ધિ	૧૦૯
૧૦ કાળ દ્રવ્યનું સ્વરૂપ	૧૦૯
૧૧ “જીવ અને અજીવના પર્યાય રૂપ કાળ છે.” એવી વિચારણા	૧૧૦
૧૨ “જ્યોતિષ ચક્રની ગતિ અનુસાર જીવનું નવું કરનાર કાળ ” એ મતની વિચારણાઃ અને શ્રી ભગવતી સૂત્રનું પ્રમાણુ.	૧૧૦
૧૩ ધર્મસંગ્રહણી તથા તત્ત્વાર્થસૂત્રના મતોનો સમન્વય	૧૧૧
૧૪ કાળ સંબંધી દ્વિગંબર મત સાથે મત ભેદઃ અને તે વિષેની લંબાણુ ચર્ચાનો ઉપક્રમ.	૧૧૩
૧૫ યોગ શાસ્ત્રની અંતર્ગત શ્લોકમાં કાળ દ્રવ્ય વિષે દ્વિગંબર મત સાર્થેનું મળતાપણાની શંકા	૧૧૩
૧૬ કાલાણુ માનવામાં દોષ	૧૧૩
૧૭ ”	૧૧૪
૧૮ ”	૧૧૫
૧૯ યોગ શાસ્ત્રના શ્લોકમાં કાલાણુની માન્યતા ઔપચારિક છે, ખીજી રીતે સંભવિત નથી.	૧૧૫
૨૦ પુદ્ગલઃ અને જીવઃ દ્રવ્યનો સંક્ષેપમાં વિચાર	૧૧૬
૨૧ દ્રવ્ય વિચારનો ઉપસંહાર	૧૧૬

ઢાળ ૧૧ મી.

ગુણુઃ અને સ્વભાવઃ વિચારઃ

- [૧ ૧૦ સામાન્ય ગુણુ
૨ ૧૬ વિશેષ ગુણુ
૩ ૧૧ સ્વભાવો]

૩-૪ સોળ વિશેષ ગુણો. અને સામાન્ય તથા વિશેષ	
ગુણનો ભેદ	૧૨૦
૫ ધર્મ તરીકેના કેટલાક સ્વભાવોના ગુણોથી જુદાં વર્ણનનો	
ઉપક્રમ, તથા અગ્યાર સ્વભાવોનો ઉપક્રમ, અને અસ્તિ	
નાસ્તિ સ્વભાવનું વર્ણન	૧૨૨
૬ અસ્તિ: નાસ્તિ: સ્વભાવ ન હોય તો ?	૧૨૩
૭ નિત્ય સ્વભાવ: અનિત્ય સ્વભાવ: વર્ણન	૧૨૪
૮ એ બેમાંથી એકે તે એક ન હોય તો ?	૧૨૫
૯ એક: અનેક: સ્વભાવ: તે ન હોય તો ?	૧૨૭
૧૦ ભેદ: અભેદ: સ્વભાવ: તે ન હોય તો ?	૧૨૮
૧૧ ભવ્ય: અભવ્ય! સ્વભાવ: તે ન હોય તો ?	૧૨૯
૧૨ પરમભાવ પારિણાત્મિક સ્વભાવ. તે ન હોય તો ?	૧૩૦
અને ઉપસંહાર	૧૩૦

૧૬૪

ઢાળ ૧૨ મી

[૧૦ સામાન્ય સ્વભાવ અને ૧૧ વિશેષ સ્વભાવો મળીને ૨૧ સ્વભાવો.]	
૧ ચેતન: અચેતન:ની વ્યાખ્યા	૧૩૧
ચેતન ગુણ ન હોય તો ?	
૨ અચેતન ગુણ ન હોય તો ?	૧૩૧
૩ મૂર્ત ગુણ: અને અમૂર્ત ગુણ: ની વ્યાખ્યા:	૧૩૬
૪ તે ન હોય તો ? અને એક પ્રદેશિતા ગુણ વિચાર,	૧૩૨
અને તે ન હોય તો ?	૧૩૨
૫ અનેક પ્રદેશ ગુણ.	૧૩૭
૬ એક પ્રદેશ ગુણ ન હોય તો ? અનેક પ્રદેશ ગુણ ન	
હોય તો ?	૧૩૪
૭	૧૩૪
૮ વિભાવ સ્વભાવ: તે ન હોય તો ?	૧૩૫
૯ સ્વભાવાત્મકતા: વિભાવાત્મકતા:માં નિર્દોષપણ	૧૩૫
૧૦-૧૧ ઉપચરિત સ્વભાવનું સ્વરૂપ અને તેના પ્રકારો	૧૩૬
૧૨ ૧૦ સામાન્ય સ્વભાવ. ૧૧ વિશેષ સ્વભાવ એમ કુલ ૨૧	
કસ્વભાવો	૧૩૭
૧૩ ૭ દ્રવ્યોમાં સંભવતી સ્વભાવ સંખ્યા	૧૩૭

૧૪ સર્વસ્વભાવોનો પ્રમાણુ અને નયોની મદ્દથી અધિગમ કરવાનો ઉપદેશ અને ઉપસંહાર ૧૩૮

ઢાળ ૧૩ મી.

૨૧ સ્વભાવો ઉપર નયોની ઘટના:

[૧ સ્વભાવો ઉપર નયોની ઘટના.

૨ પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં અમૂર્તતા સ્વભાવના ઉપચાર વિષે વિશેષ ચર્ચા.

૩ દિગંબર મત સાથે શ્વેતામ્બર મતની તુલના.]

૧ અસ્તિ:નાસ્તિ: સ્વભાવ ઉપર નયાવતાર	૧૩૮
૨ નિત્ય: અનિત્ય: સ્વભાવ ઉપર નયાવતાર	૧૩૯
૩ ૪ ભેદ: અભેદ: સ્વભાવ ઉપર નયાવતાર	૧૩૯
૫ લબ્ય : અલબ્ય સ્વભાવ ઉપર નયાવતાર અને ચેતન	
સ્વભાવ ઉપર નયાવતાર	૧૪૦
૬ અચેતન સ્વભાવ ઉપર નયાવતાર	૧૪૧
૭ જીવની અચેતનધર્મતા અને મૂર્ત સ્વભાવ ઉપર નયાવતાર	૧૪૧
૮ જીવની મૂર્તતા : અને પુદ્ગલ વિના બીજા દ્રવ્યોની અમૂર્તતા	
ઉપર નયાવતાર	૧૪૨
૯ ઉપચારથી પણ પુદ્ગલ દ્રવ્યને અમૂર્તતા કેમ નહીં ?	૧૪૨
૧૦ તેમાં સમંતિ તર્કતું પ્રમાણુ	૧૪૩
૧૧ “પુદ્ગલ દ્રવ્યમાં અમૂર્તતાનો ઉપચાર ન હોય.” તેનો ખુલાસો	૧૪૪
૧૨ અસદ્ ભૂતવ્યવહાર નયની :અપેક્ષાએ પરમાણુને ઉપચારથી	
અમૂર્ત કહેવામાં હરકત નથી.	૧૪૪
૧૩ એક પ્રદેશ સ્વભાવ ઉપર નયાવતાર	૧૪૫
૧૪ અનેક પ્રદેશ સ્વભાવ ઉપર નયાવતાર	૧૪૫
૧૫ વિભાવ સ્વભાવ ઉપર નયાવતાર	૧૪૬
૧૬ સ્વભાવ ઉપર નયાવતારનું ધોરણુ	૧૪૬
૧૭ એ દિગંબર પ્રક્રિયા સાથે સ્વમત પ્રક્રિયાનો મેળ	૧૪૬
૧૮ ગુણ: અને સ્વભાવ: પ્રકરણુનો ઉપસંહાર	૧૪૬

ઢાળ ૧૪ મી

પર્યાયોના ભેદો : લક્ષણો : દૃષ્ટાંતો: અને નયાવતાર:

૩ પર્યાયના એ ભેદ	૧૪૭
૨ વ્યંજનપર્યાય અને અર્થ પર્યાયના લક્ષણો	૧૪૮
૩ તે બન્નેયના દ્રવ્યથી અને ગુણથી, તથા શુદ્ધ અને અશુદ્ધ	

ભેદો, જીવ દ્રવ્ય ઉપર શુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાય	૧૪૮
૪ અશુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાય અને ગુણ વ્યંજન પર્યાયના દષ્ટાન્તો	૧૪૯
૫ શુદ્ધ અને અશુદ્ધ પર્યાયના લક્ષણો	૧૪૯
૬ અર્થ પર્યાયના દષ્ટાન્ત	૧૫૦
૭ દ્વિગંબર સાથે “કેવળજ્ઞાનાદિકમાં અર્થ પર્યાય નથી” એ બાબતમાં ચર્ચા	૧૫૦
૮ પુદ્ગલ દ્રવ્ય ઉપર શુદ્ધ: અશુદ્ધ: વ્યંજન પર્યાય	૧૫૧
૯ ધર્માસ્તિકાય આદિ વિષે અર્થ પર્યાય નથી માનતા તે મતનું ખંડન	૧૫૧
૧૦ ધર્માસ્તિકાયાદિકને વિષે અશુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાય નથી માનતા તેનું ખંડન	૧૫૨
૧૧ સંયોગ પણ આકૃતિની પેઠે પર્યાય છે.	૧૫૨
૧૨ તે વિષે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનો અભિપ્રાય	૧૫૩
૧૩ ધર્માસ્તિકાયાદિકને પરદ્રવ્ય સાથે સંયોગ નથી. અશુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાય તરીકેની વિશેષ સાબીતી	૧૫૩
૧૪ એજ વાતની વિશેષ દૃઢતા	૧૫૪
૧૫ નયચક્રને અભિપ્રાયે પર્યાયના બીજા ચાર પ્રકાર	૧૫૪
૧૬ તેના દષ્ટાન્તો અને તે પ્રકારોનું પ્રાયિકપણું	૧૫૫
૧૭ “ગુણમાં વિકારો: તે પર્યાય” એમ કહી દ્રવ્ય પર્યાય: અને ગુણ-પર્યાય: કહેતાં દ્વિગંબર દેવસેનાચાર્યનું ખંડન	૧૫૬
૧૮ વિષયોપસંહાર	૧૫૬
૧૯ આશીર્વાદ	૧૫૬

૨૪૫

કુહા

૧ થી ૮ દ્રવ્યાનુયોગના જ્ઞાનની વિશેષ મહત્તા તથા ક્રિયા અને જ્ઞાનમર્જના સૂક્ષ્મભેદની ચર્ચા	૧૫૭
--	-----

૨૫૩

ઢાળ ૧૫ મી

૧ થી ૧૩ ગીતાર્થ પુરુષોનાં જ્ઞાનની ખુબી અને સ્તુતિ	૧૬૧
---	-----

૨૬૬

ઢાળ ૧૬ મી

૧ થી ૭ સર્વોત્તિશાયિની અદ્વલુત જનવાણીની સ્તુતિ. અને તે
અધિકારીનેજ આપવાની લલામણુ, અનધિકારીને, આપવાનો
તદન નિષેધ વિગેરે ૧૬૮

૨૭૩

ઢાળ ૧૭મી

૧ થી ૧૧ ગ્રંથ કર્તાની ગુરુ પરંપરાની પ્રશસ્તિ: ગ્રંથકારના
અભ્યાસનું સ્થાન: ગુરુ ભક્તિ: શાસનરાગ: તથા આ ગ્રંથ
લણવા માટેની હૃદયપૂર્વક લલામણુ ૧૭૪

૨૬૪

કળશ

૧ દ્રવ્ય: ગુણ: પર્યાય:ના વર્ણન રૂપે વાણીનો જે વિસ્તાર
કરેલો છે, તેનું કળ અને આશીર્વાદ ૧૭૬

૨૮૫

સમાપ્તિ કાવ્ય ૧૮૧
દ્રવ્ય ગુણ: પર્યાય:ના રાસના છુટા ખોલ ૧૮૩
દ્રવ્ય શબ્દની વ્યુત્પત્તિઓ અને લક્ષણો: ૨૦૩
ગ્રંથો: ગ્રંથકારો: અને મતોની યાદી ૨૦૪

ત્રણ નિબંધો

સ્વાદ્વાદ અને સર્વગતા ૨૦૬
આધુનિક વિજ્ઞાન: અને જૈનતત્ત્વજ્ઞાનની અખાખ્યતા ૨૧૩
એકાન્ત શાસન ભક્ત નરવીરને ૨૪૦
ગ્રંથાન્તરોના વાક્યોનું સરળ ભાષાંતર- ૨૫૭

ॐ

। मन्महोपाध्याय-न्यायविशारद-न्यायाचार्य-
। मद् यशोविजयञ्च उपाध्याय विरचित-

स्वोपज्ञ-सस्तम्भ-

द्वय-गुण-

पर्यायिनो रास.

संशोधक :

श्री जैन त्रैयस्कर मंडण-भट्टसाहू.

ऐन्द्र-श्रेणिनतं नत्वा जिनं तेत्त्वार्थ-देशिनम् ।
प्रबन्धे लोकवाचाऽत्र लेशार्थः कश्चिदुच्यते ॥१॥

ઢાલ ૧લી.

રાગ : દેશાખ : : ચોપાદ.

તિહાં પ્રથમ ગુરુનંદં નમસ્કાર કરીનંદં *પ્રયોજન-સહિત
અભિધેય દેખાડય છે.—

૧.

શ્રી ગુરુ જીતવિજય મનિ ધરી,

શ્રીનયવિજય સુગુરુ આદરી,

આતમ-અરથીનંદં ઉપકાર,

કરું દ્રવ્ય-અનુયોગ-વિચાર. ૧

શ્રી જીતવિજય પંડિત, અનંદં શ્રીનયવિજય પંડિતઃ એ
બેહુ ગુરુનંદં ચિત્તમાહિં સંભારીનંદં, આતમાર્થી-જ્ઞાનરચિ જીવના
ઉપકારનંદં હેતં, દ્રવ્યાનુયોગ વિચાર કરું છું. અનુયોગ
કહિં-સૂત્રાર્થ વ્યાખ્યાન તેહના ૪ ભેદ શાસ્ત્રં કહિયા-ચરણ-
કરણાનુયોગ-આચાર વચન, આચારાઙ્ગ પ્રમુખ ૧, ગણિતાનુયોગ
-સંખ્યાશાસ્ત્ર, ચન્દ્રપ્રજ્ઞસિ પ્રમુખ ૨, ધર્મકથાનુયોગ-આખ્યા-
યિકાવચન, જ્ઞાતા પ્રમુખ ૩, દ્રવ્યાનુયોગ-ષટ્દ્રવ્યવિચાર, સૂત્રમર્ધ્યે-
સૂત્રકૃતાઙ્ગ. પ્રકરણમધ્યે સમ્મતિ, તત્ત્વાર્થ પ્રમુખ મહાશાસ્ત્ર ૪.
તેમાટિં-એ પ્રખંધ^૧ ક્રીજંદં છે. તિહાં^૨ પણ દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય-
વિચાર છે, તેણુંદં એ દ્રવ્યાનુયોગ જાણવો. ૧.

એહનો મહિમા કહું છે—

---

*પહિલક બિ પદે મંગલાચરણ દેખાડયું-નમસ્કાર કર્યા તે ૧, આતમાર્થી
છહાં અધિકારી ૨, તેહનંદં અવજોધ ચારચ-ઉપકારરૂપ પ્રયોજન ૩, દ્રવ્યનો
અનુયોગ તે છહાં અધિકાર. અન્યકારની ટીપ્પણી.

પાઠાં ૧ પ્રકરણ. પાં ૨. તિહાં દ્રવ્ય ગુણ. પાં

“ વિના દ્રવ્ય-અનુયોગ-વિચાર,
ચરણ-કરણનો નહીં કેા સાર.”
સમ્મતિ ગ્રંથે ભાષિઉં ઈસ્યું,
તે તો બુધ-જન-મનમાં વસ્યું. ૨

“ દ્રવ્ય-અનુયોગવિચાર વિના કેવલ ચરણસિત્તરી-કરણ-સિત્તરીનો સાર કેાઈ નહીં.” એહવું-સમ્મતિ ગ્રંથનર્થે વિષર્થે કહિઉં, તે તો બુધજનના મનમાંહિં વસિઉં, પણિ બાહ્યદૃષ્ટિના ચિત્તમાં ન વસર્થે. યથા:—

ચરણ-કરણ-પ્પહાણા, સ-સમય-પર-સમય-મુક્ક-વાવારા ।
ચરણ-કરણસ્સ સારં, ણિચ્છય-સુદ્ધં ન જાણંતિ ॥ ૩. કાળે ૬૭ ॥
ગથા સમ્મતૌ. ૨.

એ કહિઉં, તેહજ દૃઢધ છધ:—

શુદ્ધાહારાદિક તનુ યોગ,
મોટો કહિઓ દ્રવ્ય-અનુયોગ,
એ ઉપદેશપદાદિક ગ્રંથિ,
સાધિ લહી ચાલો શુભ પંથિ. ૩

શુદ્ધાહાર-૪૨ દોષરહિત આહાર, ઇત્યાદિક યોગ છધ, તે, તનુ કહતાં-નાનહા કહિઈં. દ્રવ્ય-અનુયોગ-જે સ્વસમય-પરસમય પરિજ્ઞાન, તે, મોટો યોગ કહિઓ. જે માટઈં-શુદ્ધાહારાદિક સાધન

સ્વાધ્યાયનું જ છઈ. એ સાધિ ઉપદેશપદાદિક ગ્રંથઈ લહીનઈ
શુભપંથિ-ઉત્તમ માર્ગિ ચાલો. બાહ્યવ્યવહાર પ્રધાન કરીનઈ, જ્ઞાનની
ગૌણતા કરવી, તે અશુભમાર્ગ; જ્ઞાનપ્રધાનતા રાખવી, તે ઉત્તમ
માર્ગ. અત એવ-જ્ઞાનાદિક ગુણ-હેતુ-ગુરુકુલવાસ છાંડી શુદ્ધાહારાદિ-
યતનાવંતનઈ મહાદોષઈ ચારિત્રહાનિ કહી છઈ.

ગુરુદોષારમ્ભિતયા લબ્ધકરણયત્નતો નિપુણધીમિઃ ।

સન્નિન્દાદેશ્ચ તથા જ્ઞાયત એતન્નિયોગેન ॥ ૧. ૯. ॥ બોડશકે-૩.

૪

“એ યોગિં જો લાગઈ રંગ,

આધાકર્માદિક નહીં ભંગ,”

પञ્ચકલ્પમાખ્યઈ ઈમ ભણિઉં,

સદ્ગુરુપાસ ઈચું મેં સુણિઉં. ૪

એ યોગિં-દ્રવ્યાનુયોગવિચારરૂપ જ્ઞાનયોગઈ, જો રંગ-અસંગ-
સેવારૂપ લાગઈ-સમુદાયમધ્યે જ્ઞાનાભ્યાસ કરતાં કદાચિત્ આધા-
કર્માદિ દોષ લાગઈ, તોહિ ચારિત્રભંગ ન હોઈ, ભાવશુદ્ધિ બલવંત
છઈ, તેણુઈ. ઈમ પञ્ચકલ્પમાખ્યઈ ભણિઉં, તથા સદ્ગુરુપાસઈ
સાંભલિઉં. અત એવ-કલ્પ્યાકલ્પ્યનો અનેકાંત શાસ્ત્રઈ કહિઓ છઈ:-

આહાગઢાઈ મુંજંતિ અણમણે સકમ્મુણા ।

ઉવલિત્તે વિચાણિજ્ઞા અણુવલિત્તે તિ વા પુણો ॥ ૨. ૯. ૮.

एएहिं दोहिं ठाणेहिं व्यवहारो ण विज्झइ ।

एएहिं दोहिं ठाणेहिं अणायारं तु जाणए ॥ २. ९. २ अङ्गे २१

अध्ययने ॥

કિંચિદ્દુઃ કલ્પ્યમકલ્પ્યં સ્યાત્ સ્યાદકલ્પ્યમપિ કલ્પ્યમ્ ।

પિણ્ડઃ શય્યા વસ્ત્રં પાત્રં વા મેષજાઘં વા ॥ ૧૪૫

દેશં કાલં પુરુષમવસ્થામુપયોગશુદ્ધિપરિણામાન્ ।

પ્રસમીક્ષ્ય ભવતિ કલ્પ્યં નૈકાન્તાત્ કલ્પ્યતે કલ્પ્યમ્ ॥ ૧૪૬

પ્રજામરતૌ ॥ ૪.

૫

બાહ્યક્રિયા છઈ બાહિર યોગ,

અંતરક્રિયા દ્રવ્ય-અનુયોગ.

બાહ્ય હીન પણિ જ્ઞાન-વિશાલ,

ભલો કહિઓ મુનિ ઉપદેશમાલ. ૫

બાહ્યયોગ-આવશ્યકાદિ૩૫ બાહ્યયોગ છઈ. દ્રવ્ય-અનુયોગ-
સ્વસમયપરિજ્ઞાન, તે અંતરંગ-ક્રિયા છઈ બાહ્યક્રિયાઈ-હીન,
પણિ-જ્ઞાનવિશાલ-મુનીશ્વર, તે ઉપદેશમાલા-મધ્યે ભલો
કહિઓ છઈ. યતઃ—

નાણાહિઓ વરતરં હીણો વિ હુ પવયણં પમાવંતો ।

ણ ય દુકરં કરંતો સુદુ વિ અપ્પાગમો પુરિસો ॥ ૪૨૩ ॥

તથા—

હીણસ્સ વિ સુદ્ધપરુવગસ્સ નાણાહિઅસ્સ કાયવ્વં ।

॥ ૩૪૮ ॥

તે માટિં-ક્રિયાહીનતા દેખીનઈં પણિ જ્ઞાનવંતની અવજ્ઞા ન
કરવી; તે જ્ઞાનયોગઈં કરી પ્રભાવક બાણવો. ૫

કાઈ કહસ્યઈં, જ-“ ક્રિયાહીન જ્ઞાનવંતનઈં ભલો કહિઓ, તે
દીપકસમ્યક્ત્વની અપેક્ષાઈં, પણિ-ક્રિયાની હીનતાઈં જ્ઞાનથી પોતાનો

ઉપકાર ન હોઈ. ” તે શંકા ટાલવાનં “ દ્રવ્યાદિ જ્ઞાન જ શુક્લધ્યાન દ્વારં મોક્ષ કારણ, માટિ ઉપાદેય છઈ, ”—ઈમ કહઈ છઈ—

૬

દ્રવ્યાદિકચિંતાઈ સાર,

શુક્લધ્યાન પણિ લહિઈ પાર.

તેમાટિં એહજ આદરો—

સદ્ગુરુ વિણુ મત ભૂલા કરો. ૬

દ્રવ્યાદિકની ચિંતાઈ શુક્લધ્યાનનો પણિ પાર પામિઈ, જેમાટિં—આત્મદ્રવ્ય—ગુણ—પર્યાયભેદ ચિંતાઈ શુક્લધ્યાનનો પ્રથમ ભેદ હોઈ, અનં—તેહની અભેદચિંતાઈ દ્વિતીય પાદ હોઈ. તથા શુદ્ધ દ્રવ્ય—ગુણ—પર્યાયની ભાવનાઈ ‘સિદ્ધસમાપત્તિ’ હોઈ, તેતો શુક્લધ્યાનનું ફલ છઈ.

પ્રવચનસારેઽપ્યુક્તમ્—

જો જાણદિ અરિહંતે દબ્ધત્તગુણત્તપજ્જયત્તેહિં ।

સો જાણદિ અપ્પાણં મોહો સ્વલ્લુ જાદિ તસ્સ લયં ॥ ૧. ૮૦. ॥

તેમાટિં—એહ જ દ્રવ્યાનુયોગ આદરો, પણિ—સદ્ગુરુ વિના સ્વમતિકદપનાઈ ભૂલા મ ફિરસ્યો. ૬

જ્ઞાન વિના ચારિત્રમાત્રિં જ સંતુષ્ઠ થાઈ છઈ, તેહનઈ શિક્ષા કહઈ છઈ—

૭

“ એહનો જેણું પામિઓ તાગ,

ઓઘઈ એહનો જેહનઈ રાગ;

એ બે વિન ત્રીજો નહીં સાધ.”

ભાષિઓ સમ્મતિ અરથ અગાધ. ૭

“એહનો-દ્રવ્યાનુયોગનો, જેણુછ તાગ પામિઓ-સમ્મતિ પ્રમુખ તર્કશાસ્ત્ર ભણીનઈ જ ગીતાર્થ થયો, તેહ. તથા-ઓધઈ-સામાન્યપ્રકારઈ, એહનો-દ્રવ્યાનુયોગનો, જેહનેઈ રાગ છઈ, તે ગીતાર્થનિશ્ચિત. એ બે વિના ત્રીજો સાધુ નહીં.” એહવો અગાધ અર્થ સમ્મતિમધ્યે ભાષિઓ છઈ. તે માટઈ-જ્ઞાન-વિના ચારિત્ર જ ન હોઈ.

ઉક્તં ચ—

ગીયત્થો ય વિહારો વીઓ ગીયત્થ-નિસિસઓ મણિઓ ।
ઈત્તો તદ્વિહારો નાણુણ્ણાઓ જિણવરેહિં [વ્યવહારે ૨-૩૦]

એટલો વિશેષ: જ-ચરણકરણાનુયોગદૃષ્ટિ-નિશીથ-કલ્પ-વ્યવહાર-દૃષ્ટિવાદાધ્યયનહં જધન્યમધ્યમેત્કૃષ્ટ ગીતાર્થ જાણવા. દ્રવ્યાનુયોગદૃષ્ટિ, તે-સમ્મત્યાદિ તર્કશાસ્ત્રપારગામી જ ગીતાર્થ જાણવો. તેહની નિશ્રાઈ જ અગીતાર્થનઈ ચારિત્ર કહિવું. ૭

એ દ્રવ્યાનુયોગની લેશથી પ્રાપ્તિ પોતાના આત્માનઈ કૃતકૃત્યતા કહઈ છઈ—

તે કારણિં ગુરુચરણુ-અધીન,

સમય સમય ઇણિ યોગઈ લીન,

સાધૂં જે કિરિયા વ્યવહાર,

તેહ જ અમહ મોટો આધાર. ૮

તે કારણિ—દ્રવ્યાનુયોગની બલવત્તાનંદે હેતુર્થે, ગુરુચરણનંદે
અધીન થકા,—એણું કરી મતિકલ્પના પરિહરી,—સમય સમય
ધણિ યોગર્થ—દ્રવ્યાનુયોગર્થે, લીન—આસક્ત થકા, જે ક્રિયાવ્યવહાર
સાધુ ધું, તેહિજ અમ્હેનંદે મોટા આધાર છધ, જે માટિ—ધમ
ઈચ્છાયોગ સંપન્નર્થે. તલ્લક્ષણમ્—

कर्तुमिच्छोः श्रुतार्थस्य ज्ञानिनोऽपि प्रमादिनः ।

विकलो धर्मयोगो यः इच्छायोग उदाहृतः ॥ ७ ॥

ललितविस्तरादौ [योगदृष्टि०] ૮.

ધેમ—ઈચ્છાયોગર્થે રહી અમ્હે પરઉપકારનંદે અર્થિં દ્રવ્યાનુયો-
ગવિચાર કહું ધું, પણિ—એતલધ જે સંતુષ્ટિ ન કરવી, “ત્રિશેષાર્થી”
ગુરુસેવા ન મૂકવી—ધમ હિતશિક્ષા કહધ છધ—

सम्मति-तत्त्वारथमुખ ग्रंथ,

મોટા જે પ્રવચન નિર્ગ્રંથ.

તેહનો લેશમાત્ર એ લહે,

परमारथ गुरुवयणि रहो. ૯.

સમ્મતિ-તત્ત્વાર્થ પ્રમુખ જે મોટા નિર્ગ્રંથ—પ્રવચનરૂપ છંદે,
તેહનો લેવલેશમાત્ર એ લહે; જે—એ પ્રબંધમાંહિં બાંધ્યો છંદે, પણિ—
પરમારથર્થે ગુરુવચનર્થે રહ્યો. થોડું બાણીનંદે ગર્વ મ કરસ્યો, અધનેન
ધનં પ્રાપ્તં, તૃણવન્ મન્યતે જગત્ । એ દષાન્તર્થે. અત એવ—ભય-
રિદ્યા આર નય અતિગંભીર, ધણાનંદે ન પરિણમર્થે, ઈમ—બાણીનંદે-
સિદ્ધાંતર્થે પહિલાં દેખાડિયા નથી. અનંદે—ગંભીર—ગુરુઅધીનતાઈજ
દેવા કહિયા છંદે. ૯

ઢાલ-૨ છ.

[ધન ધન સંપ્રતિ સાચો રાજા-એ દેશી.]

૧

ગુણ-પર્યાયતાણું જે ભાજન,
એકરૂપ ત્રિહું કાલિં રે.
તેહ દ્રવ્ય નિજ જાતિં કહિયં,
જસ નહી ભેદ વિચારયં રે. ૧૦.

જિનવાણી રંગયં મનિ ધરિયં [આંકણી.]

ગુણ, નયં પર્યાયનું-ભાજન કહતાં-સ્થાનક, જે ત્રિહું કાલિં-અતીત-અનાગત-વર્તમાનકાલિં-એકસ્વરૂપ હોઈ, પણિં-પર્યાયની પરિં ફિરિયં નહીં, તેહ દ્રવ્ય કહિય. નિજ જાતિં કહતાં-પોતાની જાતિં; જિમ-જ્ઞાનાદિક ગુણ-પર્યાયનું ભાજન જીવદ્રવ્ય, રૂપાદિક ગુણ-પર્યાયનું ભાજન પુદ્ગલ દ્રવ્ય, રક્તત્વાદિ ઘટાદિ-ગુણ-પર્યાયનું ભાજન મૃદ્દ્રવ્ય. તંતુ, પટની અપેક્ષાઈ દ્રવ્ય, તંતુ, અવયવની અપેક્ષાઈ પર્યાય; જે માટઈ-પટનઈ વિચારય-પટાવસ્થામધ્યઈ તંતુનો ભેદ નથી, તંતુઅવયવઅવસ્થામધ્યઈ અન્યત્વરૂપ ભેદ છઈ. તે માટઈ-પુદ્ગલસ્કંધમાહિં દ્રવ્ય-પર્યાયપણું અપેક્ષાઈ જાણવું. આત્મ-તત્ત્વ વિચારયં પણિ-દેવાદિક આદિષ્ટ-દ્રવ્ય, સંસારિદ્રવ્યની અપેક્ષાઈ પર્યાય થાય.

કોઈ કહસ્યઈ જે-“ ઇમ-દ્રવ્યત્વ સ્વાભાવિક ન થયું, આપે-ક્ષિક થયું. ”તો કહિયં જે-“ શબલ વસ્તુનો અપેક્ષાઈજ વ્યવહાર હોય. ઇહાં દોષ નથી. જે-સમવાયિકારણત્વ પ્રમુખ દ્રવ્યલક્ષણ માનઈ

છઠ્ઠ, તેહનઈ પણિ—અપેક્ષા અવશ્ય અનુસરવી. “કુણુનું સમવાયિ-
કારણ ?” ઈમ—આકાંક્ષા હોઈ, તો “કુણુનું દ્રવ્ય ?” એ આકાંક્ષા
કિમ ન હોઈ ? ”

“ગુણ-પર્યાયવદ્દ્રવ્યમ્” તત્ત્વાર્થે । [અ૦ ૬ સૂ૦ ૩૭.] એ
જિનવાણી રંગઈ—વિશ્વાસઈ મનમાંહિં ધરિઈ. ૧૦.

૨

ધરમ કહીજઈ ગુણ સહભાવી,
ક્રમભાવી પર્યાયો રે.

ભિન્ન-અભિન્ન, ત્રિવિધ, તિય લક્ષણ,
એક પદારથ પાયો રે. ૧૧, જિન૦.

સહભાવી કહતાં—યાવદ્દ્રવ્યભાવી જ ધર્મ, તે ગુણ કહિઈ.
જિમ—જીવનો ઉપયોગ ગુણ, પુદ્ગલનો ગ્રહણ ગુણ, ધર્માસ્તિકાયનો
ગતિહેતુત્વ, અધર્માસ્તિકાયનો સ્થિતિહેતુત્વ, આકાશનો અવગાહના-
હેતુત્વ, કાલનો વર્તનાહેતુત્વ. ક્રમભાવી કહતાં—(અ?) યાવદ્દ્રવ્ય-
ભાવી, તે પર્યાય કહિઈ. જિમ—જીવનઈ નર-નારકાદિક, પુદ્ગલનઈ
રૂપ-રસાદિકપરાવૃત્તિ. ઈમ—દ્રવ્યાદિક ૩, ભિન્ન છઈ—લક્ષણથી,
અભિન્ન છઈ—પ્રદેશના અવિભાગાથી, ત્રિવિધ છઈ, નવવિધ, ઉપચારઈ;
એક એકમાં ૩ ભેદ આવઈ, તેહથી. તથા ત્રિલક્ષણ—ઉત્પાદ-
વ્યય-દ્રૌવ્ય સ્વરૂપ છઈ. એહવો એક પદાર્થ જૈન પ્રમાણઈ
પામ્યો. એ દ્વાર રૂપ પદ જણવાં. ૧૧

તિહાં પ્રથમ એ ઢાલમાંહિં દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો ભેદ યુક્તિ
દેખાડઈ છઈ—

જિમ-મોતી ઉજવલતાદિકથી,

મોતીમાલા અલગી રે.

ગુણ-પર્યાયવ્યક્તિથી જાણો,

દ્રવ્યશક્તિ તિમ વલગીરે. ૧૨. જિન૦.

જિમ-મોતીની માલા, મોતી-થકી તથા મોતીના ઉજ્જવલ-
તાદિક ધર્મથી અળગી છઈ; તિમ-દ્રવ્યશક્તિ ગુણ-પર્યાયવ્ય-
ક્તિથી અલગી છઈ, તથા એકપ્રદેશસંબંધઈ વલગી છઈ, ઈમ-
જાણો. મોતી પર્યાયનઈ ઠામિ, ઉજ્જવલતાદિક ગુણનઈ ઠામિ,
માલા દ્રવ્યનઈ ઠામિ, ઈમ-દૃષ્ટાંત જોડવો. ઘટાદિ દ્રવ્ય પ્રત્યક્ષપ્રમાણઈ
સામાન્ય-વિશેષરૂપ અનુભવિંઈ છઈ, તે સામાન્ય ઉપયોગઈ-મૃત્તિ-
તાદિ સામાન્ય જ ભાસઈ છઈ, વિશેષઉપયોગઈ-ઘટાદિવિશેષ જ
ભાસઈ છઈ. તિહાં-સામાન્ય, તે દ્રવ્યરૂપ જાણવું; વિશેષ, તે ગુણ-
પર્યાયરૂપ જાણવાં. ૧૨

સામાન્ય-તે દ્રવ્ય કહિહું, તે સામાન્ય ૨ પ્રકારઈ છઈ, તે
દેખાડઈ છઈ—

૪

ઊરધતાસામાન્ય શક્તિ તે,

પૂરવ-અપર ગુણ કરતી રે.

પિંડ-કુસૂલાદિક આકારિં,

જિમ માટી અણુફિરતીરે. ૧૩. જિન૦.

ઊર્ધ્વતાસામાન્યરૂપ દ્રવ્ય શક્તિ તે કહીય, જ-પૂર્વ
કહિય-પહિલા, અપર કં આગિલા, ગુણ કં વિશેષ, તેહનઈ-
કરતી-તે સર્વમાંહિ એકરૂપ રહય. જિમ-પિંડ કં માટીનો
પિંડો, કુસૂલા કં ડાઠી. તે પ્રમુખ અનેક મૃત્તિકાના આકાર ફિરય
છય, પણિ-તેહમાંહિ માટી ફિરતી નથી; તે પિંડ-કુસૂલાદિક
આકારનું ઊર્ધ્વતાસામાન્ય કહિય. જો પિંડ-કુસૂલાદિ પર્યાયમાંહિ
અનુગત એક મૃદુદ્રવ્ય ન કહિય, તો ઘટાદિપર્યાયમાંહિ અનુગત
ઘટાદિ દ્રવ્ય પણિ ન કહવાઈ. તિવારઈ-સર્વ વિશેષરૂપ થાતાં ક્ષણિ-
કવાદો ખૈાદનું મત આવઈ. અથવા-સર્વદ્રવ્યમાંહિ એક જ દ્રવ્ય
આવઈ. તે માટિ-ઘટાદિદ્રવ્ય, અનઈ-તેહનાં સામાન્ય મૃદ્ધાદિ દ્રવ્ય,
અનુભવનઈ અનુસારય પરાપર ઊર્ધ્વતાસામાન્ય અવશ્ય માનવાં.
ઘટાદિ દ્રવ્ય થોડા પર્યાયનઈ વ્યાપઈ છય, અનઈ-મૃદ્ધાદિ દ્રવ્ય
ધણા પર્યાયનઈ; ઇમ-નર-નારકાદિકદ્રવ્ય જીવદ્રવ્યનો પણિ વિશેષ
જાણવો. એ સર્વ નૈગમનયનું મત. શુદ્ધસંગ્રહનયનઈ મતઈ તો
સદૈકૈત વાદઈ એક જ દ્રવ્ય આવઈ, તે જાણવું. ૧૩

૫

ભિન્ન વિગતિમાં રૂપ એક જ,

દ્રવ્યશક્તિ જગિ દાખઈ રે.

તે તિર્યકસામાન્ય કહીજઈ,

જિમ ઘટ ઘટપણુ રાખઈ રે. ૧૪. જિનં.

ભિન્ન વિગતિમાં-ભિન્નપ્રદેશી વિશેષમાં, જ દ્રવ્યની શક્તિ
એકરૂપ-એકાકાર દેખાડય છય, તેહનઈ-તિર્યકસામાન્ય કહિય.
જિમ-ઘટ, ઘટપણુ-ઘટત્વ રાખઈ છઈ.

હિવધ-ઘોઈ ઈમ કહસ્યધ જ-“ ઘટાદિક્ષિન્ન વ્યક્તિમાં જિમ ઘટવાદિક એક સામાન્ય છધ, તિમ-પિંડ-કુસુલાદિક્ષિન્ન વ્યક્તિમાં મૃદાદિક એક સામાન્ય છધ. તો તિર્યક્સામાન્ય ઊર્ધ્વતા સામાન્યનો સ્યો વિશેષ ? ” તેહનધ કહિઈ જ-“દેશભેદધ-જિહાં-એકાકાર પ્રતીતિ ઊપજઈ, તિહાં તિર્યક્સામાન્ય કહિઈ; જિહાં-કાલ-ભેદધ-અનુગતાકાર પ્રતીતિ ઊપજઈ, તિહાં-ઊર્ધ્વતાસામાન્ય કહિઈ.”

ઘોઈક દિગંબરાનુસારી ઇમ કહધ છઈ, જ-“ ૫૮ દ્રવ્યનધ કાલપર્યાયરૂપ ઊર્ધ્વતાસામાન્યપ્રચય છઈ. કાલ વિના પાંચ દ્રવ્યનધ અવયવસંધાતરૂપ તિર્યક્પ્રચય છઈ. ” તેહનધ મતઈ-“ તિર્યક્પ્રચયનો આધાર ઘટાદિક તિર્યક્સામાન્ય થાધ, તથા-પરમાણુરૂપ અપ્રચયપર્યાયનું આધાર સિન્ન દ્રવ્ય જોઈઈ.” તે માટિ-પ દ્રવ્યનધ-ખંધ-દેશ-પ્રદેશભાવધ એકાનેક વ્યવહાર ઉપપાદવો, પશુ-તિર્યક્પ્રચય નામાંતર ન કહવું. ૧૪

હિવધ-ઊર્ધ્વતાસામાન્યશક્તિના ૨ ભેદ દેખાડધ છધ—

૬

શક્તિમાત્ર તે દ્રવ્ય સર્વની,

ગુણ-પર્યાયની લીજઈ રે.

કરયરૂપ નિકટ દેખીનઈ,

સમુચિત શક્તિ કહીજઈ રે. ૧૫. જિન૦.

દ્રવ્ય સર્વની-આપ આપણા ગુણ-પર્યાયની શક્તિમાત્ર લીજઈ, તે ઓઘશક્તિ કહિધ. અનઈ-જ કાર્યનું રૂપ નિકટ કહતાં-વહિલું ઊપજતું દેખીઈ, તે કાર્યની અપેક્ષાઈ-તેહની સમુચિત શક્તિ કહિઈ. સમુચિત કહતાં-વ્યવહારયોગ્ય. ૧૫

ધહાં-દૃષ્ટાન્ત કહધ છધ.

ધૃતની શક્તિ યથા તૃણભાવઈ

જાણી પિણુ ન કહાઈ રે.

દુગધાદિક ભાવઈ તે જનનઈ

ભાષી ચિત્ત સુહાઈ રે. ૧૬. જિન૦.

જિમ-ધૃતની શક્તિ તૃણભાવઈ-પુદ્ગલમાંહિ છઈ. નહીં તો-
તૃણઆહારથી ઘેનુ દૂધ દિઈ છઈ, તે દૂધમાંહિં ધૃતશક્તિ કિહાંથી
આવી ? ઈમ-અનુમાન પ્રમાણુઈ-તૃણમાંહિ જાણી, પિણુ ધૃતશક્તિ
કહવાઈ નહી, તે માટિ-તે ઓધશક્તિ કહિઈ. અનઈ-તૃણનઈ
દુગ્ધાદિક ભાવઈ-દુગ્ધ-દધિ પ્રમુખ પરિણામઈ ધૃતશક્તિ કહીઈ,
તે ભાષીયકી જનનઈ-લોકનઈ, ચિત્તિ સુહાઈ, તે માટિ-તે સમુ-
ચિતશક્તિ કહિઈ અનંતર કારણમાંહિં સમુચિત શક્તિ: પરંપર
કારણમાંહિ ઓધશક્તિ: એ વિવેક, એહ ૨. તુંજ-અન્યકારણતા
૧. પ્રયોજકતા ૨. એ બિ બીજાં નામ ૨કહઈ છઈ, તે જાણવું. ૧૬
આત્મદ્રવ્યમાંહિં એ ૨ શક્તિ ફલાવઈ છઈ—

૮

ધરમશક્તિ પ્રાણીનઈ પૂરવ

પુદ્ગલનઈ આવર્તઈ રે.

ઓધઈ સમુચિત જિમ વલી કહિઈ

છેહલિં તે આવર્તઈ રે. ૧૭. જિન૦,

જિમ-પ્રાણીનઈ-લવ્ય જીવનઈ, પૂર્વ કહતાં-પહિલા પુદ્ગલપરાવર્ત અનંત વીતા, તેહમાં, પણિં-ઓધઈ-સામાન્યઈ, નહીંતો-છેહલઈ પુદ્ગલપરાવર્તઈ તે શક્તિ ન આવઈ. “નાસતો વિદ્યતે ભાવઃ” [ગીતા અ. ૨. ૧૬.] ઇત્યાદિવચનાત્.

અનઈ-છેહલઈ પુદ્ગલપરાવર્તઈ ધર્મની સમુચિત શક્તિ કહિઈ. અત એવ-અચરમ પુદ્ગલપરાવર્ત લવ-બાલકકાલ કહિઓ છઈ, અનઈ-છેહલો પુદ્ગલપરાવર્ત ધર્મયૌવનકાલ કહિઓ છઈ.

અચરમપરિઅદ્રેસું કાલો ભવવાલકાલમો મળિઓ ।

ચરમો હ ધમ્મજુવ્વળકાલો તહચિત્તેમેઓત્તિ ॥ ૧૯ ॥

૪ વીસીમધ્યે ॥ ૧૭

૯

“કારણભેદઈ શક્તિભેદ” ઈમ

વ્યવહારિં વ્યવહરિઈ રે.

નિશ્ચય-“નાના-કારણ કારણુ-

એકરૂપ” તે ધરિઈ રે. ૧૮. જિન૦.

ઈમ-એકેક કાર્યની ઓધ-સમુચિતરૂપ અનેક શક્તિ એક દ્રવ્યની પામિઈ, તે-વ્યવહારનયઈ કરીનઈ વ્યવહારિઈ. તે નય-કાર્ય-કારણભેદ માનઈ છઈ. નિશ્ચય નયથી-દ્રવ્ય નાનાકાર્ય-કારણુએક-શક્તિસ્વભાવ જ દૃઢ્યમાંહિ ધરિઈ. નહીંતો-સ્વભાવભેદઈ દ્રવ્યભેદ થાઈ. તે તે દેશ-કાલાદિકની અપેક્ષાઈ-એકનઈ અનેકકાર્યકારણુ-સ્વભાવ માનતાં કાઈ દોષ નથી. કારણાંતરની અપેક્ષા પણિ સ્વભાવમાંહિ જ અંતભૂત છઈ. તેણુઈ-તેહનું પણિ વિફલપણું ન હોઈ. તથા-શુદ્ધ નિશ્ચયનયનઈ મતઈ-કાર્ય મિથ્યા છઈ. “આદાવન્તે ચ

યન્નાસ્તિ, વર્તમાનેऽપિ તત્તથા ।” इति वचनात् कार्यं. કારણકલ્પના-
રહિત-શુદ્ધ-અવિચલિતરૂપ દ્રવ્ય જ છધ, તે બાણુ. ૧૮

ધમ-શક્તિરૂપેધં દ્રવ્ય વખાણિઉં, હુવધ-વ્યક્તિરૂપ ગુણુ:પર્યાય:
વખાણુધ છધ—

ગુણુ: પર્યાય: વિગતિ બહુ ભેદધં,

નિજ નિજ જાતિં વરતધ રે.

શક્તિરૂપ ગુણુ કોઠક ભાષધં,

તે નહી મારગિ નિરતધં રે. ૧૯. જિન૦.

ગુણુ: પર્યાય: વ્યક્તિ બહુ ભેદધં—અનેક પ્રકારિં, નિજ નિજ
જાતિં—સહભાવિ:ક્રમભાવિ: કલ્પનાકૃત્ આપ આપણુધં સ્વભાવધં,
વર્તધં છધં.

કોઠક—દિગંબરાનુસારી-શક્તિરૂપ ગુણુ ભાષધ છધં, જે
માટધં—તે ધમ કહધ છધ જે—“ જિમ-દ્રવ્ય-પર્યાયનું કારણ દ્રવ્ય,
તિમ-ગુણુ-પર્યાયનું કારણ ગુણુ. દ્રવ્ય-પર્યાય=દ્રવ્યનો અન્યથા ભાવ,
જિમ-નર-નારકાદિક. અથવા-દ્વયણુક-ત્રયણુકાદિક. ગુણુપર્યાય=ગુણુનો
અન્યથાભાવ, જિમ-મતિ:શ્રુતાદિ વિશેષ, અથવા-સિદ્ધાદિકવ-
લજ્ઞાન વિશેષ. ધમ-દ્રવ્ય ૧: ગુણુ ૨: એ જાતિં શાશ્વત્, અનધં-
પર્યાયથી અશાશ્વત્, ધમ આન્યું. ”

એહવું કહધ છધ, તે નિરતધ—રૂઝધ માર્ગધં નહીં, જે માટિ-
એ કલ્પના શાસ્ત્રિં તથા યુક્તિં ન મિલધં. ૧૯

૧૧

પર્યાયથી ગુણુ ભિન્ન ન ભાષિઓ,

સમ્પતિત્રંથિં વિગતિં રે.

જેહનો ભેદ વિવક્ષાવશથી,

તે કિમ કહિઈ શકતિં રે. ૨૦. જિન૦.

પર્યાયથી ગુણ ભિન્ન કહતાં—જૂદો ભાષિયો નથી, સમ્મતિ
ગ્રંથિં, વ્યક્તિં--પ્રકટ અક્ષરધં. તથાહિ—

પરિગમણં, પજ્જાઓ, અણેગકરણં ગુણ તિ ઇગંદા ।

તહ વિણ ગુણ તિ મળણહ, પજ્જવ-ળય-દેસણા જમ્હા ॥૩.૧૨॥

“જિમ—ક્રમભાવીપણું પર્યાયનું લક્ષણુ છઈ, તિમ—અનેક
કરવું, તે પણિ-પર્યાયનું લક્ષણુ છઈ. દ્રવ્ય તો એક જ છઈ, જ્ઞાનદ-
શૈનાદિક ભેદ કરધ છઈ, તે પર્યાય જ છઈ, પણિ-ગુણ ન કહિધ.
જે માટિં:-દ્રવ્ય: પર્યાયની દેશના ભગવંતની છઈ, પણિ-દ્રવ્ય:
ગુણની દેશના નથી.” એ ગાથાર્થ.

“જે ઈમ-ગુણ: પર્યાયથી ભિન્ન નથી, તો-દ્રવ્ય: ગુણ: પર્યાય:
એ ૩. નામ કિમ કહો છો ? ” ઈમ કોધ કહિં, તેહનધં કહિધં
જે—“વિવક્ષા કહિં-ભેદનયની કદપના, તેહથી. જિમ—“તૈલસ્ય
ધારા”. ઇહાં-તેલ: નઈ ધારા: ભિન્ન કહી દેખાડ્યાં, પણિ-ભિન્ન
નથી. તિમ-સહભાવી: ક્રમભાવી: કહીનધં ગુણ: પર્યાય ભિન્ન કહી
દેખાડ્યા, પણિ-પરમાર્થઈ-ભિન્ન નથી. ઈમ-જેહનો ભેદ ઉપચરિત
છઈ, તે શક્તિ કિમ કહિધં ? જિમ-ઉપચરિત ગાઈ દુઝેઈ નહીં,
તિમ-ઉપચરિત ગુણ શક્તિ ન ધરધં.” ૨૦

હવઈ-જે-ગુણ: પર્યાયથી ભિન્ન માંનઈ છઈ, તેહનઈ દૂષણ
દિઈ છઈ—

द्रव्यार्थः पर्ययार्थः नय

દોઢ જ સૂત્રિ કહિયં રે. ૨૧. જિનં.

જો-ગુણ ત્રીજો પદાર્થ-દ્રવ્યઃ પર્યાયથી જૂદો ભાવ હોઈ, તો-ત્રીજો નય લહીઈ-પામિઈ, અનર્થ-સૂત્રર્થ તો દ્રવ્યાર્થઃ પર્યાયાર્થઃ એ બિહુ જ નય કહિયા છઈ. ગુણ હોઈ, તો-ગુણાર્થ નય પશ્ચિ કહિઓ જોઈઈ.

उक्तं च सम्भतौ—

दो उण णया भगवया, दव्वट्ठियपज्जवट्ठिया णियया ।

जहं पुण गुणो वि हुंतो, गुणद्विअ-णओ वि जुज्जंतो ॥ ३. १०

जं च पुण भगवैया तेसु तेसु सुत्तेसु गोयमाईणं ।

पञ्चवसन्ता णियय्या, वागरिया तेण पज्जाया ॥ ३. ११.

इपादिकनधं गुणु कही सूत्रिं भोल्या नथी, पणि-“वणपज्जवा,
गंधपज्जवा” धत्यादिक पर्यायशब्दधं भोल्या छध; ते भाटि-ते
पर्याय कहिधं, पणि-गुणु न कहिधं. अनधं-“एगगुणकालए”
धत्यादिक ठामिं जे गुणु शब्द छधं, ते गणितशास्त्रसिद्ध पर्याय-
विशेष सभ्यावाची छधं, पणि-ते वयन गुणुस्तिठनय विषयवाची
नथी. उक्तं च सम्मतौ—

जंपंति-“अत्थि समए-एगगुणो दसगुणो अणंतगुणो ।

रूपाई परिणामो, भण्णइ तम्हा गुणविसेसो ” ॥ ३. १३.

“गुणसहस्रतरेण वि, तं तु पञ्चविंशतिसंख्यं ।

सिञ्जद्वा णवरं संखाण-सत्थ-धम्मो ण य गुणो त्ति ॥ ३. १४.

જહ દસસુ દસગુણમ્મિ ય, એગમ્મિ દસત્તળં સમં ચેવ ।

અહિયમ્મિ વિ ગુણસદ્દે, તદ્દેવ એયં પિ દદ્ધવ્વં ” ॥ ૩. ૧૫.

ધમ--ગુણ, પર્યાયથી પરમાર્થદષ્ટિં લિન્ન નથી, તો તે દ્રવ્યની પરિં શક્તિરૂપ કિમ કંહિઈ ? ૨૧

“પર્યાયદલ માટિ” ગુણનધં શક્તિરૂપ કહ્યું છે, તેહનઈ દૂષણ દિઈ છે—

૧૩

જો ગુણ, દલ પર્યાયનું હોવઈ,

તો દ્રવ્યઈ સ્યૂં કીજઈ ? ૨.

ગુણ-પરિણામપટંતર કેવલ,

ગુણ-પર્યાય કહીજઈ ૨૨. જિન૦.

જો-ગુણ, પર્યાયનું દલ કહિતાં-ઉપાદાન-કારણ હોઈ, તો-દ્રવ્યઈ સ્યૂં કીજઈ ? દ્રવ્યનું કામ ગુણધં જ કીધઈ. તિ વારઈ-ગુણ ૧: પર્યાય ૨: જ પદાર્થ કહો, પણિ-ત્રીજો ન હોઈ.

કોઈ કહ્યઈ: “ દ્રવ્યપર્યાય: ગુણપર્યાય: રૂપ કારણલિન્ન છે, તે માટિ-દ્રવ્ય ૧: ગુણ ૨: રૂપ કારણ લિન્ન કદિપઈ. ” “તે જૂઠું, જો માટિ-કાર્યમાંહિં કારણશબ્દનો પ્રવેશ છે, તેણુધં-કારણભેદઈ કાર્યભેદ સિદ્ધ થાઈ, અનઈ-કાર્યભેદ સિદ્ધ થયો હોઈ, તો-કારણ-ભેદ સિદ્ધ થાઈ, એ અન્યોડન્યાશ્રય નામધં દૂષણ ઊપજઈ; તે માટઈ-ગુણપર્યાય જ કહિધ, તે-ગુણપરિણામનો જ પટંતર-ભેદ કલ્પનારૂપ, તેહથી જ કેવલ સંભવઈ, પણિ-પરમાર્થઈ નહીં. અનઈ-એ ૩ નામ કહઈ છે, તે પણિ-ભેદોપચારાઈ જ; ઈમ જાણુવું. ” ૨૨

પા. ૧૦ ૧- એ હિ જ પ્રકાર વલી દલ કરઈ છે, દષ્ટાતે કરીતે વિસ્તાર નથી. પા. ૧૦

એક-અનેકરૂપથી ઈણુ પરિ,

ભેદ પરસ્પર ભાવો રે.

આધારાધેયાદિકભાવિં,

ઈમ જ ભેદ મનિ દયાવો રે. ૨૩. જિન૦.

એણિ'પરિ' દ્રવ્ય એકઃ ગુણુ-પર્યાય અનેકઃ એ રૂપઈ પરસ્પર
ક૦-માંહોમાંહિં ભેદ, ભાવો-વિચારો. ઈમ જ-આધારઃ આધેયઃ પ્ર-
મુખ ભાવ ક૦-સ્વભાવ, તેણુઈ કરી મનમાંહિં દયાવો, જ માટિ-
પરસ્પરઅવૃત્તિધર્મ પરસ્પરમાંહિં ભેદ જણાવઈ. ૨૩

તેહિ જ વિવરી દેખાડઈ' છઈ—

દ્રવ્ય આધાર ઘટાદિક દીસઈ,

ગુણુઃ પર્યાયઃ આધેયો રે.

રૂપાદિક એકેન્દ્રિયગોચર,

દોહિં ઘટાદિક વેઓ રે. ૨૪. જિન૦.

દ્રવ્યઃ ઘટાદિક આધાર દીસઈ છઈ; જ માટઈ—“ એ ઘટઈ
રૂપાદિક ” ઈમ-જાણીઈ છઈ. ગુણુઃપર્યાયઃ રૂપ-રસાદિક, નીલ-પીતા-
દિક આધેય--દ્રવ્યગોચરિ રહિયાં. ઈમ-આધારાધેયભાવઈ દ્રવ્યથી
ગુણુઃપર્યાયનઈ ભેદ છઈ. તથા-રૂપાદિક ગુણુઃપર્યાયઃ એક ઇન્દ્રિય-
ગોચર ક૦-વિષય છઈ. જિમ-રૂપ ચક્ષુરિન્દ્રિયઈ જ જણાઈ, રસ,
તે રસનેન્દ્રિયના જઃ ઇત્યાદિક. અનઈ ઘટાદિક દ્રવ્ય છઈ, તે દોહિં-ચક્ષુ-
રિન્દ્રિયઃ અનઈ-સ્પર્શનેન્દ્રિયઃ એ ૨ ઇન્દ્રિયઈ કરીનઈ જાણુ છા.

એ નધયાયિકમત અનુસરીનધં કહિલું. સ્વમતઈ-ગંધાદિકપર્યાય દ્વારધં ઘ્રાણેન્દ્રિયાદિકધં પણિ દ્રવ્ય પ્રત્યક્ષ ઇઈ, નહીં તો-‘કુસુમ ગંધું ધું’ ઈત્યાદિ જ્ઞાનનધં બ્રાંતપણું થાઈ, તે જાણવું.

ઈમ-એક-અનેક ઇન્દ્રિય ગ્રાહ્યપણું દ્રવ્યથી ગુણુઃ પર્યાયનો ભેદ જાણવો. ગુણુઃ પર્યાયનધં માંહોમાંહિં ભેદ, તે સહસ્રાવીઃ ક્રમસાવીઃ એ કલ્પનાથી જ. ૨૪

૧૬.

સંજ્ઞા-સંખ્યા લક્ષણથી પણિ,

ભેદ એહોનો જાણી રે.

સુ-જસ-કારિણી શુભ મતિ ધારો,

દુરમતિવેલીકૃપાણી રે. ૨૫. જિન૦.

તથા-સંજ્ઞા ક૦-નામઃ તેહથી ભેદ,-“દ્રવ્ય”નામ ૧. “ગુણુ”નામ ૨. “પર્યાય”નામ ૩. સંખ્યા-ગણનાઃ તેહથી ભેદ,-દ્રવ્ય ૬ઃ ગુણુ અનેકઃ પર્યાય અનેક. લક્ષણથી ભેદ-દ્રવન=અનેકપર્યાયગમનઃ દ્રવ્યલક્ષણુ, ગુણુન=એકથી અન્યનધં સિન્નકરણુઃ તે ગુણુ લક્ષણુ, પરિગમન=સર્વતો વ્યાપ્તિઃ તે પર્યાયલક્ષણુ. ઈમ-એહોનો-દ્રવ્યઃ ગુણુઃ પર્યાયનો, માંહોમાંહિં ભેદ જાણીનઈ, ઉત્તમ યશની કરણહાર ભલી મતિ ધરો. કેહવી ઇઈ ? જ-દુરમતિ કહિઈ-જે દ્રવ્યાદૈતપક્ષની માઠી મતિ, તે રૂપિણી જે વેલી, તેહનઈ વિષઈ કૃપાણી-કુહાડી. ૨૫

પાઠા૦ ૧. ભાવવું. પાલિ૦

૨. એકાત એક દ્રવ્યને માનઈ, પણિ-ગુણુ-પર્યાય ન માનઈ, તે દ્રવ્યાદૈતવાદી કહિઈ ૩૦ ટી૦ ભા૦ ની પ્રત્યા આ ટીપ્પણુ ચાલુ અંથમાં જ છે. સં૦

એ ઢાલધં-દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયનો ભેદ દેખાડયો. હિવધં-ત્રીજધં
 ઢાલધં-એકાંતિ જ ભેદ માંનધં છધં, તેહનધં અભેદપક્ષ અનુસરી-
 નધં દૂષણુ દિધં છધં—

ઢાલ-૩ જ.

(પ્રથમ ગોવાલણુ તણુધં જ. એ દેશી. રાગ-જયતસિરી.)
 ૧

એકાંતિં ને ભાષિધં જ,

દ્રવ્યાદિકનો રે ભેદ.

તો પરદ્રવ્યપરિં હુધં જ,

ગુણુ-ગુણિભાવ ઉચ્છેદ રે. ૨૬.

ભવિકા ધારો ગુરુઉપદેશ,

દ્રવ્યાદિકનો-દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયનો ને એકાંતધં ભેદ ભા-
 ષિધં, તો પરદ્રવ્યનધં પરિં સ્વદ્રવ્યનધં વિષે પણિ ગુણુ-ગુણિ-
 ભાવનો ઉચ્છેદ થધં જધં. જવદ્રવ્યના ગુણુ જ્ઞાનાદિક, તેહનો ગુણી
 જવ દ્રવ્ય, પુદ્ગલ દ્રવ્યના ગુણુ રૂપાદિક, ગુણી પુદ્ગલ દ્રવ્ય, એ વ્યવસ્થા
 છધં-શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ. ભેદ માંનતાં તે લોપાધં. જવદ્રવ્યનધં પુદ્ગલગુણુસ્યું
 જિમ ભેદ છધં, તિમ-નિજ ગુણુસ્યું પણિ ભેદ છધં, તો “એહનો
 એહ ગુણી, એહના એહ ગુણુ” એ વ્યવહારનો વિલોપ થધં આવધં;
 તે માટધં-દ્રવ્યઃ ગુણુઃ પર્યાયનો અભેદ જ સંભવધં. એહવો-અભે-
 દનયનો ગુરુનો ઉપદેશ-ભાણીનધં-ભવ્ય પ્રાણી ધારો. ૨૬

વલી અભેદ ઉપરિ ચુકિત કહધં છધં—

૨

દ્રવ્યધં ગુણુઃ પર્યાયનો જ.

છધં અભેદ સંબંધ.

ભિન્ન તેહ જો કલિપદં ॐ,

તો અનવસ્થાબંધ રે. ભવિકાં. ૨૭

દ્રવ્યદં ૬૦—દ્રવ્યનદં વિષદં, ગુણુઃ પર્યાયનો અભેદ સંબંધ
છદ. જો દ્રવ્યનદં વિષદં ગુણુઃ પર્યાયનો સમવાય નામદં ૧ભિન્ન
સંબંધ કલિપદં, તો અનવસ્થાદોષનું બંધન થાદં. જે માટદં—ગુણુ-
ગુણીથી અલગો સમવાય સંબંધ કહિદં, તો તે સમવાયનદં પણિ
અનેરો સંબંધ જોદં, તેહનદં પણિ અનેરો. ઈમ કરતાં-કિહાંદં
ઠઈરાવ ન થાદં. અનદં જો-સમવાયનો સ્વરૂપસંબંધ જ અભિન્ન
માનો, તો ગુણુ-ગુણીનદં સ્વરૂપસંબંધ માનતાં સ્યૂં વિધટદં છદ ?
જે ૧ફેક નવો સંબંધ માનો છો. ૨૭

વલી-અભેદ ન માનદં, તેહનદં—બાધક કહદં છદ—

૩

“સ્વાર્ણં કુંડલાદિકં હુઈ ॐ,”

“ઘટ રક્તાદિકં ભાવ.”

એ વ્યવહાર ન સંભવદં ॐ,

જો ન અભેદસ્વભાવ રે. ૨૮. ભવિકાં.

“સોનું તેહ જ કુંડલ થયું; ઘડો પહિલાં શ્યામ હુતો, તેહ
જ રાતો વર્ણદં થયો.” એહવો સર્વલોકાનુભવસિદ્ધવ્યવહાર ન
ઘટદં, જો અભેદસ્વભાવ દ્રવ્યાદિકં ૩ નદં ન હુઈ તો. ૨૮

વલી-ખીનું બાધક કહદં છદ—

૪

બંધઃ દેશઃ ભેદદં હુઈ ॐ.

બિમણી ગુરુતા રે બંધિ.

પ્રદેશ-ગુરુતા પરિણુમઈ જ,

ખંધ અભેદહ ઊંધ રે. ૨૯. ભવિકાં.

ખંધ કહિઈ—અવયવી, દેશ કહિઈ—અવયવ; એહોનઈ જે ભેદ માનિઈ, તે બિમણો ભાર ખંધમાંહિ થયો જોઈઈ. જે માટિ—શતતંતુના પટમાંહિ—શતતંતુનો જટલો ભાર, તેટલો પટમાંહિ પણિ જોઈઈ.

અનઈ—જે કોઈ નવા નૈયાયિક ઈમ કહઈ છઈ જે—“અવયવના ભારથી અવયવીનો ભાર અત્યંત હીન છઈ,” તે માટઈ—તેહનઈ મતઈ—“દ્વિપ્રદેશાદિક ખંધમાંહિ કિહાંઈ ઉત્કૃષ્ટ ગુરુતા ન થઈ જોઈઈ. જે માટઈ—દ્વિપ્રદેશાદિક ખંધ એકપ્રદેશાદિકની અપેક્ષાઈ અવયવી છઈ. અનઈ—પરમાણુમાંહિ જે ઉત્કૃષ્ટ ગુરુત્વ માનિઈ, તે-રૂપાદિક વિશેષ પણિ પરમાણુમાંહિ માન્યાં જોઈઈ, દ્વિપ્રદેશાદિક-માંહિ ન માન્યાં જોઈઈ.”

અભેદનયનો ખંધ માનઈ—તો પ્રદેશનો ભાર તેહ જે ખંધ-ભારપણુઈ પરિણુમઈ, જિમ—તંતુરૂપ પટરૂપપણુઈ. તિવારઈ—ગુરુતા વૃદ્ધિનો દોષ કહિઓ, તે ન લાગઈ. ૨૯

દ્રવ્યાદિકનઈ અભેદ ન માનઈ છઈ, તેહનઈ ઉપાલંભ દિઈ છઈ—

૫

ભિન્ન દ્રવ્ય-પર્યાનઈ જ,

ભવનાદિકનઈ રે એક

ભાષઈ, કિમ દાખઈ નહીં જ

એક દ્રવ્યમાં વિવેક રે ? ૩૦ ભવિકાં.

ભિન્ન દ્રવ્ય-જ-પાષાણુઃ કાષઃ પૃથિવીઃ જલાદિકઃ તેહનો
પર્યાય-જ ભવનાદિક, ધરપ્રમુખ, તેહનઈ-તૂં “એક” કહઈ છઈ-
“એક ધર એ” ઈત્યાદિક લોકવ્યવહાર માટઈ ? તો એક દ્રવ્યમાં
દ્રવ્યઃ ગુણુઃ પર્યાયનં અભેદ હોઈ, એહવો વિવેક કાં નથી કહિતો ?
જ માટઈ-આત્મદ્રવ્ય, તેહ જ આત્મગુણુઃ તેહ જ આત્મ પર્યાયઃ
એહવો વ્યવહાર અનાદિસિદ્ધ છઈ. ૩૦

૬

ગુણુઃ પર્યાયઃ અભેદથી જ,
દ્રવ્ય નિયત વ્યવહાર.

પરિણુતિ જે છઈ એકતા જ,
તેણિું તે એક પ્રકાર રે. ૩૧. ભવિકા૦.

જીવદ્રવ્યઃ અજીવદ્રવ્યઃ ઈત્યાદિ જ-નિયતકહતાં-વ્યવસ્થા-
સહિત વ્યવહાર થાઈ છઈ, તે ગુણુઃ પર્યાયના અભેદથી. જ્ઞાનાદિક
ગુણુઃ પર્યાયથી અભિન્ન દ્રવ્ય, તે જીવદ્રવ્ય; રૂપાદિક-ગુણુઃ પર્યાયથી
અભિન્ન, તે અજીવદ્રવ્ય; નહીં તો-દ્રવ્યસામાન્યથી વિશેષસંજ્ઞા ન
થાઈ. દ્રવ્યઃ ગુણુઃ પર્યાયઃ એ ૩ નામ છઈ, પણિ-સ્વજાતિં ૩ નઈ
એકત્વ પરિણામ છઈ, તે માટિ-તે ૩ પ્રકાર એક કહઈ. જિમ-
આત્મદ્રવ્યઃ જ્ઞાનાદિક ગુણુઃ તતપર્યાયઃ એ સર્વ એક જ કહિઈ.
જિમ-રત્ન ૧ઃ કાંતિ ૨ઃ જ્વરાપહાર શક્તિ ૩ઃ એ ૩ નઈ એક જ
પરિણામ છઈ; તિમ-દ્રવ્યઃ ગુણુઃ પર્યાયનં, ઈમ જાણુવું. ૩૧

વલી-અભેદ ન માનઈ, તેહનઈ દોષ દેખાડઈ છઈ—

૭

જે અભેદ નહીં એહોનો જ,
તો કારય કિમ હોઈ ?

અછતી વસ્તુ ન નીપજઈ જી,

શશવિષાણુપરિજોઈ રે. ૩૨. ભવિકાં.

જે-એહનઈ-દ્રવ્યઃ ગુણુઃ પર્યાયનઈ અલેદ નથી, તો-કારણુઃ કાર્યનઈ પણ અલેદ ન હોઈ. તિવારઈ-મૃત્તિકાદિક કારણુથી ઘટાદિ કાર્ય કિમ નીપજઈ? કારણુમાંહિં કાર્યની શક્તિ હોઈ, તોજ કાર્ય નીપજઈ, કારણુમાંહિં અછતી કાર્યવસ્તુની પરિણતિ ન નીપજઈ જ. જિમ-શશવિષાણુ. જે-કારણુમાંહિં કાર્ય સત્તા, માનઈ, તિવારઈ-અલેદ સહજ જ આવ્યો. ૩૨

“કારણુમાંહિં કાર્ય ઊપના પહિણાઈ જે કાર્યની સત્તા છઈ તો કાર્યદર્શન કાં નથી થાતું?” એ શંકા ઊપરિ કહઈ છઈ—

૮

દ્રવ્યરૂપ છતી કાર્યની જી,

તિરોભાવની રે શક્તિ.

આવિર્ભાવઈ નીપજઈ જી,

ગુણુઃ પર્યાયનો વ્યક્તિ રે. ૩૩. ભવિકાં.

કાર્ય નથી ઊપનું, તિવારઈ-કારણુમાંહિં કાર્યની-દ્રવ્યરૂપઈ-તિરોભાવની શક્તિ છઈ. તેણુ કરી-છઈ, પણ-કાર્ય જણાતું નથી. સામગ્રી મિલઈ, તિવારઈ-ગુણુઃ પર્યાયની વ્યક્તિથી આવિર્ભાવ થઈ છઈ, તેણુ કરી-કાર્ય દીસઈ છઈ. તિરોભાવઃ આવિર્ભાવઃ પણ-દર્શનઃ અદર્શનઃ નિયામક કાર્યના પર્યાય-વિશેષ જ જાણવા. તેણુ કરી-આવિર્ભાવનઈ સતઃ અસતઃ વિકલ્પઈ દૂષણુ ન હોઈ, જે માટઈ-અનુભવનઈ અનુસારઈ પર્યાય કલિપઈ. ૩૩.

નર્યાયિક ભાષર્ઁ ઈસ્યું ઁ,

“ જિમ અછતાનું રે જ્ઞાન.

હોવઇ વિષય અતીતનૂં ઁ,

તિમ કારય સહિ નાણુ રે” ૩૪. ભવિકા૦.

ઇહાં-નૈયાયિક એહવું ભાષર્ઁ છે-“ જિમ-અતીત વિષયઃ જ ધટાદિક, અછતા છે, તેહનું જિમ જ્ઞાન હોઇ, તિમ-ધટાદિક કાર્ય અછતાં જ, મૃત્તિકાદિકદલયકી સામગ્રી મિલ્યઇ નીપજ-સ્યઈ. અછતાંની જ્ઞાતિ હોઈ, તો અછતાંની ઉત્પત્તિ કિમ ન હોઇ ? ધટનું કારણ દંડાદિક અમ્હે કહું છું, તિહાં-લાધવ છે, તુમ્હારિં મતિં-ધટાભિવ્યકિતનું દંડાદિક કારણ કહવું, તિહાં-ગૌરવ હોઈ. બીજું, અભિવ્યકિતનું કારણ-ચક્ષુઃપ્રમુખ છે, પણિ-દંડાદિક નથી. તે માટિં-લેદ પક્ષ જ. દ્રવ્યધટાભિવ્યકિતનું કારણ-દંડાભાવઃ ધટાભિવ્યકિતનું કારણ-ચક્ષુઃ, તિહાં-ગૌરવ છે, તે-ન ધટઇ.” ૩૪.

હવઈ, એ મત દૂષઇ છે—

૧૦

તે મિથ્યા, નહીં સર્વથા ઁ

અછતો વિષય અતીત.

પર્યાયારથ તે નહીં ઁ,

દ્રવ્યારથ છે નિત્ય રે. ૩૫. ભવિકા૦.

“અછતાની જ્ઞાતિની પરિં અછતાની ઉત્પત્તિ હોઈ,” ઇમ કહિં, તે મત મિથ્યા, જ માટઇ-અતીત વિષયઃ ધટાદિક, સર્વથા

અછતો નથી. તે-પર્યાયારથથી નથી; દ્રવ્યારથથી નિત્ય છે. નષ્ટ થટ પશ્ચિ મૃત્તિકારૂપ છે. સર્વથા ન હોઈ, તો-શશ-શૃંગ સરખો થાઈ. ૩૫.

“ સર્વથા અછતો અર્થ જ્ઞાનમાંહિં ભાસઈ છે ” એહવું કહ્યું છે, તેહનંધ બાંધક દેખાડય છે—

૧૧

અછતૂં ભાસઈ ગ્યાનનંધ જી.

જો “ સ્વભાવિ સંસાર

કહતો જ્ઞાનાકાર ” તો જી,

જીપદ યોગાચાર રે. ૩૬. ભવિકા૦.

જો “ જ્ઞાનનંધ સ્વભાવઈ, અછતો અર્થઃ અતીત થટ પ્રમુખ, ભાસઈ, ” એહવું માનઈ, તો—“સારો સંસાર જ્ઞાનાકાર જ છે. બાહ્ય-આકાર અનાદિ-અવિદ્યા-વાસનાઈ અછતા જ ભાસઈ છે, જિમ-સ્વપ્નમાંહિ અછતા પદાર્થ ભાસઈ છે. બાહ્યાકારરહિત શુદ્ધ જ્ઞાન, તે-પ્રુર્જનઈ જ હોઈ.” ઇમ કહતો યોગાચાર નામઈ ત્રીજો બૌદ્ધ જ જીપઈ; તે માટઈ-અછતાનું જ્ઞાન ન હોઈ. ૩૬.

“ જો અછતાનું જ્ઞાન ન હોઈ, તો “ હવણાં મઈ અતીત થટ જાણ્યો “ ઇમ-કિમ કહવાઈ છે ? ” તે જીપરિ કહ્યું છે—

૧૨

“ હવડાં જાણ્યો અરથ તે જી, ”

ઇમ અતીત જ જાણાઈ.

વર્તમાન પર્યાયથી જ,

વર્તમાનતા થાઇ રે. ૩૭. ભવિકાં.

“તે અતીત ઘટ મઠે હવણાં જાણ્યો.” ઈમ-જે જણાઇ છે, તિહાં-દ્રવ્યથી છતાં અતીત ઘટનઇ વિષય, વર્તમાનજ્ઞેયાકારરૂપ-પર્યાયથી “હવણાં” અતીત ઘટ જાણ્યો જઈ છે.

અથવા-નૈગમનયથી અતીતનઇ વિષય વર્તમાનતાનો આરોપ કીજઈ છે, પણિ-સર્વથા અછતી વસ્તુનું જ્ઞાન ન થાઇ. ૩૭.

૧૩

ધર્મી, અછતઇ ધર્મ, જો જ,

અછતઇ કાલિં સુહાઇ.

સર્વ-કાલિં નિર્ભયપણુઇ જ,

તો શશશૃંગ જાણાઇ રે. ૩૮. ભવિકાં.

“ધર્મી-અતીત ઘટ, અછતઇ ધર્મ-ઘટત્વ, અછતઇ કાલિં-ઘટનઇ અભાવ કાલઇ-ભાસઇ છે. અથવા-ધર્મી-અતીત ઘટ, અછતઇ ધર્મ-જ્ઞેયાકાર, અછતઇ કાલઇ ભાસઇ છે.” ઈમ જો-તુઝને ચિત્તમાંહિ સુહાઇ, તો-સર્વ-અતીતઃ અનાગતઃ વર્તમાનઃ કાલઇ નિર્ભયપણુઇ-અદૃશકારહિતપણુઇ^૩ શશશૃંગ પણિ જણાણું જોઈઈ. ૩૮.

૧૪

તેં માટઇ-અછતા તણો જ,

બોધ ન, જનમ ન હોઇ.

કારય-કારણુનર્થ સહી જી,

છર્થ અભેદ ઈમ જોઈ રે. ૩૯. ભવિકાં.

ધમ નથી, તે માટઈ-અછતા અર્થનો ગોધ ન હોધ, જન્મ પણિ ન હોઈ. ધમ-નિર્વાર કાર્ય-કારણનો અભેદ છધ; તે દૃષ્ટાંતર્થ-દ્રવ્ય: ગુણ: પર્યાયનો પણિ અભેદ છધ, ધમ સદ્દેવું. ૩૯.

એ ભેદના ઢાલ ઊપરિ અભેદનો ઢાલ કહિયો, જે માટઈ-ભેદ-નયપક્ષનો અભિમાન અભેદનય ટાલઈ. હવધ-એ બિહુ નયના સ્વામી દેખાડીનર્થ, સ્થિતપક્ષ કહધ છધ—

૧૫

ભેદ ભણુઈ નડયાયિકો જી,

સાંખ્ય અભેદ પ્રકાશ.

જડન ઉભય વિસ્તારતો જી,

પામઈ સુજસ વિલાસ રે. ૪૦. ભવિકાં.

ભેદ: તે નૈયાયિક ભાષધ, જે માટઈ-તે અસત્કાર્યવાદી છધ. સાંખ્ય:તે અભેદનય પ્રકાશધ છધ. જઈન: તે બેહુનય સ્થાદ્વાદર્થ કરીનઈ વિસ્તારતો ભલા યશનો વિલાસ પામઈ. જે માટિ-પક્ષ-પાતી બેહુ નય માંહોમાંહિં ધસાતાં, સ્થિતપક્ષ અપક્ષપાતી-સ્થાદ્વાદીનો જ દીપધ. ઉક્તં ચ—

અન્યોડન્યપક્ષપ્રતિપક્ષભાવાદ્ યથા પરે મત્સરિણઃ પ્રવાદાઃ ।

નયાનશેષાનવિશેષમિચ્છન્ ન પક્ષપાતી સમયસ્તથા તે ॥ ૩૦ ॥

[અન્યયોગવ્યવહેદકદ્વાત્રિંશિકા—]

તથા—

ય એવ દોષાઃ કિલ નિત્યવાદે, વિનાશિવાદેઽપિ સમાસ્ત એવ ।
પરસ્પરધ્વંસિષુ કણ્ટકેષુ, જયત્યઘૃષ્યં જિન ! શાસનં તે ॥ ૨૬ ॥
[અન્યયોગવ્યવચ્છેદકદ્વાત્રિંશિકા]

હવધ—ચઉથી ઢાલમાંહિં—ભેદાભેદનો વિરોધ આશંકીનઈ
ઢાલઈ ઇધ.

ઢાલ—૪ થી.

['નંદનકું' ત્રિશલા હુલરાવે-એ દેશી.]
પરવાદી કહેઈ ઇઈ—

૧.

“ભેદઃ અભેદઃ ઉભય કિમ માનો ?

જિહાં વિરોધ નિરધારો રે.

એક ઠામિ કહો કિમ કરિ રહવધ

આતપનઈ અંધારો રે ? ” ૪૧.

શ્રુતધર્મઈ મન દૃઢ કરિ રાખો,

જિમ શિવસુખફલ ચાખો રે.

શ્રુતધર્મઈ મન દૃઢ કરિ રાખો. એ આંકણી.

“ દ્રવ્યાદિકનઈ ભેદઃ અભેદઃ યેહુ ધર્મ કિમ માનો છો ?
જિહાં-વિરોધ નિર્ધાર ઇધ. ભેદ હોઈ, તિહાં-અભેદ ન હોઈ; અભેદ
હોઈ, તિહાં-ભેદ ન હોઈ. એ યેહુ ભાવાભાવરૂપઈ વિરોધી ઇઈ;

પાઠાં ૧. ગામ નગર આગઈ કરી કંદર. ભાં ૨. પરવાદીનો
મત તેને દૂષણરૂપ કહઈ. પાં

વિરોધી બેહુ એક ઠામિ ન રહ્યો. જિમ-આતપ હોઈ, તિહાં-અધારો ન રહ્યો, અધારો હોઈ, તિહાં-આતપ ન રહ્યો, તિમ-ભેદાભેદ એકત્ર ન હોઈ. ”

ધહાં-શ્રુતધર્મઈ-સ્યાદ્વાદ પ્રવચન માહિં, મન દૃઢ-વિશ્વાસવંત કરી રાખો. જિમ-શાસનશ્રદ્ધાદૃઢપણુધ, મોક્ષરૂપ-કલ્પવૃક્ષનાં સુખરૂપ-ફલ ચાખો. શ્રુતધર્મ વિના ચારિત્રધર્મ ફલવંત ન હોઈ, જે માટિં-શંકાસહિત ચારિત્રીઓ પણિ સમાધ ન પામધ.

ઉક્તં ચ—

વિતિગિચ્છસમાવન્નેણં અપ્પાણેણં ણો લભતિ સમાહિં. ૫. ૫.

આચારાદ્ધે. ૧૪૨.

૨

ઈસી શિષ્યની શંકા જાણી,

પરમારથ ગુરુ બોલઈરે.

અવિરોધઈ સવિ ઠામઈ દીસઈ,

દોઈ ધર્મ એક તોલઈ રે. ૪૩. શ્રુત૦.

એહવી શિષ્યની શંકા જાણી કરી, ગુરુ-સ્યાદ્વાદી, પરમાર્થ બોલધ છધ. જે—“ ઘટઃ ઘટાભાવાદિકનઈ યદપિ વિરોધ છઈ, તો પણિ-ભેદાભેદનઈ વિરોધ નથી. જે માટઈ-સર્વઠામઈ, દોઈ ધર્મ-ભેદઃ અભેદઃ અવિરોધઈ-એકાશ્રયવૃત્તિપણુઈજ, દીસઈ છધ, ઇક તોલઈ પણિ. ”

“ અભેદ સ્વાભાવિક સાચો, ભેદ ઔપાધિક જૂઠો. ”—ઇમ દોઈ કહઈ છધ; તે અનુભવતા નથી. વ્યવહારઈ-પરાપેક્ષા બેહુનઈ, “ ગુણાદિકનો ભેદ, ગુણાદિકનો અભેદ ” એ ‘ચન’ (૧) . ૨

એક ઠામિ સવિ જનની સાખિ,

પ્રત્યક્ષઈ જે લહિઈ રે

રૂપ રસાદિકની પરિ તેહનો,

કહો વિરોધ કિમ કહિઈ રે. ૪૪. શ્રુત૦.

એક ઠામિ-ઘટાદિક દ્રવ્યનઈ વિષઈ, સર્વલોકની સાખી-
પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુઈ, રક્તવાદિક-ગુણુ: પર્યાયનો લેદાલેદ, જે લહિઈ
છઈ, તેહનો વિરોધ કહો કિમ કહિઈ ?, જિમ-રૂપ: રસાદિકનો
એકાશ્રયવૃત્તિવાનુભવથી વિરોધ ન કહિઈ, તિમ-લેદાલેદનો
પણિ જણવો. ઉક્તં ચ—

न. हि प्रत्यक्षदृष्टैर्ये विरोधो नाम ।

તથા-પ્રત્યક્ષદૃષ્ટ અર્થઈ દૃષ્ટાન્તનું પણિ કાર્ય નથી.

ઉક્તં ચ—

केदमन्यत्र दृष्टत्वमहो ! निपुणता तव ।

દૃષ્ટાન્તં યાચસે યત્ત્વં પ્રત્યક્ષેડ્વ્યનુમાનવત્ ॥ ૧ ॥ ૪૪.

લેદાલેદનો પ્રત્યક્ષનો અભિલાપ પુદ્ગલ દ્રવ્યઈ દેખાડઈ છઈ—

૪

શ્યામભાવ જે ઘટ છઈ પહિલાં,

પછઈ ભિન્ન તે રાતો રે.

ઘટભાવઈ નવિ ભિન્ન જણાઈ,

સી વિરોધનો વાતો રે ? ૪૪. શ્રુત૦.

જે ઘટ પહિલાં-શ્યામભાવ છં, તે પછઈ-રાતો ભિન્ન
જણાઈ છં, અનઈ-ખિહું કાલિં-ઘટભાવઈ અભિન્ન જ જણાઈ
છં. શ્યામઃ રક્તઃ અવસ્થાભેદઈ ઘટ એક જ છં, તો ઇલાં-
વિરોધની વાત સી કહવી ? ૪૪

હવઈ-આત્મદ્રવ્યમાહિં ભેદાભેદનો અનુભવ દેખાડઈ છં-

૫

આલભાવ જે પ્રાણી દીસઈ,

તરુણુ ભાવ તે ન્યારો રે.

દેવદત્ત ભાવઈ તે એક જ,

અવિરોધઈ નિર્ધારો રે. ૪૫. શ્રુત ૦.

આલભાવઈ-આલકપણે, જે પ્રાણી દીસઈ છં, તે તરુણુ
ભાવે ન્યારો કહતાં-ભિન્ન છં. અનઈ-દેવદત્તભાવઈ તે-મનુષ્ય-
પણાનઈ પર્યાયઈ તે-એક જ છં. તો-એકનઈ વિષઈ-આલઃતરુણુઃ
ભાવઈ-ભેદઃ દેવદત્તભાવઈ-અભેદઃ એ-અવિરોધે નિર્ધારો.

ઉક્તં ચ—

પુરિસમ્મિ પુરિસસંહો, જમ્માઈ મરણકાલપજ્જંતો ।

તસ્સ ઉ વાલાઈયા, પજ્જવમેયા बहुवियप्पा ॥ ૧ ॥

॥ સમ્મતૌ [૧. ૩૨.] ૪૫

“ભેદ હોઈ, તિહાં-અભેદ ન હોઈ જ; ભેદ વ્યાપ્યવૃત્તિ છં,
તે માટિ.” એહવી પ્રાચીન નૈયાયિકની શંકા ટાલઈ છં—

૬

ધર્મભેદ જો અનુભવિ ભાસઈ,

ધર્મિભેદ નવિ કહિઈ રે.

ભિન્ન ધર્મના એક જ ધર્મી,

જડ ચેતન પણિ લહિઈ રે. ૪૬. શ્રુત૦.

“શ્યામો ન રક્તઃ-ઈહાં-શ્યામત્વઃ રક્તત્વઃ ધર્મનો ભેદ ભાસઈ છઈ, પણિ-ધર્મિ-ધટનો, ભેદ ન ભાસઈ” ઈમ જો કહિઈ, તો-જડઃ ચેતનનો ભેદ ભાસઈ છઈ, તિહાં-જડત્વઃ ચેતનત્વઃ ધર્મનો જ ભેદ, પણિ-જડઃ ચેતન દ્રવ્યનો ભેદ નહીં ? ઈમ-અવ્યવસ્થા થાઈ. ધર્મીનો પ્રતિયોગિપણઈ ઉદ્દેશ્ય તો બિહુ ઠામે સરખો છઈ. અનઈ-પ્રલક્ષસિદ્ધ-અર્થઈ બાધક તો અવતરઈ જ નહીં. ૪૬.

૭

ભેદાભેદ તિહાં પણિ કહતાં,

વિજય જડન મત પાવઈ રે.

ભિન્ન રૂપમાં રૂપંતરથી,

જગિ અભેદ પણિ આવઈ રે. ૪૭. શ્રુત૦.

તિહાં-જડઃ ચેતનમાહિં, પણિ-ભેદાભેદ કહતાં જૈનનું મત વિજય પામઈ. જે માટઈ-ભિન્નરૂપ-જે જીવાજીવાદિકઃ તેહમાં, રૂપાંતર-દ્રવ્યત્વઃ પદાર્થત્વાદિકઃ, તેહથી-જગમાહિં અભેદ પણિ આવઈ. એટલઈ-ભેદાભેદનઈ સર્વત્ર વ્યાપકપણું કહિઈ. ૪૭.

હિવઈ-એહ જ વિવરીનઈ દેખાડઈ છઈ—

૮

જેહનો ભેદ અભેદ જ તેહનો, રૂપંતરસંયુતનો રે.

રૂપાંતરથી ભેદજ તેહનો, મૂલ હેતુ નય શતનો રે.

૪૮. શ્રુત૦.

જેહનો ભેદ, તેહનો જ રૂપાંતરસહિતનો અભેદ હોઈ. જિમ-સ્થાસઃ કાશઃ કુશૂલઃ ઘટાદિકનો ભેદ છધ, અનર્થ-તેહજ-મૃદ્દ્રવ્યત્વવિશિષ્ટ અનર્પિત-સ્વપર્યાયનો અભેદ છધ. તેહનો જ-રૂપાંતરથી ૧ભેદ હોઈ. જિમ-સ્થાસઃ કાશઃ કુશૂલાદિકવિશિષ્ટ-મૃદ્દ્રવ્ય-પણુઈ તેહનો જ ભેદ હોઈ.

એ-ભેદઃ નધં અભેદઃ છઈ, તે-સધગમે નયનો મૂલ હેતુ છધ. સાત નયના જ સાતસઈ ભેદ છધ, તે એ રીતે-દ્રવ્યઃ પર્યાયની અર્પણાઃ અનર્પણાઈ થાઈ. તે શતારનયચક્રાધ્યયનમાહિં પૂર્વિ હુંતા. હવણાં-દ્વાદશારનયચક્રમાહિં-વિધિઃ વિધિર્વિધિઃ, ઈત્યાદિ રીતિં એકેકં નયમાહિ ૧૨ઃ ૧૨ઃ ભેદ ઊપજતા કહિયા છધ. ૪૮.

૯

ક્ષેત્રઃ કાલઃ ભાવાદિક યોગઈ,

થાઈ ભંગની જોડી રે.

સંખેપઈ એ ઠામિં કહિઈ,

સપ્તભંગની જોડી રે. ૪૯. શ્રુત૦.

દ્રવ્યાદિક વિશેષણઈ ભંગ થાઈ, તિમ-ક્ષેત્રાદિક વિશેષણઈ પણિ અનેક ભંગ થાઈ. તથા-દ્રવ્યઘટઃ સ્વ કરી વિવક્ષિઈ, તિવા-રંધ-ક્ષેત્રાદિક ઘટઃ પર થાઈ, ઈમ પ્રત્યેકઈ-સપ્તભંગી પણિ જોડી-ગમઈ નીપજઈ. તથાપિ-લોકપ્રસિદ્ધ જ-કંબુ-ત્રીવાદિપર્યાયોપેત-

ઘટ છઠ, તેહનઈ જ-સ્વત્રેવડીનઈ સ્વરૂપઈ-અસ્તિત્વઃ પરરૂપઈ-
નાસ્તિત્વઃ ધમ લેઈ સમ્મલંગી દેખાડિઈ.

તથાહિ—

સ્વદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવાપેક્ષાઈ ઘટ છઠ જ ૧.

પરદ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાલ-ભાવાપેક્ષાઈ નથી જ ૨.

એક વારઈ-ઉભય વિવક્ષાઈ અવસ્તૈવ્ય જ, ૨. પૈર્થાય એક
શબ્દઈ મુખ્યરૂપ ધ ન કહવાઈ જ ૩.

એક અંશ સ્વરૂપઈ; એક અંશ-પરરૂપઃ વિવક્ષિઈ, તિવા-
રઈ-“ છઠઃ નઈ નથી: ” ૪.

એક અંશ-સ્વરૂપઈ; એક અંશ-યુગપત્-ઉભયરૂપઈ વિવ-
ક્ષીઈ; તિવારઈ-“ છઠઃ અનઈ અવાચ્ય: ” ૫.

એક અંશ-પરરૂપઈ; એક અંશ-યુગપત્-ઉભયરૂપઈ વિવક્ષીઈ;
તિવારઈ-“ નથી: નઈ અવાચ્ય: ” ૬.

એક અંશ-સ્વરૂપઈ; એક પરરૂપઈ; એક યુગપત્-ઉભય
રૂપ ધ વિવક્ષીઈ; તિવારઈ-“ છઠઃ નથી: નઈ અવાચ્ય: ” ૭. ૪૮.

હવઈ-એ સમ્મલંગી ભેદભેદમાં બેડીઈ છઠ—

૧૦

પર્યાયારથ ભિન્નઃ વસ્તુ છઈ.

દ્રવ્યારથઈ અભિન્નો: રે.

૧ સ્યાદસ્ત્યેવ ઘટઃ ૧ સ્યાન્નાસ્ત્યેવ ૨ સ્યાદવાચ્ય એવં ૩
સ્યાદસ્ત્યેવ નાસ્ત્યેવ ૪ સ્યાદસ્ત્યેવ સ્યાદવક્તવ્ય એવ ૫ સ્યાન્ના-
સ્ત્યેવ સ્યાદવક્તવ્ય એવ ૬ સ્યાદસ્ત્યેવ સ્યાન્નાસ્ત્યેવ સ્યાદવ્યક્તવ્ય
એવ ૭ इति प्रयोगः--અં ૦ ટિપ્પણી.

પાઠા ૧. અવાચ્ય, ૨. બે પૈર્થાય પાઠા ૦

ક્રમઘં ઉભય નય જો અપીં જઈ,

તો-ભિન્નઃ નઘં અભિન્નઃ રે. ૫૦. શ્રુત૦.

પર્યાયાર્થનયથી-સર્વ વસ્તુ દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃ લક્ષણઘં
કથંચિત્ ભિન્ન જ છઈ [૧]. દ્રવ્યાર્થનયથી-કથંચિત્ અભિન્ન
જ છઈ. જ માટિં-ગુણઃ પર્યાયઃ દ્રવ્યના જ આવિર્ભાવઃ તિરોભાવઃ
છઈ [૨]. અનુક્રમઘ જો-૨. નય-દ્રવ્યાર્થિકઃ પર્યાયાર્થિકઃ અપીંઘં,
તો-કથંચિત્ ભિન્નઃ કથંચિત્ અભિન્નઃ કહિંઈ [૩]. ૫૦

૧૧

જો એકદા ઉભય નય ગહિંઈ,

તો અવાચ્યઃ તે લહિંઈ રે.

એકઘં શબ્દઘં એક જ વારઘં,

દોઘ અર્થ નવિ કહિંઈ રે. ૫૧. શ્રુત૦.

જો-એકવાર ૨. નયના અર્થ વિવંશિંઈ, તો તે અવાચ્ય લહિંઈ,
જે માટિં-એક શબ્દઘં એક વારઘં-૨. અર્થ ન કહિયા જઈ. સંકે-
તિત શબ્દ પશ્ચિ એક જ સંકેતિત રૂપ કહઈ, પશ્ચિ-૨. રૂપ સ્પષ્ટ
ન કહી સકઈ. પુષ્પદંતાદિક શબ્દ પશ્ચિ એકાકિત અંદ્રઃ સૂર્યઃ
કહઈ, પશ્ચિ-ભિન્નોકિત ન કહી સકઈ. અનઘં-૨. નયના અર્થ
મુખ્યપણઘં તો ભિન્નોકિત જ કહવા ઘટઈ. ઇત્યાદિક યુક્તિ શાસ્ત્રા-
ન્તરથી જાણવી. [૪].

૧૨

પર્યાયાર્થ કલ્પન, ઉત્તર-

ઉભય વિવક્ષા સંધિ રે.

પાઠો ૧. વિચારઘ; તો હૈ પશ્ચિ અર્થ વિચારણાઈ વિવક્ષા ભેદ
જાણવાં, પાઠ ૨. અણકહિવા યોગ્ય તે અવાચ્ય કહિંઈ, એક શબ્દે ૦ પાઠ

ભિન્ન અવાચ્ય વસ્તુ તે કહિંઈ,

સ્થાત્કારનઈ બંધિ રે. ૫૨. શ્રુત૦.

પ્રથમ:-પર્યાયાર્થ કલ્પના, પછઈ:-દ્રવ્યાર્થ કલ્પનાઃ વિચારતાં-
ઈમ-વિવક્ષાઈ, એકદા ઉભયનયાર્પણા કરિંઈ, તિવારઈ-ભિન્નઃ અવ-
સ્તવ્ય કથંચિત્: ઈમ કહિંઈ. [૫]. ૫૨.

૧૩

દ્રવ્યારથઃ નઈ ઉભય ગ્રહિયાથી,

અભિન્નઃ તેહ અવાચ્યોઃ રે.

ક્રમઃ યુગપતઃ નય ઉભયઃ ગ્રહિયાથી,

ભિન્નઃ અભિન્નઃ અવાચ્યોઃ રે. ૫૩. શ્રુત૦.

પ્રથમ:-દ્રવ્યાર્થકલ્પના, પછઈ:-એકદા ઉભયનયાર્પણા કરિંઈ,
તિવારઈ-કથંચિત્ અભિન્નઃ અવસ્તવ્યઃ ઈમ કહિંઈ. [૬]. અનુ-
ક્રમઈ-૨.નયની પ્રથમ અર્પણાઃ પછઈ-૨.નયની એકવાર
અર્પણા કરિંઈ, તિવારઈ-કથંચિત્ ભિન્નઃ અભિન્નઃ અવસ્તવ્યઃ
ઈમ કહિંઈ. [૭]. એ ભેદભેદ પર્યાયભાંહિ સમ્પ્રસંગી જોડી. ઈમ-
સર્વત્ર જોડવી. ૫૩.

શિષ્ય પુછઈ છઈ-“ જિહાં-૨.જ નયના વિષયની વિચારણા
હોઈ, તિહાં-એક એક ગોણુ-મુખ્યભાવઈ સમ્પ્રસંગી થાઓ, પણિ-
જિહાં-પ્રદેશઃ પ્રસ્થકાદિ વિચારઈ સાતઃ છઃ પાંચઃ પ્રમુખ નયના
ભિન્ન ભિન્ન વિચાર હોઈ, તિહાં-અધિક ભંગ થાઈ, તિવારઈ-
સમ્પ્રસંગીનો નિયમ કિમ રહઈ ? ”

શુર કહ્યું છે—“તિહાં પણિ—એક નયાર્થનો મુખ્યપણું વિધિ, બીજા સર્વનો નિષેધ, ઈમ લેધ પ્રત્યેકિં અનેક સમ્ભંગી કીજય.”

અહીં તે ઈમ જાણું છું “સકલનયાર્થપ્રતિપાદકતાત્પર્યાદિ-ધિકરણવાક્યં પ્રમાણવાક્યમ્” એ લક્ષણ લેધનં, તેહવે ઠામે-સ્યાત્કારલાંછિત સકલનયાર્થ—સમૂહાલંબન એકભંગઈ પણિ નિષેધ નથી. જે માટિં—વ્યંજનપર્યાયનં ઠામિં—૨ ભંગઈ પણિ અર્થસિદ્ધિ સમ્મતિનં વિષઈ દેખાડી છે. તથા ચ તદ્વાયા—

एवं सत्त-विअप्पो, वयण-पहो होइ अत्थ-पज्जाए ।

वैजण-पज्जाए पुण, स-विअप्पो णि-व्विअप्पो य ॥ १ ॥

એહનો અર્થ—એવં—પૂર્વોક્ત પ્રકારઈ, સમ-વિકલ્પ-સમ-પ્રકાર વચનપંથ—સમભંગીરૂપવચનમાર્ગઃ તે-અર્થ-પર્યાય-અસ્તિત્વ-નાસ્તિત્વાદિકનં વિષય હોઈ, વ્યંજનપર્યાય—જે ઘટ-કુંભાદિશબ્દવાચ્યતા, તેહનં વિષઈ—સવિકલ્પ-વિધિરૂપઃ નિર્વિ-કલ્પ નિષેધરૂપઃ એ ૨. જ ભાંગા હોઈ. પણિ—અવકતવ્યાદિ ભંગ ન હોઈ, જે માટિં—અવકતવ્ય શબ્દવિષય કહિં તેો વિરોધ થાય. અથવા-સવિકલ્પઃ શબ્દ—સમભિરૂઢનયમતં, અનં—નિર્વિકલ્પઃ એવંભૂતનયમતં, ઈમ ૨. ભંગ જાણવા. અર્થનય પ્રથમ ૪. તે વ્યંજનપર્યાય માનં નહી, તે માટઈ—તે નયની ઈહાં પ્રવૃત્તિ નથી. અધિકું અનેકાન્તવ્યવસ્થાથી જાણું—

तदेवमेकत्र विषये प्रतिस्वमनेकनयविप्रतिपत्तिस्थले स्यात्कार-
लाञ्छिततावन्नयार्थप्रकारकसमूहालम्बनबोधजनक एक एव भङ्ग
एष्टव्यः, व्यञ्जनपर्यायस्थले भङ्गद्वयवद् । यदि च—सर्वत्र सप्तभङ्गीनि-
यम एव आश्वासः, तदा—चालनीयन्यायेन तावन्नयार्थनिषेधबोधको

દ્વિતીયોઽપિ ભક્તઃ, તન્મૂલકાશ્ચાન્યેઽપિ તાવત્કોટિકાઃ પંચ-ભક્તાશ્ચ
કલ્પનીયાઃ, इत्यमेव निराकाङ्क्षसकलभङ्गनिर्वाहाद्, इति युक्तं पश्यामः ।

એ વિચાર સ્યાદ્વાદપંડિતર્થ સૂક્ષ્મ યુક્તિં ચિત્તમાંહિ ધારયો. ૫૩.

ફલિતાર્થ કહ્યછે—

સમભંગ એ દૃઢ અભ્યાસી

જે પરમારથ દેખઈ રે.

જસ કીરતિ જગિ વાધઈ તેહની,

જહન ભાવ તસ લેખઈ રે. ૫૪.

શ્રુતધર્મઈ મન દૃઢ કરી રાખો,

જિમ શિવસુખફલ ચાખો રે.

એ-કહ્યા જે સમભંગ, તે દૃઢ અભ્યાસ-સકલાદેશઃ
વિકલાદેશઃ નયસમભંગઃ પ્રમાણસમભંગઃ ઇત્યાદિ ભેદઈ ધણો
અભ્યાસ કરી, જે પરમાર્થ દેખઈ-જીવાજીવાદિ પરમાર્થ-રહસ્ય
સમજઈ, તેહની યશ કીર્તિ વાધઈ. જે માટઈ-સ્યાદ્વાદપરિજ્ઞાનઈ
જ જૈનનઈ તર્કવાદનો યશ છઈ. અનઈ-જૈનભાવ પણિ તેહનો જ
લેખઈ; જે માટિ-નિશ્ચયથી સમ્યક્ત્વ સ્યાદ્વાદપરિજ્ઞાને જ છઈ. ૫૪.

ઉક્તં ચ સમ્મતૌ—

ચરણ-કરણ-પ્પહાણા, સ-સમય-પર-સમય-મુક્ત-વાવારા ।

ચરણ-કરણસ્સ સારં, ણિચ્છય-મુદ્ધં ણ યાણંતિ ॥ ૩. ૬૭ ॥

એ ચોથઈ ઢાલઈ-ભેદભેદ દેખાડ્યો, અનઈ-સમભંગીનું
સ્થાપન કરિઉં.

હિવઈ પાંચમઈ ઢાલઈ-નય-પ્રમાણ વિવેક કરઈ છઈ—

ઢાલ-૫ મી.

[આદિ જિણુંદ મયાકરો-એ દેશી.]

૧

એક અરથ ત્રયરૂપ છઈ,

દેખ્યો ભલઈ પ્રમાણુઈ રે.

મુખ્યવૃત્તિ ઉપચારથી,

નયવાદી પણુ જાણુઈ રે. ૫૫

ગ્યાનદૃષ્ટિં જગ દેખિઈ. આંકણી.

એક અર્થ ઘટ-પટાદિકઃ જીવ-અજીવાદિકઃ ત્રય રૂપ
કહતાં-દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃ રૂપ છઈ. જે માટિં-ઘટાદિકઃ મૃત્તિકાદિ-
રૂપઈ-દ્રવ્ય, ઘટાદિરૂપઈ-સજાતીયદ્રવ્યપર્યાય, રૂપ-રસાદાત્મક-
પણુઈ-ગુણ. ધમ-જીવાદિકમાં જાણુવું. એહવું પ્રમાણુઈ-સ્થાદ્રાઢ
વચનઈ દેખ્યું. જે માટિં-પ્રમાણુઈ-સમભંગાત્મકઈ ત્રયરૂપપણુ
મુખ્યરીતિં જાણિઈ. નયવાદી જે એકાંશવાદી, તે પણુ-મુખ્યવૃત્તિઃ
અનઈ-ઉપચારઈઃ એક અર્થનઈવિષઈ ત્રયરૂપપણુ જાણુઈ. યદપિ-
નયવાદીનઈ એકાંશવચનઈ શક્તિં એકજ અર્થ કહિઈ, તેા પણુ-
લક્ષણરૂપ ઉપચારઈબીજ ૨ અર્થ પણુ જાણિઈ. “એકદા વૃત્તિદ્વય
ન હોધ” એ પણુ-તંત* નથી; “ગજ્ઞાયાં મત્સ્યઘોષૌ” ઇત્યાદિ

* સિદ્ધાન્તઃ, इत्यर्थः

સ્થાનિં જ માટિ ર વૃત્તિં પણિ માની છધ. ઈહાં પણિ-મુખ્ય-અમુ-
ખ્યપણું; અનંતધર્માત્મક વસ્તુ જણાવવાનું પ્રયોજનું; એક નય
શબ્દની ર વૃત્તિ માનતાં વિરોધ નથી.

અથવા, નયાત્મક શાસ્ત્ર-ક્રમિકવાક્યદ્વયું પણિ એ અર્થ
જણાવિયું.

અથવા “એકવોધશબ્દે એકવોધ અર્થ:”. ઈમ-અનેક ભંગ
જણવા.

ઇમ-ગ્યાનદષ્ટિં જગના ભાવ દેખિયું. ૫૫.

કહિયો અર્થ તેહજ સ્પષ્ટપણું જણાવયું છધ—

૨

મુખ્યવૃત્તિ દ્રવ્યારથો,

તાસ અભેદ વખાણું રે.

ભેદ પરસ્પર એહનો,

તે ઉપચારું જાણું રે. ૫૬. ગ્યાન૦.

મુખ્ય વૃત્તિ કહતાં-શક્તિં શબ્દાર્થ કહતો, જ દ્રવ્યાર્થનય,
તે. તાસ કહતાં-દ્રવ્ય: ગુણ:પર્યાયનું અભેદ વખાણું; જ માટયું-
ગુણપર્યાયાભિન્ન મુદ્દ્રદ્રવ્યાદિકનું વિષય^૨ ઘટાદિપદની શક્તિ છધ.
એહનો પરસ્પર કહતાં-માંહોમાહિં, ભેદ છધ, તે ઉપચાર
કહિતાં-લક્ષણા^૧ જાણું; જ માટિ-દ્રવ્યભિન્નકંબુગ્રીવાદિપર્યાયનું
વિષય તે ઘટાદિપદની લક્ષણા માનું. મુખ્યાર્થબાધ^૩: મુખ્યાર્થસં-
બંધ^૪: તથાવિધવ્યવહારપ્રયોજન અનુસરી: તિહાં-લક્ષણાપ્રવૃત્તિ
દુર્ધટ નથી. ૫૬.

મુખ્યવૃત્તિ સવિ લેખવર્ધ,

પર્યાયારથ ભેદર્થ રે.

ઉપચારર્થ અનુભવબલર્થ,

માનર્થ તેહ અભેદર્થ રે. ૫૭. ગ્યાન૦.

ધર્મ-પર્યાયાર્થનય મુખ્યવૃત્તિથેકા સર્વ-દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃ ભેદર્થ લેખવર્ધ, જે માટર્થ-એ નયનર્થ મતર્થઃ મૃદાદિપદનો દ્રવ્ય અર્થ, રૂપાદિપદનો ગુણ જે, ઘટાદિપદનો કંબુગ્રીવાદિ પર્યાય જે. તથા- ઉપચારર્થ લક્ષણાર્થ કરી અનુભવનર્થ બલર્થઃ તે અભેદર્થઃ માનર્થ. “ ઘટાદિ મૃદ્દ્રવ્યાદિભિન્ન જે છદ્ધ ” એ પ્રતીતિ ઘટાદિપદની મૃદાદિદ્રવ્યનર્થ વિષય લક્ષણા માનિર્થ; એ પરમાર્થ. ૫૭.

૪

દોષ ધર્મ નય જે ગ્રહર્થ.

મુખ્ય અમુખ્ય પ્રકારો રે.

તે અનુસારર્થ કલ્પિર્થ,

તાસ વૃત્તિ ઉપચારો રે. ૫૮. ગ્યાન૦.

બેહુ ધર્મ-ભેદ-અભેદ પ્રમુખ, જે નય-દ્રવ્યાર્થિકઃ અથવા પર્યાયાર્થિકઃ ગ્રહર્થ-ગ્રહાખ્યપ્રમાણર્થ ધારર્થ, મુખ્ય-અમુખ્યપ્રકારર્થ-સાક્ષાત્ સંકેતર્થઃ તથા વ્યવહિત સંકેતર્થઃ તે નયની વૃત્તિ, અનર્થ-તે નયનો ઉપચાર કલ્પિર્થ. જિમ-ગંગાપદનો સાક્ષાત્ સંકેત પ્રવાહરૂપ અર્થનર્થ વિષયર્થ છદ્ધ; તે માટર્થ-પ્રવાહર્થ શકિત; તથા-ગંગાતીરર્થ ગંગાસંકેત વ્યવહિત સંકેત છદ્ધ, તેમાટર્થ-ઉપચાર. તિમ-દ્રવ્યાર્થિકનયનો સાક્ષાત્ સંકેત અભેદર્થ છદ્ધ; તેમાટર્થ-તિહાં

—શક્તિભેદઈ વ્યવહિત સંકેત છઈ, તેમાટઈ—ઉપચાર. ઈમ—પર્યા-
યાર્થિકનયની પણ શક્તિઃ ઉપચારઃ, ભેદઃ અભેદનઈ વિષયઈ
જોડવા. ૫૮.

કોઈક કહઈ છઈ, જ—“ એક નય એક જ વિષય ગ્રહઈ, બીજા
નયનો વિષય ન ગ્રહઈ” તે દૂષઈ છઈ—

૫

ભિન્ન વિષય નયગ્યાનમાં,
જો સર્વથા ન ભાસઈ રે.

તો સ્વતંત્ર ભાવઈ રહઈ,
મિથ્યાદૃષ્ટિ પાસઈ રે. ૫૯. ગ્યાન૦.

જો—નયજ્ઞાનમાંહિં, ભિન્ન વિષય કહતાં—નયાંતરનો મુખ્યાર્થ,
સર્વથા કહતાં—અમુખ્યપણુઈ પણિ, ન ભાસઈ; તો સ્વતંત્ર
ભાવઈ—સર્વથા નયાંતરવિમુખપણુઈ, મિથ્યાદૃષ્ટિ પાસઈ—રહઈ,
એટલઈ—દુર્નય થાઈ, પણિ સુનય ન થાઈ; ઇમ—જાણુવું. ૫૯.

૬

એહ વિશેષાવશ્યકઈ
સમ્મતિમાં પણિ ધારો રે.
ઈમ નયથી સવિ સંભવઈ,
ભેદ—અભેદુર્પચારો રે. ૬૦. ગ્યાન૦.

એહ અર્થ વિશેષાવશ્યકઈ, તથા—સમ્મતિમાંહિં છઈ.
ઈમ—ધારો. માથા—

દોહિ વિ જયેહિ જોઅં, સત્યમુલ્લૂણ તહ વિ મિચ્છતં ।

જં સવિસયપ્પહાણત્તણેણ અણ્ણુણનિરવેક્કવા ॥ ૨૧૯૫ ॥

સ્વાર્થગ્રાહી इतरांशप्रतिक्षेपी सुनयः, इति सुनयलक्षणम् । स्वा-
र्थग्राही इतरांशप्रतिक्षेपी दुर्नयः; इति दुर्नयलक्षणम् ।

ઈમ-નયથી-નયવિચારથી, ભેદઃ અભેદઃ આદ્ય વ્યવહાર સંભ-
વઈ. તથા-નયસંકેતવિશેષથીઃ આહુકવૃત્તિવિશેષરૂપ ઉપચાર પણિ
સંભવઈ. તે માટઈ-ભેદઃ અભેદઃ તે મુખ્યપણુઈ પ્રત્યેકનયવિષયઃ
મુખ્યમુખ્યપણુઈ ઉભયનયવિષયઃ ઉપચાર-તે મુખ્યવૃત્તિની પરિ-
નયપરિહર પણિં વિષય નહીં. એ સમો માર્ગ શ્વેતામ્બરપ્રમાણ-
શાસ્ત્રસિદ્ધિ જાણવો. ૬૦.

૭

છાંડી મારગ એ સમો,

ઉપનય મુખ જે કદપઈ રે.

તેહ પ્રપંચ પણિ-જાણવા

કહઈ, તે જિમ જદપઈ રે. ૬૧, ગ્યાન૦.

એ સમો માર્ગ છાંડી કરીનઈ, જ-દિગંબર ખાલ-ઉપચા-
રાદિ ગ્રહવાનઈ કાજિ ઉપનય પ્રમુખ કદપઈ છઈ, તે પ્રપંચ-
શિષ્યબુદ્ધિધનમાત્ર. પણિ-સમાનતાંત્ર સિદ્ધાંત છઈ, તે માટઈ-જાણ-
વાનઈ કાજિં કહઈ; જિમ-તે જદપઈ છઈ-સ્વપ્રક્રિયાઈ બોલઈ
છઈ. ૬૧.

૮

નવ નય, ઉપનય ત્રીન છઈ,

તર્કશાસ્ત્ર અનુસારો રે.

અધ્યાત્મવાચઈ વલી,

નિશ્ચયઃ નઈ-વ્યવહારોઃ રે. ૬૨, ગ્યાન૦.

તેહનઈ મતઈ--તર્કશાસ્ત્રનઈ અનુસારઈ: નવ નય: અનઈ--
ત્રણિ ઉપનય: છઈ. તથા--અધ્યાત્મ વાચઈ--અધ્યાત્મ શૈલીઈ:
નિશ્ચયનય: વ્યવહારનય: ધમ--૨. ૪ નય કહિઈ. ૬૨.

૯

પહિલો દ્રવ્યારથ નયો, દસ પ્રકાર તસ જાણો રે.
શુદ્ધ અકર્મોપાધિથી, દ્રવ્યાર્થિક ધુરિ આણો રે.
૬૩. ગ્યાન૦.

દ્રવ્યાર્થનય ૧: પર્યાયાર્થનય ૨: નૈગમનય ૩: સંગ્રહનય ૪:
વ્યવહારનય ૫: ઋણુસૂત્રનય ૬: શબ્દનય ૭: સમલિરૂઢનય ૮:
એવંભૂતનય ૯: એ--નવ નયનાં નામ.તિહાં-પહિલો દ્રવ્યાર્થિકનય:-
તેહના દસ પ્રકાર જાણુવા. તે દ્રવ્યાર્થિકનયના દસલેહમાંહિ--ધુરિ
કહતાં પહિલાં, અકર્મોપાધિથી શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક મનમાંહિ આણો.
“કર્મોપાધિરહિત: શુદ્ધદ્રવ્યાર્થિક:” એ પ્રથમ લેહ. ૬૩.

એહનો વિષય દેખાડઈ છઈ—

૧૦

જિમ-સંસારી પ્રાણિઆ,
સિદ્ધસમોવડિ ગણિઈ રે.
સહજભાવ આગલિં કરી,
ભવપર્યાય ન ગણિઈ રે. ૬૪. ગ્યાન૦.

જિમ-સંસારી પ્રાણિઆ સર્વ સિદ્ધસમાન ગણિઈ. સહજ-
ભાવ--જે શુદ્ધાત્મસ્વરૂપ, તે આગલિં કરીનઈ. તિહાં-ભવપર્યાય
જે--સંસારના ભાવ, તે ન ગણિઈ--તેહની વિવક્ષા ન કરીઈ. એ
અભિપ્રાયઈ--દ્રવ્યસંગ્રહઈ કહિઈ છઈ—

મગ્ગ-ગુણઠાણેહિં ય ચ-દસહિં હવંતિ તહ અસુદ્ધ-ગયા ।
વિષ્ણેયા સંસારી, સર્વે સુદ્ધા હુ સુદ્ધ-ગયા ॥ ૧૩ ॥

૧૧

ઉત્પાદ-વ્યયગૌણતા,

સત્તામુખ્યજ બીજઈ રે.

ભેદ શુદ્ધ-દ્રવ્યારથિં,

દ્રવ્ય નિત્ય જિમ લીજઈ રે. ૬૫. ગ્યાન૦.

ઉત્પાદ ૧: નઈ વ્યય ૨: ની ગૌણતાઈ, અનઈ-સત્તામુખ્યતાઈ
બીજે ભેદ-શુદ્ધદ્રવ્યાર્થિના બાણવો. “ ઉત્પાદવ્યયગૌણત્વેન સત્તા-
ગ્રાહક: શુદ્ધદ્રવ્યાર્થિક: ” એ બીજે ભેદ.

એહનઈ મતિં-દ્રવ્ય: નિત્ય લીજઈ, નિત્ય: તે-ત્રિકાલઈ અવિ-
ચલિત૩૫: સત્તા મુખ્ય લેતાં એ ભાવ સંભવઈ. પર્યાય પ્રતિક્ષણપ-
રિણામી છઈ, તે પણિ-જીવ-પુદ્ગલાદિદ્રવ્યસત્તા કદાપિ ચલતી
નથી. ૬૫.

૧૨

ત્રીજે-શુદ્ધ દ્રવ્યારથો,

ભેદકલ્પનાહીનો રે.

જિમ-નિજગુણ-પર્યાયથી,

કહિઈ દ્રવ્ય અભિન્નો રે. ૬૬. ગ્યાન૦.

ત્રીજે ભેદ: ભેદકલ્પનાઈ હીન-શુદ્ધદ્રવ્યાર્થ. “ ભેદકલ્પના-
રહિત: શુદ્ધદ્રવ્યાર્થિક: ” इति तृतीयो भेद: જિમ-એક જીવ-પુદ્ગલા-
દિક દ્રવ્ય નિજગુણપર્યાયથી અભિન્ન કહિઈ. ભેદ છઈ, પણિ-
તેહની અર્પણા ન કરી, અભેદની અર્પણા કરી; તે માટિ-અભિન્ન.
એ-૩ ભેદ: શુદ્ધ. ૬૮.

અશુદ્ધ કર્મોપાધિથી,

ચોથો એહનો ભેદો રે.

કર્મભાવમય આતમા,

જિમ ક્રોધાદિક વેદો રે ૬૭. ગ્યાન૦.

ચોથો એહનો-દ્રવ્યાર્થિકનો ભેદ: કર્મોપાધિથી અશુદ્ધ કહવો. “ કર્મોપાધિસાપેક્ષોઽશુદ્ધદ્રવ્યાર્થિક: ” इति चतुर्थो भेदः ।

જિમ-ક્રોધાદિક-કર્મ-ભાવમય આતમા વેદો છા-જાણો છા. જિવારઈ-જે દ્રવ્ય, જે ભાવઈ પરિણમઈ, તિવારઈ-તે દ્રવ્ય, તન્મય કરિ જાણવું. જિમ-લોહ અગ્નિપણઈ પરિણમિહું, તે કાલિ-લોહ અગ્નિરૂપ કરી જાણવું. ઈમ-ક્રોધમોહનીયાદિકર્મોદયનઈ અવસરઈ ક્રોધાદિભાવપરિણત આતમા ક્રોધાદિરૂપ કરી જાણવો. અત એવ-આઠ: આતમાના ભેદ સિદ્ધાંતમાં પ્રસિદ્ધ છઈ.

૧૪

તે અશુદ્ધ વલી પાંચમો,

વ્યય-ઉત્પત્તિસાપેખો રે.

ઉત્પાદ: વ્યય: ધ્રુવ:-એકઈ

સમઈ દ્રવ્ય જિમ પેખો રે. ૬૮. ગ્યાન૦.

તે દ્રવ્યાર્થિક ભેદ પાંચમો: વ્યય-ઉત્પત્તિસાપેક્ષ જાણવો. “ उत्पादव्ययसापेक्षसत्ताग्राहकोऽशुद्धद्रव्यार्थिक: ” पञ्चमः ।

જિમ-એક સમયઈ ^૧દ્રવ્ય-ઉત્પાદ: વ્યય: ધ્રીવ્ય: રૂપ કહિઈ. જે કટકાદ્યુત્પાદસમય, તેહજ કેયૂરાદિવિનાશસમય; અનઈ-કત્તકસત્તા તો અવર્જનીય જ છઈ.

“ એવં સતિ--ત્રૈલક્ષણ્યગ્રાહકત્વેનેદં પ્રમાણવચનમેવ સ્યાત્, ન તુ નયવચનમ્ ” इति चेत् ? “न, मुख्य-गौण-भावेनैवानेन नयेन त्रैल-
क्षण्यग्रहणात्, मुख्यतया स्वस्वार्थग्रहणे नयानां सप्तभङ्गीमुखेनैव व्यापारात् । ”

૧૫

ગહત ભેદની કલ્પના,

છટ્ટો તેહ અશુદ્ધો રે.

જિમ-આતમના બોલિયં,

જ્ઞાનાદિક ગુણ શુદ્ધો રે. ૬૯. ગ્યાન.

ભેદની કલ્પના ગ્રહતો છટ્ટો: અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક બાણવો. જિમ-જ્ઞાનાદિક શુદ્ધ ગુણ આત્માના બોલિયં. ઇહાં-પછી વિભક્તિ ભેદ કહિયં છધ, “ મિશ્નો: પાત્રમ્ ” इति वत्. અનઇ-ભેદ તો ગુણ-ગુણિનઇ છઇ નહીં. ભેદકલ્પના સાપેક્ષોઽશુદ્ધદ્રવ્યાર્થિક: ” षष्ठः । ६९.

૧૬

અન્વયદ્રવ્યાર્થિક કહિઓ,

સપ્તમ એક સ્વભાવો રે.

દ્રવ્ય એક જિમ ભાષિયં,

ગુણ-પર્યાયસ્વભાવો રે. ૭૦. ગ્યાન.

સાતમો અન્વયદ્રવ્યાર્થિક કહિઓ, જ-એક સ્વભાવ બોલઇ. જિમ-એક જ દ્રવ્ય-ગુણ: પર્યાય: સ્વભાવ કહિયં. ગુણ: પર્યાયનઇ વિષયઇ દ્રવ્યનો અન્વય છધ. અત એવ-દ્રવ્ય બાણિ, દ્રવ્યાર્થદેશઇ “ तदनुगत सर्व-गुणः पर्यायः बाण्य ” કહિયં. જિમ-સામાન્ય પ્રત્યાસતિ પરવાદી “ सर्व व्यक्ति बाणी ” કહઇ, તિમ-ઇહાં બાણવું. “ અન્વયદ્રવ્યાર્થિક: સપ્તમ: ” । ७०.

સ્વદ્રવ્યાદિક ગ્રાહકો,

ભેદ આઠમો ભાષ્યો રે

સ્વદ્રવ્યાદિક ચ્યારથી.

છતો અરથ જિમ દાખ્યો રે. ૭૧. ગ્યાન૦

સ્વદ્રવ્યાદિગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક આઠમો ભેદ ભાષિઓ. જિમ-
અરથ-ધટાદિક, સ્વદ્રવ્યઃ સ્વક્ષેત્રઃ સ્વકાલઃ સ્વભાવઃ એ ૪ થી
છતો કહિઓ. સ્વ-દ્રવ્યથી-મૃત્તિકાંઈ, સ્વ-ક્ષેત્રથી-પાટલિપુત્રાદિકં,
સ્વ-કાલથી-વિવક્ષિત કાલં, સ્વ-ભાવથી-રક્તતાદિક ભાવં જ ધટા-
દિકની સત્તા પ્રમાણસિદ્ધ છે. “ સ્વદ્રવ્યાદિગ્રાહકો દ્રવ્યાર્થિકઃ
અષ્ટમઃ ” ૭૧.

૧૮

પરદ્રવ્યાદિકગ્રાહકો,

નવમ ભેદ તેમાંહી રે.

પરદ્રવ્યાદિક ચ્યારથી,

અર્થ છતો જિમ નાંહી રે. ૭૨. ગ્યાન૦.

તેમાંહિ-દ્રવ્યાર્થિકમાંહિ, પર-દ્રવ્યાદિ ગ્રાહક નવમો ભેદ
કહિઓ છે. જિમ-અર્થઃ ધટાદિક, પર-દ્રવ્યાદિક ૪ થી છતો
નહીં. પર-દ્રવ્ય-તંતુપ્રમુખઃ તેહથી-ધટ અસત્ કહીં, પર-ક્ષેત્ર-જે
કાશીપ્રમુખઃ તેહથી, પર-કાલ-અતીતઃ અનાગતઃ કાલઃ તેહથી, પર-
ભાવથી-કાલાદિક ભાવં વિવક્ષિત વિષયં અછતા પર્યાયઃ તેહથી.
“ પરદ્રવ્યાદિગ્રાહકો દ્રવ્યાર્થિકો નવમઃ ” । ૭૨.

પરમભાવગ્રાહક કહિઓ,

દસમેા જસ અનુસારો રે.

ગ્યાનસ્વરૂપી આતમા,

ગ્યાન સર્વમાં સારો રે. ૭૩. ગ્યાન૦

દસમેા દ્રવ્યાર્થિક પરમભાવગ્રાહક કહિઓ, જે નયનઈ અનુસારઈ--આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ કહિઈં છઈ. દર્શનઃ ચારિત્રઃ વીર્યઃ લેશ્યાદિકઃ આત્માના અનંતગુણ છઈ. પણિ--સર્વમાં જ્ઞાન સાર--ઉત્કૃષ્ટ છઈ. અન્યદ્રવ્યથી આત્માનઈલેદ જ્ઞાનગુણઈ દેખાડિઈં છઈં, તે માટિં--શીઘ્રોપસ્થિતિકપણઈં આત્માનો જ્ઞાન તે પરમભાવ છઈ. ધમ--ખીજઈં દ્રવ્યના પરમભાવ--અસાધરણ ગુણ લેવા. “ પરમ-ભાવગ્રાહકો દ્રવ્યાર્થિકઃ ” દશમઃ । ૭૩.

૧ઢાલ-૬ ફી.

[તુંગિયા ગિરિ સિહર સોહે-એ દેશી.^૨]

૧

ષટ લેદ નય પર્યાયઅરથો,

પહિલો અનાદિક નિત્ય રે.

પુદ્ગલતણા પર્યાય કહિઈં,

જિમ-મેરુગિરિમુખ નિત્ય રે. ૭૪.

પાઠા૦ ૧. હવે આગલિ ઢાલ-છ લેદ જે પર્યાયાર્થિકના, તે દેખાડછ છઈ. ૨. એકવાર દર્શન આપી ગુરુજી. એ દેશી૦ પાલિ૦

બહુભાંતિ કંઈલી જડન શઈલી,

સાચલૂં મનિ ધારિ રે.

ખોટડૂં જે કાંઈ બાણુઈ,

તિહાં ચિત્ત નિવારિ રે. ૭૫. બહુ૦.

પર્યાયાર્થનય છલેદ બાણુવો. તિહાં -પહલો અનાદિઃ નિત્યઃ શુદ્ધપર્યાયાર્થિક કહિઈ. જિમ-પુદ્ગલનો પર્યાયઃ મેરુપ્રમુખ, પ્રવાહથી અનાદિ, નઈ નિત્ય છઈ. અસંખ્યાતકાલઈ--અન્યોન્યપુદ્ગલ સંક્રમઈ, પણિ-સંસ્થાન તેહજ છઈ. ઇમ--રત્નપ્રભાદિક પૃથ્વી-પર્યાય પણિ બાણુવા.

ધણુઈ પ્રકારઈ જૈનશૈલી કંઈલી છઈ. દિગમ્બરમંત પણિ જૈનદર્શન નામ ધરાવી, એહવી નયની અનેક શૈલી પ્રવર્તાવઈ છઈ. તેહમાંહિ--વિચારતાં જે સાચું હોઈ, તે મનમાંહિ ધારિઈ. તિહાં-જે કાંઈ ખોટું બાણુઈ, તે ચિત્તમાંહિ ન ધરઈ. પણિ-શબ્દકેરમાત્રઈ દ્વેષ ન કરવો, અર્થ જે પ્રમાણુ છઈ. ૭૫

૩

સાદિનિતિ^૧ પર્યાય અરથો,

જિમ સિદ્ધનો પજજાઉ રે.

ગહઈ શુદ્ધ અનિત્ય સત્તા,

ગૌણુ વ્યય ઉપ્પાઉ રે. ૭૬. બહુ૦.

સાદિઃ નિત્યઃ શુદ્ધપર્યાયાર્થનય ખીજે ભેદ ૨, જિમ-સિદ્ધનો
પર્યાયઃ તેહની આદિ છઈ, કર્મક્ષય સર્વ થયો તિવારધં-સિદ્ધપર્યાય
જિપનો, તેવતી. પણિ-તેહનો અંત નથી, જ માટિં-સિદ્ધભાવ
સદાકાલ છઈ. એ રાજપર્યાય સરખો સિદ્ધ દ્રવ્યપર્યાય ભાવવો.
સત્તાગૌણત્વઈ ઉત્પાદ-વ્યયગ્રાહક અનિત્ય શુદ્ધપર્યાયાર્થિક
કહિઈ. ૭૬.

૪

જિમ-સમયમઈ પર્યાય નાશી,
છતિં ગહત નિત્ય અશુદ્ધ રે
એક સમઈ યથા પર્યાય,
ત્રિતયરૂપઈ રુદ્ધ રે. ૭૭. બહુ.

જિમ-એક સમયમધ્યે પર્યાય વિનાશી છઈ, ઈમ કહિઈ.
ઈહાં-નાશ કહતાં-ઉત્પાદઈ આવ્યો, પણિ-ધ્રુવતાઃ તે ગૌણ કરી
દેખાડીઈનહીં. છતિં કહતાં-સત્તા, તે ગહતો નિત્યઅશુદ્ધપર્યાયાર્થિક
કહિઈ. જિમ-એક સમયમધ્યે પર્યાય ત્રિતયરૂપઈ-ઉત્પાદઃ વ્યયઃ
દ્રૌવ્યઃ લક્ષણુઈ રૂદ્ધે છઈ, એહવું બોલિમં. પર્યાયનું શુદ્ધ રૂપ, તે જ
સત્તા ન દેખાવવી. ઈહાં-સત્તા દેખાવી, તે માટિં-અશુદ્ધ ભેદ
થયો. ૭૭.

૫

પર્યાયઅરથો નિત્ય શુદ્ધો
રહિત કર્મોપાધિ રે.

જિમ-સિદ્ધના પર્યાય સરિખા,
ભવ-જંતુના નિરુપાધિ રે. ૭૮. બહુ.

કર્મોપાધિરહિત નિત્યશુદ્ધપર્યાયાર્થિકઃ પાંચમો ભેદ. જિમ-
ભવજંતુના-સંસારીજીવના પર્યાય સિદ્ધજીવના સરખા કહિંઈ.
કર્મોપાધિભાવ છતાં છઈ, તેહની વિવક્ષા ન કરી, જ્ઞાનઃ દર્શના
ચારિત્રઃ શુદ્ધપર્યાયની જ વિવક્ષા કરી. ૭૮.

૬

પર્યાયઅર્થ અનિતિઅશુદ્ધો,
સાપેક્ષ કર્મોપાધિ રે.

સંસારવાસી જીવનઈ જિમ,

જનમ-મરણહ વ્યાધિ રે. ૭૯. બહુ૦.

કર્મોપાધિ સાપેક્ષ અનિત્ય-અશુદ્ધ-પર્યાયાર્થિકઃ એ છઠો
ભેદ. જિમ-“સંસારવાસી જીવનઈ જનમઃ મરણઃ વ્યાધિ છઈ.”
-ઈમ કહિંઈ. ઈહાં-જન્માદિક પર્યાય જીવના કર્મસંયોગજનિત
અશુદ્ધ છઈ, તે કહિયા. તે જન્માદિક પર્યાય છઈ, તો-તેહના નાશ-
નઈ અર્થઈ મોક્ષાર્થઈ જીવપ્રવર્તઈ છઈ. ૭૯.

૭

બહુ-માન-ગ્રાહી કહિઓ નૈગમ,

ભેદ તસ છઈ તીન રે.

વર્તમાનારોપ કરવા,

ભૂત અર્થઈ લીન રે. ૮૦. બહુ૦.

બહુમાન કહતાં-ધણાં પ્રમાણુઃ સામાન્ય-વિશેષજ્ઞાનરૂપઃ તેહનો
ગ્રાહી નૈગમ નય કહિંઈ. “નૈકૈર્માનૈર્મિનોતિ” इति नैकगमः, ककार-
लोपात् नैगमः, इति व्युत्पत्तिः ” નૈગમનયના ૩ ભેદ છઈ. પ્રથમ-

નૈગમઃ ભૂતાર્થઃ” વર્તમાનનો આરોપ કરવાનર્થે લીન કહતાં—તત્પર
છર્. ૮૦.

૮

તે પ્રથમ ભેદનું ઉદાહરણ દેખાડે છે—
ભૂત-નૈગમ કહિઉ પહિલો,
દીવાલી દિન આજ રે.
યથા-સ્વામી વીરજિનવર,

લહિઆ શિવપુરરાજ રે. ૮૧. બહુ૦.

જિમ કહિં—“ આજ દીવાલી દિનનર્થે વિષર્થ શ્રી મહાવીર
શિવપુરનું રાજ્ય પામ્યા. ” ઈહાં—અતીત દીવાલી દિનનર્થે વિષયર્થ
વર્તમાન દીવાલી દિનનો આરોપ કરિં છે. વર્તમાન દિનનર્થે
વિષયર્થ ભૂતદિનનો આરોપ કરિં, દેવાગમનાદિ મહાકલ્યાણ ભાજ-
નત્વ—પ્રતીતિ પ્રયોજનનર્થે અર્થિ, જિમ—“ ગદ્ગાયાં ઘોષઃ ”. ઈહાં—
ગંગાતટનર્થે વિષયર્થ ગંગાનો આરોપ કીજર્થ છે, શૈત્યપાવનત્વાદિ
પ્રત્યાયન પ્રયોજન ભણી. તોઈ ઘટમાન છે, જો—વીરસિદ્ધિગમનનો
અન્વય ભક્તિભણી પ્રાતીતિક માનિં. એ અલંકારના બણ પંડિત
હોઈ, તે વિચારજો. ૮૧:

૯

ભૂતવત કહઈ ભાવિ નૈગમ,
ભાવિ જિમ જિન સિદ્ધ રે.
સિદ્ધવત છે વર્તમાનર્થ
કાંઈ-સિદ્ધ અસિદ્ધરે. ૮૨. બહુ૦.

માવિનિ ભૂતવદુષ્કાર:-એ બીજો નૈગમ. જિમ-જિનનઈ સિદ્ધ કહિંઈ, કેવલીનઈ સિદ્ધપણું અવશ્યભાવી છઈ, તે માટિં. કાંઈ સિદ્ધ, અનઈ-કાંઈ અસિદ્ધનઈ વર્તમાન કહિંઈ, તે વર્તમાન-નૈગમ ભાષિંઈ. ૮૨.

૧૦

ભાષિંઈ જિમ “ભક્ત પચિંઈ”

વર્તમાનારોપ રે.

કરંઈ કિરિયા ભૂત લેઈ,

ભૂત વચન વિલોપ રે. ૮૩. બહુ૦.

જિમ કહિંઈ-“ ભક્ત રાધિંઈ છઈ. ” ઈહાં-ભક્તના કેતલાઈક અવયવ સિદ્ધ થયા છઈ, અનઈ-કેતલાઈક સાધ્યમાન છઈ, પણિ-પૂર્વાપરીભૂતાવયવ ક્રિયાસંતાન એક બુદ્ધિ આરોપીનઈ તેહનઈ વર્તમાન કહિંઈ છઈ. એ આરોપ સામગ્રી મહિમાઈ-કાંઈ અવયવની ભૂતક્રિયા લેઈ, “પચતિ” એ ઠામઈ “અપાક્ષીત્” એ પ્રયોગ નથી કરતા.

જે નૈયાયિકાદિકે ઇમ કહઈ છઈ, જે “ચરમક્રિયાધ્વંસ અતીત-પ્રત્યય વિષયઃ” તેહનઈ-“કિચ્છિત્પક્વમ્, કિચ્છિત્પચ્યતે” એ પ્રયોગ ન થયો બેઠઈ. તે માટિં-એ વર્તમાનારોપનૈગમ લેઈ જે ભલો બાણવો. ૮૩:

૧૧

સંગ્રહઈ નય સંગ્રહો તે,

દ્વિવિધ-ઓધઃ વિસેસઃ રે.

“દ્રવ્ય સખ અવિરોધિયાં”

જિમ, તથા-“જીવ અસેસ રે.” ૮૪. બહુ૦

જ સંગ્રહઈ, તે સંગ્રહનય કહિઈ. તેહના-૨ ભેદ-ઓધ:
વિશેષ: થી. ઓધ કહિઈ-સામાન્ય. એતલઈ-એક સામાન્ય સંગ્રહ:
એક વિશેષ સંગ્રહ: એવં ૨ ભેદ જાણવા. “દ્રવ્યાણિ સર્વાણિ અવિ-
રોધીનિ” એ પ્રથમ ભેદનું ઉદાહરણ, તથા “જીવા: સર્વેઽવિરોધિન:”
એ દ્વિતીય ભેદનું ઉદાહરણ. ૮૪:

૧૨

વ્યવહાર સંગ્રહવિષયભેદક,
તિમજ દ્વિવિધ પ્રસિદ્ધ રે.

દ્રવ્ય જીવાજીવ ભાષઈ,

જીવ ભવિયા સિદ્ધ રે. ૮૫. બહુ૦.

સંગ્રહ નયનો-જ વિષય: તેહના ભેદનો દેખાડણહાર: તે-વ્ય-
વહારનય કહિઈ. તે તિમજ-સંગ્રહનયની પરિં, દ્વિવિધ કહિઈ.
એક-સામાન્ય-સંગ્રહ-ભેદક વ્યવહાર ૧: એક-વિશેષ-સંગ્રહ-ભેદક
વ્યવહાર ૨: એવં ૨ ભેદ જાણવા. “દ્રવ્યં જીવાજીવૌ” એ સામાન્ય-
સંગ્રહ-ભેદક વ્યવહાર. “જીવા: સંસારિણ: સિદ્ધાશ્ચ” એ વિશેષ-
સંગ્રહ-ભેદક વ્યવહાર. ઈમ-ઉત્તરોત્તર વિવક્ષાઈ સામાન્ય: વિશેષ:
પણું ભાવવું. ૮૫:

૧૩

વર્ત્તો ઋણસૂત્ર ભાસઈ,

અર્થ નિજઅનુકૂલ રે.

પ્રયણિક પર્યાય કહઈ-સૂષિમ:

મનુષ્યાદિક-ચૂલ: રે. ૮૬. બહુ૦.

ઋણસૂત્રનય-વર્ત્તો અર્થ ભાષઈ, પણિ-અતીત: અનાગત:
અર્થ ન માનઈ. વર્ત્તમાન પણિ-નિજ અનુકૂલ-આપણા કામનો

અર્થ માનઈ, પણિ-પરકીય ન માનઈ. તે ઋણુસૂત્ર નય દ્વિભેદ
કહવો—એક-સૂક્ષ્મઃ બીજો-સ્થુલઃ; સૂક્ષ્મઃ તે-ક્ષણિકપર્યાય માનઈ.
સ્થુલઃ તે-મનુષ્યાદિ પર્યાય માનઈ. પણિ-કાલત્રયવર્તી પર્યાય ન
માનઈ. વ્યવહાર નયઃ તે-ત્રિકાલ પર્યાય માનઈ, તે માટિ-સ્થુલ-
ઋણુસૂત્રઃ વ્યવહારઃ નયનઈ સંકર ન જાણવો. ૮૬:

૧૪

શબ્દ-પ્રકૃતિઃ પ્રત્યાદિકઃ

સિદ્ધ માનઈ શબ્દ રે.

સમભિરૂઢ વિભિન્ન અર્થક,

કહઈં ભિન્ન જ શબ્દ રે. ૮૭. બહુ.

શબ્દનયઃ-તે-પ્રકૃતિઃ પ્રત્યાદિકઃ વ્યાકરણવ્યુત્પત્તિ-સિદ્ધ
શબ્દ માનઈ. પણિ-લિંગઃ વચનાદિઃ ભેદઈં અર્થનો ભેદ માનઈ.
જિમ-“તટઃ, તટી, તટમ્ ” એ ૩ લિંગભેદઈં અર્થભેદ, તથા-
“આપઃ, જલમ્” ઇહાં-એકવચનઃબહુવચનઃ ભેદઈં અર્થભેદ. ઋણુ-
સૂત્રનયનઈં એ ઈમ કહઈ, જ-“કાલભેદઈં અર્થભેદ તું માનઈ છઈ,
તો લિંગાદિભેદઈં ભેદ કાં ન માનઈ? ” સમભિરૂઢનય ઇમ કહઈ જ-
“ ભિન્ન શબ્દ ભિન્નાર્થક જ હોઈ ”. શબ્દનયનઈં એ ઇમ કહઈં,
જ-“ જો તું લિંગાદિભેદઈં અર્થભેદ માનઈ છઈ, તો શબ્દભેદઈં અર્થ-
ભેદ કાં ન માનઈ? ” તે-“માટિ” ઘટશબ્દાર્થ ભિન્નઃ કુંભશબ્દાર્થ
ભિન્નઃ ઇમ એ માનઈ. એકાર્થપણું પ્રસિદ્ધ છઈ, તે ૧ શબ્દાદિનયની
વાસના થકી. ૮૭:

૧૫

ક્રિયા પરિણુત અર્થ

માનઈ સર્વ એવંભૂત રે.

નવઈ નયના ભેદ ઇણિપરિ,

અઠાવીસ પ્રભૂત રે. ૮૮. બહુ૦.

એવંભૂતનય-સર્વ અર્થ, ક્રિયાપરિણત-ક્રિયાવેલાઈ માનઈ,
અન્યદા ન માનઈ. જિમ-રાજઈછત્રઃ ચામરાદિકઃ ઇ શોભઈ, તે-રાજ.
તિં પર્ષદામાંહિં બઘઠાં ચામર ઢલાઈ, તિવારઈ. સ્નાનાદિકવેલાઈ-તે
અર્થ વિના રાજ ન કહિઈ.

ઇમ-નવઈ નયના અઠાવીસ- ભેદ પ્રભૂત કહતાં-ધણા,
થયા. ૮૮:

૧૬

નવઈ નય ઇમ કહિયા,

ઉપનય તીન કહિઈ સાર રે.

સાચલો શ્રુત-અરથ પરખી,

લહો જસ વિસ્તાર રે. ૮૯. બહુ૦

ઇમ-નવઈ નય કહિયા. હિવઈ-૩ ઉપનય દિગંબર પ્રક્રિ-
યાઈ કહિઈ છઈ. એહમાંહિં-સાચો શ્રુતનો અર્થ પરખી કરીનઈ,
બહુશ્રુતપણાના યશનો વિસ્તાર પામો. “ નૈયાનાં સમીપે
ઉપનયા: ”. ૮૯

પાઠા૦-૨ દ્રવ્યાર્થિક ૧૦, પર્યાયાર્થિક ૬, નૈગમ ૩, સંગ્રહ ૨, વ્યવહાર
૨, ઋણુસૂત્ર ૨, શબ્દ ૧, સમભિરૂઢ ૧, એવંભૂત ૧. અં ૦ ટિપ્પણી.

૧ દ્રવ્યાર્થિક, પર્યાયાર્થિક, નૈગમ, સંગ્રહ, વ્યવહાર, ઋણુસૂત્ર, શબ્દ,
સમભિરૂઢ, એવંભૂત. ૨. નયસ્ય સમીપે ઉપનયા: પાલી૦

^૧ઢાલ-૭ મી.

[રાગ-ગોડી^૨]

૧

સદ્ભૂત વ્યવહાર, ભેદ પ્રથમ તિહાં,

ધર્મ-ધર્મિના ભેદથી એ. ૯૦.

^૩તિહાં-સદ્ભૂત વ્યવહાર: પ્રથમ ઉપનયનો ભેદ. તે-ધર્મ: અનર્થ-ધર્મિ: તેહના-ભેદ દેખાડવાથી હોઈ. ૯૦

૨

શુદ્ધ: અશુદ્ધ: દ્વિભેદ, શુદ્ધ-અશુદ્ધના,

તેહ અરથના ભેદથી એ. ૯૧.

તે વલી, ૨ પ્રકારિ હોઈ-૧ શુદ્ધ: બીજે-અશુદ્ધ ૨:, શુદ્ધ-ધર્મ: ધર્મિ:ના ભેદથી શુદ્ધ સદ્ભૂત વ્યવહાર, અશુદ્ધ-ધર્મ: ધર્મિ:ના ભેદથી અશુદ્ધ સદ્ભૂત વ્યવહાર. સદ્ભૂત તેમાટિં જ-એક દ્રવ્ય જ છઈ, ભિન્ન દ્રવ્ય સંયોગાપેક્ષા નથી. વ્યવહાર તેમાટિં જ-ભેદ દેખાડિંઈ છઈ. ૯૧.

૩

જિમ જગિ કેવલગ્યાન, આતમદ્રવ્યનું,

લઈ નાણાદિક તેહનું એ. ૯૨.

જિમ-જગમાંહિ “આત્મ દ્રવ્યનું કેવલજ્ઞાન” ધમ-પછીઈ પ્રયોગ કીજઈ. તથા-“ મતિજ્ઞાનાદિક આત્મદ્રવ્યના ગુણ ” ધમ-બોલાવિંઈ. ૯૨

પાઠાં ૧. હિવજ-સદ્ભૂત-પ્રભુઆ-ભેદ વર્ણન દ્વારે કરીને વર્ણવઈ છઈ. ૨. ચક્ર ઉપનયું સાર ૨. એ દેશી પાસિં ૩. નયાનાં સમીપે ઉપનયા: તિહાં-ભાં ૧૦

ગુણુઃપર્યાયઃસ્વભાવઃ કારકઃ તન્મયનોઃ,

ભેદ અરથ છંદં એહનો એ. ૯૩.

ગુણુ-ગુણીનોઃ પર્યાય-પર્યાયવંતનોઃસ્વભાવ-સ્વભાવવંતનોઃ
કારકઃ અનંદં-તન્મય કહતાં-કારકી, તેહનોઃ જે એક દ્રવ્યાનુગત
ભેદ બોલાવિંદં, તે સર્વ એ ઉપનયનો અર્થ જાણવો. “ ઘટસ્ય
રૂપમ્, ઘટસ્ય રક્તતા, ઘટસ્ય સ્વભાવઃ, મૃદા ઘટો નિષ્પાદિતઃ ”
ઈત્યાદિ પ્રયોગ જાણવો. ૯૩

૫

અસદ્ભૂત વ્યવહાર, પર-પરિણતિ ભદ્યઈ,

દ્રવ્યાદિક ઉપચારથી એ. ૯૪.

પર દ્રવ્યની પરિણતિ ભદ્યઈ, જે દ્રવ્યાદિક નવવિધ ઉપચાર-
થી કહિંદં, તે-અસદ્ભૂત વ્યવહાર જાણવો. ૯૪.

૬

દ્રવ્યઈ દ્રવ્ય ઉપચાર, પુદ્ગલ જીવનઈ,

જિમ-કહિંદં જિનઆગમઈ રે. ૯૫.

તિહાં-પહલોઃ દ્રવ્યઈ દ્રવ્યનો ઉપચાર. જિમ-જિન આ-
ગમ માંહિં-જીવનઈ પુદ્ગલ કહિંદં. ક્ષીર નીર ન્યાયઈ પુદ્ગલસ્થું
મિદ્યો છઈ, તે કારણઈ-જીવઃ પુદ્ગલ કહિંદં. એ-જીવ દ્રવ્યઈ પુદ્-
ગલ દ્રવ્યનો ઉપચાર ૧. ૯૫.

૭

કાલી દોશ્યા ભાવ, શ્યામગુણુઈ ભલી,

ગુણુઉપચારઃ ગુણુઈ કહો એ. ૯૬.

ભાવલેશ્યા આત્માનો અરૂપી ગુણુ છઈ, તેહનઈ—જે કૃષ્ણુઃ નીલા-
લિઃ કહિઈ છઈ, તે—કૃષ્ણાદિ-પુદ્ગલ-દ્રવ્ય-ગુણુનો ઉપચાર કીજઈ
છઈ. એ આત્મગુણુઈ પુદ્ગલગુણુનો ઉપચાર જણવો. ૨. ૯૬

૮

પર્યાયઈ પર્યાય ઉપચરિઈ વલી,

હયઃ ગયઃ ખંધઃ યથા કહિયા રે. ૯૭.

પર્યાયઈ—હયઃ ગયઃ પ્રમુખ આત્મદ્રવ્યના અસમાન જાતીય
દ્રવ્ય પર્યાય, તેહનઈ—ખંધ કહિઈ છઈ. તે—આત્મપર્યાય ઉપરિ
પુદ્ગલ—પર્યાય જે સ્કંધ, તેહનો—ઉપચાર કરી નઈ. ૩. ૯૭.

૯

દ્રવ્યઈ ગુણુઉપચાર, વલી પર્યાયનો,

“ગૌર” “દેહ” “હૂ” બોલતાં એ. ૯૮.

દ્રવ્યે ગુણોપચારઃ—“હૂં ગૌર” ધમ બોલતાં. “હૂં” તે
આત્મદ્રવ્ય, તિહાં—“ગૌર” તે—પુદ્ગલનો ઉજવલતાગુણુ ઉપચરિ-
એ. ૪. દ્રવ્યે પર્યાયોપચારઃ જિમ—“હૂં દેહ” ધમ બોલિઈ.
“હૂં તે” આત્મદ્રવ્ય, તિહાં—“દેહ” તે—પુદ્ગલદ્રવ્યનો અસમાન-
જાતીય દ્રવ્યપર્યાય ઉપચરિ. ૫. ૯૮.

૧૦

ગુણુઈ દ્રવ્ય ઉપચાર, પર્યાયદ્રવ્યનો.

“ગૌર દેહ” જિમ—આત્મા એ. ૯૯.

ગુણે દ્રવ્યોપચારઃ—જિમ જે—“એ ગૌર દીસઈ છઈ” તે
આત્મા. ઈમ—ગૌર ઉદ્દેશીનઈ આત્મવિધાન કીજઈ, એ ગૌરતારૂપ

પાઠાં ૧. પરિણામ કહઈ, તેહિ જે સ્વભાવ, તેહનો ઉપચાર.

૨. પર્યાયનઈ. ૩. ઉપચારિએ. ખાલિં

પુદ્ગલગુણોપરિ આત્મ દ્રવ્યનો ઉપચાર ૬. “પર્યાયે દ્રવ્યોપચારઃ”
 નિમ-કહિયું “ દેહ તે આત્મા, ” ઇહાં-દેહરૂપપુદ્ગલપર્યાયનર્થ
 વિષયયં આત્મદ્રવ્યનો ઉપચાર કરિઓ. ૭. ૯૯.

૧૧

ગુણિ પજજવ ઉપચાર, ગુણુનો પજજવઈ,
 નિમ મતિ તનુ તનુ મતિ ગુણો એ. ૧૦૦.

“ ગુણે પર્યાયોપચારઃ ” “ મતિજ્ઞાન તે શરીર જ ” શરીરજન્ય
 છઈ, તે માટિં. ઇહાં-મતિજ્ઞાનરૂપ આત્મગુણુનર્થ વિષયયં શરીરરૂપ
 પુદ્ગલપર્યાયનો ઉપચાર કરિઈ. ૮. “ પર્યાયે ગુણોપચારઃ ” નિમ-
 પૂર્વપ્રયોગ જ અન્યથા કરિયું-“ શરીર તે મતિજ્ઞાનરૂપ ગુણુ જ. ”
 ઇહાં-શરીરરૂપ પર્યાયનર્થ વષયયં મતિજ્ઞાનરૂપ ગુણુનો ઉપચાર
 કીજઈ છઈ. ૯. ૧૦૦.

૧૨

અસદ્ભૂતવ્યવહાર, ઇમ ઉપચારથી,
 એહુ ત્રિવિધ હિવઈ સાંભલો એ. ૧૦૧.

ઇમ--ઉપચારથી અસદ્ભૂતવ્યવહાર ૯ પ્રકારનો કહિયું, હવઈ--
 એહુના ૩ ભેદ કહિયું છઈ, તે સાંભલો. ૧૦૧.

૧૩

અસદ્ભૂત નિજ જાતિં, નિમ પરમાણુઓ,
 બહુ પ્રદેશી ભાષિઈ એ. ૧૦૨.

એક સ્વજાતિઅસદ્ભૂતવ્યવહાર કહિયું. નિમ--પરમાણુ બહુ-
 પ્રદેશી કહિયું, બહુપ્રદેશી થાવાની જાતિ છઈ, તે માટિં ૧. ૧૦૨
 ૯

તેહ વિજ્ઞાતિં જાણો, જિમ મૂરત મતી,
મૂરત દ્રવ્યઈં ઊપની એ. ૧૦૩.

તેહ અસદ્ભૂત વિજ્ઞાતિ જાણો: જિમ--“ મૂર્ત મતિજ્ઞાનમ્ ”
કહિઈં, મૂર્ત--જે વિષયાલોકમકરકારાદિક: તેહથી--ઊપનું, તે માટિં.
ઈહાં--મતિજ્ઞાન આત્મગુણ: તેહનઈં વિષઈં મૂર્તત્વ પુદ્ગલગુણ
ઉપચરિઆ, તે વિજ્ઞાત્યસદ્ભૂતવ્યવહાર કહિઈં. ૨. ૧૦૩.

અસદ્ભૂત દોઉ ભાંતિ, જીવ-અજીવનઈં,
વિષયગ્યાન જિમ ભાસિઈં એ. ૧૦૪.

દોઉ ભાંતિ--સ્વભતિ: વિજ્ઞાતિ: અસદ્ભૂતવ્યવહાર કહિઈં.
જિમ--જીવાજીવ--વિષયજ્ઞાન કહિઈં. ઈહાં--જીવ: જ્ઞાનની સ્વભતિ
છઈં, અજીવ: વિજ્ઞાતિ છઈં, એ ૨ નો વિષયવિષયિભાવનામઈં
ઉપચરિત સંબંધ છઈં, તે સ્વભતિવિજ્ઞાત્યસદ્ભૂત કહિઈં. ૩. ૧૦૪

“ સ્વજાતીયાંશે કિં નાયં સદ્ભૂત: ? ” इति चेत्, “ न. विजा-
तीयांश्च इव विषयतासंबन्धस्योपचरितस्यैवानुभवाद् ” इति गृहाण । ”

ઉપચરિતાસદ્ભૂત, કરિઈં ઉપચારો,
જેહ એક ઉપચારથી રે. ૧૦૫.

જેહ--એક ઉપચારથી બીજે ઉપચાર કરિઆ, તે--ઉપચ-
રિતાસદ્ભૂત વ્યવહાર કહિઈં.

તેહ સ્વભતિં જાણો રે, હૂં પુત્રાદિક,

પુત્રાદિક છઈ માહરા એ. ૧૦૬.

તે સ્વભતિ ઉપચરિતાસદ્ભૂત વ્યવહાર જાણો, જે—“હૂં પુત્રાદિક” ઈમ કહિય. ઇહાં—“માહરા” એ કહવું, પુત્રાદિકનઈ વિષયઈ, તે પુત્રાદિક ઉપચરિયા છઈ, તેહચું આત્માનો ભેદાભેદ સંબંધ ઉપચરિઈ છઈ. પુત્રાદિક: તે—આત્મપર્યાયરૂપઈ સ્વભતિ છઈ, પશુ—કલ્પિત છઈ, નહીં તો—સ્વશરીરજન્ય મહુણાદિકનઈ પુત્ર કાં ન કહિઈ? ૧૦૬

વિભતિથી તે જાણો રે, વસ્ત્રાદિક મુઝ.

ગઢ-દેશાદિક ઉભયથી એ. ૧૦૭.

વિભત્યુપચરિતાસદ્ભૂત વ્યવહાર: તે કહિઈ, જે—“માહરાં વસ્ત્રાદિક” ઈમ—કહિઈ. ઇહાં—વસ્ત્રાદિક પુદ્ગલ પર્યાય નામાદિ ભેદ કલ્પિત છઈ, નહીં તો વલ્કલાદિક શરીરાચ્છાદક વસ્ત્ર કાં ન કહિઈ? તેહ વિભતિમાં સ્વસંબંધ ઉપચરિઈ છઈ. “માહરા ગઢ: દેશ: પ્રમુખ છઈ” ઈમ કહતાં—સ્વભતિ વિભત્યુપચરિતાસદ્ભૂત વ્યવહાર કહિઈ. જે માર્તિ—ગઢ: દેશાદિક: જીવ: અજીવ: ઉભય સમુદાયરૂપ છઈ. ૧૦૭

ઉપનય ભાખ્યા એમ, અધ્યાત્મ નય,

કહી પરીક્ષા જસ લહો એ. ૧૦૮.

ઈમ—ઉપનય કહિયા. હિવધ—આગિલી ઢાલમાંહિં, અધ્યાત્મનય કહી નઈ, એહમાંહિં—ગુણ: દોષ: પરીક્ષાનો યશ પામો.

હાલ-૮ મી.

[કપૂર હું અતિ ઉજલું-એ દેશી.]

૧

દોઉ મૂલનય ભાષિયા રે,

નિશ્ચય: નઈ વ્યવહાર:

નિશ્ચય દ્વિવિધ તિહાં કહિઓ રે,

શુદ્ધ: અશુદ્ધ: પ્રકાર રે. ૧૦૯.

પ્રાણી પરખો આગમભાવ.

પ્રથમ: અધ્યાત્મભાષાઈ ૨ નય કહિયા. એક-નિશ્ચયનયા બીજે
વ્યવહારનય: તિહાં-નિશ્ચયનય દ્વિવિધ કહિઓ. એક-શુદ્ધ-
નિશ્ચયનય: બીજે-અશુદ્ધ નિશ્ચયનય:-હે પ્રાણી ! આગમના ભાવ
પરખીનઈ ગ્રહો. ૧૦૯

૨

જીવ કેવલાદિક યથા રે, શુદ્ધવિષય નિરુપાધિ.

મઈનાણાદિક આત્મા રે, અશુદ્ધ તે સ્પૃષાધિ રે

૧૧૦. પ્રાણી ૦.

જીવ: તે-કેવલજ્ઞાનાદિરૂપ છઈ, ધમ-જે નિરુપાધિ કહિઈ-
કર્મોપાધિરહિત, કેવલજ્ઞાનાદિ શુદ્ધ વિષય લેઈ, આત્માનઈ અલેખ
દેખાડિઈ, તે-શુદ્ધ નિશ્ચયનય. મતિજ્ઞાનાદિક અશુદ્ધ ગુણનઈ આત્મા
કહિઈ, તે અશુદ્ધ નિશ્ચયનય. ૧૧૦.

નિશ્ચયનય: તે-અલેખ દેખાડઈ; વ્યવહારનય: તે-લેખ દેખાડઈ

ડઈ છઈ—

દોષ ભેદ વ્યવહારના જી, સદ્ભૂતાસદ્ભૂત.
એક વિષય સદ્ભૂત છર્ષ જી,

પરવિષયાસદ્ભૂત રે. ૧૧૧. પ્રાણી૦

વ્યવહારનયના ૨ ભેદ કહ્યાં છઈ. એક—સદ્ભૂત વ્યવહારઃ ખીને
અસદ્ભૂત વ્યવહારઃ—એક વિષય કહતાં—એક દ્રવ્યાશ્રિત, તે સદ્-
ભૂત વ્યવહાર. પરવિષયઃ તે—અસદ્ભૂતવ્યવહાર. ૧૧૧.

ઉપચરિતાનુપચરિતથી રે, પહિલો દોષ પ્રકાર.
સોપાધિક ગુણુ-ગુણિું ભેદઈ રે,

જિઅની મતિ ઉપચાર રે. ૧૧૨. પ્રાણી૦.

પહિલોઃ જ—સદ્ભૂતવ્યવહારઃ તે—૨ પ્રકારિં છઈ, એક—ઉપ-
ચરિત સદ્ભૂત વ્યવહારઃ ખીને—અનુપચરિત સદ્ભૂત વ્યવહારઃ
સોપાધિક ગુણુગુણિભેદ દેખાડિઈ, તિહાં પ્રથમ ભેદઃ જિમ—“જીવ-
સ્ય મતિજ્ઞાનમ્.” ઉપાધિઃ તેહજ ઇહાં ઉપચાર. ૧૧૨

નિરુપાધિક ગુણુ ગુણિું ભેદઈ રે,
અનુપચરિત સદ્ભૂત.

કેવલજ્ઞાનાદિક ગુણુ રે,

આતમના અદ્ભૂત રે. ૧૧૩. પ્રાણી૦.

નિરુપાધિક ગુણગુણિ ભેદઈ બીજો ભેદ. યથા—“ જીવસ્ય
કેવલજ્ઞાનમ્ ” ઇહાં-ઉપાધિરહિતપણું: તેહજ નિરુપચારપણું
જાણવું. ૧૧૨.

૬

અસદ્ભૂતવ્યવહારના જી, ઇમજ ભેદ છઈ દોઈ.
પ્રથમ અસંશ્લેષિતયોગઈ જી,

દેવદત્ત ધન જોઈ રે. ૧૧૪. પ્રાણી૦.

અસદ્ભૂત વ્યવહારના ઇમજ ૨ છઈ, એક-ઉપચરિતા-
સદ્ભૂત વ્યવહાર: બીજો-અનુપચરિતાસદ્ભૂત વ્યવહાર:-પહેલો ભેદ:
અસંશ્લેષિતયોગઈ કલ્પિત સંબંધઈ હોઈ. જિમ—“ દેવદત્તનું
ધન ” ઇહાં-ધન દેવદત્તનઈ-સંબંધ: સ્વસ્વામિભાવરૂપ: કલ્પિત
છઈ, તે માટિં-ઉપચાર. દેવદત્ત: નઈ ધન: એક દ્રવ્ય નહીં, તે માટિં
—અસદ્ભૂત. એમ ભાવના કરવી. ૧૧૪.

૭

સંશ્લેષિતયોગઈ બીજો રે,

જિમ આત્મનો દેહ.

નય ઉપનય નયચક્રમાં રે,

કહિયા મૂલનય એહ રે. ૧૧૫. પ્રાણી૦.

બીજો ભેદ: સંશ્લેષિતયોગઈ-કર્મજ સંબંધઈ જાણવો.
જિમ—“ આત્માનું શરીર ”. આત્મ-દેહનો સંબંધ, ધન સંબંધની
પરિં કલ્પિત નથી. વિપરીત ભાવનાઈ નિવર્તઈ નહીં, યાવજીવ
રહઈ. તે માટિં—એ અનુપચરિત. અનઈ-ભિન્નવિષય, માટઈ—
અસદ્ભૂત જાણવો.

એ નય-ઉપનય દિગંબર દેવસેન કૃત નયચક્ર માંહિં
કહિયા છઈ, ૨ મૂલનય સહિત. ૧૧૫

૮

વિષયભેદ યદ્યપિ નહીં રે, ઈહાં અહ્મારઈ થલ.
ઉલટી પરિભાષા ઈસીરે,

તો પણિ દાઝઈ મૂલ રે. ૧૧૬. પ્રાણી૦.

ઈહાં-યદ્યપિ અહ્મારઈ-શ્વેતાંબરનઈ, થલ કહતાં-મોટો,
વિષયભેદ કહતાં-અર્થનો ફેર નથી. તોપણિ-મૂલ કહતાં-પ્રથ-
મથી, ઉલટી-વિપરીત, પરિભાષા-શૈલી કરી, તે દાઝઈ છઈ-ખેદ
કરઈ છઈ—

“યદ્યપિ ન ભવતિ હાનિઃ પરકીયાં ચરતિ રાસમે દ્રાક્ષામ્ ।

અસમજ્ઞસં તુ દૃષ્ટ્વા, તથાપિ પરિચિદ્યતે ચેતઃ ॥ ૧ ॥

इति वचनात् ११६

તે બોટિકની ઉલટી પરિભાષા દેખાડિઈ છઈ—

૯

તત્ત્વારથિ નય સાત છઈ જી, આદેશાંતર પંચ.
અંતરભાવિત ઉદ્ધરીરે,

નવનો કિસ્યો એ પ્રપંચ રે? ૧૧૭. પ્રાણી૦.

તત્ત્વાર્થસૂત્રઈ ૭ નય કહિયા છઈ. અનઈ-આદેશાંતર કહતાં
મતાંતર: તેહથી-૫ નય કહિયા છઈ. “સપ્ત મૂલનયાઃ, પચ્ચ-इत्या-
देशान्तरम्” એ સૂત્રઈ. સાંપ્રતઃ સમભિરુઢઃ એવંભૂતઃ એ-કેનઈ
શબ્દ એક નામઈ સંગ્રહિઈ, તિવારઈ-પ્રથમ ચાર સાથિ પાંચ

કહિયું. અતઃ એવ-ધકેકના ૧૦૦ લેદ હુઈ ઇઈ, તિહાં-પણિ
૭૦૦, તથા ૫૦૦ લેદ. ઈમ-૨ મત કહિયા ઇઈ. યથોક્તમાવશ્યકે-

इकिको य सयविहो, सत्त संया णया हवंति एमेव ।

અળો વિ હુ આણો, પંચેવ સયા ણયાણં તુ ॥ ૧ ॥

એહવી શાસ્ત્રીતિ છોડી, અંતર્ભાવિત-સાતમાંહિં લેલ્યા,
જ-દ્રવ્યાર્થિકઃ પર્યાયાર્થિકઃ તે ઉદ્ધરી-અલગા કાઢી, નવ નય
કહિયા, તે સ્યો પ્રપચ ? ચતુર મનુષ્ય વિચારી જોઓ. ૧૧૭

૧૦

પજ્જયત્થ દ્રવ્યારથો રે, જો તુલ્લે અલગા દિદ્ધુ.
અપિયણુપિય લેલ્લથો રે,

કિમ ઇગ્યાર ન ઇદ્ધુ રે. ૧૧૮. પ્રાણી૦.

ઈમઈ કરતાં-પર્યાયાર્થઃ દ્રવ્યાર્થઃ નય જો-તુમ્હે અલગ દીઠા,
અનઈ-દ્ર નય કહિયા. તો-અર્પિતઃ અનર્પિતઃ નય અલગા કરી
નઈ, ૧૧ નય કિંમ ન વાંછયા ? ૧૧૮

૧૧

સંગ્રહવ્યવહારાદિકઈ રે, જો તુલ્લે લેલ્લો તેહ.

આદિઃ અંતઃ નય થોકમાં જી,

કિમ નવિ લેલ્લો એહ રે. ૧૧૯. પ્રાણી૦.

હિવઈ, ઈમ કહસ્યો જ-“અર્પિતાનર્પિતસિદ્ધેઃ [પ.]” ઈત્યા-
દિ તત્ત્વાર્થ સૂત્રાદિક માંહિ, જ-અર્પિત-અનર્પિતનય કહિયા ઇઈ;-
તે અર્પિત કહતાં-વિશેષ કહિઈ. અનર્પિત કહતાં-સામાન્ય કહિઈ.
અનર્પિતઃ સંગ્રહમાંહિં ભિલઈ, અર્પિતઃ વ્યવહારાદિક વિશેષનય

માંહિં બિલધ, તા-આદિ: અંત: કહતાં-પાહિલા: પાછિલા:નયના
થોકડાં માંહિં એહ દ્રવ્યાર્થિક: પર્યાયાર્થિક નય કિમ નથી લેલતાં ?
જિમ-સાત જ મૂલનય કહવાઇ છે, તે વચન સુખદ્ધ રહ્યું. ૧૧૯

૭ નય મધ્યે-દ્રવ્યાર્થિક: પર્યાયાર્થિક: લેલ્યાની આચાર્યમત
પ્રક્રિયા દેખાડ્યું છે-

૧૨

“પજ્જવનય તિઅ અંતિમા રે,

પ્રથમ દ્રવ્યનય ચ્યાર.”

જિનમદ્રાદિક ભાસિચારે,

મહામાણ્ય સુવિચાર રે. ૧૨૦. પ્રાણી૦.

અંતિમા કહતાં-છેહલા, જે ૩ લેહ-શબ્દ: સમભિરૂઢ: એવં-
ભૂત: રૂપ, તે-પર્યાયનય કહિયું. પ્રથમ ૪ નય-નૈગમ: સંગ્રહ: વ્યવ-
હાર: ઋણુસૂત્ર: લક્ષણ, તે દ્રવ્યાર્થિક નય કહિયું. ઈમ-જિનમદ્રગણિ
-ક્ષમાશ્રમણ પ્રમુખ સિદ્ધાંતવાદી આચાર્ય કહયું છે. મહામાણ્ય
કહતાં વિશેષાવશ્યક, તે મધ્યે નિર્ધારયું. ૧૨૦

૧૩

સિદ્ધસેન મુખ ઈમ કહય રે,

પ્રથમ દ્રવ્યનય તીન.

તસ ઋણુસૂત્ર ન સંભવઈ રે,

દ્રવ્યાવશ્યક લીન રે. ૧૨૧. પ્રાણી૦.

હિવઈ-સિદ્ધસેનદિવાકર: મલ્લવાદી: પ્રમુખ તર્કવાદી
આચાર્ય ઈમ કહયું છે, જે-પ્રથમ ૩ નય-૧ નૈગમ: ૨ સંગ્રહ: ૩

પાઠા૦ તે સર્વ બોલી. ભા૦

વ્યવહાર: લક્ષણ, તે દ્રવ્યનય કહિયું. ઋજુસુત્ર ૧: શબ્દ ૨: સમભિરુદ્ધ ૩: એવંભૂત ૪: એ ૪ નય પર્યાયાર્થિક કહિયું.

દ્રવ્યાર્થિકમતે—“ સર્વે પર્યાયા: સ્વલુ કલ્પિતા: ।

તેષ્વન્વયિ દ્રવ્યં કુણ્ડલાદિષુ હેમવત્ ॥ ૧ ॥

પર્યાયાર્થમતે—“ દ્રવ્યં પર્યાયેભ્યોઽસ્તિ નો પૃથક્ ।

યત્તૈરર્થક્રિયા દૃષ્ટા નિત્યં કુત્રોપયુજ્યતે ? ” ॥ ૨ ॥ ઇતિ ॥

“દ્રવ્યાર્થપર્યાયાર્થનયલક્ષણાત્ અતીતાનાગતપર્યાયપ્રતિક્ષેપીઋજુ-
સુત્ર: શુદ્ધમર્થપર્યાયં મન્યમાન: કથં દ્રવ્યાર્થિક: સ્યાદ્ ?” इत्येते-
षामाशय: ।

તે આચાર્યનર્થ મતર્થ ઋજુસુત્રનય દ્રવ્યાવશ્યકનર્થ વિષય
લીન ન સંભવર્થ. તથા ચ—

“ उज्जुसुअस्स एगे अणुवउत्ते एगं दव्वावस्सयं पुहुत्तं णेच्छइ”

अनुयोगद्वारसूत्रविरोध : ।

વર્તમાનપર્યાયાધારાંશદ્રવ્યાંશ: પૂર્વાપરપરિણામસાધારણુબિદ્વં-
તાસામાન્ય દ્રવ્યાંશ: સાદૃશ્યાસ્તિત્વરૂપતિર્યક્સામાન્ય દ્રવ્યાંશ:
એહમાં—એકધં પર્યાયનય ન માનધં, તો ઋજુસુત્ર પર્યાયનય
કહતાં, એ સુત્ર કિમ મિલધે ? તે માટધં--“ ક્ષણિક દ્રવ્યવાદી સૂક્ષ્મ
ઋજુસૂત્ર, તત્તદ્વર્તમાનપર્યાયાપન્નદ્રવ્યવાદી સ્થૂલ ઋજુસૂત્ર નય
કહવો ” ઇમ સિદ્ધાન્તવાદી કહધ છધં.

“ अनुपयोगद्रव्यांशमेव सूत्रपरिभाषितमादायोक्तसूत्रं तार्किक-
मतेनोपपादनीयम्, इत्यस्मदेकपरिशीलित: पन्था: ” ।

ઇમ અંતર્ભાવિતતણો રે,

કિમ અલગો ઉપદેશ.

પાંચ થકી જિમ સાતમાં રે.

વિષયભેદ નહીં લેશ રે. ૧૨૨. પ્રાણી૦.

ધમિ-અંતર્ભાવિત કહતાં--૭ માંહિ ભેદ્યા, જે દ્રવ્યાર્થિકઃ
પર્યાયાર્થિક; તેહનો-અલગો ઉપદેશ કિમ કરિઓ ? જો, ધમ
કહસ્યો--“મતાંતરર્થ-૫ નય કહિધં છર્ધ, તેહમાં--૨ નય ભલ્યા; તેહનો
--૭ નય કરતાં જિમ--અલગો ઉપદેશ છર્ધ, તિમ--અલ્પાર્થ-દ્રવ્યા-
ર્થિકઃ પર્યાયાર્થિકઃનો અલગો ઉપદેશ હુસ્યર્ધ.”તો--શબ્દઃ સમભિરુદ્ધઃ
એવંભૂતઃ નર્ધ જિમ વિષયભેદ છર્ધ, તિમ--દ્રવ્યાર્થિકઃ પર્યાયાર્થિકઃ
નો ૭ નયથી ભિન્ન વિષય દેષાડો. ૩ નયનર્ધ એક સંજ્ઞાઈ સંગ્રહી
૫ નય કહિયા છર્ધ, પશ્ચિ-વિષય ભિન્ન છર્ધ. ઈહાં-વિષયભિન્ન
નથી. જે-દ્રવ્યાર્થિકના ૧૦ ભેદ દેષાડયા, તે-સર્વ શુદ્ધશુદ્ધ સંગ્રહા-
દિક માંહિ આવર્ધ. જે--૬ ભેદ પર્યાયાર્થિકના દેષાડયા, તે-સર્વ
ઉપચરિતાનુપચરિતવ્યવહારઃ શુદ્ધશુદ્ધ ઋણુસૂત્રાદિકઃ માંહિ આવર્ધ,
“ ગો બલિવર્દ ” ન્યાયર્ધ વિષયભેદર્ધ ભિન્ન નય કહિધં, તો-
“ સ્યાદસ્ત્યેવ, સ્યાન્નાસ્ત્યેવ ” ઈત્યાદિ સમભંગી મધ્યે કાટિ પ્રકારર્ધ
અર્પિતાનર્પિત સત્વાસત્વગ્રાહક નય પ્રક્રિયા ભાંજર્ધ, એ--પંડિ-
તર્ધ વિચારવું. ૧૨૧

“ જો--વિષયભેદર્ધ નયભેદ કહસ્યો, તો સામાન્યઃ નૈગમ-સંગ્ર-
હમાં, વિશેષઃ નૈગમ-વ્યવહારનયમાં ભેલતાં, ૬૪ નય થર્ધ જસ્યર્ધ.”
એહવી--શિષ્યની શંકા ટાલવાનર્ધ અર્થિ કહર્ધ છર્ધ—

૧૫

સંગ્રહ નર્ધ વ્યવહારથી રે,

નૈગમ કિહાંઈક ભિન્ન.

તિણુ તે અલગો તેહથી રે,

એ તો દોઢ અભિન્ન રે. ૧૨૨. પ્રાણી૦.

યદ્યપિ—સંગ્રહનયઃ વ્યવહારનયઃ માહિં જ સામાન્યઃ વિશેષઃ
અર્થાઈ નૈગમ નય ભલધ છઈ, તો પણિ-કિહાંધક પ્રદેશાદિ
દૃષ્ટાંતસ્થાનઈ ભિન્ન થાઈ છઈ. ઉક્તં ચ—

છળં તદ્દ પંચળં, પંચવિહો તદ્દ ય હોઈ મયણિજ્જો ।

તસ્મિં ય સો ય પણસો, સો ચેવ ણ ચેવ સત્તળં ॥ ૧ ॥ इत्यादि ॥

તે માટિં—કિહાંધક ભિન્ન વિષયપણાથી નૈગમનય ભિન્ન કહિઓ.
એ તો—૨. નય—દ્રવ્યાર્થિકઃ પર્યાયાર્થિકઃ નૈયમાદિકનયથી અભિન્ન-
વિષય છઈ, તો-તે અલગા કરિનઈ નવ ભેદ નયના કિમ કહિઈ? ૧૨૨

૧૬

ધમ કરતાં એ પામીઈ રે,

સર્વવિભક્ત વિભાગ.

જીવાદિક પરિ કો નહીં રે,

ઈહાં પ્રયોજન લાગ રે. ૧૨૩. પ્રાણી૦.

ધમ કરતાં—૯ નય દેખાડતાં, વિભક્તનો વિભાગ થાઈ—વહિં-
આતું વહિંચલું થાઈ, તિવારઈ—“ જીવા દ્વિધા—સંસારિણઃ સિદ્ધાઃ
[ચ],—સંસારિણઃ પૃથિવીકાયિકાદિષડ્ભેદાઃ, સિદ્ધાઃ પञ्चदशભેદાઃ । ”
એ રીતિ “ નયો દ્વિધા, દ્રવ્યાર્થિકપર્યાયાર્થિકભેદાત્ । દ્રવ્યાર્થિક-
સ્ત્રિધા નૈગમાદિભેદાત્ । ઋજુસુત્રાદિભેદાત્ ચતુર્દ્વાં પર્યાયાસ્તિકઃ । ”
ધમ કહિઈ જોઈઈ. પણિ “ નવ નયાઃ ” ધમ એક વાક્યતાઈ
વિભાગ કીધો, તે સર્વથા મિથ્યા જાણવો. નહીં તો—“ જીવાઃ, સંસા-
રિણઃ, સિદ્ધાઃ. ” ઇત્યાદિ વિભાગવાક્ય પણિ થાવા પામઈ.

હિવઈ-કોઈ કહસ્યઈ જ-“જીવાજીવૌ તત્ત્વમ્” ઈમ કહતાં
અનેરાં તત્ત્વ આળ્યાં. તે પશિ-૭ તત્ત્વઃ ૯ તત્ત્વઃ કહિઈ છઈ,
તિમ-“દ્રવ્યાર્થિકપર્યાયાર્થિકૌ નયૌ” ઈમ કહતાં અનેરા નય
આવઈ છઈ, તેહિં અહે સ્વપ્રક્રિયાઈ નવ નય કહસ્યું.”

તેહનઈ કહિઈ જ-તિહાં પ્રયોજનભેદઈ ભિન્ન ભિન્ન તત્ત્વવ્યવ-
હાર માત્ર સાધ્ય છઈ, તે તિમ જ સંભવઈ. ઇહાં-ઈતરવ્યાવૃત્તિ
સાધ્ય છઈ, તિહાં-હેતું કોટિં અનપેક્ષિતભેદપ્રવેશઈ વૈચર્ય દોષ
હોઈ. તત્ત્વપ્રક્રિયાઈ એ પ્રયોજન છઈ-જીવઃ અજીવઃ એ ૨. મુખ્ય
પદાર્થભણી કહવા. બંધઃ મોક્ષઃ મુખ્ય હેયઃ ઉપાદેયઃ છઈ, તે-
ભણી. બંધ કારણભણી-આશ્રત્ર. મોક્ષ મુખ્યપુરુષાર્થ છઈ, તે માટિ-
તેહનાં ૨. કારણ-સંવરઃ નિર્જરાઃ કહવાં. એ ૭. તત્ત્વ કહવાની
પ્રયોજન પ્રક્રિયા. પુણ્ય પાપઃ રૂપ શુભાશુભબંધભેદ વિગતિં અલગા
કરી, એહજ પ્રક્રિયા ૯. તત્ત્વ કથનની જાણવી. ૧ઈહાં-દ્રવ્યાર્થિકઃ
પર્યાયાર્થિકઃઈ ભિન્નોપદેશતું કોઈ પ્રયોજન નથી. ૧૨૩.

૧૭

ભિન્ન પ્રયોજન વિન કહિયા રે,

સાત મૂલનય સૂત્ર.

તિણિ અધિકુ કિમ ભાષિઈ રે,

રાષિઈ નિજધર સૂત્ર રે. ૧૨૪. પ્રાણી૦.

તે માટિ-“સત્ત મૂલણયા પન્નત્તા” એહવું સૂત્રઈ કહિઈ છઈ,
તે ઉદ્દલંધી ૯ નય કહિઈ, તે આપણાં ઘરનું સૂત્ર કિમ રહઈ ? તે
માટઈ-“નવ નયાઃ” કહતો દેવસેન યોટિક ઉત્સૂત્રભાષી
જાણવો. ૧૨૪

૧. આ વાક્ય ભા૦ પ્રતિમાં નીચેની કડીની વ્યાખ્યામાં છે. પરંતુ
તકરુણામાં પણ નીચેની ગાથામાં નથી.

દશભેદાદિક પણિ ઇહારે,

ઉપલક્ષણુ કરિ જાણી.

નહીં તો કહો અંતર્ભાવઈ રે,

પ્રદેશાર્થ કુણુ ઠાણિ રે. ૧૨૫. પ્રાણી૦.

ઇહાં-નયચક્ર અંતર્ભાઈ, દિગંબરઈ દ્રવ્યાર્થિકાદિ ૧૦ ભેદાદિક કહિયાં, તે પણિ-ઉપલક્ષણુ કરી જાણો. નહીંતો-પ્રદેશાર્થનય કુણુ ઠામિ આવઈ ? તે વિચારયો. ઉક્તં ચ સૂત્રે—

“ દ્વવદ્વયાણ પણસદ્વયાણ દ્વવદ્વપણસદ્વયાણ ” इत्यादि ।

તથા—કર્મોપાધિસાપેક્ષજીવભાવગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક જિમ કહિઓ, તિમ—જીવસંયોગસાપેક્ષપુદ્ગલભાવગ્રાહક નય પાણુ ભિન્ન કહિઓ બેઇઇ, ઈમ—અનંત ભેદ થાઇ. તથા પ્રસ્થકાદિ દૃષ્ટાંતઈ નૈગમાદિકના અશુદ્ધઃ અશુદ્ધતરઃ અશુદ્ધતમઃ શુદ્ધઃ શુદ્ધતરઃ શુદ્ધતમાદિ ભેદ કિહાં સંગ્રહિયા બઇ ? “ઉપચારમાટિ” તે ઉપનય કહિઈ.” તો—અપ-સિદ્ધાંત થાઈ—અનુયોગદ્વારઈ તે નયભેદ દેખાડયા છઇ. ૧૨૫.

એહ જ દ્રઢઇ છઇ—

ઉપનય પણિ અલગા નહીં રે,

જે વ્યવહાર સમાઈ.

નહીં તો ભેદ પ્રમાણુના રે,

ઉપપ્રમાણુ પણિ થાઈ રે. ૧૨૬. પ્રાણી૦.

ઉપનય પણિ કહ્યા, તે નય વ્યવહાર:નૈગમાદિકથી અલગા નથી.
 ઉક્તં ચ તત્ત્વार्થસૂત્રે—

“ ઉપચારબહુલો વિસ્તૃતાર્થો લૌકિકપ્રાયો વ્યવહાર: ”
 [૧. ૩૫ ॥]

ઈમંઈ કરતાં નયભેદનંઈ જે ઉપનય કરી માનસ્યો, તો—“ સ્વપ-
 રવ્યવસાયિ જ્ઞાનં પ્રમાણમ્ ” એ લક્ષણુંઈ લક્ષિત જ્ઞાનરૂપ પ્રમાણનો
 એકદેશ મતિજ્ઞાનાદિક: અથવા—તદેશ અવગ્રહાદિક: તેહનંઈ—ઉપ-
 પ્રમાણપણિ કાં નથી કહતાં ? તસ્માત્—નય: ઉપનય: એ પ્રક્રિયા
 બોટિકની શિષ્યબુદ્ધિધનમાત્ર બણવી. ૧૨૬.

૧૯

વ્યવહારં નિશ્ચયથકી રે,

સ્યો ઉપચાર વિશેષ ?

મુખ્યવૃત્તિ જે એકની રે,

તો ઉપચારી સેસ રે. ૧૨૭. પ્રાણી૦.

વ્યવહારંઈવિષે ઉપચાર છધ, નિશ્ચયમાંહિ ઉપચાર નથી,
 એ પણિ સ્યો વિશેષ ? જિવારંઈ—એકનયની મુખ્યવૃત્તિ લેઈઈ,
 તિવારંઈ—બીજા નયની ઉપચારવૃત્તિ આવધં. અત એવ—“ સ્યાદસ્ત્યેવ ”
 એ નયવાક્યંઈ અસ્તિત્વગ્રાહક નિશ્ચયનયંઈ: અસ્તિત્વધર્મ મુખ્યવૃત્તિ
 લેતાં, કાલાદિક ૮ ઈં અભેદવૃત્ત્યુપચારંઈ અસ્તિત્વસંબંધ સકલ ધર્મ
 લેતાં જ, સકલાદેશરૂપ નયવાક્ય થાધ; ૨આકર—અંથધ ધર્મ પ્રસિદ્ધ
 છધ. “ સ્વસ્વાર્થંઈ સત્યપણાનો અભિમાન તો સર્વનયનંઈ માંહોમાંહિ ”
 છઈ જ. ૩ફલથી સત્યપણું તો સમ્યગ્દર્શનયોગંઈ જ છઈ. ” ૧૨૭.

૧. પાઠા૦ તેહનેપણિ. પાલિ૦ ૨. [સ્યાદ્વાદરત્નાકરે] ૩. ફલાર્થથી પાલિ૦

તિણું માણ્યું ભાસિઉં રે,
આદરિઉં નિરધાર.

તત્ત્વઅરથ નિશ્ચય ગ્રહીઉં રે.

જનઅભિમતવ્યવહાર. રે. ૧૨૮. પ્રાણી૦.

તે માટું-નિશ્ચયઃવ્યવહારઃતું લક્ષણ માણ્યું-વિશેષાવશ્યક-
ઇં કહિઉં છઇં, તિમ નિરધારે. “તત્ત્વાર્થગ્રાહી નયો નિશ્ચયઃ, લોકા-
ભિમતાર્થગ્રાહી વ્યવહારઃ”। તત્ત્વઅર્થઃ તે-યુક્તિસિદ્ધ અર્થ જાણવો.
લોકાભિમતઃ તે-વ્યવહારપ્રસિદ્ધ. યદપિ-પ્રમાણે તત્ત્વાર્થગ્રાહી છઇં,
તથાપિ-પ્રમાણઃ સકલતત્ત્વાર્થગ્રાહીઃ, નિશ્ચયનયઃ એકદેશ તત્ત્વાર્થ-
ગ્રાહીઃ ¹એ ભેદ જાણવો. નિશ્ચયનયની વિષયતાઃ અનઇં-વ્યવહાર-
નયની વિષયતાઃ જ અનુભવસિદ્ધ ભિન્નછઇં, અંશ જ્ઞાન² ન નિષ્ઠ.
જિમ-સવિકલ્પકજ્ઞાનનિષ્ઠ પ્રકારિતાદિક અન્યવાદી ભિન્ન માનઇં
છઇં, ઈમ-હૃદયમાહિં વિચારવું. ૧૨૮.

અભ્યંતરતા બાહ્યનઇં રે,
જે બહુવિગતિ અભેદ.

નિરમલ પરિણુતિ દ્રવ્યની રે,

એ સવિ નિશ્ચયભેદ રે. ૧૨૯. પ્રાણી૦.

જે બાહ્યઅર્થનઇં કૃપચારઇં અભ્યંતરપણું કરિઇં, તે નિશ્ચય-
નયનો અર્થ જાણવો. યથા—

પાઠા૦ ૧. વ્યવહારઃ પાલિ૦ વ્યવહારશ્ચ, તર્કણા ૨. અંશતા
નનિષ્ઠ પાલિ૦ અસતા નનિષ્ઠા. તર્કણા.

સમાધિર્નન્દનં ધૈર્યં દમ્ભોલિઃ સમતા શર્ચી ।
જ્ઞાનં મહાવિમાનં ચ વાસવશ્રીરિયં મુનેઃ ॥ ૧ ॥ ઇત્યાદિ-
શ્રી પુણ્ડરીકાધ્યયનાદ્યર્થોઽપ્યેવં ભાવનીયઃ ॥

જે ધણી વ્યક્તિનો અભેદ દેખાડિયે, તે પણિ-નિશ્ચયનયાર્થ
જાણવો. જિમ-“ જો આયા ” ઇત્યાદિ સૂત્ર. વેદાંતદર્શન પણિ
શુદ્ધસંગ્રહનયાદેશરૂપ શુદ્ધનિશ્ચયનયાર્થ સમ્મતિ અર્થે કહિયે છય,
તથા-દ્રવ્યની જે નિર્મલ પરિણતિ-બાહ્યનિરપેક્ષ પરિણામ, તે
પણિ-નિશ્ચયનયનો અર્થ જાણવો. જિમ-“ આયા સામાઈણ, આયા
સામાઈઅસ્સ અદ્દે ” ॥ ઈમ જે જે રીતિ લોકાતિકાંત અર્થ પામિયે, તે
તે નિશ્ચયનયનો ભેદ થાય. તેહથી-લોકાત્તરાર્થભાવના આવઈ. ૧૨૯

૨૨

જેહ ભેદ છઈ વિગતિનો રે,
જે ઉત્કટ પર્યાય.

કાર્યનિમિત્ત અભિજ્ઞતા રે,
એ વ્યવહાર ઉપાય રે. ૧૩૦. પ્રાણી૦.

જેહ વ્યક્તિનો ભેદ દેખાડિયે-“ અનેકાનિ દ્રવ્યાણિ,
અનેકે જીવાઃ ” ઇત્યાદિ રીતિ, તે-વ્યવહારનયનો અર્થ. તથા-ઉત્કટ
પર્યાય જાણીયે, તે પણિ-વ્યવહારનયનો અર્થ. અત્ત એવ-“ ણિચ્છ-
યણણ પંચવણ્ણો મમરે, વવહારણણ કાલવણ્ણે ” ઇત્યાદિ-સિદ્ધાં-
તર્થ પ્રસિદ્ધ છય. તથા-કાર્યનય નિમિત્ત કહતાં-કારણ. એહોનયે
અભિજ્ઞપણું કહિયે, તે પણિ-વ્યવહારનયનો ઉપાય છયે-જિમ,
“ આયુર્વૃત્તમ્ ” ઇત્યાદિક કહિયે, ઇમ-“ ગિરિર્દહ્યતે, કુણ્ડિકા
સ્રવતિ ” ઇત્યાદિક વ્યવહાર ભાષા અનેકરૂપ કહયે છઈ. ૧૩૦

ઈમ બહુ વિષય નિરાકરી રે,
કરતાં તસ સંકેચ.

કેવલ બાલક બોધવા રે,
દેવસેન આલોચ રે. ૧૩૧. પ્રાણી૦.

એહવા નિશ્ચયનયઃ વ્યવહારનયઃના ધણા અર્થ નિરાકરી કહેતા-ટાલી-તેહનો, સંકેચ કરતાં-થોડા ભેદ દેખાડતાં, નયચક્ર ગ્રંથકર્તા જ દેવસેન, તેહનો આલોચ આપસરખા કેતલાઈક બાલ બોધવાનોજ દીસઈ છઈ. પણિ-સર્વાર્થ નિર્ણયનો આલોચ નથી દીસતો. શુદ્ધનયાર્થઃ તે-શ્વેતામ્બર સંપ્રદાય શુદ્ધ નયગ્રંથનઈ અભ્યાસઈ જ જણાઈ. એ ભાવાર્થ. ૧૩૧

ઈમ બહુવિધ નય ભંગસ્યૂં રે,
એક ત્રિવિધ પયત્થ.

પરખો હરખો હિયડલઈ રે,
સુજસ લહી પરમત્થ રે. ૧૩૨. પ્રાણી૦.

એ પ્રક્રિયામાંહિ પણિ જ યુક્તિસિદ્ધ અર્થ છઈ, તે અશુદ્ધ ટાલીનઈ ઉપપાદિઈ છઈ. તે માટિં-એ રીતિં બહુ પ્રકારનયભંગઈ એકજ અર્થ ત્રિવિધ કહતાં-દ્રવ્યઃ શુણુઃ પર્યાયઃ ૩૫ પરખો-સ્વ સમયઃ પર સમયઃ નો અંતર જાણી દૃઢ્યનઈ વિષઈ હરખો, પરમાર્થ-જ્ઞાનયશ પામી નઈ. ૧૩૧

એક અરથ તિહું લક્ષણે,

જિમ સહિત કહઈ જિનરાજ રે.

તિમ સદહણા મનિ ધારતા,

સીઝઈ સઘલા શુભકાજ રે. ૧૩૩.

જિનવાણી પ્રાણી સાંભલો.

એકજ અર્થ—જીવપુદ્ગલાદિકઃ ધટપટાદિકઃ જિમ-૩ લક્ષણે
-ઉત્પાદઃ વ્યયઃ ધ્રૌવ્યઈઃ કરી સહિત શ્રી જિનરાજ કહઈ છઈ.
“ઉપન્ને ઇ વાઃ વિગમે ઇ વાઃ ધ્રુવે ઇ વા.” એ ત્રિપદીઈ કરીનઈ.
તિમ-સદહણા મનમાંહિ ધરતાં, સર્વ કાર્ય સીઝઈ. એ ત્રિપ-
દીનઈ સર્વ અર્થ વ્યાપકપણું ધારવું, તે-જિનશાસનાર્થ. પણિ-
કેટલાંઇક નિત્યઃ કેટલાં ઇક અનિત્યઃ ઇમ નૈયાયિકાદિક કહઈ છઈ,
તે રીતિ નહીં. નિત્યૈકાંતઃ અનિત્યૈકાંતઃ પક્ષમાં લોકયુક્તિં પણિ
વિરુદ્ધ છઈ. તે માટિં-દીપથી માંડી આકાશતાંઈ ઉત્પાદઃ વ્યયઃ
ધ્રૌવ્યઃ લક્ષણ માનવું તેહજ પ્રમાણ.

ઉક્તં ચ—

આદીપમાવ્યોમસમસ્વભાવં સ્યાદ્વાદસુદ્રાજ્ઞતિમેદિ વસ્તુ ।

તન્નિત્યમેવૈકમનિત્યમન્યદિતિ ત્વદાજ્ઞાદ્વિષતાં પ્રલાપાઃ ॥

[અન્યયોગવ્યવચ્છેદદ્વાત્રિશિકા] ૧૩૩

એહ જ ભાવ વિવરીનઈ કહઈ છઈ—

પાઠા૦ ૧. વીંછીયાની દેશી. મૂઝ ઇમ ધન્નો ધણને પરિચાવે. એ
દેશી. પાલિ૦

ઉત્પાદઃ વ્યયઃ ધ્રુવઃ પાણુર્ધં,
છર્ધં સમય-સમય પરિણામ રે.

પદ્મવ્યતણો પ્રત્યક્ષથી,

ન વિરોધતણો એ ઠામ રે. ૧૩૪. જિન૦.

ઉત્પાદ ૧ઃ વ્યય ૨ઃ ધ્રુવ ૩ઃ એ ૩ લક્ષણો પદ્મવ્યતો સમય સમય પરિણામ છર્ધં

કોઈ કહ્યું છે—“જિહાં-ઉત્પાદઃ વ્યયઃ પાણુર્ધં, તિહાં-ધ્રુવપાણુર્ધં નહીં, જિહાં-ધ્રુવપાણુર્ધં, તિહાં-ઉત્પાદઃ વ્યયઃ નહીં; એહવો વિરોધ છધ. તો-૩ લક્ષણ એક ઠામિ કિમ હોઈ? તિમ-૩ લક્ષણ એકઠામિ ન હુઆં જોઈ” તેહનઈ કહિં જ-શીતઃ ઉપરશ્નઃ સ્પર્શ જલઃ અનલઃ નેઈ વિષઈ પરસ્પરઈ પરિહારઈ દીઠા છઈ, તેહનઈ —એક ઠામઈ ઉપસંહારઈ વિરોધ કહિં. ઈહાં-તો ૩ લક્ષણ સર્વત્ર એકઠાંજ પ્રત્યક્ષથી દીસઈ છધ, પરસ્પરપરિહારઈ કિહાંઈ પ્રત્યક્ષસિદ્ધ નથી, તો એ વિરોધનો ઠામ કિમ હોઈ? અનાદિકાલીન એકાંતવાસ-નાઈ મોહિત જીવ એહોનો વિરોધ જાણુઈ છઈ, પાણુ-પરમાર્થઈ વિચારી જોતાં વિરોધ નથી. સમનિયતતાઈ પ્રત્યયજ વિરોધ ભંજક છઈ. ૧૩૪

તેહજ દેખાડછ છધ.

ઘટઃ મુકુટઃ મુવર્ણુઃ હ અર્થિઆ,

વ્યયઃ ઉત્પતિઃ ચિતિઃ પેખંત રે.

નિજરૂપઈ હોવઈ હેમથી,

દુઃખઃ હર્ષઃ ઉપેક્ષાઃ વંત રે. ૧૩૫. જિન૦

એકજ હેમ દ્રવ્યનર્થ વિષયે ઘટાકારણ નાશઃ મુકુટાકારણ
ઉત્પત્તિઃ અનર્થ-હેમાકારણ સ્થિતિઃ એ ૩ લક્ષણ પ્રકટ દ્વીસર્થ છઠ્ઠાં.
જે માટિ-હેમઘટ ભાંજી હેમ મુકુટ યાર્થ છઠ્ઠાં, તિવારણ-હેમઘટાર્થ
દુઃખવંત થાય, તે માટિ-ઘટાકારણ હેમવ્યય સત્ય છઠ્ઠાં. જે માટિ
-હેમમુકુટાર્થી હર્ષવંત થાય, તે માટિ-હેમોત્પત્તિ મુકુટાકારણ
સત્ય છઠ્ઠાં. જે માટિ-હેમમાત્રાર્થી તે કાલિ-નમુખવંતઃ ન દુઃખવંતઃ
થાય છઠ્ઠાં-સ્થિતપરિણામર્થ રહ્યુ છઠ્ઠાં, તે માટિ-હેમસામાન્ય સ્થિતિ
સત્ય છઠ્ઠાં. ઈમ-સર્વત્ર ઉત્પાદઃ વ્યયઃ સ્થિતિઃ પર્યાય દ્રવ્યરૂપિં જાણવા.

ધહાં-ઉત્પાદ-વ્યયભાગી ભિન્નદ્રવ્યઃ અનર્થ-સ્થિતિભાગી
ભિન્નદ્રવ્યઃ કોઈ દ્વીસર્તુ નથી. જે માટિ-ઘટમુકુટાદ્યાકારણસ્પર્શી હેમ
દ્રવ્ય છઠ્ઠાં. નહી જે-એક ધ્રુવ હોઈ, ધ્રુવતાની પ્રતીતિપણિ છઠ્ઠાં, તે
માટિ-“તદ્ભાવાડવ્યયં નિત્ય ॥ ૩૩ ॥”

એ લક્ષણર્થ-પરિણામર્થ ધ્રુવ, અનર્થ-પરિણામર્થ અધ્રુવઃ
સર્વ ભાવવું. ૧૩૫

ઉત્પાદઃ વ્યયઃ ધ્રોવ્યનો અભેદ-સંબંધ-ભેદ દેખાડઈ છઠ્ઠાં-

૪

ઘટ-વ્યયઃ તે-ઉત્પત્તિ મુકુટનીઃ

ધ્રુવતા કંચનનીઃ તે એક રે.

દ્વલ એકર્થ વર્તઈ એકદા,

નિજકારણશક્તિ અનેક રે. ૧૩૬. જિન૦.

હેમઘટ વ્યય, તેહજ હેમમુકુટની ઉત્પત્તિઃ એક કારણજન્ય છઠ્ઠાં,
તેમાટિ-વિસભાગપર્યાયોત્પત્તિસંતાન છઠ્ઠાં, તેહથીજ-ઘટનાશવ્યવ-
હાર સંભવઈ છઠ્ઠાં. તે માટિ-પણિ-ઉત્તરપર્યાયોત્પત્તિ-તે પૂર્વપર્યાયનો

નાશ જાણવો. કંચનની ધ્રુવતા પણ તેહજ છે. જે માટિ-પ્રતી-
ત્ય પર્યાયોત્પાદઈ એકસંતાનપણું તેહજ-દ્રવ્યલક્ષણ ધ્રૌવ્ય છે.

એ ૩ લક્ષણ એકલઈ એકલા વર્તઈ છે, ઇમ-અભિન્ન
પણઈ પણિં શોકઃ પ્રમોદઃ માધ્યસ્થઃ રૂપ અનેક કાર્ય દેખીનઈ
તત્કારણશક્તિરૂપઈ અનેકપણે-ભિન્નતાપણિ જાણવી. સામાન્ય
રૂપઈ ધ્રૌવ્યઃ અનઈ-વિશેષ રૂપઈ ઉત્પાદઃ વ્યયઃ, ઇમ માનતાં
વિશેષપણિ નથી. વ્યવહાર તો સર્વત્ર સ્યાદર્થાનુપ્રવેશઈજ હોઈ.
વિશેષપરતા પણિ-વ્યુત્પત્તિવિશેષઈજ હોઈ. અત મેવ-“સ્યાદુત્પચતે,
સ્યાન્નચયતિ, સ્યાદ્ ધ્રુવમ્” ઇમજ વાક્યપ્રયોગ કીજઈ “ઉપ્પન્ને
ઈ વા” ઇત્યાદૌ વા શબ્દો વ્યવસ્થાયામ્, સ ચ સ્યાચ્છબ્દ સમાનાર્થઃ
અત એવ-કૃષ્ણઃ સર્પઃ” એ લૌકિકવાક્યઈ પણિ સ્યાચ્છબ્દ લેઈઈ
છઈ. જે માટિ-સર્પનઈ પૃષ્ઠાવચ્છેદઈ શ્યામતા છે, ઉદરાવચ્છેદઈ
નથી. તથા-સર્પમાત્રઈ કૃષ્ણતા નથી. શેષનાગ શુક્લ કહવાઈ છે.
તે માટિ-વિશેષણ-વિશેષ્યનિયમાર્થ જે સ્યાચ્છબ્દ પ્રયોગ છે,
તો-ત્રિપદી મહાવાક્યપણિ-સ્યાત્કારગર્ભજ સંભવઈ. ૧૩૬

૫

બહુ-કારય-કારણ એક જે,

કહિઈ તે દ્રવ્યસ્વભાવ રે.

તો કારણ ભેદાભાવથી,

હુઈ કારયભેદાભાવ રે. ૧૩૭. જિન૦.

હવઈ-જે ઇમ કહિઈ જે-હેમદ્રવ્ય એક જ અવિકૃત છે,
વિકાર તે મિથ્યા છે. શોકાદિકકાર્યત્રયજનનૈકશક્તિસ્વભાવ તે
છઈ, તે માટિ-તેહથી શોકાદિક કાર્યત્રય થાઈ છે.” તો-કારણના

ભેદ વિના કાર્યનો ભેદ કિમ થાય ? સ્વેષ્ટસાધન, તે—પ્રમોદજનકઃ
 સ્વાનિષ્ટસાધન, તે—શોકજનકઃ તદુભયભિન્ન, તે—માધ્યસ્થજનકઃ
 એ ત્રિવિધ કાર્ય એકરૂપથી કિમ હોય ? શક્તિ પણિ—દૃષ્ટાનુસારે
 કદિપર્થે છે; નહીં તો—અગ્નિસમીપર્થે જલદાહજનનસ્વભાવઃ ઇત્યાદિક
 કદપતાં પણિ કુણ નિષેધક છે ? તસ્માત્—શક્તિભેદેઃ કારણભેદઃ
 કાર્યભેદાનુસારે અવશ્ય અનુસરવો. અનેકજનનૈકશક્તિશબ્દ જ
 એકત્વાનેકત્વસ્યાદ્વાદ સૂચ્ય છે. ૧૩૭

૬

“ શોકાદિકજનનર્થે વાસના

ભેદર્થે” કોઈ ખોલઈ બુદ્ધ રે.

તસ મનસ્કારની ભિન્નતા

વિણ નિમિત્તભેદ કિમ શુદ્ધ રે? ૧૩૮. જિન૦.

ઔર્ધ્ધ ઇમ કહ્યું છે જ—“ તુલાનમનોત્તમનની પરિ ઉત્પાદઃ
 વ્યયઃ જ એકદા છે, ક્ષણિકસ્વલક્ષણનર્થે દ્રૌવ્ય તો છે જ નહીં.
 હેમથી શોકાદિક કાર્ય હોઈ છે, ભિન્ન ભિન્ન લોકની ભિન્ન ભિન્ન
 વાસના છે, તે વતી. જિમ—એક જ વસ્તુ વાસનાભેદર્થે કોઈનર્થ—
 ઇષ્ટઃ કોઈકનર્થ—અનિષ્ટઃ એ પ્રત્યક્ષ છે. સેલડીપ્રમુખઃ મનુષ્ય-
 નર્થ ઇષ્ટ છે, કરભનર્થ અનિષ્ટ છે. પણિ—તિહાં—વસ્તુ-
 ભેદ નથી, તિમ—ઈહાં પણિ જાણવું. ” તે ઔર્ધ્ધનર્થ નિમિત્તભેદ
 વિના વાસનારૂપ મનસ્કારની ભિન્નતા કિમ શુદ્ધ થાય ? તેમાટર્થે
 —શોકાદિકનું ઉપાદાન જિમ—ભિન્ન, તિમ—નિમિત્ત પણિ અવશ્ય
 ભિન્ન માનવું. એક વસ્તુની પ્રમાતૃભેદર્થે ઇષ્ટાનિષ્ટતા છે, તિહાં

પણિ-એક દ્રવ્યના ઈશાનિષ્ઠજ્ઞાનજન શક્તિ રૂપ પર્યાયભેદ
કહવા જ. ૧૩૮

૭

જો નિમિત્તભેદ વિન ગ્યાનથી,
શક્તિ સંકલ્પ-વિકલ્પ રે,
તો બાહ્ય-વસ્તુના લોપથી,
ન ઘટઈ તુઝ ઘટઃ પટઃ જલ્પ રે. ૧૩૯. જિન૦.

જો-યોગાચારવાદી બૌદ્ધ કહ્યેઈ જ-“નિમિત્તકારણના ભેદ વિના જ વાસનાજનિત જ્ઞાનસ્વભાવથી શોકઃપ્રમોદાદિક સંકલ્પઃ વિકલ્પઃ હોઈ છઈ.” તો-ઘટપટાદિનિમિત્ત વિના જ વાસના વિશેષઈ ઘટપટાઘાકાર જ્ઞાન હોઈ. ” તિવારઈ-બાહ્ય વસ્તુ સર્વ લોપાઈ, અનઈ-નિષ્કારણ તત્ત્વાકાર જ્ઞાન પણિં ન સંભવઈ. અંતરબહિરાકાર વિરોધઈ, બાહ્યાકાર મિથ્યા કહિઈ, તો ચિત્રવસ્તુવિષયનીલપીતાઘાકાર જ્ઞાન પણિ મિથ્યા હુઈ જઈ. તથા સુખાઘાકારઃ નીલાઘાકારઃ પણિ વિરુદ્ધ થાઈ, તિવારઈ-સર્વશૂન્ય જ્ઞાનવાદી માધ્યમિક બૌદ્ધનું મત આવી જઈ.

उक्तं च—

किं स्यात् सा चित्रतैकस्यां न स्यात्त्वस्यां मतावपि ।

यदीदं स्वयमर्थानां, रोचते तत्र કે વચ્ચ ? ॥ ૧ ॥

શૂન્યવાદ પણિ-પ્રમાણ સિદ્ધ્યસિદ્ધિં વ્યાહત છઈ, તે માટિ-સર્વનયશુદ્ધ સ્યાદ્રાદ જ વીતરાગ પ્રણીત આદેરવો. ૧૩૯.

પાઠા૦ ૧. સ્યાત્તસ્યાં. ભા૦ ૨. વીતરાગ-પ્રણીતમાર્ગ ઇવ શ્રેયઃ, નાન્યથેતિ. પાલિ૦

ઘટનાશઃ મુકુટ ઉત્પત્તિનો,

ઘટ એક જ રૂપઈ હેત રે.

એકાંતભેદની વાસના,

નિયાયિક પણિ કિમ દેત રે ? ૧૪૦. જિન૦.

ધમ-શોકાદિકાર્યત્રયનઈ ભેદઈ-ઉત્પાદઃ વ્યયઃ ધ્રોવ્યઃ એ ૩
લક્ષણુ-વસ્તુમાંહિં સાધ્યાં, પણિ-અવિભક્તદ્રવ્યપણુઈ-અભિન્ન છઈ.
અત એવ-હેમઘટનાશાડભિન્ન-હેમ મુકુટોત્પત્તિનઈ વિષઈ-હેમઘટાવ-
યવવિભાગાદિક હેતુ છઈ. અત એવ ચ-મહાપટનાશાભિન્નખંડપટા-
ત્પત્તિ પ્રતિ-એકાદિતંતુસંયોગાપગમ હેતુ છઈ. ખંડપટઈ મહા-
પટનાશની હેતુતા કદિપઈ, તો-મહાગૌરવ થાઈ. ધમ-આણુતો ધ
લાઘવપ્રિય નૈયાયિક નાશોત્પત્તિનાં એકાંતભેદની વાસના કિમ દેધ
છઈ? તેહનું મત છઈ જે—

કલ્પનાગૌરવં યત્ર, તં પક્ષં ન સહામહે ।

કલ્પનાલાઘવં યત્ર તં પક્ષં તુ સહામહે ॥ ૧ ॥ ૧૪૦.

૯

દુગ્ધવ્રત દધિ ભુંજઈ નહીં,

નવિ દૂધ દધિવ્રત ખાઈ રે.

નવિ દોઈ અગોરસવ્રત જિમઈ,

તિણિ તિયલક્ષણું જગ થાઈ રે. ૧૪૧. જિન૦

દધિદ્રવ્યઃ તે-દુગ્ધદ્રવ્ય નહીં, જ માટિ-જહનઈ દૂધનું વ્રત છઈ—

પાઠાંતર ૧. જાણઈ જોઈ. પાલો

“દૂધ જ જિમવું” એહવી પ્રતિજ્ઞારૂપ; તે-દહીં જિમઈ નહીં. દુગ્ધપ-
રિણામ જ દધિઃ ઇમ-એ અલેદ કહિઈ, તો-દધિ જિમતાં દુગ્ધવ્રત-
ભંગ થયો ન જોઈઈ. ઇમ-દૂધઃ તે-દધિદ્રવ્ય નહીં. પરિણામી માટઈ-
અલેદ કહિઈ, તો-દૂધ જિમતાં દધિવ્રતભંગ ન થયો જોઈઈ. દધિવ્રત
તો દૂધ નથી જિમતો. તથા-“અગોરસ જ જિમું” એહવાં વ્રતવંત
દૂધઃ દહીઃ ૨, ન જિમઈ. ઇમ-ગોરસપણું-૨. નઈ અલેદછઈ. ઈહાં-
દધિપણું-ઉત્પત્તિઃ દુગ્ધપણું-નાશઃ ગોરસપણું-ધ્રુવપણુંઃ પ્રત્ય-
ક્ષસિદ્ધ છઈ. એ દૃષ્ટાંતઈ-સર્વજગદ્વર્તિ ભાવનઈ લક્ષણત્રયયુક્ત-
પણું કહેવું. શ્લોકઃ—

પયોવ્રતો ન દધ્યત્તિ, ન પયોઽત્તિ દધિવ્રતઃ ।

અગોરસવ્રતો નોમે, તસ્માદ્વસ્તુ ત્રયાત્મકમ્ ॥ ૧ ॥

^૧અન્વયિ રૂપઃ અનઇ-^૨વ્યતિરેકિ રૂપઃ દ્રવ્યઃ પર્યાયઃથી સિદ્ધાં-
તાવિશેષઈ સર્વત્ર અવતારીનઇ ૩. લક્ષણ કહવાં. “કેતલાઈક ભાવ-
વ્યતિરેકિજઃ કેતલાઈક ભાવ-અન્વયિ જઃ” ઇમ જ અન્યદર્શની કહઈ
છઈ, તિહાં-અનેરાં ભાવ સ્યાદ્વાદવ્યુત્પત્તિં દેખાડવા. બીજું-વસ્તુની
સત્તા ત્રિલક્ષણરૂપ જ^૩ છઈ, “ઉત્પાદવ્યયધ્રૌવ્યયુક્તં સત્ ૫.૨૯”ઈતિ
તત્ત્વાર્થવચનાત્ તો સત્તાપ્રત્યક્ષ તેહજ ત્રિલક્ષણ સાક્ષી છઈ,
તથારૂપઈ સદ્વ્યવહાર સાધવા^૪ અનુમાનાદિક પ્રમાણ અનુસરિઈ
છઈ. ૧૪૧.

યાવત્કાલ એક વસ્તુમાંહિ ત્રણ ૩. લક્ષણ કિમ હોઇ ? તે
નિર્દારઈ છઈ—

૧૦

ઉત્પન્નઘટઈ નિજદ્રવ્યના,

ઉત્પત્તિ નાશ કિમ હોઈરે ?

પાઠાં-૧. અન્વર્થરૂપ. ૨. વ્યતિરેકરૂપ. ૩. જ. ભા. ૪. સાધ્ય, પાલિ.

સુણિ વતામાં પહિલા ભલિયા,
છઈ અનુગમશક્તિં હોઈ રે. ૧૪૨. જિન૦.

“ઉત્પત્તિ થઈ છઈ જહનીં, એહવો—જ ઘટ: તેહનઈ વિષઈ—
દ્વિતીયાદિક્ષણસ્વદ્રવ્યસંબંધે ઉત્પત્તિ: નાશ: કિમ હોઈ ? જ
માટઈ—પ્રથમક્ષણસંબંધરૂપોત્તરપર્યાયોત્પત્તિ: ‘તેહ જ—પૂર્વપર્યાય-
નાશ: તુલે પૂર્વિ થાપ્યો છઈ.’ એ શિષ્યે પ્રશ્ન પૂછયું ગુરુપ્રતિં. ઈહાં-
ગુરુ ઉત્તર શિષ્ય પ્રતિં કહઈ છઈ, સાંભલઈ શિષ્ય. પહિલા—પ્રથમ-
ક્ષણઈ થયા જ ઉત્પત્તિ: નાશ:, તે—ધ્રુવતામાંહિ ભલ્યા. અનુગમ
કહતાં—એકતા, તે શક્તિ સદાઈ છઈ, અછતઈ પણિ—આઘક્ષણઈ—
ઉપલક્ષણ થઈનઈ આગલિં ક્ષણઈ, દ્રવ્યરૂપતત્સંબંધ કહિઈ, “ઉત્પન્નો
ઘટ:, નષ્ટો ઘટ:” इति सर्वप्रयोगात्. “इदानीमुत्पन्न:, नष्ट:” ઇમ
કહિઈ, તિવારઈ—એતક્ષણવિશિષ્ટતા. ઉત્પત્તિનાશનઈ બણિઈ, તે
દ્વિતીયાદિક્ષણઈ નથી. તે માટઈ—દ્વિતીયાદિક્ષણઈ “इदानीमुत्पन्न:”
ધત્યાદિ પ્રયોગ ન થાઈ. “ઘટ” કહતાં—ઇહાં—દ્રવ્યાર્થાદેશઈ: મૃદ-
દ્રવ્ય લેવું. જ માટિં—ઉત્પત્તિ—નાશાધારતા: સામાન્યરૂપઈ કહિઈ,
તત્પ્રતિયોગિતા: તે—વિશેષરૂપઈ કહિઈ. ૧૪૨.

૧૧

ઉત્પત્તિનાશનઈ અનુગમઈ,
ભૂતાદિક પ્રત્યય ભાન રે.

પર્યાયારથથી સવિ ઘટઈ,
તે માનઈ સમય પ્રમાન રે. ૧૪૩. જિન૦

નિશ્ચયનયથી—“ કયમાણે કહે ” એ વચન અનુસરીનઈ
 “ ઉત્પદ્યમાનં ઉત્પન્નમ્ ” ઈમ કહિઈ, પણિ—વ્યવહારનયઈ—“ ઉત્પ-
 દ્યતે: ઉત્પન્નમ્: ઉત્પત્સ્યતે: નશ્યતિ: નષ્ટમ્: નદ્ધ્યતિ: ” એ વિભ-
 ક્તિ કાલત્રયપ્રયોગ છઈ. તે—પ્રતિક્ષણપર્યાયિત્પત્તિ—નાશવાદી જે
 ઋબુસૂત્ર નય, તેણુઈ—અનુગૃહીત જે વ્યવહારનય, તે—લેઈનધ કહિઈ.
 જેમાટિ—ઋબુસૂત્રનય સમયપ્રમાણુ વસ્તુ માનધ છઈ. તિહાં—જે
 પર્યાયના ઉત્પત્તિ: નાશ: વિવક્ષિઈ, તે—લેઈનધ—“ ઉત્પદ્યતે, નશ્યતિ ”
 કહિઈ. અતીત: તે લેઈ—“ ઉત્પન્નો નષ્ટ: ” ઈમ કહિઈ. અનાગત: તે
 લેઈ—“ ઉત્પત્સ્યતે નદ્ધ્યતિ ” ઈમ કહિઈ. વ્યવસ્થા સર્વત્ર સ્યાત્
 શબ્દપ્રયોગઈ સંભવઈ. ૧૪૩

૧૨

જે તુઝ ઉત્પત્તિ વિશિષ્ટના,

વ્યવહાર નાશનો ઇષ્ટ રે.

વ્યવહારિં ઉત્પત્તિ આદરો,

તો પહિલાં અછતિ વિશિષ્ટ રે. ૧૪૪. જિન૦.

જે—ઉત્પત્તિધારારૂપ નાશનઈ વિષઈ ભૂતાદિકપ્રત્યય ન કહિઈ,
 અનઈ—નશ્ ધાતુનો અર્થ નાશ: નઈ ઉત્પત્તિ: એ ૨ લેઈ, તદુત્પત્તિકા-
 લત્રયનો અન્વય સંભવતો કહિઈ. ઈમ કહતાં—નશ્યત્સમયઈ “નષ્ટ:”
 એ પ્રયોગ ન હોઈ; જે માટિ—તે કાલઈ નાશોત્પત્તિનું અતીતત્વ
 નથી. ઈમ સમર્થન નાશવ્યવહારનું જે કરો છો, તો—વ્યવહારઈ—
 ઉત્પત્તિક્ષણસંબંધમાત્ર કહો. તિહાં—પ્રાગભાવધ્વંસના કાલત્રયથી
 કાલત્રયનો અન્વય સમર્થન કરો. અનઈ—જે ઈમ વિચારસ્થા—
 “ ઘટનઈ વર્તમાનત્વાદિકઈ ” જિમ પટવર્તમાનત્વાદિ વ્યવહાર ન

હોઈ, ઘટધર્મવર્તમાનત્વાદિકઈ ઘટવર્તમાનત્વાદિ વ્યવહારં ન
 હોઈ, તિમ-નાશોત્પત્તિવર્તમાનત્વાદિકઈ નાશવર્તમાનત્વાદિવ્યવહાર
 ન હોઈ. તો-ક્રિયાનિષ્ઠાપરિણામરૂપવર્તમાનત્વઃ અતીતત્વઃ લેઈ-
 “ નશ્યતિ, નષ્ટઃ; ઉત્પદ્યતે, ઉત્પન્નઃ ” એ વિભક્તવ્યવહારસમર્થન
 કરે. અતઃ એવ ક્રિયાકાલ-નિષ્ઠાકાલયોગપદ્ધિવિવક્ષાઈ “ ઉત્પદ્યમા-
 નમુત્પન્નમ્, વિગચ્છદ્ વિગતમ્ ” એ સૌદાન્તિકપ્રયોગ સંભવઈ.
 પરમતઈ-“ હદાનીં ધ્વસ્તો ઘટઃ ” એ, આદ્યક્ષણઈ વ્યવહાર સર્વથા
 ન ઘટઈ. અહારઈ-નયલેદઈ સંભવઈ. અત્ર સમ્મતિઃ-

૧ ઉત્પજ્જમાણકાલં, ઉત્પન્નં તિ વિગયં વિગચ્છંતં ।

દવિયં પ્પણવયંતો, તિકાલવિસયં વિસેસેહ ॥ ૩. ૩૭. ॥

૧૩

ઉત્પત્તિ નહીં જો આગલિં.

તો અનુત્પન્ન તે થાઈ રે.

જિમ-નાશ વિના અવિનષ્ટ છઈ,

પહિલાતુઝ કિમ ન સુહાઈ રે? ૧૪૫. જિન૦

જો-આગલિં-દ્વિતીયાદિક્ષણઈ ઉત્પત્તિ નહીં, તો-ઘટાદિક
 દ્વિતીયાદિક્ષણઈ અનુત્પન્ન થાઈ. જિમ-પહિલાં-ધ્વંસથયા
 પહિલાં-નાશ વિના “અવિનષ્ટઃ” કહિઈ છઈ. એ તર્ક તુઝનઈ કિમ
 સુહાતો નથી? તેમાટિં-પ્રતિક્ષણોત્પાદ-વિનાશઃ પરિણામદ્વારઈ માન-
 વા. દ્રવ્યાર્થાદેશઈ-દ્વિતીયાદિક્ષણઈ ઉત્પત્તિવ્યવહાર કહિઈ, તો નાશ-
 વ્યવહાર પશુ-તથા હુઓ જોઈઈ. તથા-ક્ષણાંતર્ભાવઈ દ્વિતીયાદિક્ષણઈ

૧. “ સ્વાધિકરણક્ષણત્વવ્યાપકસ્વાધિકરણક્ષણધ્વંસાધિકરણ-
 તાકત્વમનુત્પન્નત્વમ્ ” ગ્ર૦ ટિ૦.

ઉત્પત્તિ પામી જોઈઈ. અકલિપત અનુત્પન્નતા ન હોઈ, તો પશુ-
પ્રતિક્ષણ ઉત્પત્તિ વિના પરમાર્થ થી અનુત્પન્નતા થઈજોઈઈ. ૧૪૫.

૧૪

ઐશ્વર્ય ભાવંઈ ભાસિઉં,
સમ્મતિ માંહિં એ ભાવ રે.

સંઘયણાદિક ભવભાવથી,
સીઝંતાં કેવલ જઈ રે. ૧૪૬. જિન૦.

ધમ-પરિણામથી સર્વ દ્રવ્યનઈ ત્રિલક્ષણયોગ સમર્થિંઆ. ઐશ્વર્ય
જ અભિપ્રાયઈ-સમ્મતિત્રયમાંહિં એ ભાવ ભાષિઉંજ-“જ સંઘય-
ણાદિક ભવભાવથી સીઝંતાં મોક્ષસમયઈ કેવલજ્ઞાન જઈ-ભવસ્થકેવ-
લજ્ઞાન પર્યાયઈ નાશ થાઈ, એ અર્થ તે-સિદ્ધપણઈ-સિદ્ધ કેવલજ્ઞાન-
પણઈ ઊપજઈ, તેહજ-કેવલજ્ઞાનભાવ છઈ-ધ્રુવ છઈ. એ મોક્ષગમન-
સમયઈ જ વ્યયઃ ઉત્પત્તિઃ હુઆં, તત્પરિણુતસિદ્ધદ્રવ્યાનુગમથી
શિવમાં-મોક્ષમાંહિં ૩. લક્ષણ હોઈ. ગાયે—

જે સંઘયણાઈઆ, ભવત્યકેવલિવિસેસપજ્જાયા ।

તે સિદ્ધમાણસમણ, જ હોંતિં વિગયં તઓ હોઈ ॥ ૨. ૩૫. ॥

સિદ્ધત્તણેજ ય પુણો, ઉપ્પણો એસ અત્થપંજ્જાઓ ।

કેવલભાવં તુ પહુચ્ચ કેવલં દાહિં સુત્તે ॥ ૨. ૩૬. ॥

એ ભાવ લેઈનઈ “કેવલનાણે દુવિહે પણ્ણત્તે-ભવત્યકેવલનાણે
ય સિદ્ધકેવલનાણે ય ” ઈત્યાદિ-સૂત્રિં ઉપદેશ છઈ. ૧૪૬.

૧૫

તે સિદ્ધપણઈ વલી ઊપજઈ,
કેવલભાવઈ છઈ તેહ રે.

વ્યયઃ ઉત્પત્તિઃ અનુગમઃથી સદા,
શિવમાંહિતિય લક્ષણુ ઓહ રે. ૧૪૭. જિન૦.

એ ત્રૈલક્ષણુ સ્થૂલવ્યવહારઠં સિદ્ધનઠં આઁયું, પણિ-સૂક્ષ્મ-
નયઠં નાઁયું; જમાટિં-સૂક્ષ્મનય-ઋણુસૂત્રાદિકઃ તે-સમય-સમય-
પ્રતિં ઉત્પાદઃ વ્યયઃ માંનઠં છઠં, તે લેઠનઠં; તથા-દ્રવ્યાર્થાદેશનો
અનુગમ લેઠનઠં-જે સિદ્ધકેવલજ્ઞાનમાંહિ ત્રૈલક્ષણુ કહિઠં, તેહજ-
સૂક્ષ્મ કહવાઠં. ઈમ-વિચારીનઠં પક્ષાંતર કહઠં છઠં:—૧૪૭.

૧૬

જે જ્ઞેયાકારઠં પરિણુમઠં,
જ્ઞાનાદિક નિજપર્યાય રે,
વ્યતિરેકઠં તેથી સિદ્ધનઠં,
તિયલક્ષણુ ઇમ પણિ થાઠં રે. ૧૪૮. જિન૦

જે-જ્ઞાનાદિક-કેવલજ્ઞાનઃ કેવલદર્શનઃ, નિજપર્યાયઠં-જ્ઞેયાકા-
રઠં-વર્તમાનાદિવિષયાકારઠં પરિણુમઠં. વ્યતિરેકઠં કહતાં-પ્રતિક્ષણુ
અન્યોન્યપણુઠં. સિદ્ધનઠં-ઈમ પણિ ત્રિલક્ષણુ થાઠં. પ્રથમાદિસમ-
યઠં-વર્તમાનાકાર છઠં, તેહનો-દ્વિતીયાદિક્ષણુઠં નાશઃ અતીતાકા-
રઠં ઉત્પાદઃ આકારિભાવઠં-કેવલજ્ઞાન-કેવલદર્શનભાવઠં-અથવા-
કેવલ માત્ર ભાવઠં-ધ્રુવ; ઈમ-ભાવના કરવી. ૧૪૮.

ઈમ-જ્ઞેય-દૃશ્યાકારસંબંધઠં કેવલનઠં ત્રૈલક્ષણુ કહિઉં. હવઠં
-નિરાકાર જે સમ્યક્ત્વઃ વીર્યાદિકઃ ભાવ, તેહનઠં: તથા-સિદ્ધાદિક-
શુદ્ધ દ્રવ્યનઠં: કાલસંબંધથી ત્રૈલક્ષણુ દેખાડઠં છઠં—

ઈમ-જે પર્યાયઈ પરિણુમઈ,

ક્ષણસંબંધઈ પણિ ભાવ રે.

તથી તિયલક્ષણ સંભવઈ,

નહીં તો-તે થાઈ અભાવ રે. ૧૪૯. જિનં.

ઈમ-જે ભાવ ક્ષણસંબંધ પણિ પર્યાયથી પરિણુમઈ, તેહથી-૩. લક્ષણ સંભવઈ. જિમ-દ્વિતીયક્ષણઈ ભાવ-આદ્યક્ષણઈ સંબંધ-પરિણુમઈ: નાશ પામ્યો; દ્વિતીયક્ષણસંબંધપરિણુમઈ: ઊપનો; ક્ષણસંબંધ માત્રઈ ધ્રુવ છઈ; તે-કાલસંબંધથી ત્રેલક્ષણ સંભવઈ. નહીં તો-તે વસ્તુ અભાવ થઈ બઈ. ઉત્પાદઃવ્યયઃપ્રૌવ્યઃ યોગ જ ભાવલક્ષણ છઈ. તે રહિત-શશવિષાણુદિકઃ તે-અભાવરૂપ છઈ. ૧૪૯.

નિજપર્યાયઈ એકદા,

બહુ સંબંધઈ બહુ રૂપ રે.

ઉત્પત્તિઃ નાશઃ ઈમ સંભવઈ,

નિયમઈ તિહાં પ્રૌવ્યઃસ્વરૂપ રે, ૧૫૦, જિનં

ઈમ-નિજપર્યાયઈ:-જીવઃ પુદ્ગલઃ નઈ, તથા--પરપર્યાયઈ:- આકાશઃ ધર્માસ્તિકાયઃ અધર્માસ્તિકાયઃ એત્રણુ દ્રવ્યનઈ, એકકાલઈ ધણુઈ સંબંધઈ બહુપ્રકાર-ઉત્પત્તિઃ નાશઃ સંભવઈ. જટલા-સ્વઃ પરઃ પર્યાય, તેટલા--ઉત્પત્તિઃ નાશઃ હોઈ. તેવતી-તિહાં--પ્રૌવ્ય-સ્વરૂપતેટલાં નિરધાર છઈ. પૂર્વાપરપર્યાયાનુગતઆધારાંશ તાવન્માત્ર હોઈ, તે વતી, અત્ર સમ્મતિગાથા-

एगसमयम्मि एगदवियस्स बहुआ वि होंति. उप्पाया.।
 उप्पायसमा विगमा, ठिई उ उस्सग्गओ णियमा॥३.४१॥ १५०
 हुवध-उत्पादना लेद कळिं छं—

१६

द्विविध-प्रयोगज वीससा,

उत्पाद प्रथम अविशुद्ध रे.

ते नियमं समुदयवादनो,

यतनं संयोगज सिद्ध रे. १५१. जिन०.

द्विविध-उत्पादः २. प्रकारं छं; अकः-प्रयोगज, बीजे-
 वीससा-कळतां-स्वभावजनित. पहिलो-उत्पादः तेन्यवहारनो छं,
 ते भाटं-अविशुद्ध कळिं. ते निर्द्धार-समुदयवादनो तथायतनं
 करी अवयवसंयोगं सिद्ध कळिं. अत्र सम्मतिगाथा—

उप्पाओ दुविअप्पो, पओगजणिओ अ वीससा चेव ।

तत्थ य पओगजणिओ, समुदयवाओ अपरिसुद्धो ॥३.३२॥ १५१.

२०

सङ्गं थां, ते-वीससा,

समुदय अकृत्व प्रकार रे.

समुदयः अचेतन भंधनो,

वली सयित्तःभीसः निरधार रे. १५२. जिन०.

ज-सङ्गं-यतन विना उत्पाद थां, ते विश्रसाउत्पाद
 कळिं. ते अकः समुदयजनित, बीजेः अकृत्विकः उक्तं च—

१३

“साहाविओ वि. समुदयकओ व्व एगत्तिओऽत्थ होज्जाहि” ३. ३३.

समुदयजनित विश्रसात्पाद, ते-अयेतनस्कंध अम्रादिकनो.
तथा-सञ्चित्तः मिश्रः शरीरः वर्णादिकनो निर्धार-अणुवो. १५२.

२१

संयोग विना ऐकत्वनो,

ते द्रव्यविभागधं सिद्ध रे.

जिम-अंध विभागधं आणुपणुं,

वदी कर्मविभागधं सिद्ध रे. १५३. जिन०.

संयोग विना न विश्रसात्पादः ते-ऐकत्विक अणुवो. ते
द्रव्यविभागधं सिद्ध कहुतां-उत्पन्न अणुवो. जिम--द्विप्रदेशादिक-
स्कंध-विभागधं अणुपणुं कहुतां-परमाणु द्रव्यनो उत्पाद, तथा
-कर्मविभागधं सिद्धपर्यायनो उत्पाद. “अवयवसंयोगधं न द्रव्यनी
उत्पत्ति होध, पणुि-विभागधं न होध.” अहुवुं न-नैयायिकादिक
कहुध छध, तेहुनधं-ऐकत्वतादि विभागधं अंडपटोत्पत्ति किम
धटध ? प्रतिअंधकाभावसहितअवस्थितावयवसंयोगनधं हेतुता
कटपतां महागौरव होध, ते भाटिं-किहांधक संयोगः किहांधक
विभागः द्रव्योत्पादक भानवो. तिवारधं-विभागन परमाणुत्पाद
पणुि अर्थसिद्ध थयो. अे सम्मतिमांहिं सूयिठं छध. तदुक्तम्—

दव्वंतरसंजोगांहि केई दवियस्स चिंति उप्पायं ।

उप्पायत्थाऽकुसला विभागजायं ण इच्छंति ॥ ३. ३८. ॥

अणु दुअणुएहिं दव्वे, आरद्धे “तिअणुअं” ति ववएसो ।

तत्तो अ पुण विभत्तो, “अणु”त्ति जाओ अणु होइ॥ ३. ३९॥ १५३.

पा० १. प्रतिअन्धशब्दाव. पा० २. संजोगादि के वि.

વિણુ અંધ હેતુ સંયોગ જે,
પરસંયોગઈ ઉત્પાદ રે.

વલી જે વિણુ વિણુ પર્યાયથી,
તે એકત્વ જ અવિવાદ રે. ૧૫૪. જિન૦.

જિમ-પરમાણુનો ઉત્પાદ એકત્વજઃ તિમ-જણઈ સંયોગઈ
સ્કંધ ન નીપજઈ, એહવો જ-ધર્મસ્તિકાયાદિકનો જીવ-પુદ્ગલાદિક
સંયોગઃ તદ્દારઈ-જે સંયુક્ત દ્રવ્યોત્પાદઃ અસંયુક્તાવસ્થાવિનાશ-
પૂર્વક; તથા-જુસૂત્રનયાભિમતઃ જે-ક્ષણિકપર્યાયઃ પ્રથમદ્વિતીયસ-
મયાદિદ્રવ્ય-વ્યવહારહેતુ, તદ્દારઈ-ઉત્પાદઃ તે સર્વ એકત્વજ
જણવો. ધહાં-કાંઈ વિવાદ નથી. ૧૫૪.

પરપ્રત્યય ધર્માદિકતાણો.
નિયમઈ ભાષિઓ ઉત્પાદ રે.

નિજપ્રત્યય પણુ તેહ જ કહો,
જાણી અંતર નયવાદ રે. ૧૫૫. જિન૦.

ધર્મસ્તિકાયાદિકનો ઉત્પાદ, તે નિયમઈ પરપ્રત્યય, સ્વોપદ-
ભક્ષગલાદિપરિણુતજીવ-પુદ્ગલાદિનિમિત્તજ ભાષિઓ. ઉભયજનિતઃ
તે-એકજનિત પણુ હોઈ, તે માટિ-તેહનઈ નિજપ્રત્યય પણુ કહો.
અંતરનયવાદઃ-નિશ્ચયઃ વ્યવહાર. જાણી નઈ, એ અર્થ-
“આગાસાઈઆણં તિળં પરપચ્ચઓ[૬] ણિયમા ૩. ૩૩”

એ સમ્મતિગાથા મધ્યે અકાર પ્રશ્નેષર્થે બીજો અર્થ વૃત્તિકારર્થે
કહિઓ છઈ, તે અનુસરીનઈ લિખ્યો છઈ. ૧૫૫

૨૪

દ્વિવિધનાશ પણિ બણિઈ.

એક રૂપાંતર પરિણામ રે.

અર્થાંતરભાવગમન વલી,

બીજો પ્રકાર અભિરામ રે. ૧૫૬. જિન૦.

પરિણામો હ્યર્થાંતરગમનં ન ચ સર્વથા ^૧વ્યવસ્થાનમ્ ।

^૨ન ચ સર્વથા વિનાશઃ, પરિણામસ્તદ્વિદામિષ્ટઃ ॥ ૧ ॥

સત્પર્યાયવિનાશઃ, પ્રાદુર્ભાવોઽસતા ચ પર્યાયતઃ ।

દ્રવ્યાણાં પરિણામઃ, પ્રોક્તઃ સ્વલ્પ પર્યવનયસ્ય ॥ ૨ ॥

એ વચન સમ્મતિ--પ્રજ્ઞાપના [પદ ૧૩.] વૃત્તિ.

કથંચિત્ સત્ રૂપાંતર પામઈ, સર્વથા વિણસઈ નહીં,
તે દ્રવ્યાર્થિક નયનો પરિણામ કહિઓ. પૂર્વ સત્પર્યાયઈ વિણસઈ,
ઉત્તર અસત્પર્યાયઈ ઊપજઈ, તે પર્યાયાર્થિક નયનો પરિણામ
કહિઓ. એ અભિપ્રાયજેતાં--એકઃ રૂપાંતર પરિણામ વિનાશ; એકઃ
અર્થાંતરગમન વિનાશ; એ વિનાશના ૨. ભેદ બણુવા. ૧૫૬.

૨૫

અંધારાનઈ ઉઘોતતા,

રૂપાંતરનો પરિણામ રે.

પર્યાયોઃ ૧. ધ્રુવતા ૨. ન ચ સર્વથા પર્યાયોચ્છેદઃ, તથા સતિ
શૂન્યં જગત્. પાલિ૦

આણુનંદ આણુ અંતર સંક્રમંદ,
અર્થાંતરગતિનો—ઠામ રે. ૧૫૭. જિન૦.

તિહાં—અધારાનંદ ઉદ્યોતતા, તે—અવસ્થિત દ્રવ્યનો રૂપાંતરપરિણામંદરૂપ નાશ જાણવો. આણુનંદ—પરમાણુનંદ આણુ-અંતરસંક્રમંદ દ્વિપ્રદેશાદિભાવ થાઈ છંદ, તિહાં—પરમાણુપર્યાય મૂલગો ટદ્યો, સ્કંધપર્યાય જાપનો, તેણું કરી—અર્થાંતરગતિરૂપ નાશનો ઠામ જાણવો. ૧૫૭

૨૬

આણુનંદ છંદ યદ્યપિ ખંધતા,
રૂપાંતર આણુ સંખંધ રે.
સંયોગ—વિભાગાદિક થકી,
તો પણુ એ ભેદ પ્રખંધ રે. ૧૫૮. જિન૦.

યદ્યપિ—આણુનંદ આણુસંખંધં ખંધતા છંદ, તે—રૂપાંતર પરિણામ જ છંદ, તો પણુ સંયોગ-વિભાગાદિકરૂપંદ દ્રવ્યવિનાશ-દ્વૈવિધ્યનું જ, એ ઉપલક્ષણ જાણવું. જ માટં—દ્રવ્યોત્પાદવિભાગં જ જિમ-પર્યાયોત્પાદવિભાગ, તિમ-દ્રવ્યનાશવિભાગં જ પર્યાયનાશ-વિભાગ હોઈ. તે સમુદયવિભાગ: અનંદ—અર્થાંતરગમન: એ ૨. પ્રકાર ઠહરાઈ. પહલો—તંતુપર્યંત પટનાશ: ખીજો—ઘટોત્પત્તિં મૃત્પિંડાદિનાશ: જાણવો. ઉક્તં ચ સમ્મતૌ

વિગમસ્સ વિ एस विही, समुदयजणिअम्मि सो उ दुविअप्पो ।
समुदयविभागमित्तं, अत्यंतरभावगमणं च ॥ ३. ३४. ॥

ધ્રુવભાવ થૂલઋજુસૂત્રનો,
પર્યાયસમય અનુસાર રે.

સંગ્રહનો તેહ ત્રિકાલનો,
નિજ-દ્રવ્ય-જાતિ-નિરધાર રે. ૧૫૯ જિન૦.

ધ્રુવભાવ પણિ-સ્થૂલઃ સુક્ષ્મઃભેદઈ ૨ પ્રકારનો. પહલો-સ્થૂલ-ઋજુસૂત્રનયનઈ અનુસારઈ મનુષ્યાદિક પર્યાય, સમય માન જણવો. બીજો-સંગ્રહનયનઈ સંમતઃ તે ત્રિકાલ-વ્યાપક જણવો. પણિ-જીવ-પુદ્ગલાદિક નિજ દ્રવ્યજાતિઃ-આત્મ-દ્રવ્યઃગુણઃ પર્યાયઃતું આત્મદ્રવ્યાનુગત^૨જ દ્રૌવ્ય; પુદ્ગલ-દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃતું પુદ્ગલદ્રવ્યાનુગત^૨જ દ્રૌવ્ય. ઈમ-નિજ નિજ જાતિ નિર્દ્ધાર જણવો. ૧૫૯

૨૮

સવિ અર્થ સમયમાં ભાષિયા,
ઈમ વિવિધ ત્રિલક્ષણુશીલ રે.

જે ભાવઈ એહની ભાવના,
તે પાવઈ સુખ જસ લીલ રે. ૧૬૦. જિન૦.

ઈમ-સમય કહિઈ-સિદ્ધાંત, તે માહિ-સર્વ અર્થ વિવિધ પ્રકારઈ ત્રિ લક્ષણુ કહિઈ, ઉત્પાદઃ વ્યયઃ દ્રૌવ્યઃ તત્ત્વીલ-તત્ત્વભાવ ભાષિયા. જે પુરૂષ એ ત્રિલક્ષણુ સ્વભાવની ભાવના ભાવઈ, તે વિસ્તારચિસમ્યક્ત્વ અવગાહી અંતરંગ સુખઃ અનઈ-પ્રભાવકપણાનો યશઃ તેહની લીલા પામઈ.^૩

પાઠા૦ ૧ આત્મદ્રવ્યે-ગુણપર્યાયનું આત્મદ્રવ્યાસમાનાધિકરણત્વેના-ન્વયાનુગમન દ્રૌવ્ય. પાલિ૦ ૨. વગમન દ્રૌવ્ય. પાલિ૦ ભા૦ ૩. નિસંદેહેનેતિપરમાર્થઃ । પાલિ૦

ઢાલ ૧૦ મી.

[રાગ-મેવાડી-ભોળાડા હંસારે વિષય ન રાચીયે-એ દેશી. ૧]

૧

ભિન્નઃ અભિન્નઃ તિવિહઃ તિય લક્ષણાઃ,
ભાસિઓ ઈમ મધં રે અત્ય.

ભેદ દ્રવ્યઃ ગુણુઃ પન્નજવઃના હવઈ,
ભાષીજઈ પરમત્ય. ૧૬૧.

૨

સમકિત સૂધું રે ઈણિ પરિ આદરો,
સમકિત વિણુ સવિ ધંધ.
સમકિત વિણુ જે રે હઠ મારગિ પડિઆ,
તે સવિ જાતિ રે અંધ. ૧૬૨.

સમકિત સૂધું રે ઈણિ પરિ આદરો. એ અંચલી.

“ભિન્નઃ અભિન્નઃ ત્રિવિધઃ ત્રિલક્ષણુઃ એક અર્થ ઇઈ,” એહવું
જે પહલાં દ્વારરૂપ કહિઉં હુતું, તે મધં વિસ્તારીનઈ—એટલઈ—ઢાલે
કહિઉં. હવઈ-દ્રવ્યઃ ગુણુઃ પર્યાયઃ ના જે પરમાર્થઈ ભેદ ઇઈ, તે
વિસ્તારી ભાષઈ ઇઈ. ૧૬૧.

એણી પરિ—દ્રવ્યઃ ગુણુઃ પર્યાયઃ પરમાર્થ વિચારીનઈ, વિસ્તાર-
રૂપિ સમકિત આદરો. તાદૃશ ધારણાશક્તિ ન હોઈ, અનઈ—એ
વિચાર ભાવથી સદહઈ, જ્ઞાનવંતનો રાગી હોઈ, તેહનઈ—પણિ—ચોગ્ય-
તાઈ—દ્રવ્યસમકિત હોઈ, એ ૨. પ્રકાર સમકિતવંતની દાનદયાદિક
જે થોડીઈ ક્રિયા, તે સર્વ સફલ હોઈ. ઉક્તં ચ વિંશિકાયામ્—

પાઠા ૧ આજ નિહોળે રે દીસે નાહલો. એ દેશી. પાલિ ૦

દાણાઙ્ગાઓ ઇયમ્મિ ચેવ સહલાઓ હુંતિ કિરિઆઓ ।

ઇયાઓ વિ હુ જમ્હા, મોક્ષફલાઓ પરાઓ અ ॥૬. ૨૦॥

એ સમકિત વિના સર્વ ક્રિયા ધંધરૂપ જાણવી. સમકિત વિના જે અગીતાર્થઃ તથા-અગીતાર્થ નિશ્ચિતઃ સ્વ-સ્વાભિનિવેશર્થ હઠમાર્ગિ પડિઆ છઇ, તે સર્વ જાતિ અંધ સરખા જાણવા. તે-“ભલુ” જાણી કરઇ, તે પણિ-ભલુ ન હોઇ. ઉક્ત ચ—

સુંદરબુઝીઈ કયં, વહુઅં પિ ન સુંદરં હોઈ ।

તે માટિ-“ દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃ ભેદ પરિજ્ઞાનઠં કરીનઠં સૂધુ” સમકિત આદરો. ” એ હિતોપદેશ. ૧૬૨.

૩

ધર્મઃ અધર્મઃ હ ગગનઃ સમયઃ વલી,

પુદ્ગલઃ જીવઃ જ એહ.

પદ્ દ્રવ્ય કહિયાં રે શ્રી જિનશાસનિ,

જાસ ન આદિ ન છેહ. ૧૬૩. સમ૦.

ધર્મ કં ધર્માસ્તિકાયઃ અધર્મ કં અધર્માસ્તિકાયઃ ગગન કં આકાશાસ્તિકાયઃ સમય કં કાલદ્રવ્યઃ-અઘ્ઘાઃ સમયઃ જહનું ખીજું નામ. પુદ્ગલ કં પુદ્ગલાસ્તિકાયઃ જીવ કં જીવાસ્તિકાયઃ એહ પદ્ દ્રવ્ય જિનશાસનનઇ વિષઈ કહિયાં. જહનો-દ્રવ્યજાતિઃ તથા પર્યાયપ્રવાહઃ ઈ-આદિઃ તથા-છેહ કં અંતઃ નથી. એહ મધ્યે-કાલ વજીનઈ પ અસ્તિકાય કહિઈ; “ અસ્તયઃ પ્રદેશાઃ, તૈઃ કાયન્તે શબ્દાયન્તે”ઈતિ વ્યુત્પત્તેઃ । કાલદ્રવ્યનઈ અસ્તિકાય ન કહિઈ. જે માટઈ-તેહનઇ પ્રદેશસંધાત નથી; એક સમય ખીજ સમયનઈ ન મિલઈ, તે વતી. ઈમ-ખીજ પણિ.

પાઠા૦ ૧. દાણાઙ્ગા ડ ઇયમ્મિ ચેવ સુદ્ધા ડ હુંતિ કિરિયાઓ ।

ઇયાઓ વિ હુ જમ્હા મુક્ષફલાઓ પરાઓ ય ॥ ૬. ૨૦ ॥

ઋપબ્રહ્મવજી કેશરીમલજીની પેઢી-રતલામમાં છાપેલ. પુસ્તકમાં,

“ ધર્માધર્માકાશાન્યેકૈકમતઃ પરં ત્રિકમનન્તમ્ ।

કાલં વિનાઽસ્તિકાયા જીવમૃતે ચાપ્યકર્તૃણિ ॥ ૨૧૪ ॥ ”

ઇત્યાદિ-સાધર્મ્યઃ વૈધર્મ્યઃ પ્રશમરત્યાદિ મહાત્રયથી
જાણુવું. ૧૬૩.

તિહાં-ધુરિ-ધર્માસ્તિકાય લક્ષણ કહ્યું છે.—

૪

ગતિપરિણામી રે પુદ્ગલ-જીવનઈ,

અપનઈ જલ જિમ હોઈ.

તાસ અપેક્ષારે કારણ લોકમાં,

ધરમ દ્રવ્ય ગઈરે સોઈ. ૧૬૪. સમ૦.

ગતિપરિણામી જ-પુદ્ગલઃ જીવઃદ્રવ્ય, લોક કં ચતુર્દશજ-
રાત્મક આકાશખંડ, તેહમાંહિં-છઈ; તેહનું જ-અપેક્ષા કારણઃ-
પરિણામઃ વ્યાપારઃ રહિત, અધિકરણરૂપ, ઉદાસીન કારણ, જિમ-
ગમનાગમનાદિ ક્રિયાપરિણત અપ કં મરત્યઃ તેહનઈ-જળ અપેક્ષા
કારણ છેઈ; તે ધર્મદ્રવ્ય કં ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય જાણુવું.

“ સ્થલે ક્ષણક્રિયા વ્યાકુલતયા ચેષ્ટાહેત્વિચ્છાભાવાદેવ ન
ભવતિ, ન તુ જલાભાવાદિતિ ગત્યપેક્ષાકારણે માનાભાવઃ ” इति चेत्,
न, अन्वयव्यतिरेकाभ्यां लोकसिद्धव्यवहारादेव तद्धेतुत्वसिद्धेः; अ-
न्यथा, अन्त्यकारणेनेतराखिलकारणान्यथासिद्धिप्रसङ्गाद्, ” इतिदिग् ।

૧૬૪.

ઈમ હિવઈ-અધર્માસ્તિકાયનું લક્ષણ કહ્યું છે—

થિતિ પરિણામી રે પુદ્ગલ-જીવની,
થિતિનો હેતુ અધર્મ.

સવિસાધારણ ગતિઃ થિતિઃ હેતુતા,
દોષ દ્રવ્યનો રે ધર્મ. ૧૬૫. સમકિત૦

સ્થિતિપરિણામી જ પુદ્ગલઃ જીવઃ દ્રવ્ય, તેહોની-સ્થિતિનો,
હેતુ કહિંઈ-અપેક્ષાકારણ, જ દ્રવ્ય, તે-અધર્માસ્તિકાય જાણવો.^૧
ગતિઃસ્થિતિઃપરિણુત સકલદ્રવ્યનું જ એકઃ એકઃ દ્રવ્ય લાધવઈ કારણ
સિદ્ધ હોઈ, તે એ ૨. દ્રવ્ય જાણવાં. તેણઈ કરી-ઝણાદિ ગત્યપેક્ષા-
કારણ-જલાદિ-દ્રવ્યનઈ વિષઈ ધર્માસ્તિકાયાદિ દ્રવ્યલક્ષણની અતિ-
વ્યાપ્તિ ન હોઈ. ૧૬૫.

ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યનઈ વિષઈ પ્રમાણ કહય છે—

૬

સહજ ઊર્ધ્વગતિગામી મુક્તનઈ,
વિના ધર્મ પ્રતિબંધ.

ગગનિં અનંતઈ રે કહિંઈ નવિ ટલઈ,
ફિરવા રસનો રે ધંધ. ૧૬૬. સમ૦

જે-ગતિનઈ વિષઈ ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યનો પ્રતિબંધ ક૦ નિયમ
ન હોઈ, તે સહજ ઊર્ધ્વગતિગામી, જ-મુક્ત કહિંઈ સિદ્ધ, તે-
હનઈ-“એક સમયઈ લોકાત્ર જઈ” એહવઈ સ્વભાવઈ-અનંતઈ
ગગનઈ જતાં હજી લગઈ ફિરવાના રસનો ધંધ ન ટલઈ, જ માટઈ-

અનંતલોકાકાશપ્રમાણુ અલોકાકાશ છઈ. લોકાકાશનઈ ગતિહેતુ-
પણું છઈ, તે માટઈ—“અલોકઈ સિદ્ધની ગતિ ન હોઈ” ઈમ તો—ન
કહિહું બઈ. તે માટઈ—ધર્માસ્તિકાયવિના લોકાકાશવ્યવસ્થા જ ન હોઈ.

“ધર્માસ્તિકાયવિશિષ્ટાકાશ એવ હિ લોકાકાશઃ, તસ્ય ચ
ગતિહેતુત્વે ઘટાદાવપિ દઢવિશિષ્ટાકાશત્વેનૈવ હેતુતા સ્યાદ્”ઈતિ ન
કિશ્ચિદેતત્ ।”

બીજું—અન્યસ્વભાવપણુંઈ કલ્પિત આકાશનઈ સ્વભાવાંતર-
કલ્પન, તે—અયુક્ત છઈ; તે માટઈ—ગતિનિયામક ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય
અવશ્ય માનવું. ૧૬૬.

હવઈ—અધર્માસ્તિકાયનઈ વિષઈ પ્રમાણુ દેખાડઈ છઈ—

૭

જે ચિતિહેતુ અધર્મ ન ભાષિઈ,

તો નિત્યચિંતિ કાઈ ઠાણિ.

ગતિ વિન હોવઈ રે પુદ્ગલ-જંતુની,

સંભાલો જિન વાણિ. ૧૬૭. સમ૦

જે—સર્વજીવ-પુદ્ગલ સાધારણ સ્થિતિહેતુ અધર્માસ્તિકાય-
દ્રવ્ય ન કહિઈ, કિંતુ—“ધર્માસ્તિકાયાભાવપ્રયુક્તગત્યભાવઈ અલો-
કઈ સ્થિત્યભાવ” ઈમ કહિઈ—તો અલોકાકાશઈ કોઈક સ્થાનઈ
ગતિ વિના પુદ્ગલઃ જીવઃ દ્રવ્યની નિત્ય સ્થિતિ પામી જોઈઈ. બીજું—
ગતિઃ સ્થિતિઃ સ્વતંત્ર પર્યાયરૂપ છઈ, જિમ—શુરત્વઃ લઘુત્વઃ. એકંનઈ
એકાભાવરૂપ કહતાં, વિશેષગ્રાહક પ્રમાણુ નથી. તે માટઈ—કાર્ય-
ભેદ અપેક્ષાકારણુદ્રવ્યભેદ અવશ્ય માનવો. ધર્માસ્તિકાયાભાવ-
રૂપ કહતાં—ધર્માસ્તિકાયાભાવપ્રયુક્તગત્યભાવઈ સ્થિતિભાવ કહી,
અધર્માસ્તિકાય અપલપિઈ; તો—અધર્માસ્તિકાયાભાવપ્રયુક્તસ્થિ-

તિભાવં' ગત્યભાવ કહી ધર્માસ્તિકાયનો પણિ અપલાપ થાઇ;
નિરંતરગતિસ્વભાવ દ્રવ્ય ન કીધું જોઈછ, તો નિરંતર સ્થિતિસ્વભાવ
પણિ કિમ કીજઇ ? તે માટિં—શ્રી જિનવાણાનો પરમાર્થ
સંભાલીનઈ ધર્માસ્તિકાયઃ અધર્માસ્તિકાયઃ એ ૨. દ્રવ્ય અસંકી-
ર્ણસ્વભાવ માંનવાં. ૧૬૭.

હવઇ—આકાશદ્રવ્યનું લક્ષણ કહઇ છઈ—

૮

સર્વ દ્રવ્યનઈ રે જે દિઈ સર્વદા,
સાધારણ અવકાશ.

લોકઃ અલોકઃ પ્રકારઈ ભાષિઈ,

તેહ દ્રવ્ય આકાશ. ૧૬૮. સમ૦

સર્વ દ્રવ્યનઈ જે સર્વદા સાધારણ અવકાશ દિઈ, તે-
અનુગત એક આકાશાસ્તિકાય સર્વાધાર કહિઈ. “ રૂપ પક્ષી, નેહ
પક્ષી” ઇત્યાદિ વ્યવહાર જ યદેશ ભેદે હુઈ, તદ્દેશી અનુગત
આકાશ જ પર્યવસન્ન હોઇ.

“ તત્તદેશેર્ધ્વભાગાવચ્છિન્નમૂર્ત્તાભાવાદિના તદ્વ્યવહારોપપત્તિઃ”
इति वर्द्धमानाद्युक्तं नानवद्यम्, तस्याभावादिनिष्ठत्वेनानुभूयमानद्रव्या-
धारांशापलापप्रसङ्गात्, तावदप्रतिसंधानेऽपि लोकव्यवहारेणाऽऽका-
शदेशं प्रतिसंधायोक्तव्यवहाराच्च ।

તેહ આકાશ—લોકઃ અલોકઃ ભેદઈ દ્વિવિધ ભાષિઈ. યત્ સૂત્રમ્—

“ દ્વિવિદે આગાસે પળત્તે—લોઆગાસે. ય અલોઆગાસે ય ”

ધર્માદિકસ્યું રે સંયુત લોક છઈ,
તાસ વિયોગ અલોક.

તે નિરવાધ છઈરે અવાધ અભાવનઈ,

વલગી લાગઈ રે ફોક. ૧૬૯. સમ૦

ધર્માસ્તિકાયાદિકસ્યું સંયુત જ આકાશ તે લોક છઈ. તે-
ધર્માસ્તિકાયાદિકનો જિહાં વિયોગ છઈ, તે અલોકાકાશ કહિઈ.
તે-આલોકાકાશ નિરવધિ છઈ, ણતાવતા-તેહનો છેહ નથી.

ઠાઈક ઈમ કહસ્યઈ જ-“જિમ લોકનઈ પાસઈ અલોકનો છેહ
છઈ, તિમ આગઈ પણિ હુસ્યઈ.”-તેહનઈ કહિઈ જ-“લોક તો
ભાવરૂપ છઈ, તે-અવધિ ધટઈ, પણિ-આગઈ કેવલ અભાવનઈ
અલોકાવધિપણું કિમ ધટઈ? શશશૂંગ કુણુનું અવધિ હોઈ?
અનઈ-જો ભાવરૂપે અંત માનઈ, તો તે અન્યદ્રવ્યરૂપ નથી.
આકાશદેશસ્વરૂપનઈ તો તદંતપણું કહતાં-વદદ્રવ્યાવાત હોઈ.” તે
માટઈ-અલોકાકાશ અનંત જાણવઈ. ૧૬૯.

૧૦

વર્તણુ લક્ષણુ સર્વ દ્રવ્યહ તણુ.

પજજવ, દ્રવ્ય ન કાલ.

દ્રવ્ય અનંતની રે દ્રવ્ય અભેદથી,

ઉત્તરાધ્યયનઈ રે ભાલ. ૧૭૦. સમ૦

કાલ: તે-પરમાર્થથી દ્રવ્ય નહીં. તો શ્યું? સર્વદ્રવ્યનો
વર્તનાલક્ષણુ પર્યાય જ છઈ. તે પર્યાયનઈ વિષઈ અનાદિકાલીન

દ્રવ્યોપચાર અનુસરીનઈ કાલદ્રવ્ય કહીઈ. અત એવ-પર્યાયઈ
દ્રવ્યાભેદથી અનંતકાલદ્રવ્યની ભાલ ઉત્તરાધ્યયનઈ છઈ.
તથા ચ સૂત્રમ્—

ધમ્મો અધમ્મો આગાસં, દવ્વં ઇક્કિક્કમાહિયં ।

અણંતાણિ ય દવ્વાણિ, કાલો પુગ્ગલજંતવો ॥ ૨૮. ૮. ॥

એતદુપજીવ્યાન્યત્રાપ્યુક્તમ્—

ધર્માધર્માકાશાચ્ચેકૈકમતઃ પરં ત્રિકમનન્તમ્ ॥ શત ॥

તે માટિં-જીવાજીવ દ્રવ્ય, જ અનંત છઈ, તેહના-વર્તના-
પર્યાય ભણી જ કાલદ્રવ્ય સૂત્રઈ અનંત કહ્યાં જાણવાં. ૧૭૦

કંઠથી પશિ સૂત્રઈ-જીવાજીવથી અભિન કાલ કહિહં છઈ, તે
દેખાડઈ છઈ—

૧૧

જીવ અજીવ જ સમયઈ તે કહિઓ

તિણિ કેમ જુદો રે તેહ ?

એક વખાણઈ રે ઇચ્છું આચારય

ધરતા શ્રુતમતિરેહ ૧૭૧, સમ૦

સમયઈ ક૦ સૂત્રઈ, તે-કાલ જીવઃ અજીવઃ રૂપ જ કહિહં
છઈ. તેણઈ કારણઈ-જુદો-ભિન્નદ્રવ્યરૂપ, કિમ કહિઈ ? તથા ચોક્ત
જીવાભિગમાદિસૂત્રે—

“ કિમયં મંતે ! કાલો તિ પવુચ્છ ? ગોચમા ! જીવા ચેવ
અજીવા ચેવ ” તિ.

એક આચાર્ય ઈમ કાલદ્રવ્ય વખાણઈ છઈ, સ્થું કરતા ?
સિદ્ધાંતપાઠ-અનુસારઈ શુભમતિની રેખા ધરતા. ૧૭૧.

બીજા ભાષર્થ રે જોઈસચકનઈ

ચારઈ જે થિતિ તાસ.

કાલ અપેક્ષારે કારણુ દ્રવ્ય છઈ,

ષટની મગવઈ ભાસ. ૧૭૨. સમ૦.

બીજા આચાર્ય, ધમ ભાષર્થ છઈ-જે જ્યોતિશ્ચકનઈ ચારઈ પરત્વઃ અપરત્વઃ નવઃ પુરાણાદિઃ ભાવસ્થિતિ છઈ, તેહનું અપેક્ષાકારણુ મનુષ્યલોકમાં કાલદ્રવ્ય છઈ. અર્થનઈ વિષઈ સૂર્યકિ-યોપનાયકદ્રવ્યચારક્ષેત્રપ્રમાણુ જ કલ્પનું ઘટઈ. તે માટઈ-એહવું કાલદ્રવ્ય કહિઈ, તો જ શ્રી મગવતીસૂત્રમાંહિ-“કદ્ ગં મંતે! દવ્વા પળ્લતા ? ગોયમા ! છદ્વ્વા પળ્લતા-ધમ્મત્થિકાણઃ જાવ-અદ્ધાસમણઃ” એ વચન છઈ. તેહનું-નિરુપચરિત વ્યાખ્યાન ઘટઈ. અનઈ-વર્તનાપર્યાયનું સાધારણુપેક્ષ દ્રવ્ય ન કહીઈ, તો-ગતિસ્થિ-ત્યવગાહનાસાધારણુપેક્ષાકારણુપણુ ધર્માધર્માકાશાસ્તિકાય સિદ્ધ થયા, તિહાં પણિ-અનાશ્વાસ આવઈ. અનઈ-એ અર્થ યુક્તિગ્રાહ્ય છઈ, તે માટઈ-કેવલ આજ્ઞાગ્રાહ્ય કહી, પણિ-કિમ સંતોષ ધરાઈ ? ૧૭૨.

ધર્મસંગ્રહણીરે એ દોઈ મત કહિયાં,

તત્ત્વાર્થમાં રે જાણિ,

અનપેક્ષિતદ્રવ્યાર્થિકનઈ મતે,

બીજાં તાસ વપાણિ. ૧૭૩. સમ૦.

એ બે મત ધર્મસંગ્રહણી ગ્રંથમાંહિં શ્રી હરિભદ્રસૂરિ
કહિયા છઈ. તથા ચ તદ્વથા—

જં વત્તણાફુલો, કાલો દવ્વસસ ચેવ પજ્ઞાઓ ।

સો ચેવ તતો ધમ્મો, કાલસસ વ જસસ જો લોણ ॥૩૨.॥ ઇતિ ।

તત્ત્વાર્થસૂત્રઈ પણિ એ ૨. મત કહિયાં છઈ. “ કાલશ્ચેત્યેકે
૫-૩૮. ” ઇતિ વચનાત્. ખીજું મતઃ તે-તત્ત્વાર્થનઈં વ્યાખ્યા-
નઈં-અનપેક્ષિતદ્રવ્યાર્થિકનયનઈં મતઈં કહિઉં છઈ, સ્થૂલલોકવ્ય-
વહારસિદ્ધ એ કાલદ્રવ્ય અપેક્ષારહિત જાણુવું. અન્યથા-વર્તનાપેક્ષા-
કારણુપણુઈં એ કાલદ્રવ્ય સાધિઈ. તો પૂર્વાપરાદિવ્યવહારવિલક્ષણ-
પરત્વાપરત્વાદિનિયામકપણુઈં દ્વિગ્દ્રવ્ય પણિ સિદ્ધ થાઈ. અનઈં-એ-

“ આકાશમવગાહાય, તદનન્યા દિગન્યથા ।

તાવપ્યેવમનુચ્છેદાત્તાભ્યાં વાન્યદુદાહતમ્ ॥ ૧૯-૨૫. ॥

એ સિદ્ધસેનદિવાકર કૃત નિશ્ચયદ્વાત્રિંશિકાર્થ વિચારી,
“ આકાશથી જ દિક્કાર્થ સિદ્ધ હોઈ ” ઇમ માંનિઈ, તો કાલ-
દ્રવ્ય-કાર્થ પણિ કથંચિત્ તેહથી જ ઉપપન્ન હોઈ. તસ્માત્-
“ કાલશ્ચેત્યેકે ૫-૩૮ ” ઇતિ સુત્રમ્-અનપેક્ષિતદ્રવ્યાર્થિકનયેનૈવ ।
ઇતિ સુક્ષ્મદૃષ્ટ્યા વિભાવનીયમ્. ૧૭૩.

હવઈ-કાલદ્રવ્યાર્થિકારઈ-દિગંબરપ્રક્રિયા ઉપન્યસઈ છઈ-

૧૪

“ મંદગતિં આણુ યાવત સંચરઈ,

નહપદેશ ઈક ઠોર.

તેહ સમયનો રે ભાજન કાલાણૂં ”

ઇમ ભાષઈ કોઈ એર. ૧૭૪. સમ૦.

“ એકનભઃપ્રદેશનર્થ ઠાર મંદગતિ, અણુ કહિઈ-પર-
માણુ, જતલઈ સંચરઈ, તે પર્યાય સમય કહિઈ. તદ્વતુરૂપ તે-પ
(?) કાલ-પર્યાય-સમયનો ભાજન કાલાણુ કહિઈ. તે-એકેક આકા-
શપ્રદેશઈ એકેકઃ ધમ-કરતાં લોકાકાશ પ્રદેશ પ્રમાણુ કાલાણુ હોઈ.”
ધમ-કોઈ એર કં જૈનાભાસ-દિગંબર ભાષઈ છઈ. ઉક્તં ચ
દ્રવ્યસંગ્રહે—

રચણાણં રાસી ઇવ, તે કાલાણુ અસંખદબ્વાણિ ॥૨૨॥ ૧૭૪.

૧૫

યોગશાસ્ત્રના રે અંતરશ્લોકમાં,

એ પણિ મત છઈ રે ઇદું.

લોકપ્રદેશે રે આણુઅઃ જુજુઆ,

મુખ્ય કાલ તિહાં દિદું. ૧૭૫. સમ૦.

એ દિગંબરમત પણિ-યોગશાસ્ત્રના અંતરશ્લોકમાંહિ ઈષ્ટ
છઈ, જે માટિં-તે શ્લોકમધ્યે-લોકપ્રદેશઈ જુજુઆ કાલ આણુઅઃ,
તે-મુખ્યકાલ કહિઓ છઈ. તથા ચ તત્પાઠઃ—

લોકાકાશપ્રદેશસ્થા મિન્નાઃ કાલાણવસ્તુ ચે ।

માવાનાં પરિવર્તાય, મુખ્યઃ કાલઃ સ ઉચ્યતે ॥૧॥ઈતિ । ૧૭૫.

૧૬

પ્રત્યયશિર્વતાઃ રે એહનો સંભવઈ,

પૂર્વઃ અપરઃ પર્યાય.

તિર્યકપ્રત્યયઃ વટઈ નહી ખંધનો,

વિણુ પ્રદેશ સમુદાય. ૧૭૬. સમ૦.

૧૫

એહ-કાલાણુ દ્રવ્યનો, ઉર્ધ્વતા પ્રચય સંભવઈ, જ માટઈ-
જિમ-મૃદ્દ્રવ્યનઈ સ્થાસઃ કાશઃ કુશલાદિઃ પૂર્વાપરપર્યાય છઈ, તિમ-
એહનઈ-સમયઃ આવલિઃ પ્રમુખ પૂર્વાપરપર્યાય છઈ, પણિ-ખંધનો
પ્રદેશ સમુદાય એહનઈ નથી. તે બાણી-ધર્માસ્તિકાયાદિકની પરિ-
તિર્યક્પ્રચય નથી. તે માટઈ જ-કાલદ્રવ્ય અસ્તિકાય ન કહિઈ.
પરમાણુપુદ્ગલની પરિ તિર્યક્પ્રચયયોગ્યતા પણિ નથી, તે માટઈ-
ઉપચારઈ પણિ કાલ દ્રવ્યનઈ અસ્તિકાયપણું ન કહવોઈ. ૧૭૬

એ દિગંબરપક્ષ પ્રતિખંદીઈ દૂષઈ છઈ—

૧૭

ઈમ આણુગતિની રે લેઈ હેતુતા,

ધર્મદ્રવ્ય આણુ થાઈ.

સાધારણુતારે લેઈ એકની,

સમય ખંધ પણિ થાઈ. ૧૭૭. સમં.

ઈમ જો-મંદાણુગતિકાર્યહેતુપર્યાયસમયભાજનદ્રવ્ય સમય
આણુ કદિપઈ, તો-મંદાણુગતિહેતુતારૂપગુણભાજન ધર્માસ્તિકાય
પણિ સિદ્ધ હોઈ. ઈમ-અધર્માસ્તિકાયાદિઓનો પણિ પ્રસંગ થાઈ.
અનઈ જો-સર્વસાધારણુગતિહેતુતાદિક લેઈ, ધર્માસ્તિકાયાદિ
એકજ સ્કંધરૂપ દ્રવ્ય કદિપઈ, દેશઃ પ્રદેશઃ કદપના તેહની વ્યવ-
હારાનુરોધઈ પછઈ કરી, તો-સર્વજીવાંજીવદ્રવ્યસાધારણુવર્તના-
હેતુતાણુ લેઈનઈ કાલદ્રવ્ય પણિ લોકપ્રમાણ એક કદિપડં જોઈ.
ધર્માસ્તિકાયાદિકનઈ અધિકારઈ સાધારણુગતિહેતુતાદ્યુપસ્થિતિ જ
કદપક છઈ, અનઈ-“ કાલદ્રવ્યકદપક તે-મંદાણુવર્તનાહેતુત્વો-
પસ્થિતિજ છઈ” એ કદપનાઈ તો અભિનિવેશ વિના બીજું કાઈ
કારણ નથી. ૧૭૭

અપ્રદેશતારે સૂત્રિં અનુસરી,

જો આણુ કહિં રે તેહ.

તો પર્યાયવચનથી જોડિં.

ઉપચારઈ સવિ એહ. ૧૭૮. સમ૦.

હવઈ—જો ઈમ કહસ્યો, જે—“સૂત્રિં કાલ અપ્રદેશ કહિંએ
છઈ. તેહનઈ અનુસારઈ”—કાલાણુ કહિંઈ,” તો—સર્વઈ જીવાજીવ-
પર્યાયરૂપ જ કાલ કહિંએ છઈ, તેહમાંહઈ—વિરોધ ભયથી દ્રવ્યકાલ
પણિ કિમ કહો છો ? તે માટઈ—કાલનઈ દ્રવ્યત્વવચનઃ તથા—લોકા-
કાશપ્રદેશપ્રમાણુ આણુવચનઃ એ સર્વ ઉપચારઈ જોડિં. મુખ્ય
વૃત્તિ—તે પર્યાયરૂપ કાલ જ સૂત્રસંમત છઈ. અત એવ—“કાલચેત્યે-
કે ॥૫. ૩૮॥”ઈહાં—એકવચનઈ—સર્વસમ્મતત્વાભાવ સૂચિઈ. ૧૭૮

ઉપચાર પ્રકાર જ દેખાડઈ છઈ—

પર્યાયિં જિમ ભાષિઉ દ્રવ્યનો,

સંખ્યારથ ઉપચાર.

અપ્રદેશતા રે યોજનકારણુઈ.

તિમ આણુતાનો રે સાર. ૧૭૯. સમ૦.

“ષહેવ દ્રવ્યાણિ” એ સંખ્યા પૂરણનઈ અર્થઈ, જિમ—પર્યાય-
રૂપ કાલનઈ વિષઈ દ્રવ્યચણાનો ઉપચાર ભગવત્યાદિકનઈ વિષઈ
કરીઈ છઈ, તિમ—સૂત્રઈ કાલ દ્રવ્યનઈ અપ્રદેશતા કહી છઈ, તથા—

કાલપરમાણુ પણિ કહિયા છઈ, તે યોજનનઈ કાજિ—લોકાકાશ—
પ્રદેશસ્થપુદ્ગલાણુનઈ વિષઈ જ યોગશાસ્ત્રના અંતર શ્લોકમાં
કાલાણુનો ઉપચાર કરિઓ જણવો.

“મુખ્યઃ કાલઃ” इत्यस्य चानादिकालीनाप्रदेशत्वव्यवहार-
नियामकोपचारविषयः. इत्यर्थः । अत एव—मनुष्यक्षेत्रमात्रवृत्ति-
कालद्रव्यं ये वर्णयन्ति, तेषामपि मनुष्यक्षेत्रावच्छिन्नाकाशादौ
कालद्रव्योपचार एव शरणम्” इति दिग्मात्रमेतत् ॥ १७८.

હવઈ-પુદ્ગલઃ જીવઃ દ્રવ્ય સંક્ષેપઈ કહઈ છઈ—

૨૦

વાર્ણુઃ ગંધઃ રસઃ ક્ષાસાદિકઃ ગુણે,
લક્ષિઈ પુદ્ગલભેદ.

સહજ ચેતના રે ગુણુ વલિ જણિઈ,

જીવ અરૂપઃ અવેદઃ ૧૮૦ સમ૦.

વાર્ણુઃ ગંધઃ રસઃ સ્પર્શાદિકઃ ગુણે પુદ્ગલ દ્રવ્યનો અન્ય
દ્રવ્યથી ભેદ લક્ષિઈ. અનઈ—જીવ દ્રવ્ય સહજ ચેતના ગુણુ છઈ, તે
લક્ષણુઈ જ—સર્વ અચેતન દ્રવ્યથી ભિન્ન છઈ. વ્યવહારઈ—રૂપઃ વેદઃ
સહિત, પણિ—નિશ્ચયથી રૂપરહિતઃ વેદરહિતઃ છઈ. ઉક્તં ચ—

अरसमरूवमगंधं, अव्वत्तं चेअणागुणमसहं ।

जाण अलिंगगहणं, जीवमणिदिद्वसंठाणं ॥ १ ॥ १८०.

૨૧

ઈમ એ ભાષ્યા રે સંખેપઈ કરી,

દ્રવ્યતાણા ખટ ભેદ.

વિસ્તારઈ તે રે જાણી શ્રુતથી,

સુજસ લહો ગતખેદ. ૧૮૧. સમ૦.

દમ-એ દ્રવ્યતણાસ ક્ષેપઈ પદ્ ભેદ ભાખ્યા છઈ. વિસ્તારઈ, શ્રુત કહિઈ-સિદ્ધાંતઃ, તેહ થકી, જાણીનઈ, ખેદરહિત થકા, પ્રવચન દક્ષપણાનો, સુચશ કં સુખોલ, તે પામો. ૧૮૧.

૧૬ાલ ૧૧ મી.૨

૧

હવઈ ભેદ ગુણના ભાષીજઈ,
તિહાં અસ્તિતાઃ કહિઈ જ-

સદ્રૂપતા, વસ્તુતાઃ જાતિ-
વ્યક્તિરૂપતા લહિઈ જ,

દ્રવ્યભાવ દ્રવ્યત્વઃ, પ્રમાણુઈ-
પરિચ્છેદ જે રૂપ જ,

પ્રમેયત્વઃ, આણુગમ સૂષિમ,
અગુરુલઘુત્વસ્વરૂપઃ જ. ૧૮૨.

એતલેઢાળે કરી, દ્રવ્યના ભેદ કહિયા, હિવઈ-ગુણના ભેદ સમાનતંત્રપ્રક્રિયાઈ, કહિઈ છઈ.

તિહાં-અસ્તિત્વગુણુઃ તે-કહિઈઃ-જેહથી-સદ્રૂપતાનો વ્યવહાર થાઈ. ૧.

વસ્તુત્વગુણુઃ તે-કહિઈઃ-જેહથી-જાતિઃ વ્યક્તિઃ રૂપપણુ જાણિઈ. જિમ-ઘટઃ તે જ-સામાન્યથી-જાતિરૂપ છઈ, વિશેષથી-તત્તદ્વ્યક્તિરૂપ છઈ. અત્ત એવ-અવગ્રહઈ-સામાન્યરૂપ સર્વત્ર

પાઠા-એતલે ઢાલે દ્રવ્યના ભેદ કહ્યા-વાણુવ્યા, હિવે-ગુણના ભેદ કહઈ છઈ, તે સાંભળો હે! ભવ્ય જીવો! સોવનગિરિ ભૂષણુ ત્રિશલાનંદન. એ દેશી. પાલિ

જ્ઞાનઃ દષ્ટિઃ સુખઃ વીર્યઃ ફરસઃ રસઃ

ગંધઃ વર્ણુઃ એ જાણુ ૭.

ગતિઃ-થિતિઃ-અવગાહનઃ-વર્તનાઃ-

હેતુભાવઃ મનિ આણુ ૭.

ચેતનતાદિકઃ ચ્યાર્થ ભેદાવિ,

વિશેષગુણુઃ એ સોલ્લઈ ૭.

ષટ્ પુદ્ગલ-આત્મનર્થ, તીનહ

અન્ય દ્રવ્યનર્થ ટોલ્લઈ ૭. ૧૮૪.

જ્ઞાનઃ દર્શનઃ સુખઃ વીર્યઃ એ જ આત્માના, સ્પર્શઃ રસઃ
ગંધઃ વર્ણુઃ એ ૪ પુદ્ગલના વિશેષગુણુ. શુદ્ધ દ્રવ્યનર્થ-અવિકૃત
રૂપઃ એ-અવશિષ્ટ રહઈ, તેમાટિ-એ ગુણુ કહિયા. વિકૃતસ્વરૂપઃ
તે-પર્યાયમાં ભલઈ. એ-વિશેષ જાણુવો. ૮. ગતિહેતુતા ૧ઃ સ્થિ-
તિહેતુતા ૨ઃ અવગાહનાહેતુતા ૩ઃ વર્તનાહેતુતા ૪ઃ એ ૪ઃ-
ધર્માસ્તિકાયઃ અધર્માસ્તિકાયઃ આકાશાસ્તિકાયઃ કાલઃ દ્રવ્યના
પ્રત્યેકિં વિશેષગુણુ. ૧૨ ગુણુમાં ચેતનત્વઃ અચેતનત્વઃ મૂર્તત્વઃ
અમૂર્તત્વઃ એ ૪ઃ ગુણુ ભેલિઈ, તિવારઈ-૧૬ વિશેષગુણુ થાઈ. તે
મધ્યે-પુદ્ગલ દ્રવ્યનર્થ-વર્ણુઃ ગંધઃ રસઃ સ્પર્શઃ મૂર્તત્વઃ અચે-
તનત્વઃ એ ૬ હોઈ. આત્મ દ્રવ્યનર્થ-જ્ઞાનઃ દર્શનઃ સુખઃ વીર્યઃ
અમૂર્તત્વઃ અચેતનત્વઃ એ ૭ હોઈ. બીજા દ્રવ્યનર્થ ટોલ્લઈ-
સમુદાયઈ-૩. ગુણુ હોઈ, એક-નિજગુણુઃ ૨.-અચેતનત્વઃ
અમૂર્તત્વઃ ઇમ-ક્ષેત્રવીનઈ-ધારણુ. ૧૮૪.

ચેતનત્વાદિ ૪: સામાન્યગુણમાંહિં પણિ કહિયા, અનર્થ-વિ-
શેષ-ગુણમાંહિં પણિ કહિયા: તિહાં-સ્થૂં કારણ ? તે-કહિઈં છઈં-

૪

ચેતનતાદિક ચ્યાર: સ્વભતિ

ગુણ સામાન્ય: કહાઈં જી.

વિશેષ ગુણ: પરભતિ અપેક્ષા

બ્રહ્તાં ચિત્તિ મુહાઈં જી.

વિશેષ ગુણ છઈં સૂત્રઈં ભાષિઆ,

બહુસ્વભાવ આધારો જી.

અર્થ તેહ કિમ ગણિઆ બઈં,

એહ થૂલ વ્યવહારો જી. ૧૮૫.

ચેતનત્વાદિ ૪.- સ્વભત્યપેક્ષાઈં:- અનુગત વ્યવહાર કરઈં
છઈં, તે માટઈં-સામાન્યગુણ કહિઈં. પરભતિની અપેક્ષાઈં:-
ચેતનત્વાદિક: અચેતનત્વાદિક: દ્રવ્યથી સ્વાશ્રયવ્યાવૃત્તિ કરઈં છઈં,
તે માટિં-વિશેષ ગુણ કહિઈં. “ પરાપરસામાન્યવત્ સામાન્યવિ-
શેષગુણત્વમેષામ્ ” इति भावः ।

“ જ્ઞાન: દર્શન: સુખ: વીર્ય: એ-૪. આત્મવિશેષગુણ, સ્પર્શ
રસ: ગંધ: વર્ણ: એ-૪. પુદ્ગલ વિશેષગુણ. ” એ જે-કહિઈં, તે-
સ્થૂલ-વ્યવહારઈં બણવું, જે માટિં “ અષ્ટૌ સિદ્ધગુણા:, એકત્રિશત્
સિદ્ધોદિગુણા:, એકગુણકાલકાદય:, પુદ્ગલા અનન્તા: ” ઇત્યાદિ સૂત્રાર્થ-
વિચારણાઈં વિશેષગુણ અનંતા થાઈં, તે છદ્મસ્થ કિમ ગણી સકઈં?

ભાસઈ છઈ, અપાયઈ-વિશેષ રૂપ ભાસઈ છઈ, પૂર્ણોપયોગઈ-
સંપૂર્ણ વસ્તુઅહ થાઈ છઈ ૨.

દ્રવ્યભાવઃ જ-ગુણપર્યાયાધારતાભિવ્યક્તિજાતિવિશેષ, તે-
દ્રવ્યત્વ. “ એ જાતિરૂપઃ માટિઈ-ગુણ ન હોઈ. ” એહવી-નૈયા-
યિકાદિવાસનાઈ આશંકા ન કરવી, જ માટઈ-“ સહસ્રવો ગુણાઃ,
ક્રમસ્રુવઃ પર્યાયાઃ ” એહવી જ જૈનશાસ્ત્ર વ્યવસ્થા છઈ.

“ દ્રવ્યત્વં चेद् गुणः स्यात्, रूपादिवदुत्कर्षापकर्षभागि स्यात् ”
इति तु कुचोद्यम्, एकत्वादिसंख्यायां परमतेऽपि व्यभिचारेण, तथा-
व्याप्त्यभावादेव निरसनीयम् । ३.

પ્રમાણઈ પરિચ્છેદઃ જરૂપ-પ્રમાવિષયત્વઃ તે-પ્રમેયત્વ
કહિઈ. તે પણિ-કથંચિત્ અનુગત સર્વ સાધારણ ગુણ છઈ, પર-
પરા સંબંધઈ-પ્રમાત્વાજ્ઞાનઈ પણિ પ્રમેયવ્યવહાર થાઈ છઈ. તે
માટિ-પ્રમેયત્વ ગુણ સ્વરૂપથી અનુગત છઈ ૪.

અગુરુલઘુત્વ ગુણઃ સૂક્ષ્મ-આજ્ઞાગ્રાહ્ય છઈ.

“ सूक्ष्मं जिनोदितं तत्त्वं हेतुभिर्नैव हन्यते ।

आज्ञासिद्धं तु तद् ग्राह्यं, नान्यथावादिनो जिनाः ॥ ૧ ॥ ”

“ અગુરુલઘુપર્યાયાઃ સૂક્ષ્મા અવાગ્નોક્તરાઃ । ” ૫. ૧૮૨

૨

પ્રદેશત્વઃ અવિભાગી પુઠ્ઠગલ-

ષેત્રભાવ જ વ્યાપિઉ જ.

ચેતનતાઃ અનુભૂતિ, અચેતનભાવઃ

અનનુભવ થાપિઓ જ.

મૂરતતાઃ રૂપાદિકસંગતિ,

અમૂર્તતાઃ તદ્ભાવો જ.

દસ સામાન્ય ગુણા, પ્રત્યેકઈ

આઠઃ આઠઃ એ ભાવો જ. ૧૮૩.

અવિભાગી પુદ્ગલ યાવત્ ક્ષેત્રઈ રહ્ય, તાવત્ક્ષેત્રવ્યાપી-
પણું, તે-પ્રદેશત્વગુણુઃ ૬.

ચેતનત્વઃ તે આત્માનો અનુભવ રૂપ ગુણુ કહિઈ. જહથી-
“અહં સુખદુઃસ્વાદિ ચેતયેઃ” એ વ્યવહાર થાઈ છઈ. જહથી-જાતિઃ
વૃદ્ધિઃ ભક્ષ-ક્ષત-સંરોહણાદિઃ જીવન-ધર્મ હોઈ છઈ ૭.

એહથી વિપરીત અચેતનત્વ-અજીવમાત્રનો ગુણુ છઈ ૮.

મૂર્તતાગુણુ-રૂપાદિકસંનિવેશાભિવ્યર્જ્ય પુદ્ગલદ્રવ્યમાત્ર-વૃત્તિ
છઈ ૯.

અમૂર્તતાગુણુઃ મૂર્તત્વાભાવસમનિયત છઈ ૧૦.

“અચેતનત્વામૂર્તત્વયોશ્ચેતનત્વમૂર્તત્વાભાવરૂપત્વાન્ન ગુણત્વમ્”
इति नाशङ्कनीयम्, अचेतनामूर्त्तद्रव्यवृत्तिकार्यजनकतावच्छेदकत्वेन,
व्यवहारविशेषनियामकत्वेन च, तयोरपि पृथग्गुणत्वात् । नञः पर्युदा-
सार्थकत्वात्, नञ्पदवाच्यतायाश्च “अनुष्णाशीतस्पर्शः” इत्यादौ
व्यभिचारेण, परेषामप्यभावत्वानियामकत्वाद्, “भावान्तरमभावो
हि, कयाचित्तु व्यपेक्षया ।” इति नयाश्रयणेन दोषाभावाच्च. इति

એ ૧૦ સામાન્ય ગુણુઃ છઈ, મૂર્તત્વઃ અમૂર્તત્વઃ ચેતનત્વઃ
અચેતનત્વઃ પરસ્પર પરિહારઈ રહઈ; તે માટઈ-પ્રત્યેકઈ-એક એક
દ્રવ્યનઈ વિષઈ ૮. ૮. પામિઈ. ઇમ-ભાવો-વિચારી હ્યો. ૧૮૩.

જ્ઞાનઃ દષ્ટિઃ સુખઃ વીર્યઃ કૃરસઃ રસઃ

ગંધઃ વર્ણુઃ એ જાણો જી.

ગતિઃ-થિતિઃ-અવગાહનઃ-વર્તનાઃ-

હૈતુભાવઃ મનિ આણો જી.

ચેતનતાદિકઃ આરંભ ભેદાવિ,

વિશેષગુણુઃ એ સોલઈ જી.

૫૮ પુદ્ગલ-આતમનઈ, તીનહ

અન્ય દ્રવ્યનઈ ટોલઈ જી. ૧૮૪.

જ્ઞાનઃ દર્શનઃ સુખઃ વીર્યઃ એ જ આત્માના, સ્પર્શઃ રસઃ
ગંધઃ વર્ણુઃ એ ૪ પુદ્ગલના વિશેષગુણુ. શુદ્ધ દ્રવ્યઈ-અવિકૃત
રૂપઃ એ-અવશિષ્ટ રહઈ, તેમાટિ-એ ગુણુ કહિયા. વિકૃતસ્વરૂપઃ
તે-પર્યાયમાં ભલઈ. એ-વિશેષ જાણવો. ૮. ગતિહૈતુતા ૧ઃ સ્થિ-
તિહૈતુતા ૨ઃ અવગાહનાહૈતુતા ૩ઃ વર્તનાહૈતુતા ૪ઃ એ ૪ઃ-
ધર્માસ્તિકાયઃ અધર્માસ્તિકાયઃ આકાશાસ્તિકાયઃ કાલઃ દ્રવ્યના
પ્રત્યેકિં વિશેષગુણુ. ૧૨ ગુણુમાં ચેતનત્વઃ અચેતનત્વઃ મૂર્તત્વઃ
અમૂર્તત્વઃ એ ૪ઃ ગુણુ ભેલઈ, તિવારઈ-૧૬ વિશેષગુણુ થાઈ. તે
મધ્યે-પુદ્ગલ દ્રવ્યનઈ-વર્ણુઃ ગંધઃ રસઃ સ્પર્શઃ મૂર્તત્વઃ અચે-
તનત્વઃ એ ૬ હોઈ. આત્મ દ્રવ્યનઈ-જ્ઞાનઃ દર્શનઃ સુખઃ વીર્યઃ
અમૂર્તત્વઃ અચેતનત્વઃ એ છ હોઈ. બીજા દ્રવ્યનઈ ટોલઈ-
સમુદાયઈ-૩. ગુણુ હોઈ, એક-નિજગુણુઃ ૨.-અચેતનત્વઃ
અમૂર્તત્વઃ ઇમ-ફલાવીનઈ-ધારણું. ૧૮૪.

ચેતનત્વાદિ ૪: સામાન્યગુણમાહિં પણિ કહિયા, અનર્થ-વિ-
શેષ-ગુણમાહિં પણિ કહિયા: તિહાં-સ્થૂં કારણ ? તે-કહઈં છઈં-

૪

ચેતનતાદિક ચચાર: સ્વભતિ

ગુણ સામાન્ય: કહાઈં જી.

વિશેષ ગુણ: પરભતિ અપેક્ષા

ગ્રહતાં ચિત્તિ સુહાઈં જી.

વિશેષ ગુણ છઈં સૂત્રઈં ભાષિઆ,

બહુસ્વભાવ આધારો જી.

અર્થ તેહ કિમ ગણિઆ બઈં,

એહ થૂલ વ્યવહારો જી. ૧૮૫.

ચેતનત્વાદિ ૪.- સ્વભત્યપેક્ષાઈં:- અનુગત વ્યવહાર કરઈં
છઈં, તે માટઈં-સામાન્યગુણ કહિઈં. પરભતિની અપેક્ષાઈં:-
ચેતનત્વાદિક: અચેતનત્વાદિક: દ્રવ્યથી સ્વાશ્રયવ્યાવૃત્તિ કરઈં છઈં,
તે માટિં-વિશેષ ગુણ કહિઈં. “ પરાપરસામાન્યવત્ સામાન્યવિ-
શેષગુણત્વમેષામ્ ” ઇતિ ભાવ: ।

“ જ્ઞાન: દર્શન: સુખ: વીર્ય: એ-૪. આત્મવિશેષગુણ, સ્પર્શ
રસ: ગંધ: વર્ણ: એ-૪. પુદ્ગલ વિશેષગુણ.” એ જે-કહિઈં, તે-
સ્થૂલ-વ્યવહારઈં બણવું, જે માટિં “ અઘૌં સિદ્ધગુણા:, એકત્રિંશત્
સિદ્ધોદિગુણા:, એકગુણકાલકાદય:, પુદ્ગલા અનન્તા: ” ઇત્યાદિ સૂત્રાર્થ-
વિચારણાઈં વિશેષગુણ અનન્તા થાઈં, તે છદ્મસ્ય કિમ ગણી સકઈં?

તસ્માદ્-“ધર્માસ્તિકાયાદીનાં ગતિસ્થિત્યવગાહનાવર્તનાહેતુત્વો-
પયોગગ્રહણાર્થાઃ ષડેવ, અસ્તિત્વાદયઃ સામાન્યગુણાસ્તુ વિવક્ષયાઽ-
પરિમિતાઃ ” इत्येव न्याय्यम्, “ षण्णां लक्षणवतां लक्षणानि
षडेव ” इति हि को न श्रद्धीत ? ।

નાળં ચ દંસણં ચેવ, ચરિત્તં ચ તવો તહા ।

વોરિયં ઉવઓગો ય, એયં જીવસ્સ લક્ખણં ॥ ૧ ॥

સદંધકારંઉજ્જોઆ, પમા છાયા તહેવ ય ।

વળ્લરસગંધફાસા, પુગ્ગલાણં તુ લક્ખણં ॥ ૨ ॥

इत्यादि तु-स्वभावविभावलक्षणयोरन्योन्यनान्तरीयकत्वप्रति-
पादनाय”इत्यादि पण्डितैर्विचारणीयम् ॥ १८५.

૫

ધર્મ અપેક્ષાઈ ઈહાં અલગા

સ્વભાવ ગુણુથી ભાખ્યાં છ.

નિજ નિજ રૂપમુખ્યતા લેઈ,

ગુણુ સ્વભાવ કરો દાખ્યા છ.

અસ્તિ સ્વભાવઃ તિહાં નિજ રૂપઈ,

ભાવરૂપતા દેખો છ.

પર અભાવ પરિ નિજ ભાવઈ,

પણિ અરથ અનુભવી લેખો છ. ૧૮૬.

અનુવૃત્તિ-વ્યાવૃત્તિ સંબંધઈ ધર્મભાત્રની વિવક્ષા કરીનઈ
ઈહાં-સ્વભાવઃ ગુણુથી અલગા પંડિતે ભાખ્યા, નિજ નિજ રૂં

આપ-આપણા રૂપની મુખ્યતા લેઈ. અનુવૃત્તિ સંબંધ માત્ર અનુસરીનઈ સ્વભાવ છઈ, તે જ-ગુણ કરી દાખ્યા-દેખાડ્યા.

તે માટિ-ગુણવિભાગ કહીનઈ, સ્વભાવવિભાગ કહિઈ છઈ:-

તિહાં-પ્રથમ-અસ્તિસ્વભાવ: તે-નિજરૂપઈ-સ્વ-દ્રવ્ય:ક્ષેત્ર: કાલ:ભાવ: સ્વરૂપઈ, ભાવરૂપતા દેખો. જિમ-પર અભાવઈ નાસ્તિત્વસ્વભાવ અનુભવિઈ છઈ, તિમ-નિજભાવઈ અસ્તિત્વસ્વભાવ પણિ અનુભવિઈ છઈ; તે માટિ-અસ્તિસ્વભાવ લેખઈ છઈ. ૧૮૬.

૬

નહિં તો-સકલશૂન્યતા હોવઈ.

નાસ્તિભાવ પરભાવઈ જી.

પરભાવઈ પણિ સત્તા કહતાં,

એક રૂપ સવિ પાવઈ જી.

સત્તા જેમ અસત્તા ન ફરઈ,

વ્યંજક અમિલન વશથી જી.

છતો શરાવગંધ નવિ ભાસઈ,

જિમ વિણુ નીર ફરસથી જી. ૧૮૭.

જો-અસ્તિસ્વભાવ ન માંનિઈ, તો-પરભાવાપેક્ષાઈ: જિમ-નાસ્તિતા,તિમ-સ્વભાવાપેક્ષાઈ: પણિ નાસ્તિતા થતાં, સકલશૂન્યતા થાઈ. તે માટિ-સ્વદ્રવ્યાઘપેક્ષાઈ: અસ્તિસ્વભાવ સર્વથા માનવો. ૧.

પરભાવઈ-પરદ્રવ્યાધપેક્ષાઈ: નાસ્તિસ્વભાવ કહિઈ. પર-ભાવઈ: પણિ-સત્તા-અસ્તિ સ્વભાવ કહતાં-સર્વ સર્વસ્વરૂપઈ અસ્તિ થયું; તિવારિ-જગ એકરૂપ થાઈ. તે તો-સકલશાસ્ત્રવ્યવહારવિરૂદ્ધ છે, તે માટિ-પરાપેક્ષાઈ નાસ્તિસ્વભાવ છે. ૨.

“સત્તા: તે-સ્વભાવઈ વસ્તુમાંહિં જણાઈ છે, તેમાટિ-સત્ય છે. અસત્તા: તે-સ્વજ્ઞાનઈ પરમુખનિરીક્ષણ કરઈ છે, તેમાટિ-કલ્પનાજ્ઞાનવિષયપણઈ અસત્ય છે. ” એહવું-ઐર્ષ્ય મત છે, તે ખડવાનઈ કહઈ છે—

સત્તાની પરિં તત્કાલ અસત્તા જે નથી સ્ફુરતી, તે-વ્યંજક અણમિદ્યાના વશથી. પણિ-તુચ્છપણ થકી નહીં; ગ્રિમ-છતોઈ શરાવનો ગંધ નીરસપણના જણાઈ નહીં, ઇતાવતા-અસત્ય નહી. કેટલાઈક-વસ્તુના ગુણ: સ્વભાવઈ જ જણાઈ છે; કેટલાઈક-પ્રતિનિયતવ્યંજકવ્યગય છે; એ વસ્તુ-વૈચિત્ર્ય છે. પણિ-એકઈની તુચ્છતા કહિંઈ, તો-ધણે વ્યવહાર વિલોપાઈ. ઉક્તં ચાસ્માભિર્માષારહસ્યપ્રકરણે—

તે હંતિ પરાવેક્ષા, વંજયમ્બુહદંસિણો તિ^૧ ણ ચ તુચ્છા ।

દિદ્ધમિણં વેચિત્તં, સરાવકપ્પૂરંગંધાણં ॥ ૧ ॥ इति ॥ ૧૮૭.

૭

નિજ નાના પર્યાયઈ “તેહ જ

દ્રવ્ય એહ ” ઈમ કહિઈ જ.

નિત્ય સ્વભાવ અનિત્ય સ્વભાવઈ,

પજ્જયપરિણુતિ લાહીઈ જ.

છતી વસ્તુનઈ રૂપાંતરથી નાશઈ,

દ્વિવિધા ભાસઈ જ,

વિશેષનર્થ સામાન્યરૂપથી,

ચૂલત્થંતર નાશર્થ જી. ૧૮૮.

નિજ કં આપણા, જ-કમલાવી નાના પર્યાય: શ્યામત્વ: રક્તત્વાદિક:; તે-ભેદક છર્થ તર્થ હુતર્થ, પણિ-“એ દ્રવ્ય: તેહ જ, જ-પૂર્વિ અનુભવિઉં હુતું.” એ જ્ઞાન, જેહથી થાઈ છર્થ, તે નિત્ય-સ્વભાવ કહિં.

“તદ્ભાવાવ્યયં નિત્યમ્ ૫. ૩૦.” इति सूत्रम्, “प्रध्वं-साप्रतियोगित्वं नित्यत्वम्” इत्यस्याप्यत्रैव पर्यवसानम्, केनचिद् रूपेणैव तल्लक्षणव्यवस्थिते: ॥ ૩.

અનિત્ય-સ્વભાવ: પર્યાય પરિણુતિ લહિં. જેણું રૂપર્થ-ઉત્પાદ: વ્યય: છર્થ, તેણું-અનિત્ય સ્વભાવ છ. છતી વસ્તુનર્થ રૂપાંતરથી-પર્યાયવિશેષથી નાશ છ, તેણું કરી-એ દ્વિવિધા-“આ રૂપર્થ-નિત્ય: આ રૂપર્થ-અનિત્ય:” એ વૈચિત્રી ભાસઈ છર્થ. વિશેષનર્થ: સામાન્ય રૂપથી અન્વયર્થ નિત્યતા, જિમ-ઘટ નાશર્થ, પણિ-મૃદ્દ્રવ્યાનુવૃત્તિ.તથા-સામાન્યનર્થ: મૃદાદિકનર્થ પણિ-સ્થૂલા-ર્થાન્તર-ઘટાદિક નાશર્થ અનિત્યતા, “ઘટરૂપેણ મૃન્નષ્ટા”ઈ-તિપ્રતીતે: । ૧૮૮.

જે નિત્યતા ન છઈ તો,

અન્વય વિના ન કારય હોવર્થ જી,
કારયકાલે અછતું કારણ,

પરિણુતિરૂપ વિગોવર્થ જી.

અનિત્યતા જો નહીં સર્વથા,

અર્થક્રિયા તો ન ઘટઈ જ,

દલનિં કારણરૂપ પરિણતિ,

અનુત્પન્ન તો વિઘટઈ જ. ૧૮૯.

જો-નિત્યતા નથી, અનર્થ-એકાંતક્ષણિક જ સ્વલક્ષણુ છઈ, તો-કારણના અન્વય વિના કાર્ય ન નીપજઈ. જે માટિ-કારણુક્ષણુ કાર્યુક્ષણુત્પત્તિકાલઈ નિહેંતુકનાશ અનુભવતો અછતો છઈ, તે-કાર્યુક્ષણુપરિણતિ કિમ કરઈ? અછતોઈ કારણુક્ષણુ કાર્યુક્ષણુ કરઈ, તો ચિરનષ્ટકારણુથી: અથવા-અનુત્પન્ન કારણુથી: કાર્ય નીપનું જોઈઈ. ઇમ તો-કાર્યકારણુભાવની વિડંબના થાઈ. “અવ્યવહિત જ કારણુક્ષણુ કાર્યુક્ષણુ કરઈ” ઇમ કહિઈ, તોઈ-રૂપાલોકમનસ્કારાદિકનેઈ વિષઈ: ઉપાદાન આલોકાદિકનેઈ વિષઈ: નિમિત્ત, એ-વ્યવસ્થા કિમ ઘટઈ? જે માટઈ-અન્વયવિના શક્તિમાત્રઈ ઉપાદાનતા નિમિત્તમાંહિં પણિં કહી^૨ સકાઈ, તે માટઈ-ઉપાદાન તે અન્વયી માનવું. અન્વયિપણું: તે જ-નિત્યસ્વભાવ.

હિવઈજો-સર્વથા નિત્યસ્વભાવ માનિઈ, અનર્થ-અનિત્ય સ્વભાવ સર્વથા ન માનિઈ તો-અર્થ-ક્રિયા ન ઘટઈ. જે માટઈ-દલનઈ-કારણુનઈ, કાર્યરૂપતાપરિણતિ-કથંચિત્ ઉત્પન્નપણું જ આંબું, સર્વથા અનુત્પન્નપણું વિઘટિઉં. અનર્થ જો ઇમ કહિઈ-“કારણુ: તે-નિત્ય જ, તદ્વૃત્તિ કાર્ય: તે-અનિત્ય જ.” તો-કાર્ય-કારણુનઈ અભેદસંબંધ કિમ ઘટઈ? ભેદ સંબંધ માનિઈ, તો-તત્સંબંધાન્તરાદિગવેષણુઈ અનવસ્થા થાઈ. તેમાટિ-કથંચિત્ અનિત્ય-સ્વભાવ પણિ માનવો. ૪. ૧૮૯.

પાઠાં ૧. ક્ષણુરૂપાદિકનેઈ. તર્કં પાલિં ભાં ૨. નિશ્ચિતમ્, તર્કં પાલિં ૩. કહી ન સકાઈ. પાલિં. તર્કં

સ્વભાવનઈં એકાધારત્વઈં

એક સ્વભાવ વિલાસો જી,

અનેક દ્રવ્ય-પ્રવાહ એહનઈં,

અનેક સ્વભાવ પ્રકાશો જી.

વિણુ એકતા વિશેષ ન લહિઈં,

સામાન્યનઈં અભાવઈં જી,

અનેકત્વ વિણુ સત્તા ન ઘટઈં,

તિમ જ વિશેષ અભાવિં જી. ૧૬૦.

સ્વભાવ-જ સહભાવી ધર્મ, તેહનઈં-આધારત્વઈં, એકસ્વ-ભાવઃ જિમ-રૂપઃ રસઃ ગંધઃ સ્પર્શઃ નો આધાર ઘટાદિઃ એક કહિઈં. નાનાધર્માધારત્વઈં એક સ્વભાવતાઃ નાનાક્ષણાનુગતત્વઈં નિત્યસ્વભાવતાઃ એ વિશેષ જણવો. ૫.

મૃદાદિક દ્રવ્યનો સ્થાસઃ કાશઃ કુશૂલાદિકઃ અનેક દ્રવ્ય પ્રવાહ છઈં, તેણઈં-અનેક સ્વભાવ પ્રકાસઈં. પર્યાયપણિ આદિદ્રવ્ય કરિઈં, તિવારઈં-આકાશાદિદ્રવ્યમાંહિં પણિ-ઘટાકાશાદિભેદઈંઃ એ [અનેકત્વ] સ્વભાવ દુર્લભ નહોં.

એકસ્વભાવ વિના, સામાન્યાભાવઈં, વિશેષ ન પામિઈં. વિશેષાભાવઈં અનેકસ્વભાવ વિના સત્તા પણિ ન ઘટઈં, તેમાટિં-એકાનેક ૨. સ્વભાવ માન્યા જોઈઈં; ૧ ૬. ૧૬૦.

પાઠાં ૧. તિમ જ-વિશેષ વસ્તુનો અભાવ તોપણિ માન્યું જ જોઈએ, તે માટે કહઈં છઈં. પાલિં

ગુણ-ગુણિનર્થ સંજ્ઞા:સંખ્યાદિકભેદર્થ
ભેદસ્વભાવો: જ,

અભેદવૃત્તિ સુલક્ષણ ધારી હોઈ
અભેદ સ્વભાવો: જ.

ભેદ વિના એકત્વ સર્વાનિં તેણે,
વ્યવહાર વિરોધો જ.

વિણ અભેદ કિમ નિરાધારનો,
ગુણપજ્જવનો ખોધો જ. ૧૯૧.

ગુણ-ગુણિનર્થ: પર્યાય-પર્યાયિનર્થ: કારક-કારકિનર્થ: સંજ્ઞા:
સંખ્યા:લક્ષણાદિક:ભેદર્થ કરી, ભેદ સ્વભાવ: જણવો. અભેદની
જ-વૃત્તિ, તે-લક્ષણવંત અભેદ સ્વભાવ જણવો.

ભેદસ્વભાવ ને માનિઈ, તો-સર્વ દ્રવ્ય: ગુણ: પર્યાય: નર્થ
એક પણું હોઈ. તેણે કરી-“ इदं द्रव्यम्, अयं गुणः, अयं
पर्यायः ” એ વ્યવહારનો વિરોધ હોઈ. અનર્થ-અભેદ સ્વભાવ
ન કહિઈ, તો-નિરાધાર ગુણ-પર્યાયનો ખોધ ન થયો જોઈ. આધા-
રાધેયનો અભેદ વિના ખીજો સંબંધ જ ન થઈ.

અત્ર-પ્રવચનસારગાથા—

पविभत्तपदेसत्तं पुधत्तमिदि सासणं हि वीरस्स ।

अणत्तमतब्भावो ण तब्भवं भवदि कधमेगं ॥ २. १४. ॥

॥ इति ॥ ७. ૮. ૧૯૧.

શકતિ અવસ્થિત નિજરૂપાન્તર

ભવનિ ભવ્ય-સ્વભાવોઃ જી.

ત્રિહું કાલિં મિલતા પરભાવિં

અભવન અભવ્ય-સ્વભાવોઃ જી.

શૂન્યભાવ વિણુ ભવ્ય સ્વભાવિં

કટ કાર્યનર્થ યોગર્થ જી.

અભવ્યભાવ વિણુ દ્રવ્યાન્તરતા

થાઈ દ્રવ્ય સંયોગર્થ જી. ૧૯૨.

અનેક કાર્યકરણશક્તિક જ-અવસ્થિત દ્રવ્ય છઈ, તેહનર્થ-ક્રમિક વિશેષાન્તરાવિર્ભાવર્થ અભિવ્યંજ્ય-ભવ્ય સ્વભાવઃ કહિઈ. ત્રિહું કાલિં-પર દ્રવ્યમાહિ ભિન્નતાં પણિ-પરસ્વભાવઈ ન પરિણમવું, તે-અભવ્યસ્વભાવ કહિઈ.

અન્નોન્નં પવિસંતા દેંતા ઓગાસમળ્લમળ્લસ્સ ।

મેલંતા વિય ણિચ્ચં સગસગભાવં ણ વિજહંતિ ॥ ૧ ॥

ભવ્ય સ્વભાવ વિના, ખોટા કાર્યનર્થ યોગઈ શૂન્યપણું થાઈ. પરભાવઈ ન હોઈ, અનર્થ-સ્વભાવઈ-ન હોઈ, તિવારે-ન હોઈ જ. અનર્થ-અભવ્ય સ્વભાવ ન માનિઈ, તો-દ્રવ્યનર્થ સંયોગઈ; દ્રવ્યાન્તરપણું થયું જોઈ ઈ, જ માટિં-ધર્માધર્માદિકનર્થઃ જીવ-પુદ્ગલાદિકનર્થઃ એકાવગાહનાવગાઢકારણઈ કાર્યસંકર, અભવ્યસ્વભાવઈ જ ન થાઈ. તત્તદ્દ્રવ્યનેઈ તત્તત્કાર્યહેતુતાકલ્પન પણિ અભવ્યત્વ-સ્વભાવગર્ભ જ છઈ.

“ આત્માદેઃ સ્વવૃત્ત્યનન્તકાર્યજનનશક્તિર્ભવ્યતા, તત્તત્સહકારિસમવધાનેન તત્તત્કાર્યોપધાયકતાશક્તિશ્ચ તથાભવ્યતા, તથાભવ્યત-યૈવાનતિપ્રસજ્ઞઃ ” ઇતિ તુ હરિભદ્રાચાર્યાઃ । ૯. ૧૦ ૧૯૨.

૧૨

પરમભાવ પારિણામિકભાવઃ

પ્રધાનતાઈ દીજઈ જી.

એ વિણુ મુખ્યરૂપ કિમ દ્રવ્યઈ

પ્રસિદ્ધ રીતિં દીજઈ જી ?

એ સામાન્ય સ્વભાવ ઇગ્યારહ,

સકલ દ્રવ્યનઈ ધારો જી.

આગમ અર્થ વિચારોનઈ જગિ,

સુજસ-વાદ વિસ્તારો જી. ૧૯૩.

સ્વલક્ષણીભૂત પારિણામિકભાવઃ, પ્રધાનતાઈ પરમભાવ-સ્વભાવ કહિઈ. જિમ-જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા.

એ પરમભાવ સ્વભાવ ન કહિઈ, તો-દ્રવ્યનઈ વિષઈ, પ્રસિદ્ધ રૂપ કિમ દીજઈ ? અનંતધર્માત્મક વસ્તુનઈ એક ધર્મપુર સ્કારઈ બોલાવિઈ, તેહજ-પરમભાવનું લક્ષણ. ૧૧.

એ-૧૧ સામાન્ય સ્વભાવ સર્વ દ્રવ્યનઈ ધારવા.

એહવા આગમ અર્થ વિચારોનઈ જગમાંહિ સુચશ વિસ્તારો. ૧૯૩.

હિવઈ-આગલીઠાળે એતનદ્રવ્યનું સ્વરૂપ વર્ણવઈ છધ, તે જણોજી:-

ઢાલ ૧૨ મી.

[જ હો સંભવ નામ સુહામણ્—એ દેશી]

૧

જ હો ચેતનભાવ: તે ચેતના,

લાલા ઉલટ અચેતન ભાવ:

જ હો ચેતનતા વિણુ જીવનઈ,

લાલા થાઈ કર્મ અભાવ. ૧૯૪

ચતુરનર ધારો અર્થ વિચાર.

જહથી ચેતનપણાનો વ્યવહાર થાઈ, તે ચેતન સ્વભાવ:, તેહથી-ઉલટો, તે-અચેતન સ્વભાવ: જો-જીવનઈ ચેતનસ્વ-ભાવ ન કહિઈ, તો-રાગદ્વેષચેતનારૂપકારણુ વિના જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મનો અભાવ થાઈ.

યત ઉક્તમ્—

સ્નેહાભ્યક્તશરીરસ્ય રેણુના શ્લિષ્યતે યથા ગાત્રમ્ ।

રાગદ્વેષક્લિન્નસ્ય કર્મબન્ધો ભવત્યેવમ્ ॥ ૧ ॥ ઇતિ । ૧૯૪.

૨

જ હો જો ચેતનતા સર્વથા,

લાલા વિના અચેતનભાવ

જ હો ધ્યાન-ધ્યેય: ગુરુ-શિષ્ય:ની,

લાલા સી અપ શુદ્ધ સ્વભાવ? ૧૯૫. ચતુ૦.

જો-જીવનઈં સર્વથા ચેતનસ્વભાવ કહિઈં, અચેતન સ્વભાવ ન કહિઈં, તો-અચેતન કર્મનો-કર્મ દ્રવ્યોપશ્લેષજનિતચેતનાવિકાર વિના શુદ્ધ સિદ્ધ સદૃશપણું થાઈં, તિવારઈં-ધ્યાન-ધ્યેયઃ ગુરુ-શિષ્યઃની સી ખપ થાઈં? સર્વ શાસ્ત્રવ્યવહાર ઈમ ફેાક થઈં જાઈં. શુદ્ધનઈં અવિધાનિવૃત્તઈં પણિં રચો ઉપકાર થાઈં? તે માટઈં- “અલવણા યવાગૂઃ” ઇતિ વત્ “અચેતન આત્મા” ઇમ પણિ કથંચિત્ કહિઈં. ૧૯૫.

૩

જ હો મૂર્તભાવઃ મૂરતિ ધરઈં,
લાલા ઉલટ અમૂર્તસ્વભાવઃ

જ હો મૂર્તતા ન જીવનઈં,
લાલા તો સંસાર અભાવ. ૧૯૬. ચતુરં,

મૂર્તિ કં રૂપઃ રસઃ ગંધઃ સ્પર્શાદિઃ સન્નિવેશઃ તે-જહથી ધરિઈં, તે-મૂર્ત સ્વભાવઃ તેહથી વિપરીત તે-અમૂર્તસ્વભાવઃ જો-જીવનઈં કથંચિત્ મૂર્તતાસ્વભાવ નહીં, તો-શરીરાદિ સંબંધ વિનાઃ ગત્યન્તરસંક્રમ વિનાઃ સંસારનો અભાવ થાઈં. ૧૯૬.

૪

જ હો અમૂર્તતા વિણુ સર્વથા
લાલા મોક્ષ ઘટઈં નહીં તાસ.

જ હો એક પ્રદેશ સ્વભાવતાઃ

લાલા અખંડ અંધ નિવાસ. ૧૯૭ ચતુરં

અનર્થ જો-લોકદૃષ્ટવ્યવહારર્થ મૂર્તસ્વભાવ જ આત્માનર્થ માનર્થ, તો-મૂર્તઃ તે-હેતુસહસ્રર્થ પશ્ચિ અમૂર્ત ન હોઈ, તિવારર્થ-મેક્ષ ન ઘટઈ. તે માટઈ-મૂર્તત્વસંવલિતજીવનર્થ પશ્ચિ અંતરંગ અમૂર્તસ્વભાવ માનવો.

એક પ્રદેશ સ્વભાવઃ તે-તે કહિઈ, જો-એકત્વપરિણતિ અ-ખંડાકાર અંધ કં સન્નિવેશ, તેહનો-નિવાસ-ભાજનપણું. ૧૬૭.

૫

જ હો અનેકપ્રદેશ સ્વભાવતાઃ

લાલા ભિન્ન પ્રદેશ સ્વભાવ.

જ હો જો નહીં એક પ્રદેશતા,

લાલા ભેદ હુઈ બહુભાવ. ૧૬૮ ચતુરં

અનેક પ્રદેશ સ્વભાવઃ તે કહિઈ, જો-ભિન્ન પ્રદેશયોગઈઃ તથા-ભિન્નપ્રદેશકલ્પનાર્થઃ અનેક પ્રદેશ-વ્યવહાર-યોગ્યપણું.

જો-એક પ્રદેશ સ્વભાવ ન હોઈ, તો-અસંખ્યાત પ્રદેશાદિ-યોગઈ બહુ વચન પ્રવૃત્તિ-“ એક ધર્માસ્તિકાય ” એ વ્યવહાર ન હોઈ. “ ધણા ધર્માસ્તિકાય ” ઇત્યાદિક થયું જોઈઈઃ ૧૬૮.

૬

જ હો કિમ સકંપ નિઃકંપતા ?

લાલા જો ન અનેક પ્રદેશ.

જ હો આણુ સંગતિ પશ્ચિ કિમ ઘટઈ

લાલા દેશ-સકલ આદેશ ? ૧૬૯. ચતુરં

જો-અનેક પ્રદેશ સ્વભાવ દ્રવ્યનંદન કહિયે, તો-ધટાદિક અવયવી-દેશથી-સકંપઃ દેશથી-નિષ્કમ્પઃદેખિયે છઈ, તે કિમ મિલઈ ? “ અવયવ કંપઈ પણિ અવયવી નિષ્કમ્પ. ” ઈમ કહિયે, તો-ચલતિ એ પ્રયોગ કિમ થાઈ ? દેશવૃત્તિકંપનો જિમ પરંપરા સંબંધ છઈ, તિમ-દેશવૃત્તિકંપાભાવનો પણિ પરંપરા સંબંધ છઈ. તે માટિ-“ દેશથી ચલઈ છઈઃ દેશથી નથી ચલતોઃ ” એ અસ્ખલિત વ્યવહારઈ અનેકપ્રદેશસ્વભાવ માનવો.

તથા-અનેક પ્રદેશસ્વભાવ ન માનિયે, તો-આકાશાદિદ્રવ્યઈ, અણુસંગતિ કહિતા-પરમાણુ-સંયોગ, તે-કિમ ઘટઈ ? ૧૯૯.

એહજ યુક્તિ વિસ્તારી દેખાડઈ છઈ—

૭

૭ હો દેશ-સકલભેદઈ દ્વિધા

લાલા દીઠી જગમાં વૃત્તિ.

૭ હો પ્રત્યેકઈ દૂષણુ તિહાં,

લાલા બોલઈ સમ્મતિવૃત્તિ. ૨૦૦ ચતુરં

અંકઃ- વૃત્તિ-દેશથી છઈઃ જિમ-કુંડઈ બદર; નંદ બીજઃ સર્વથી છઈ, જિમ-સમાનવસ્ત્રદ્રવ્યની. તિહાં-પ્રત્યેકઈ દૂષણુ સમ્મતિવૃત્તિ બોલઈ છઈ. પરમાણુનંદ આકાશાદિકઈ દેશવૃત્તિ માંનતાઃ આકાશાદિકના પ્રદેશ અનિચ્છતાં પણિ આવઈ. અનંદ-સર્વતોવૃત્તિ માંનતાઃ પરમાણુ આકાશાદિ પ્રમાણુ થઈ બઈ. ઉભ-યાભાવઈ તો-પરમાણુનંદ અવૃત્તિપણુજ થઈ.

“ યાવદ્વિશેષાભાવસ્ય સામાન્યાભાવનિયતત્વાત્-” इत्यादि। २००.

જ હો ભાવ સ્વભાવહ અન્યથા.

લાલા છઈ વિભાવઃ વડ વ્યાધિ.

જ હો એ વિણ ન ઘટઈ જીવનઈ

લાલા અનિયત કર્મ ઉપાધિ. ૨૦૧ ચતુર૦

સ્વભાવથી જ અન્યથાભાવઃ તે-વિભાવ સ્વભાવઃ કહિઈ. તે-મહા વ્યાધિ રૂપ છઈ. એ વિભાવ-સ્વભાવ માન્યા વિના જીવનઈ, અનિયત કહતાં-નાના દેશકાલાદિવિપાકી કર્મ ઉપાધિ ન લાગે જોઈઈ.

“ ઉપાધિસમ્બન્ધયોગ્યતા હિ વિભાવસ્વભાવઃ ” ૨૦૧.

જ હો શુદ્ધભાવ કેવલપણું

લાલા ઉપાધિકેજ અશુદ્ધ.

જ હો વિણ શુદ્ધતા, ન મુક્તિ છઈ.

લાલા લેપ ન, વિગર અશુદ્ધ. ૨૦૨ ચતુર૦

કેવલપણું ક૦-ઉપાધિભાવરહિતાન્તર્ભાવપરિણતઃ તે-શુદ્ધ-સ્વભાવઃઉપાધિજનિતબહિર્ભાવપરિણામને યોગ્યતાઃ તે-અશુદ્ધ-સ્વભાવઃ છઈ. જો-શુદ્ધ સ્વભાવ ન માનિઈ, તો-મુક્તિ ન ઘટઈ. જો-અશુદ્ધસ્વભાવ ન માનિઈ, તો-કર્મનો લેપ ન ઘટઈ. અતઃ એવ-“ શુદ્ધસ્વભાવનઈ કદાપિ અશુદ્ધતા ન હોઈ, અશુદ્ધસ્વભાવનઈ પછઈ પણ શુદ્ધતા ન હોઈ ” એ વેદાન્ત્યાદિ મત નિરાકરિઈ. ઉભયસ્વભાવ માનિઈ, કોઈ દૂષણ ન હુઈ, તે વતી. ૨૦૨.

જ હો નિયમિત એક સ્વભાવ જે,
લાલા ઉપચરિઈ પરઠાણુ.

જ હો તે ઉપચરિત સ્વભાવ છઈ,
લાલા એ વિણુ કિમ પરનાણુ ? ૨૦૩ ચતુર૦

નિયમિત-એકસ્થાનિ નિર્દ્ધારિત, જ-એક સ્વભાવ, પર-સ્થાનકિ ઉપચરિઈ, તે-ઉપચરિત સ્વભાવ હોઈ. તે-ઉપચરિત સ્વભાવ ન માનિઈ, “ સ્વ-પરચ્ચવસાયિજ્ઞાનવંત આત્મા ” કિમ કહિઈ ? તે માટઈ-જ્ઞાનનઈ સ્વવિષયત્વઃ તો-અનુપચરિત છઈ, પણિ-પરવિષયત્વઃ તે-પરાપેક્ષાઈ-પ્રતીયમાનપણુઈઃ તથા-પરનિરુપિતસંબંધપણુઈ ઉપચરિત છઈ. ૨૦૩.

૧૧

જ હો કર્મઃસહજ ળિ ભેદ તે,
લાલા મૂર્ત અચેતન ભાવ.

જ હો પ્રથમ જીવનિ સિદ્ધનઈ,
લાલા અપર પરજ્ઞસ્વભાવ. ૨૦૪. ચતુર૦.

તે-ઉપચરિતસ્વભા. ૨. પ્રકાર છઈ, એક-કર્મજનિતઃ એક-સ્વભાવજનિતઃ તિહાં-પુદ્ગલ સંબંધઈ જીવનઈ મૂર્તપણુઃ-અનઈ-અચેતનપણુઃ જે કહિઈ છઈ, તિહાં-ગૌર્વાહીકઃ એ રીતિ ઉપચાર છઈ, તે-કર્મજનિત છઈ. તે માટિ-તે કર્મજ ઉપચરિતસ્વભાવ છઈ. તે જીવને અપર કહતાં-બીજે, જે-સહજ ઉપચરિતસ્વભાવ, તે-સિદ્ધનઈ પરજ્ઞપણુ, તિહાં-ક્રોધ કર્મોપાધિ છઈ.

તદુક્તમાચારસૂત્રે—

“ અકમ્મસ્સ વવહારો ન વિજ્ઞહિ, કમ્મણા ઉવાહી જાયતિ ”
ત્તિ ॥ ૨૦૪.

૧૨

જ હો દસઠું વિશેષસ્વભાવ એ,
લાલા સખ ઇકવીસ સંભાલિ.

જ હો સવિહું પદ્મગલઃ જીવઃ નઠં,
લાલા પત્તરભેદ છઠું કાલિ. ૨૦૫. ચતુ૦.

એ દસઠું વિશેષસ્વભાવ, નિયતદ્રવ્યવૃત્તિ માટઠં. એ મધ્યે
પૂર્વોક્ત ૧૧. સામાન્યસ્વભાવ લેલિઠં, તિવારઠં-સવં મિલીનઠં
એકવીસ સ્વભાવ થાઈ. પુદ્ગલઃ જીવઃ નઠં એ ૨૧. ઈં સ્વભાવ
હોઈ. તથા-કાલ દ્રવ્યનઠં વિષઠં ૧૫ સ્વભાવ હોઈ, ૨૧. માંહિથી
૬. કાઢિઠં, તિ વારઠં. ૨૦૫.

તે કિમ છઠું ? તે-કહીઠં છઠું—

૧૩

જ હો બહુ પ્રદેશઃ ચિતઃ મૂર્તતાઃ,
લાલા વિભાગ શુદ્ધઃ અશુદ્ધઃ.

જ હો ટાલી આદિમ સંજુઆ.

લાલા સોલ ધરમ મુખ બુદ્ધ. ૨૦૬. ચતુ૦.

બહુપ્રદેશ કહતાં—અનેકપ્રદેશસ્વભાવ ૧. ચિત્ ક૦—ચેતન-
સ્વભાવ ૨. મૂર્તત્વસ્વભાવ ૩. વિભાગસ્વભાવ ૪. શુદ્ધસ્વભાવ
૫. અશુદ્ધસ્વભાવ ૬. એ ૬. કાઢિઠં, તિવારઠં-કાલનઠં ૧૫ સ્વભાવ

થાઈ. ધર્માસ્તિકાયઃ અધર્માસ્તિકાયઃ આકાશાસ્તિકાયઃ નઈ, આદિમ
કહતાં—અનેકપ્રદેશસ્વભાવઃ, તે સંયુત કરિઈ, બીજા પ. ટાલિઈ,
તિવારઈ—૧૬ સ્વભાવ થાઈ.

एकविंशतिभावाः स्युर्जीव-पुद्गलयोर्मताः ।

ધર્માદીનાં ષોડશ સ્યુઃ, કાલે પચ્ચદશ સ્મૃતાઃ ॥ ૧ ॥. ૨૦૬.

૧૪

જ હો પ્રમાણુઃ નયઃનઈ અધિગમઈ,
લાલા બાણી એહ સ્વભાવ.

જ હો સુજસવિબુધજનસંગતિં,

લાલા ધરો ચિત્તિ શુભ ભાવ. ૨૦૭. ચતુર૦

એ ૨૧. સ્વભાવ પ્રમાણુઃ નયઃનઈ અધિગમઈ કહતાં—જ્ઞાનઈ
બાણીનઈ, સુજસ-શોભન અનુયોગ પરિજ્ઞાન—યશવંત જે—વિબુધ—
પંડિત, તેહની—સંગતિં કરી, સર્વ શંકાદોષ ટાલી, ચિત્તમાઈ
શુભ ભાવ ધરો. ૨૦૭

હવઈ—સ્વભાવનો આધિગમ નયઈ કરી દેખાડઈ છઈ—

લાલ ૧૩.

(રાગ ઘોરણી—નયરી અયોધ્યા વતી રે. એ દેશી.)

૧

સ્વદ્રવ્યાદિકત્રાહકઈ રે,

અસ્તિસ્વભાવ વખાણિ.

પરદ્રવ્યાદિકત્રાહકઈ રે,

નાસ્તિસ્વભાવ મનિ આણિઓ રે. ૨૦૮

ચતુર વિચારિઈ. એ આંચલી.

અસ્તિસ્વભાવ દ્રવ્યનો છઠ્ઠો, તે-સ્વદ્રવ્યાદિગ્રાહક દ્રવ્યા-
ર્થિકનયઈં વખાણાઈં ૧'. નાસ્તિસ્વભાવ છઠ્ઠો, તે-પરદ્રવ્યાદિ-
ગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક નયઈં ૨. ઉક્તં ચ-

“ સર્વમસ્તિ સ્વરૂપેણ, પરરૂપેણ નાસ્તિ ચ । ” ૨૦૮

૨

ઉત્પાદ-વ્યયગૌણતારે,

સત્તાગ્રાહકિ નિત્ય.

કોઈક પર્યાયાર્થિકઈં રે.

જાણે સ્વભાવ અનિત્યો રે. ૨૦૯ ચતુરં

ઉત્પાદઃવ્યયઃગૌણત્વઈં સત્તાગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિકનયઈં નિત્ય
સ્વભાવ કહિઈં ૩. કોઈક પર્યાયાર્થિક નય-ઉત્પાદઃ વ્યયઃ ગ્રાહક
હોઈં, તેણઈં કરી-અનિત્યસ્વભાવ જાણે. '૪. ૨૦૯

૩

ભેદ કલ્પનારહિતથી રે,

ધારે એક સ્વભાવ.

અન્વયદ્રવ્યાર્થિકનયઈં રે,

અનેક દ્રવ્ય સ્વભાવો રે. ૨૧૦. ચતુરં

ભેદકલ્પનાનિરપેક્ષ શુદ્ધદ્રવ્યાર્થિકનયઈં:-એકસ્વભાવ જાણે
૫. અન્વયદ્રવ્યાર્થિકનયઈં અનેક સ્વભાવ ૬.

“ કાલાન્વયે સત્તાગ્રાહકો દેશાન્વયે ચાન્વયગ્રાહકો નયઃ
પ્રવર્ત્તે ॥ ” ૨૧૦.

સદ્ભૂતવ્યવહારથી રે,

ગુણગુણ્યાદિકભેદ.

ભેદ કદપના રહિતથી રે,

જાણુ તાસ અભેદો રે. ૨૧૧. ચતુર૦

સદ્ભૂતવ્યવહારનયથી ગુણ-ગુણી: પર્યાય-પર્યાયી નો ભેદ-સ્વભાવ ૭. ભેદકદપના રહિત શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકનયથી અભેદ સ્વભાવ ૮.

યત્ર કલ્પ્યમાનસ્યાન્તર્નિર્ગીર્ણત્વેન ગ્રહઃ, તત્રેકેસ્વભાવઃ, યથા 'ઘટોડયમ્' इति । યત્ર વિષયવિષયિણોર્વૈવિકલ્પેન ગ્રહઃ, તત્રાભેદસ્વભાવઃ, યથા-'નીલો ઘટઃ' इति । સારોપાસાધ્યવસાનયો-ર્નિરૂઢત્વાર્થમયં પ્રકારભેદઃ ૮ । પ્રયોજનવત્યૌ તુ તે યદૃચ્છાનિમિ-ત્તકત્વેન, ન સ્વભાવભેદસાધકે, इति પરમાર્થઃ (?) ॥ ૨૧૧.

૫

પરમભાવ ગ્રાહકનયઈ રે,

ભવ્ય-અભવ્યપરિણામ.

શુદ્ધ અશુદ્ધ તેહથી રે.

થેતન આત્મારામો રે. ૨૧૨. ચતુર૦

ભવ્ય સ્વભાવઃ અનર્થ-અભવ્ય સ્વભાવઃ એ-૨. પરમ-ભાવગ્રાહકનયઈ જાણવા. ભવ્યતાસ્વભાવ નિરૂપિત છઈ. અભવ્યતાઃ ઉત્પન્ન સ્વભાવનીઃ તથા-પરભાવનીઃ સાધારણ છઈ. તે માટિ-ઈંહાં

અસ્તિઃ નાસ્તિઃ સ્વભાવનીપરિધિં સ્વ-પરદ્રવ્યાદિગ્રાહકં નય ૨.
પ્રવૃત્તિ ન હેઘ. શુદ્ધાશુદ્ધપણુઈ 'સંમુખે જ પરમ ભાવ ગ્રાહકં નયઃ
તેણુઈ કરી-આત્મારામનઈ ચેતન સ્વભાવ કહિઈ.

૬
અસદ્ભૂતવ્યવહારથી રે,
ચેતન કર્મઃ નો-કર્મઃ

પરમભાવગ્રાહકનયઈ રે,
તેહ અચેતન ધર્મો રે. ૨૧૩ ચતુર૦

અસદ્ભૂત વ્યવહાર નયથી-કર્મઃ જ્ઞાનાવરણાદિક, નોકર્મઃ
મન-વચન-કાયા, પણિ-ચેતન કહિઈ, ચેતનસંયોગકૃત પર્યાય તિહાં
છઈ, તે માટઈ. “ઈદં શરીરમાવશ્યકં જાનાતિ”ઈત્યાદિવ્યવહારો-ડ
તત્ત્વ ધર્મ, ‘ઘૃતં દહતિ’ ઇતિવત્” પરમભાવગ્રાહકનયઈ-તે-
કર્મઃ નોકર્મઃ અચેતન સ્વભાવ કહિઈ, જિમ-ધૃત અનુષ્ણ
સ્વભાવ. ૨૧૩.

૭
અસદ્ભૂતવ્યવહારથી રે,
જીવ અચેતનધર્મ.

પરમભાવગ્રાહકનયઈ રે,
મૂરત કર્મઃ નોકર્મઃ રે. ૨૧૪ ચતુર૦

અસદ્ભૂતવ્યવહારનયથી-જીવઃ અચેતનસ્વભાવ કહિઈ.
અત એવ-“જહોડયમ્, અચેતનોડયમ્” ઇત્યાદિ વ્યવહાર છઈ.

એતેન ‘માં ન જાનામિ’ ‘ઈતિ પ્રતીત્યા ચિલ્ક્ષણાજ્ઞાનસિદ્ધિ-
વેદાન્તિનામપાસ્તા, સદ્ભૂતવ્યવહારનયગ્રાહ્યેનાચેતનસ્વભાવેનૈવ તદુ-
પપત્તેઃ ॥ ”

પરમભાવગ્રાહકનયથ કર્મઃનોકર્મઃ નથ મૂર્ત્તસ્વભાવ
કહિંઈ. ૨૧૪.

અસદ્ભૂત વ્યવહારથી રે,
જીવ મૂર્ત્ત પણિ હોઈ.

પરમનયઈ પુદ્ગલ વિનારે.

દ્રવ્ય અમૂર્ત્ત તું જોયો રે. ૨૧૫ ચતુર૦

અસદ્ભૂતવ્યવહારનયથી:જીવનઈ મૂર્ત્તસ્વભાવ પણિ કહિંઈ.
અતઃ એવ “ અયમાત્મા દૃશ્યતે, અમુમાત્માનં પશ્યામિ ” એ વ્યવહાર
છઈ. એ સ્વભાવેજ “ રક્તૌ ચ પદ્મપ્રભ-વાસુપૂજ્યૌ ” ઇત્યાદિ વચન
છઈ. પરમભાવગ્રાહકનયથ: પુદ્ગલ દ્રવ્ય વિના, બીજ સર્વ
દ્રવ્યનઈ અમૂર્ત્તસ્વભાવ કહિંઈ. ૨૧૫.

૬

ઉપચારઈ પણિ પુદ્ગલિં રે,
નહીં અમૂર્ત્ત સ્વભાવ.

ઉપચરિઈ અનુગમવશિં રે,

વ્યવહારિઈ જે ભાવો રે. ૨૧૬ ચતુર૦

ચેતનસંયોગઈ દેહાદિકનઈ વિષઈ જિમ ચેતનત્વ ઉપચરિઈ
છઈ, તિમ-અમૂર્ત્તત્વ ઉપચરતા નથી. તે માટિ-અસદ્ભૂતવ્યવ-
હારથી પણિ પુદ્ગલનઈ અમૂર્ત્ત સ્વભાવ ન કહિંઈ.

“ પ્રત્યાસત્તિદોષઈ-અમૂર્ત્તત્વ તિહાં-કિમ ન ઉપચરિ ? ”

તે ઊપાર કહઈ છઈ-

અનુગમવશિં-એક સંબંધ દોષઈ, જેહ સ્વભાવ વ્યવહ-
રિઈ, તે-ઉપચરિઈ, પણિ-સર્વ ધર્મનો ઉપચાર ન હોઈ.

તથા ચ—

આરોપે સતિ નિમિત્તાનુસરણમ્, ન તુ-‘નિમિત્તમુરુરીકૃત્યા-
રોપઃ’ ઇતિ ન્યાયોઽત્રાશ્રયણીયઃ, ઇતિ ભાવઃ । ૨૧૬.

૧૦

એ ભાવિં સંમતિ ભણિઉં રે,
અનુગત અર્થ અસેસ.

જલ-પય જિમ નવિ વિભજિઈ રે,
યાવત અંત્ય વિસેસો રે. ૨૧૭ ચતુર૦

એ ભાવિં-એ અભિપ્રાયઈ, સમ્મતિઅંત્યમાંહિ કહિઉં છઈ,
જ-અનુગત-અત્યંત સંબંધ, અશેષ કહિતાં-સર્વ, અર્થ,
જલઃપયઃજિમ-ખીરઃનીરઃ પરિં, વિભજિઈ નહીં-પૃથક્ કરિઈ નહી.
કિહાંતાઈ અંત્ય વિશેષતાઈ-અંત્ય વિશેષઈ-શુદ્ધ પુદ્ગલઃ શુવઃ
લક્ષણઈઃ વિભજિઈ. યથા—

“ઔદારિકાદિવર્ગણાનિષ્પન્નાચ્છરીરાદેર્જ્ઞાનઘનાસંસ્થયેયપ્રદેશ
આત્મા ભિન્નઃ” ઇતિ । અત્ર ગાથા—

અન્નુન્નાણુગયાણં ‘ઇમં વ તં વ’ ત્તિ વિભયણમજુત્તં ।

જહ દુદ્ધપાણિયાણં જાવંત વિસેસપજ્જાયા ॥૧.૪૭ ઇતિ॥૨૧૭.

ઇમ કહતાં-“મૂર્તતાઃ જ્ઞે-પુદ્ગલદ્રવ્ય વિભાજક અંત્ય વિશેષ
છઈ, તો-તેહનો ઉપચાર આત્મ દ્રવ્યઈ કિમ હોઈ? અનઈ-જ્ઞે તે-
વિશેષ નહીં, તો-અન્યો-ન્યાનુગમઈ અમૂર્તતાનો ઉપચાર પુદ્ગલ-
દ્રવ્યઈ કિમ ન હોઈ? ” એહવી-શંકા કોઈકનઈ હોઈ છઈ, તે-
ટાલવાનઈ કહઈ છઈ—

૧૧

અનભિભૂત જિહાં મૂર્તતારૈ,
અમૂર્તતા તિહાં નાંહિં.

જિહ્વાં અભિભૂત અમૂર્તતા રે,

મૂર્તિ અનંત્ય તેમાહિં રે. ૨૧૮. ચતુર૦

જિહ્વાં-પુદ્ગલદ્રવ્યં મૂર્તતા અભિભૂત નથી, કિંતુ-ઉદ્-ભૂત છે, તિહ્વાં-અમૂર્તતા સ્વભાવ ન હોઈ. તે માટિં-અમૂર્તતા અપુદ્ગલ^૧ દ્રવ્યનો અંત્ય વિશેષ. અનંત જિહ્વાં-આત્મદ્રવ્યં કર્મ-દોષં અમૂર્તતા અભિભૂત છે, તિહ્વાં-મૂર્તતા અનંત્ય અનુ-ગમજનિત સાધારણ ધર્મરૂપ હોઈ. તથા ચ—

અન્યોઽન્યાનુગમાવિશેષેઽપિ ક્વચિદેવ કિંચિત્ કેનચિત્ કથ-
ચ્ચિદનુ^૧ભૂયતે, इति यथागम-व्यवहारमाश्रयणीयम्. ૨૧૮

૧૨

પુદ્ગલનંઈ ઇકવીસમો રે,

ઈમ તો ભાવ વિહુત.

તેણિ અસદ્ભૂત નયઈ રે,

પરોક્ષ આણુઅં અમુતો રે. ૨૧૯ ચતુર૦

“ ઉપચારં પણિ-અમૂર્ત સ્વભાવ પુદ્ગલનંઈ ન હોઈ ” ઈમ કહતાં તો એકવીસમો ભાવ લોપાઈ, તિરવાઈ-एकविंशतिभावाः स्युर्जीवपुद्गलयोर्मताः । એ વચન વ્યાધાતથી અપસિક્ષાંત થાઈ. તે ટાલવાનંઈ કાળિં- અસદ્ભૂતવ્યવહારનયઈ: પરોક્ષ જ પુદ્ગલ પરમાણુ છે, તેહનંઈ-અમૂર્ત કહિઈ.

व्यावहारिकप्रत्यक्षागोचरत्वममूर्तत्वं परमाणौ भाक्तं स्वीक्रियते, इत्यर्थः । ૨૧૯.

કાલ-પુદ્ગલાણુતણુ રે,

એક પ્રદેશ સ્વભાવ.

પરમનયઈ પરદ્રવ્યનઈ રે,

ભેદ-કલ્પના અભાવો રે. ૨૨૦ ચતુર૦.

કાલાણુનઈ તથા પુદ્ગલાણુનઈ, પર ભાવ ગ્રાહક નયઈઃ એક પ્રદેશ સ્વભાવ કહિયઈ. પરદ્રવ્યનઈ—એ ૨. ટાલી, બીજાં દ્રવ્યનઈ ભેદ કલ્પના રહિત, શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકઈઃ એક પ્રદેશસ્વભાવ કહિઈ. ૨૨૦.

ભેદ-કલ્પના-યુત નયઈ રે,

અનેક પ્રદેશ સ્વભાવ.

આણુ વિન પુદ્ગલ આણુતણુ રે,

ઉપચારઈ તેહ ભાવો રે. ૨૨૧, ચતુર૦.

ભેદ-કલ્પના સાપેક્ષ અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયઈ, આણુ ક૦ પર-માણુ વિના સર્વ દ્રવ્યનઈ અનેક પ્રદેશસ્વભાવ કહિઈ. અનઈ—પુદ્ગલ પરમાણુનઈ અનેક પ્રદેશ થાવાની યોગ્યતા છઈ, તે માટઈ—ઉપચારઈ અનેક—પ્રદેશસ્વભાવ કહિઈ. કાલાણુમાંહિ તે ઉપચાર કારણ નથી, તેમાંટઈ—તેહનઈ સર્વથા એ સ્વભાવ નહીં. ૨૨૧.

શુદ્ધાશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકઈ રે,

જાણુ વિભાવ સ્વભાવ.

શુદ્ધઈ શુદ્ધ સ્વભાવ છઈ રે,
અશુદ્ધઈ અશુદ્ધ સ્વભાવો રે. ૨૨૨. ચતુર૦.

શુદ્ધાશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયઈ સંમુદ્ધઈ-વિભાવસ્વભાવ: છછ.
શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયઈ-શુદ્ધ સ્વભાવ: અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયઈ-અશુદ્ધ
સ્વભાવ: બાણવો. ૨૨૨.

અસદ્ભૂત વ્યવહારથી રે.
છઈ ઉપચરિત સ્વભાવ.
એ સ્વભાવ નય યોજના રે,
કીજઈ મનિ ધરિ ભાવો રે. ૨૨૩ ચતુર૦

અસદ્ભૂતવ્યવહાર નયથી ઉપચરિત સ્વભાવ.
એ ભાવ ચિત્તમાર્હિ ધરી સ્વભાવ-નય યોજના કીજઈ. ૨૨૩.

એ દિગંબર પ્રક્રિયા કિહાં કિહાં સ્વસમયઈ પણિ ઉપસ્કૃત
કરી છછ, એહમાર્હિ-ચિંત્ય છછ, તે દેખાડઈ છઈ—

અનુપચરિત નિજ ભાવ જે રે,
તે તો ગુણ કહવાય.
ઈક દ્રવ્યાશ્રિત ગુણ કહિયા રે,
ઉભયાશ્રિત પળળયો રે. ૨૨૪ ચતુર૦

સ્વભાવઃ તે- ગુણ-પર્યાયથી ભિન્ન ન વિવર્ષિઈ, જ માટિ-જે
અનુપચરિત ભાવઃ તે-ગુણ જ, ઉપચરિતઃ તે-પર્યાય જ. અતઃ
એવ-એક દ્રવ્યાશ્રિત-ગુણ, ઉભયાશ્રિત-પર્યાય કહિયા,
તથોક્તમ્-ઉત્તરાધ્યયનેષુ—

“ગુણાનમાસઓ દન્વં એગદન્વસ્સિઆ ગુણા ।

લક્ષણં પજ્જવાણં તુ ઉભઓ અસ્સિઆ ભવે ॥ ૧ ॥”

“યદિ ચ ‘સ્વદ્રવ્યાદિગ્રાહકેનાસ્તિસ્વભાવઃ, પરદ્રવ્યાદિગ્રાહકેણ
નાસ્તિસ્વભાવઃ’ इत्यभ्युपगम्यते, तदोभयोरपि द्रव्यार्थिकविषय-
त्वात्, सप्तभङ्ग्यामाद्यद्वितीययोर्भङ्गयोर्द्रव्यार्थिक-पर्यायार्थिकाश्रयणे
प्रक्रिया भज्येत” इत्याद्यत्र बहु विचारणीयम् ॥ २२४.

૧૮

સ્વભાવ ભેદ સહિત કહિયા રે,

ઈમ એ ગુણુહ પ્રકાર.

હવઈ ભેય પજ્જવાયના રે.

સુણિઈ સુજસ ભંડારો રે. ૨૨૫. ચ૦

ઈમ-એ સ્વભાવભેદસહિત ગુણુના પ્રકાર કહિયા. હવઈ-
પર્યાયના ભેદ સાંભલો. સુયશના ભંડાર-એહવા શ્રોતા-
પુરુષો. ૨૨૫.

હાલ ૧૪.^૧

૧

સુણો ભેદ પજ્જવાયના, તે દોઈ પ્રકાર.

વ્યંજનઃ અર્થઃ વિભેદથી,

૧. [રાગ મહદ્દાર-મારગ વહિં રે ઉતાવળો-એ દેશી. મ્લ૦.
છાંડી સીમધર સ્વામીઆ. એ દેશી પા૦]

સંખેપઈ સાર. ૨૨૬.

શ્રી જિનવાણી આદરો.

હવઈ-પર્યાયના ભેદ^૧ સાંભલો. તે-પર્યાય: સંક્ષેપઈ-૨. પ્રકા-
રઈ હોઈ. એક-વ્યંજન પર્યાય: બીજે-અર્થ પર્યાય:^૨ સંક્ષેપઈ
કલા. ૨૨૬.

૨

અનુગત કાલકલિત કહિયો,

વ્યંજન પર્યાય.

વર્તમાન સૂષિમ તિહાં,

અત્યહ પજ્જાય. ૨૨૭. શ્રી જિન૦

જે-જેહનો ત્રિકાલરૂપર્ષી પર્યાય, તે-તેહનો વ્યંજનપર્યાય
કહિઈ, જિમ-ધટાદિકનઈ મૃદાદિ પર્યાય. તેહમાં-સૂક્ષ્મ વર્તમાન-
કાલવર્તી અર્થપર્યાય. જિમ-ધટનઈ તત્તક્ષણવર્તી^૩ પર્યાય. ૨૨૭.

૩

દ્રવ્ય-ગુણઈ બિહું ભેદ તે,

વલી શુદ્ધ: અશુદ્ધ:.

શુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન તિહાં,

ચેતનનઈ સિદ્ધ. ૨૨૮. શ્રી જિન૦

પાઠા૦-૧ અધુના ક્રમાગતપર્યાયલક્ષણં વક્ષ્યામઃ इतिन्यायात्.
હવે પર્યાયના ભેદ કહે છે, તે ભવિ પ્રાણી સાંભળો. પા૦ ૨. જાણવો.
શ્રી વીતરાગવાણી ધારો. ભા૦ હે ભવિક પ્રાણી શ્રી વીતરાગ કથિત
વચન સમ્યગ્ પ્રકારે કરીને સાંભળીને આદરો. પાલિ૦ ૩. તે પર્યાય. પાલિ૦

તે પ્રત્યેકઈ-૨. પ્રકારઈ હુઈ. એક દ્રવ્યપર્યાયઃ ગુણપર્યાયઃ
ઈમ ભેદથી. તે વલી-શુદ્ધઃ અશુદ્ધઃ ભેદથી ૨. પ્રકારે હોઈ. તિહાં
-શુદ્ધ દ્રવ્યઃ વ્યંજન પર્યાય કહિઈ. ચેતન-દ્રવ્યને સિદ્ધપર્યાય
બાણવો, કેવલભાવથી. ૨૨૮.

૪

અશુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન બાહ્ય,

મનુબદ્ધિક ભેદ.

ગુણથી વ્યંજન ઇમ દ્વિધા,

કેવલ મઘ ભેદ. ૨૨૯. શ્રી જિન૦.

અશુદ્ધ-દ્રવ્યઃ-વ્યંજન પર્યાય-મનુષ્યઃ દેવઃ નારકઃ તિર્યં-
ગાદિઃ બહુ ભેદ બાણવા, જે માટિ-તે દ્રવ્યભેદ પુદ્ગલ સંયોગજનિત
છઈ. ઇમ-શુદ્ધ ગુણવ્યંજન પર્યાય કેવલજ્ઞાનાદિરૂપ. અશુદ્ધગુણ-
વ્યંજનપર્યાય-મતિજ્ઞાનાદિરૂપ બાણવા. ૨૨૯.

૫

ઋણસૂત્રાદેશઈ કરો,

ક્ષણપરિણત એહ.

કહો અર્થ પજ્જાય એ,

અભ્યંતર જેહ. ૨૩૦. શ્રી જિન૦.

ઈમ-ઋણસૂત્રાદેશઈઃ ક્ષણપરિણત-જે-અભ્યંતર પર્યાય,
તે-શુદ્ધાર્થ પર્યાય. અનઈ-જે જેહથી અદ્વપકાલવર્તી પર્યાય, તે-
તેહથી અદ્વપત્વ વિવક્ષાઈ-અશુદ્ધ અર્થપર્યાય કહવા. ૨૩૦.

ઈહાં-વૃદ્ધવચન સમ્મતિ દેખાડઈ છઈ-

પુરુષશબ્દ જિમ પુરુષનઈ,

વ્યંજન પર્યાય.

સમતિગ્રંથિં અર્થથી,

બાલાદિ કહાય. ૨૩૧. શ્રી જિન૦

જિમ-પુરુષશબ્દવાચ્યઃ જ-જન્માદિ મરણકાલપર્યંત એક અનુગત પર્યાય, તે પુરુષનો વ્યંજન પર્યાય, સમ્મતિ ગ્રંથઈ કહિયો છઈ. તથા-બાલ તરુણાદિપર્યાયઃ તે-અર્થપર્યાય કહિયા. તિમ-સર્વત્ર ફલાવી લેવું. અત્ર ગાથા—

“ પુરિસમ્મિ પુરિસસદ્દો જમ્માઈ મરણકાલપજ્જંતો ।

તસ્સ ઉ વાલાહઆ પજ્જવમેયા વહુ વિગપ્પા ॥ ૧. ૩૨ ॥

“ દેવલજ્ઞાનાદિક શુદ્ધગુણવ્યંજન પર્યાય જ કોઈ, તિહાં-અર્થ પર્યાય નથી.” એહવી-કોઈક દિક્પટાભાસની શંકા ટાલઈ છઈ—

૭

પદ્મગુણહારી-વુટ્ટિથી,

જિમ અગુરુલહુત્ત.

નવ નવ તિમ ખિણુ ભેદથી.

કેવલપણિ વુત્ત. ૨૩૨. શ્રી જિન૦

“ પદ્મગુણહાનિવૃદ્ધિલક્ષણાગુરુલઘુપર્યાયાઃ સૂક્ષ્માર્થપર્યાયાઃ ” એ જિમ-કહિઈ છઈ, તિમ-ક્ષણભેદથી કેવલજ્ઞાનપર્યાય પણિ ભિન્ન ભિન્ન દેખાડ્યા છઈ, પદ્મસમયસજોગિભવત્યકેવલનાળેઃ અપદ્મ-

સમયસજોગિભવત્થકેવલનાજે.” ઇત્યાદિવચનાત્ । તેમાટિં-ઋણુસૂ-
ત્રાદેશર્થે શુદ્ધગુણના પણિ અર્થ પર્યાય માનવા. ૨૩૨

૮

શુદ્ધદ્રવ્ય વ્યંજન અણુ,
પુદ્ગલ પર્યાય.

અશુદ્ધ દ્વયકાદિક ગુણા,

નિજગુણ પજખાય. ૨૨૩. શ્રી જિન૦

પુદ્ગલ દ્રવ્યનો શુદ્ધદ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાયઃ અણુ ક૦-
પરમાણુઓ જાણવો. તે પરમાણુનો કહિંઈ નાશ નથી, તે બાણી.
દ્વયણુકાદિક દ્રવ્યઃ તે-પુદ્ગલદ્રવ્યના અશુદ્ધવ્યંજનપર્યાય. સંયોગજ-
નિત છઈ, તેમાટિં. ઈમ-ગુણા કહતાં-પુદ્ગલદ્રવ્યના શુદ્ધગુણ વ્યંજન
પર્યાયઃ અશુદ્ધ ગુણવ્યંજન પર્યાયઃ તે-નિજ નિજ ગુણાશ્રિત
જાણવા. પરમાણુનો ગુણઃ તે-શુદ્ધ ગુણવ્યંજનપર્યાય, દ્વિપ્રદેશાદિકનો
ગુણઃ તે-અશુદ્ધગુણવ્યંજનપર્યાય કહિંઈ. ૨૩૩.

૯

સૂક્ષ્મ અર્થ પર્યાય તે,
ધર્માદિક ઐમ.

નિજપર પ્રત્યયથી લહો,

છાંડી હઠ પ્રેમ. ૨૩૪. શ્રી જિન૦

“ધર્માસ્તિકાયાદિકના શુદ્ધદ્રવ્ય વ્યંજનપર્યાય જ છઈ.” એહવો
જ હઠ કરઈ છઈ, તેહનઈ કહિંઈ જ-ઋણુસૂત્રાદેશર્થે કરી-જાણ-

પરિણતિરૂપ: ૧અર્થપર્યાય પણિ કેવલજ્ઞાનાદિકની પરિ હઠ છાંડીનઇં
તિહાં કિમ નથી માનતા ? ૨૩૪.

“ તે ધર્માસ્તિકાયાદિકમાહિં અપેક્ષાઈ અશુદ્ધપર્યાય પણિ હોઈ,
નહીં તે, પરમાણુપર્યંતવિશ્રામઈ^૨ પુદ્ગલદ્રવ્યઈ પણિ ન હોઈ ”
એહવધ અભિપ્રાયઈ-કહઈ છઈ—

જિમ આકૃતિ ધર્માદિની,
વ્યંજન છઈ શુદ્ધ.

લોક દ્રવ્ય સંયોગથી,
તિમ જાણિ અશુદ્ધ. ૨૩૫. શ્રી જિન૦

૧૦

૧જિમ ધર્માસ્તિકાયાદિકની આકૃતિ લોકાકાશમાનસંસ્થા-
નસ્તય શુદ્ધદ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાય કહઈ, પરનિરપેક્ષપણામાટઈ.
તિમ-લોકવર્તિ દ્રવ્ય સંયોગરૂપ અશુદ્ધ દ્રવ્યવ્યંજન પર્યાય
પણિ તેહનો પરાપેક્ષપણઈ કહતાં, અનેકાંત વિરોધ નથી. ૩૩૫.

“ આકૃતિ: તે-પર્યાય હુસ્યઈ, સંયોગ: પર્યાય નહીં હોઈ ” અ-
હવી આશંકા ટાલઈ છઈ—

૧૧

સંયોગઈ આકૃતિપરિ,
પજ્જય કહવાય.

ઉત્તરાધ્યયનઈ ભાષિઆં,
લક્ષણુ પજ્જય. ૨૩૬. શ્રી જિન૦

સંયોગ પણિ આકૃતિની પરિં પર્યાય કહવાઈ છે. જ
માટિ-પર્યાયનાં લક્ષણભેદરૂપ ઉત્તરાધ્યયનઈ એ રીતિ કહિયાં
છઈ. ૨૩૬.

૧૨

એકત પૃથકત તિમ વલી,

સંજ્યા સંઠાણિ.

વલિ સંયોગ વિભાગ એ,

મનમાં તૂ આણિ. ૨૩૭. શ્રી જિન૦

‘एगत्तं च पुहत्तं च संखा संठाणमेव य।

संजोगा य विभागा य, पज्जवाणं तु लक्खणं ॥’

૧૩

ઉપચારી ન અશુદ્ધ તે,

જે પરસંયોગ.

અસદ્ભૂત મનુજાદિકા,

તો ન અશુદ્ધ જોગ. ૨૩૮. શ્રી જિન૦

હવઈ-જે ઇમ કહસ્યો જ-“ धर्मास्तिकायादिकनर्थं परद्रव्य-
संयोग छई, ते-उपचरित पर्याय कहिई; पणि-अशुद्धपर्याय न
कहिई, द्रव्यान्यथात्व हेतुनई विषईण अशुद्धत्व व्यवहरे छई.” તે
વતી તો-મનુજાદિ પર્યાય પણિ અશુદ્ધ ન કહો. અસદ્ભૂત
વ્યવહારનયગ્રાહ્ય માટઈ અસદ્ભૂત કહો.^૩ ૩૩૮.

પાઠા૦ ૧ તેહજ વર્ણવીને કહે છે. ઉત્તરાધ્યયન ગાથા એગત્તં ૨.
એ ગાથાર્થનું મનમાંહે આણિ-અર્થરૂપે કરીને ધારો, જિમ મન સદેહ
દૂરિ ટલે. પાલિ૦ ૩ પણિ અશુદ્ધ ન કહો. એ પરમાર્થ. પાલિ૦.

દ્વિતંતુકાદિપર્યાયની પરિં એકદ્રવ્યજનકાવયવસંધાતનર્થે જ
અશુદ્ધદ્રવ્યવ્યંજનપર્યાયપણું જ કહતાં રુડું લાગે, “તસ્માત્-
અપેક્ષાનપેક્ષાભ્યાં શુદ્ધાશુદ્ધાનેકાન્તવ્યાપકત્વમેવ શ્રેયઃ” તેહ જ
દેખાડે છે—

૧૪ :

ધર્માદિક પરપજ્જયઈ,

વિસમાઈ એમ.

અશુદ્ધતા અવિશેષથી,

જિઅ-પુદ્ગલિ જેમ. ૨૩૯. શ્રી જિન૦

ધર્માદિકનર્થે પરપર્યાયઈ સ્વપર્યાયથી વિષમાઈ-વિલ-
ક્ષણતા ઇમ જાણવી. જે માટિ-પરાપેક્ષાઈ અશુદ્ધતાનો વિશેષ
નથી. જિમ-જીવદ્રવ્યઃ પુદ્ગલ દ્રવ્યનર્થે વિષઈ. ૨૩૯.

હવઈ-પ્રકારાન્તરઈ ચતુર્વિધ પર્યાય નયચક્રહં કહિયા, તે
દેખાડે છે—

૧૫

ઇમ જ સજ્જતિઃવિજ્જતિઃથી,

દ્રવ્યઈ પજ્જાય.

ગુણઈ સ્વભાવઃ વિભાવઃથી,

એ ચચાર કહાઈ. ૨૪૦. શ્રી જિન૦

ઈમ-સજ્જતીયદ્રવ્યપર્યાયઃ વિજ્જતીય દ્રવ્યપર્યાયઃ સ્વ-
ભાવગુણપર્યાયઃ વિભાવગુણપર્યાયઃ ૪ ભેદ પર્યાયના
કહવા. ૨૪૦.

ઉદાહરણ દેખાડઈં છઈં—

૧૬

દ્રવ્યણુકઃ મનુજઃ કેવલઃ વળી

મતિમુખ દિદુંત.

એ પ્રાયિક જેણિ દ્રવ્યથી,

આણુપબળવ સંત. ૨૪૧. શ્રી જિન૦

દ્રવ્યણુક ક૦ દ્વિપ્રદેશિકાદિ સ્કન્ધ, તે સબ્જતીય દ્રવ્યપર્યાય કહિઈં. ૨. મિલી એક દ્રવ્ય ઉપનૂં, તેમાટિં.

મનુજાદિપર્યાયઃ તે-વિબ્જતીય દ્રવ્યપર્યાયમાહિં. ૨. મિલી પરસ્પર ભિન્નબ્જતીય દ્રવ્યપર્યાય ઉપનો, તે વતી.

કેવલજ્ઞાનઃ-તે સ્વભાવ ગુણપર્યાયઃ, કર્મરહિતપણામાટઈં.

મતિજ્ઞાનાદિકઃ-તે વિભાવ ગુણપર્યાયઃ કર્મ પરતંત્રપણા માટિં.

એ ચાર ભેદ પણિ-પ્રાયિક જાણવા; જે માટઈં-પરમાણુરૂપ-દ્રવ્યપર્યાયઃ તે-એ ચારમાહિ ન અંતર્ભવઈં. પર્યાયપણુ તેહનઈં વિભાગજાત શાસ્ત્રિં કહિઉં છઈં.

તદુક્તમ્ સમ્મતૌ—

અણુદુઅણુર્દિં દન્વે આરદ્ધે “તિઅણુંય”તિ તસ્સ વવણ્ણસો ।

તત્તો અ પુણ વિમત્તો, અણુ ત્તિ જાઓ અણૂ હોઈ ॥૩.૩૧॥

इत्यादि २४१.

૧૭

ગુણવિકાર પબળવ કહી,

દ્રવ્યાદિ કહુંત,

સ્યૂં જાણું મનમાંહિં તે

દેવસેન મહંત. ૨૪૨. શ્રીજિનં

“ગુણવિકારાઃ પર્યાયાઃ” ઇમ કહીનઈ, તેહના ભેદનઈ અધિકાર-
૨ઈ—“તે પર્યાય દ્વિભેદઃ—દ્રવ્યપર્યાયઃ ગુણપર્યાયઃ” ઇત્યાદિક કહતો
નયચક્રકર્તા દિગંબર દેવસેન મનમાંહિં સ્યૂં જાણું છઈ? અર્થાત્
—કાંઈ જાણતો નથી, પૂર્વાપર વિરુદ્ધ ભાષણથી. તે માટિં—દ્રવ્યપર્યાય
જ કહવા, પણિ—ગુણપર્યાય જુદો ન કહવો. એ પરમાર્થ. ૨૪૨.

૧૮

ઇમ દ્રવ્યાદિક પરખિઆ,

રાખી ગુરુઆણુ,

ઊવેખી બહુ તનુમતિ,

અવગણિઅ અજાણુ. ૨૪૩. શ્રીજિનં

ઇમ—દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃ પરખ્યા, સ્વરૂપઃ લક્ષણઃ ભેદાદિકઃ ઇં
કરી. ગુરુઆણુ કં—પરંપરાની આજ્ઞા રાખીનઈ, ધણા તનુમતી
જે—તુચ્છ બુદ્ધિના ધણી, તેહનઈ—ઊવેખીનઈ, અજાણુ—જે કદા-
અહી, તેહનઈ—અવગણીનઈ—નિરાકરીનઈ. ૨૪૩.

૧૯

જે દિન દિન ઇમ ભાવસ્યઈ,

દ્રવ્યાદિ વિચાર.

તે લહસ્યઈ જસ સંપદા,

સુખ સઘલાં સાર. ૨૪૪. શ્રીજિનં

જેહ એ અર્થ દિન દિન પ્રતિં દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃ વિચાર-
રૂપ ભાવસ્યઈ, તે-યશની સંપદા પ્રતિ પામસ્યઈ. તથા-સઘલાં
સુખ પ્રતિ પામસ્યઈ નિશ્ચયે. ૨૪૪.

ફહા.

૧

ગુરુ-શ્રુત-અનુભવખલયકી,

કહિઓ દ્રવ્યઅનુયોગ.

એહ સાર જિન વચનનું,

એહ પરમપદભોગ. ૨૪૫.

ગુરુ ક૦-ગુરુપદેશઃ શ્રુત-શાસ્ત્રાભ્યાસઃ અનુભવખલ-
સામર્થ્ય યોગઃ તેહથી એ દ્રવ્યાનુયોગ કહિઓ. એ સર્વ જિનવ-
ચનનું સાર છે. એહ જ પરમપદ કહિઈ-મોક્ષ, તેહનો-ભોગ
છધ. જ માટિં-એ દ્રવ્યાદિ વિચારધ શુક્લધ્યાનસંપદાઈ મોક્ષ
પામિંધ.^૧ ૨૪૫.

૨

મધ્યમ કિરિયારત હુઈ,

ખાલક માનઈ લિંગ.

ષોડશકદં ભાષિઉં ધુરઈ,

ઉત્તમ જ્ઞાન સુરંગ. ૨૪૬.

“ એહ દ્રવ્યાનુયોગમાંહિ જ રંગ ધરઈ, તેહજ પંડિત
કહિઈ. ” એહવું અભિયુક્ત સાખિં સમર્થઈ છે. ષોડશક-
વચનં ચેદમ્—

વાલઃ પશ્યતિ લિઙ્ગં મધ્યમબુદ્ધિર્વિચારયતિ વૃત્તમ્ ।
આગમતત્ત્વં તુ બુધઃ પુરીક્ષતે સર્વયત્નેન ॥ ૧ ॥

૩

નાણુરહિત જે શુભ ક્રિયા,
ક્રિયારહિત શુભ નાણુ.

યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય કહિઉં,
અંતર ખળુઆ-ભાણુ. ૨૪૭.

જ્ઞાનરહિત જે શુભ ક્રિયા: ક્રિયારહિત શુભ જ્ઞાન: યોગ-
દૃષ્ટિસમુચ્ચયમાં અન્યનઈ વિષઈ કહિઉં છઈ, જે-આંતરઉં
જેતલઉં-ખળુઆ, અનઈ-ભાણુ કહિઈ-સૂર્ય. ૨૪૭.

૪

ખળુઆસમી ક્રિયા કહી,
નાણુ ભાણુ-સમ જોઈ.

કલિયુગ એહ પટંતરો,
વિરલા ખૂઝઈ કોઈ. ૨૪૮.

તાત્ત્વિકઃ પક્ષપાતશ્ચ ભાવશૂન્યા ચ યા ક્રિયા ।

અનયોરન્તરં જ્ઞેયં ભાનુલ્લગ્નોતયોરિવ ॥

इत्यादि योगदृष्टिसमुच्चये ॥^૧

પાઠા૦ ૧. કલિયુગ માંહે પટંતર હોઈ, વિરલા કોઈ જાણે,—
બુદ્ધિવંત પ્રાણીજ જાણઈ, નિર્બુદ્ધિ નૈર્વજાનાતિ इति પરમાર્થઃ પાલિ૦

ક્રિયામાત્રકૃત કર્મખય,

દ્દુરયુત્ત સમાન.

ગ્યાન કિંઉ ઉપદેશપદિ,

તાસ છાર સમ જાન. ૨૪૯.

મંડુકચુન્નકપ્પો કિરિયાજણિઓ સ્વઓ કિલેસાણં ।

તદ્દૃષ્ટચુન્નકપ્પો નાણકઓ તં ચ આણાણ ॥ ૧ ॥

इति उपदेशारहस्ये एतदर्थसंग्रहः ॥^૨

૬

મિથ્યાત્વાદિકકર્મથિતિ,

અકરણુ નિયમઈ ભાવિ.

અપ્રતિપાતી ગ્યાનગુણુ,

મહાનિસીથહ સાખિ. ૨૫૦

જ્ઞાન, તે—સમ્યગ્દર્શનસહિત જ આવઈ. તે પામ્યા પછી મિથ્યા-
ત્વમાંહિ આવઈ, તે પણિ ઢોડાડિ ૧ ઉપરાંત કર્મખંધ જીવ ન
કરઈ. “ વંધેણ ન વોલઈ કયાવિ ” તિ વચનાત્. એ અભિપ્રાયઈ—
નંદિષેણુનઈ અધિકારઈ—મહાનિસીથઈ જ્ઞાનગુણુઈ અપ્રતિપાતી
કહિઆ છઈ.

उत्तराध्ययनेष्वप्युक्तम्—

सूई जहा ससुत्ता, ण णस्सई कयवरम्मि पडिआवि ।

इय जीवो वि ससुत्तो, ण णस्सइ गओ वि संसारे ॥ १॥

ગ્યાનવંતનઈ કેવલી,

દ્રવ્યાદિકઅહિનાણિ.

બૃહત્કલ્પગાથાના માણ્યમાં,

સરિખા ભાખ્યા જાણિ. ૨૫૧.

બૃહત્કલ્પગાથા ચેયમ્—

કિં ગીયત્યો ? કેવલી ચરવિવે, જાણણે ય કહણે ય ।

તુલ્લે રાગદ્વોસે, અણંતકાયસ્સ વજ્જણયા ॥ ૧ ॥ ઇતિ.^૨ ૨૫૧

૮

નાણુ પરમ ગુણુ જીવનો,

નાણુ ભવત્રવપોત.

મિથ્યામતિ તમભેદવા,

નાણુ મહા ઉદ્યોત. ૨૫૨.

જ્ઞાન તે જીવનો પરમગુણુ છઈ, અપ્રતિપાતીપણા માટે.
જ્ઞાન તે ભવાણુવમાં-ભવસમુદ્રમાં પોત-વહાણુ સમાન છઈ,
તરણુ-તારણુ સમર્થ. મિથ્યાત્વમતિરૂપ જી તિમિર-અધકાર,
તેહને ભેદવાને અર્થે જ્ઞાન તે મહાઉદ્યોત છઈ, મોટા અબ્જુઆલા
સરખો કહ્યો છે. ૨૫૨

પાઠાં ૧. જ્ઞાનવંતને કેવળી સરિખો કહ્યો છઈ, “શ્રુતકેવળી”
ઈતિ. ૨. કેવલી: ને-શ્રુતકેવલી: એ એ સરિખા કહિયા છઈ. પાલિ ૦

હિવધ, આગલી ઢાલેં—જ્ઞાનાધિકાર દઢ કરઈ છધ, દષ્ટાન્તે કરીને—

ઢાલ ૧૫ મી

[ઋષભનો વંશ સ્વણાયશે—એ દેશી.]

૧

નાણુ સહિત જે અ મુનિવરા,

કિરિયાવંત મહંતો રે.

તે મૃગપતિ જિમ પાખરિઆ,

તેહના ગુણુનો ન અંતો રે. ૨૫૩.

શ્રી જિનશાસન સેવિઈ. આંકણી.

*જ્ઞાન સહિત જે મુનિવર—સાધુ, ચારિત્રીયા—ક્રિયાપાત્ર, છે. મહંત—તે મોટા ચિત્તના ધણી છઈ; તે મૃગપતિ જિમ—સિંહ: અને—પાખરિયા—તે—જિમ—મહા પરાક્રમી હોય, તેહના ગુણુનો અંત નથી, પરમાર્થે—બહુ ગુણુના ભાજન છઈ. તેહની પ્રશંસા કહી ન જાય, એ પરમાર્થ:

એહવા જ્ઞાનારાધક સુસાધુ જેહમાં છઈ, એહવું—શ્રી જિન-શાસન સેવીઈ, ભક્તિ-ભાવપૂર્વક આરાધિયે. ૨૫૩.

૨

વશ નિરુપક્રમ કર્મનઈ,

જે પણિ જ્ઞાનવિહીના રે.

× જેના ઉપરથી પ્રેસકોપી કરવામાં આવેલી છે, તેમાં અહીંથી સ્તબ-કાર્થ નથી. માં વાળો પ્રતમાં પણ ક્યાંક ક્યાંક સ્તબકાર્થ નથી.

તે પશ્ચિ મારગમાં કહિયા,

જ્ઞાની ગુરુપદ્મીના રે. ૨૫૪. શ્રીજિનં.

તાદૃશ સત્ ક્રિયા^૧-વસત્યાદિક, દોષ સહિત છઈ, તે પશ્ચિ-અ-જ્ઞાનક્રિયા સહિત છઈ. તાદૃશ જૈન પ્રક્રિયાનો અવબોધ નથી પામ્યા, તે પશ્ચિ-માર્ગ માંહે કહ્યા છઈ. સ્યા પરમાર્થે ? જ્ઞાની-તે જ્ઞાન-વંત, જે ગુરુ, તેહના ચરણ કમલને વિષે એકાન્તે રક્ત પરિણામ છઈ, તે માટઈ-શ્રી જિનમાર્ગનેહિ જે સેવીયે. ૨૫૪.

૩

નાણુરહિત હિત પરિહરી,

અજ્ઞાન જે હઠરાતા રે.

કપટ ક્રિયા કરતા ચતી.

ન હુઈ નિજમતિમાતા રે. ૨૫૫. શ્રીજિનં.

જે પ્રાણી જ્ઞાનરહિત છઈ-સ્વહિત દશા ચિંતન પરિહર્યો છે, જણે. અજ્ઞાનરૂપ જે હઠવાદ, તેહમાં-તે રાતા છઈ, એકાંતે સ્વાભિ-ગ્રહીત હઠવાદમાં રક્ત પરિણામી છઈ. બાહ્ય કપટ ક્રિયા કરીને અનેક લોકને રીઝવછ, એહવા-જે ચતિ-સાધુ, વેશ ધારીયા, ન હોઈ-નિજમતને વિષે-તે જૈન મતનઈ વિષઈ, માતા ન હોઈ-પુષ્ટ ન હોઈ. ૨૫૫.

૪

કપટ ન જાણુઈ રે આપણૂં,

પરનાં ગુહ્ય તે ખોલઈ રે.

ગુણુનિધિ ગુરુથકી બાહિરા.

વિરુઢં નિજમુખિં બોલઈરે. ૨૫૬.શ્રીજિન૦

જે પ્રાણી પોતાની કપટ દશાને જાણતા નથી, સ્થા પરમાર્થે ?
—અજ્ઞાનરૂપ પડાઈ કરીને. અને વલી-પરનાં ગુણ-પારકા અવ-
ર્ણવાદ મુખથી બોલઈ છઈ. ગુણુનિધિ-ગુણુનિધાન, એહવા-જે
ગુરુ, તેહથી-બાહિર રહીને, વિરુઢો તે-કહેવા યોગ્ય નહિ,
એહવું-નિજમુખથી બોલઈ છઈ, અસમંજસપણું ભાખે છે,
તે પ્રાણીનઈ. ૨૫૬.

૫

બાહિર બકપરિ ચાલતાં.

અંતર આકરી કાતી રે,

તેહનઈ જેહ ભલા કહઈ,

મતિ નવિ જાણુઈ તે જાતી રે. ૨૫૭.શ્રીજિન૦

જે બાધવૃત્તિ બકની પરે ચાલતાં રહે છે.

शनैर्मृश्वति पादान् जीवानामनुकम्पया ।

पश्य लक्ष्मण ! पम्पायां बकः परम-धार्मिकः ॥ १ ॥ इति वचनात् ।

सहवासीव जानाति सहजं सहवासिनाम् ।

मन्त्रं प्रच्छद्यसे राजन् येनाहं निष्कुलीकृतः ॥ २ ॥

અને-અંતરંગમાં આકરી કાતી-ભાયારૂપ રાખે. તેહને-જે
ભલા કહઈ છઈ, તે પણ-દુર્બુદ્ધી જાણવા. પણિ-તેહની મતિ,
તેણે જાતી ન જાણી, અત એવ-“ નિર્બુદ્ધિકો પુરુષો જ્ઞેયઃ ”
इति भावः २५७.

વળી-એહજ દ્રઢઈ છઈ-

૬

બહુવિધ બાહ્ય ક્રિયા કરઈ,
જ્ઞાનરહિત જેહ ટોલઈ રે,
શત જિમ અંધ અદેખતા,

તેતો પડિઆ છઈ ભોલઈ રે. ર૫૮. શ્રીજિન૦

બહુ વિધ-ધણા પ્રકારની, બાહ્યક્રિયા કરઈ છઈ, જ્ઞાનરહિત-
જે અગીતાર્થ, તેહને-ટોલે-સંધાડે, મીલીનઈ, તે, જિમ-શતઅંધ
આણદેખતા જિમ મિલ્યા હોઈ, તે જિમ-શોભા ન પામઈ, તિમ-તે
તો ભોલઈ પડ્યા છઈ, “આત્માર્થ-સાધને અકુશલા:” इति
परमार्थ: ૨૫૮.

૭

નિજ ઉત્કરષથી હરષિયા.

નિજઅવગુણુ નવિ દાખઈ રે.

જ્ઞાનજલધિગુણુ અવગણી,

અવગુણુલવ બહુ ભાષઈ રે. ર૫૯. શ્રીજિન૦

જે-નિજ ક૦-પોતાનો, ઉત્કર્ષ-હઠવાદ, તેહથી-હર્ષવંત
છઈ, કેમ-તે“જેઅમહે કહું છું, તે ખરું; બીજું-સર્વ ખોટું.” નિજ
ક૦-પોતાના, અવગુણુ-ક્રિયા રહિતપણું, તે તો દાખતા પિણુ
નથી. જ્ઞાન રૂપ જે જલધિ ક૦-સમુદ્ર, તે પ્રત્યે-અવગણીને
પ્રકર્ષે, જ્ઞાનવંતના અવગુણુ, તદ્દરૂપ જે લવ, તે પ્રતે બહુ ભાષે
છઈ. ૨૫૯.

ગુણુપ્રિય આગઈં અણુછૂટતા,

જે ગુણુ અલપસ્યો ભાષઈં રે.

તે પણિ અવગુણુ પરિણુમઈ,

માયા-શલ મનિ રાખઈં રે. ૨૬૦. શ્રીજિન૦

વલી-જે ગુણુપ્રિય પ્રાણી છે, તે આગેં અણુછૂટતા થકાં-
અવકાશ અણુ-પામતાં, જે અલસ્યો-થોડોઈક ગુણુ ભાષણુ કરેઈ
છઈ, તે પણિ-તે હવે અવગુણુ રૂપ થઈને પરિણુમઈ છઈ, જણુ-
માયા-શલ્યરૂપ આત્મ પરિણામ રાખ્યો છઈ, તે પ્રાણીનઈ. ૨૬૦.

જ્ઞાનરહિત જેહ એહવા,

જિનશાસન ધન ચોરઈં રે.

તેહ શિથિલપરિ પરિહરું,

ગચ્છાચારનઈં જોરઈં રે. ૨૬૧. શ્રીજિન૦

એહવા જે જ્ઞાનરહિત પ્રાણીને-અજ્ઞાનવંત પ્રાણી જે છઈ,
તે જિનશાસનનું ધન-તે સત્ય ભાષણુ: ક્રિયા વ્યવહારરૂપ: ચોરે છે.

ગચ્છાચારવચનં વેદમ્—

અગીયત્યકુસીલેહિં, સંગં તિવિદેણ વોસિરે ।

મુક્તવમ્મગ્ગસિમે વિગ્ધં, મગમ્મિ તેણગો જહા ॥ ૧ ॥

इतिवचनात् ते-शिथिलताने परिहंरुं धुं, गच्छाचारने जेरे
કરીને. ૨૬૧.

જ્ઞાનીવચન વિષ અમૃત છઈ,

ઉલટી મૂરખવાણી રે.

આગમવચન એ આદરી,

જ્ઞાન ગ્રહો ભવિ પ્રાણી રે. ૨૬૨. શ્રીજિન૦

गीयत्यस्स वयणेणं, विसं हालाहलं पिबे ।

अगीयत्यस्स वयणेणं, अमियं पि न घुण्टए ॥ १ ॥

ઇત્યાદિ વચન શાસ્ત્રઈ છઈ, જ્ઞાની વચન તે અમૃત સમાન
છઈ, મૂર્ખની વાણી તે વિપરીત પ્રફપણાપ ઉલટી છઈ. તે માટિ-
ભવ્ય પ્રાણી-ધર્મી જ્ઞાનપક્ષ દૃઢ આદરે. જે માટિ-જ્ઞાનપક્ષનો
હવણાં દૃઢાધિકાર છઈ. “ પદમં નાણં તઓ દયા ” इति वचनात्
‘ભવિ પ્રાણી આદરવું જ્ઞાન.

૧૧

ચરણ-કરણગુણહીણુડા,

જ્ઞાનપ્રધાન આદરિઈ રે.

ઈમ કિરિયાગુણ અભ્યાસી,

ઈચ્છાયોગથી તરિઈ રે. ૨૬૩. શ્રીજિન૦ .

જ્ઞાન: ને-ચરણ-તે ચારિત્ર: તેહના ગુણથી જે હીણા પ્રાણી
છે, તેહને સંસાર સમુદ્ર તરવો દુર્લભ છઈ, માટઈ જે-જ્ઞાનનું પ્રધા-
નતાપણું આદરીઈ. યત:

કતુમિચ્છોઃ શ્રુતાર્થસ્ય, જ્ઞાનિનોઽપિ પ્રમાદિનઃ ।

કાલાદિવિકલો યોગઃ, ઇચ્છાયોગઃ ૧સ ઉચ્યતે ॥ ૧ ॥

इतीच्छायोगलक्षणं ललित-विस्तरादौ ।

૨૬૩ મિચ્છાનો જ યોગ, તદ્રૂપ જ ગુણ, તેહનો અભ્યાસ કરીને
ધર્મીયોગે તરધ-ભવાર્થ વ પ્રત્યે. ૨૬૩

૧૨

ચરણપતિત વલી શ્રાવકો,

તનુધર્મા વલી જોડો રે.

તેહનઈ જ્ઞાન પ્રધાન છઈ,

મુનિનઈ એ ગુણ ગોડોરે. ૨૬૪. શ્રીજિન૦

ચરણ પતિત-ચારિત્ર રહિત, એહવો શ્રાવક, વલી, તે-તનુ-
ધર્મા હોઈ-લઘુ ધર્માભ્યાસી હોઈ, તેહને પણિ-જ્ઞાન, તેહિજ-
પ્રધાન છઈ, મુનિને તો-એધ-ચારિત્ર ક્રિયા સહિતઃ અને જ્ઞાનઃ
એ એહ, પદાર્થ મુખ્ય છઈ.

અત્ર-આવશ્યક-ગાથા—

દંસણપક્ષો સાવય, ચરિત્તમદ્દે ય મંદધમ્મે ય ।

દંસણચરિત્તપક્ષો, સમણે પરલોગકંચિમ્મિ ॥ ૧ ॥

૧૨૬૪ ઈતિ વચનાત્-જ્ઞાન-પ્રધાનત્વમાદરણીયમ્, ઈતિ ભાવઃ॥૨૬૪

૧૩

આવશ્યકમાંહિ ભાષિઉં,

તિણિ ગાહી જ્ઞાન પ્રધાનો રે.

આચરણાપથિ ચાલતાં,

લહિઈં જસ બહુમાનો રે. ૨૬૫. શ્રીજિન૦.

આવશ્યક સૂત્ર માંહે-કહીઉં છધ-પ્રવચનદારે પ્રશ્ન્યું છે. તેણે-અર્થું જ્ઞાને પ્રધાનત્વપણું, “જ્ઞાન મેવ પરં મોક્ષઃ” इति वचनात्. આચરણા-પથ, તે-શુદ્ધ માર્ગો, તે આચરણા ક્રિયા વ્યવહારરૂપ માર્ગે ચાલતાં, લહીયે-પામીધ, યશ અને બહુમાન ઈહલોકે : પહલોકે-સર્વથાનીકે : અનેક જ્ઞાનનો અભ્યાસક પ્રાણી સધલે પૂઅધ. યતઃ શ્લોકઃ—

विद्वत्त्वं च नृपत्वं च नैव तुल्यं कदाचन ।

स्वदेशे पूज्यते राजा विद्वान् सर्वत्र पूज्यते ॥ ૧ ॥

वली-पलितकायोपि कर्तव्यः श्रुत-संग्रहः (?) ।

न तत्र धनिनो यान्ति यत्र यान्ति बहुश्रुताः ॥ ૨ ॥ ૨૬૬

હાલ ૧૬ મી.

[સમરવી સમરથ સારદા ય વર હાયક દેવી--એ દેશી]

૧

આતમ અર્થિનઈં અર્થિં પ્રાકૃત વાણી,

ઈમ એ મઈં કીધી હિયડઈં ઊલટ આણી;

મિથ્યાદૃષ્ટિનઈં એહમાં મતિ મુંઝાણી.

સમ્યગ્દૃષ્ટિને લાગે સાકરવાણી, ૨ ૬૬

હિવે-શિષ્ય પ્રશ્ન કરઈ છધ-જ-“હે સ્વામિ ! એહવો જ્ઞાન-માર્ગ દેઢયો, તો-પ્રાકૃત વાણીઈં કિમ અન્ય કીધો ? ”

ગુરુ કહે છે-પ્રશ્નોત્તર પ્રત્યેઃ—

આત્માર્થી-જે પ્રાણી જ્ઞાનરુચિ, અતઃ એવ-મોક્ષાર્થિને અર્થિ-
અર્થે, એ મેં પ્રાકૃત વાણીય રચના કીધી છઈ, સમ્યગ્ પ્રકારે
બોધાર્થે યતઃ—

કાવ્યં ગીર્વાણ-ભાષાસુ વિશેષબુદ્ધિસ્તથાપિ ભાષારસલમ્પટોઽહમ્।
યથા સુરાણામમૃતં પ્રધાનં દિવ્યાજ્ઞનાનામધરાસવે રુચિઃ ॥ ૧ ॥

પુનરપિ—

બાલ-સ્ત્રી-મન્દ-મૂર્ખાણાં નૃણાં ચારિત્રકાલ્પિણામ્ ।

અનુગૃહ્યાર્થં તત્ત્વજ્ઞૈઃ સિદ્ધાન્તઃ પ્રાકૃતઃ કૃતઃ ॥ ૧ ॥

પ્રકૃતિઃ સસ્કૃતમ્, તસ્માદ્ ભવમ્—પ્રાકૃતમ્, इति व्युत्पत्तिः

મિથ્યાત્વી-તે અજ્ઞાની પ્રાણી, સમકિત દૃષ્ટિને એ સાકર-
વાણી-સાકર સમાન મિઠાસની દેણહારી, એહવી વાણી છઈ.

મિથ્યાત્વીઃ તે-રોગ સહિત છઈ, તેહને-રોગકારી, રુચિવંતને
હિતકારી. ૨૬૬.

૨

ગુરુ પાસઈ શીખી, અર્થ એહના જાણી,
તેહનઈ એ દેજ્યો-જેહની મતિ નવિ કાણી.

લઘુને નય દેતાં. હોઈ અર્થની હાણી,

યોગ દૃષ્ટિ સમુચ્ચય એહવી રીતિ વખાણી. ૨૬૭

એતલા માટે-સદ્ગુરુ પાસે-ગીતાર્થ સંગે, એહના અર્થ
સમજીને લેવા, જિમ-ગુરુ અદત્તઃ એ દોષ ન લાગઈ. શુદ્ધ વાણી, તે
-ગુરુ સેવાઈ પ્રસન્ન થાઈ.

તેહને-તેહવા પ્રાણીને, એ-શાસ્ત્રાર્થ આપવો, જેહની મતિ
કાણી-છિદ્રાળી, ન હોઈ, છિદ્ર સહિત જે પ્રાણી, તેહને-સૂત્રાર્થ

ન દેવો. કાણું ભાજન, તે^૧-પાણીમાં રાખીઈ, તિહાંસુધી-ભર્યું દ્વિસંધ,
પછે-ખાલી થાઈ.

અને-લઘુને પણ નયાર્થ દેતાં અર્થની હાણી થાઈ.

તે માટે-સુરચિ જ્ઞાનાર્થિનેજ દેવો, પણ-મૂર્ખને ન જ દેવો.
એહવી રીત યોગદષ્ટિસમુચ્ચયગ્રન્થે વખાણી છઠ-વર્ણવી
છઈ, હરિભદ્ર સૂરિજીયે. ૨૬૭.

૩

સામાન્ય મ જાણો, એ તો-જિન પ્રહ્માણી,
ભલી પરિ સાંભલો તત્ત્વ રચણીની ખાણી.
એ શુભમતિ માતા, દુર્મતિ-વેલી-કૃપાણી,
એ શિવ-સુખ-સુર-તરુ-ફલ-રસ-સ્વાદ-
નિસાણી. ૨૬૮.

અને એ નયાર્થ વ્યાખ્યાનને “સામાન્ય” એમ મ-જાણો.
એ તો જિન પ્રણિત પ્રહ્માણી. યતઃ-“ ભગવતા શ્રી ઋષભદેવેન
બ્રાહ્મયા દક્ષિણકરેણોપદિષ્ટા, સા “બ્રહ્માણી” ઇત્યુચ્યતે.

ભલોપરિ સાંભલો-ધારો, તત્ત્વરૂપ જે રત્ન, તેહની એ-
ખાણી છઠ-ઉત્પત્તિ સ્થાનક છઈ. એ શુભમતિ-ભલી જે મતિ,
તેહની-માતા છઈ-ફેડી મતિની પ્રસવનહારી. દુરમતિ-મિથ્યા-
ત્વાદિ, તદ્રૂપ જે-વેલી, તેહને છેદવાને કૃપાણી-તુલ્ય છઈ.

એ શિવસુખ તે-મોક્ષ સુખ, તદ્રૂપ જે-સુર-તરુ-ફલપવૃક્ષ,
તેહના જે-ફળ, તેહનો જે-સ્વાદ, તેહની-નિશાની છઈ,યાદગારી
છઈ મોક્ષ સુખની. ૨૬૮.

એહનઈં સુપસાયઈં ઉભા જોડી પાણિ,
 સેવઈં નર-કિન્નર-વિદ્યાધર-પવિ-પાણિ.
 એ અમિય દૃષ્ટિથી જોહની મતિ સિંચાણી,
 તેમાંહિ ઉદ્દસઈં સુરચિ વેલી કરમાણી. ૨૬૯.

એહને સુપસાયઈં-એહના-વાણીના, પ્રસાદથી, ઉભા, પાણિ
 જોડી-હાથ જોડી, સેવા કરે છે; સેવામાં ભક્તિવંત-નર તે-ચક્રવ-
 ર્તાદિક, કિન્નર-તે-વ્યંતરાદિ, વિદ્યાધરાદિક, અને પવિ-
 પાણિ-ઈન્દ્ર પ્રમુખ, કેઈ દેવતાની કોડાન કોડી. એ અમૃતદૃષ્ટિથી
 જો-ભવ્ય પ્રાણી બ્રાહ્મવંતની, મતિ સિંચાણી, તે મતિ: નવ પદ્મવ-
 પણાને પામી, તેહ માંહે-તેહના દૃઢ્ય કમળમાંહે ઉદ્દસાસ પામી.
 ભલી રચિ રૂપ જ-વેલી, આગે-મિથ્યાત્વાદિ સંસર્ગે કરમાણી
 હુંતી, પણિ-શુદ્ધ નૈયાયિકી વાણી સાંભળીને ઉદ્દસાસ પામીઈ
 છઈં. ૨૬૯.

બહુ ભાવ એહના જાણુઈં કેવલનાણી,
 સંખેવઈં એ તો ગુરુમુખથી કહવાણી.
 એહથી સંભારી જિનગુણ શ્રેણિ સુહાણી,
 વચનાનુષ્ઠાનઈં સમાપત્તિં પરમાણી. ૨૭૦.

એહના બહુ-ભાવ છઈં, તે-કેવળ જ્ઞાની: તેહિજ એહના
 ભાવ સંપૂર્ણ જાણુઈં; પણિ-સામાન્ય છદ્મસ્થ જીવ એહના ભાવ
 સંપૂર્ણ ન જાણુઈં. તે માટઈ-સંક્ષેપથી એ મેં ગુરુ મુખથી

સાંભળી હતી, તેહવી-કહવાણી કહતાં-વચન વર્ગણાઈ આવી, તિમ કહઈ છઈ.

એહિજ-દ્રવ્યાનુ યોગ વિચારે-ક્રિયા માર્ગમાંહે પશિ-આદિ પ્રવર્તક ભગવંત ધ્યાને ભગવંત સમાપત્તિ હુઈ, તેણે કરી-ક્રિયા સાક્રદ્ય હોઈ. ઉક્તં ચ—

અસ્મિન્ હૃદયસ્થે સતિ હૃદયસ્થસ્તત્ત્વતો મુનીન્દ્રઃ ।

ઇતિ હૃદયસ્થિતે ચ તસ્મિન્ નિયમાત્સર્વાર્થસિદ્ધિઃ ॥૧॥

ચિન્તામણિઃ પરોઽસૌ તેનેયં ભવતિ સમરસાપત્તિઃ ।

સૈવેહ યોગિ-માતા નિર્વાણ-ફલા [બુધૈઃ] પ્રોક્તા ॥ ૨ ॥

સમાપત્તિલક્ષણં ચેદમ્—

મણેરિવાભિજાતસ્ય ક્ષીણવૃત્તેરસંશયમ્ ।

તાત્સ્થ્યાત્તદ્બજનત્ત્વાચ્ચ સમાપત્તિઃ પ્રકીર્તિતા ॥ ૧ ॥

વચનાનુષ્ઠાનઈ સમાપત્તિપણે પ્રમાણુ ચઢી [?] ૨૭૦,

૬

એહથી સવિ જઈ પાપશ્રેણિ ઉભાણી,

ગુણુશ્રેણિ ચઢતાં લહઈ મુગતિ પટરાણી.

ઘન ઘાતિ કર્મનઈ પીલઈ જિમ.તિલ ઘાણી,

નિરમલ ગુણુ એહથી પામિઆ બહુ ભવિ

પ્રાણી. ૨૭૧.

એહથી સર્વ જ-પાપની શ્રેણિ, તે-ઉભાણી-નાઠી જઈ. ગુણુશ્રેણિ ચઢતાં લહઈ-પામઈ, મુગતિ રૂપ પટરાણી-પ્રતેઃ

ધનધાતી સકલ કર્મને પીલે, જિમ-ધાણી તણ પીલાઇ,
તિમ-કર્મક્ષય થાઈ.

અનેક ક્ષાન્ત્યાદિક નિર્મળ ગુણ પામઈ, ભવિ પ્રાણી-નિર્મળ
વીતરાગ વચનનો આસ્થાવંત જ-જીવ. ૨૭૧.

૭

ખલ જન જો એમાં દ્વેષ ધરઈ અભિમાણી,
તોપણિ-સજ્જનથી એહની ખ્યાતિ મચાણી.
ગુણ-મણિ-રચણાયર જગિ ઉત્તમ ગુણુઠાણી,
જસ દિઈ ગુણિ સજ્જનનઈ સંઘ અનંત
કલ્યાણી. ૨૭૨.

ખલજન-તે-નીચ જન, એહમાં દ્વેષ ધરસ્યે; યતઃ-સ્વલ-
લક્ષણમ્—

नौश्च स्वल-जिह्वा च प्रतिकूलविसर्पिणी ।

जनः प्रतारणायैव दारुणा केन निर्मिता ? ॥ १ ॥

इति स्वल-लक्षणम्.

જ અભિમાની છઈ: પોતાનું બોલ્યું મિથ્યાત્વાદિક મૂંકતા નથી,
તોપણિ-સજ્જનની સંગતિથી એહ વાણીને ખ્યાતિ-તે પ્રસિ-
દ્ધતાપણું, મચાણી-વિસ્તારપણાને પામે છે.

ગુણ-મણિ-ગુણરૂપ જે મણિ, તેહનો-રત્નાકર તે-સમુદ્ર,
જગમાંહે તે ઉત્તમ ગુણ થાનક છે. ગુણિ જણુ-જે સત્સંગતિક
પ્રાણી, તેહને યશને દેણહારી, એહવી જે વાણી, તે સજ્જનના
અને અનંત કલ્યાણી સંઘને મહારી યશ સુસૌભાગ્યની આપણુ-
હારી, એહવી ભગવદ્ વાણી છઈ. ૨૭૨.

હિવઈ-આગલી ઢાલેં પરંપરાગત માર્ગની અરૂણા દ્વારે
કાણે એ બેડયો ? કેહા આચાર્યની વારે ? તે કહઈ છઈ:—

ઢાલ ૧૭ મી

[હમચડીની-દેશી]

૧

તપ--ગચ્છ નન્દન-સુર-તરુ,

પ્રકટિઓ હીરવિજય સૂરિંદો.

સકલ સૂરિમાં જે સોભાગી,

જિમ તારામાં ચંદો રે. ૨૭૩. હમચડી.

તપગચ્છ રૂપજે નંદનવન, તેમાંહે સુરતરુ સરિખો પ્રગટયો
છે. શ્રી હીરવિજયસૂરીશ્વર. તે કેહવા છે ? સકલ સૂરીશ્વરમાં
જે સોભાગી છે—સૌભાગ્યવંત છે.

સુમગાઓ સવ્વજળ-ઈદો. ઇતિવચનાત્.

જિમ તારાના ગણમાં ચંદ્રમા સોભે, તિમ-સકલ સાધુ
સમુદાયમાંહે દેદીપ્યમાન છે.

કસ્માત્ ?

સૂરિમન્ત્રારાધકત્વાત્. ૨૭૩

૨

તાસ પાટિં વિજયસેનસૂરીસર,

જ્ઞાન રચણુનો દરિયો.

સાહિ સભામાં જે જસ પામિયો,

વિજયવંત ગુણુ ભરિયો રે ૨૭૪, ૬૦

તાસ-પાટે તેહનો પદ્મ પ્રભાકર-શ્રી વિજયસેન સૂરીશ્વર,
આચાર્યની છત્રીશ છત્રશીર્ષ વિરાજમાન, અનેક જ્ઞાનરૂપ, જે રત્ન,
તેહનો અગાધ સમુદ્ર છે.

સાહિ, તે-પાતસ્યાહ, તેહની સભામાંહે વાદવિવાદ કરતાં,
જયવાદ રૂપ જ જસ, તે-પ્રત્યે પામ્યો-વિજયવંત છે, અનેક
ગુણે કરી ભર્યો છે. ૨૭૪.

૩

તાસ પાટિ વિજયદેવ સૂરીસર,
મહિમાવંત નિરીહો,

તાસ પાટિ વિજયસિંહ સૂરીસર,
સકલ સૂરિમાં લીહો' રે. ૨૭૫. ૬૦

તાસપાટકં તેહને પાટે શ્રી વિજયદેવ સૂરીશ્વર થયા,
અનેક વિદ્યાનો ભાજન. વળી મહિમાવંત છે, નિરીહ-તે નિઃ-
સ્પૃહી, જ છે.

તેહને પાટે આચાર્ય શ્રીવિજયસિંહ સૂરીશ્વર થયા, પદ
પ્રભાવક સમાન. સકલ સૂરીશ્વરના સમુદાય માંહે લીહવાલી (?)
છઈ, -અનેક સિદ્ધાન્તઃ તર્કઃ જ્યોતિઃ ન્યાયઃ પ્રમુખ અન્યે મહા
પ્રવીણ છે. ૨૭૫.

૪

તે ગુરુના ઉત્તમ ઉદમથી,
ગીતારથ ગુણુ વાધ્યો.

તસ હિત સીખતણુઈ અનુસારઈ.

જ્ઞાન યોગ એ સાધ્યો રે. ૨૭૬. ૬૦

તે-જ શ્રી ગુરુ, તેહનો ઉત્તમ ઉદમ-જ ભલો ઉદમ, તેણે
કરીને ગીતાર્થ ગુણુવાધ્યો—

‘गीयं जानन्ति, इति गीतार्थाः, गीतं शास्त्राभ्यास-लक्षणम्

તેહની જ-હિતશિક્ષા, તેહને-અનુસારે, તેહની-આજ્ઞા માફ-
કપણું, તેણે કરી-એ જ્ઞાન યોગ-તે દ્રવ્યાનુયોગ^૧-એ શાસ્ત્રાભ્યાસ,
સાધ્યો-સંપૂર્ણ રૂપે થયો. ૨૭૬.

૫

જસ ઉદ્યમ ઉત્તમ મારગનો.

ભલઈ ભાવથી લહઈ,

જસ મહિમા મહીમાંહે વિદિતો,

તસ ગુણ કેમ ન ગહિઈ રે. ૨૭૭. ૬૦

જસ ઉદ્યમ, તે ઉત્તમ મારગનો જ ઉદ્યમ, તે કિમ પામિ
યે ? ભલે ભાવ-તે શુદ્ધાધ્યવસાય રૂપ, તે-લહીયે કહતાં પામિયે.

જસ મહિમા-જહનો મહિમા, તે મહીમાંહે-પૃથ્વીમાંહે,
વિદિતો છે-પ્રસિદ્ધ છે. તસગુણ-તે તેહવા આચાર્ય જ સુગુરુ,
તેહના ગુણ કેમ ન કહિયે ? એતલે-અવશ્ય કહવાઈ જ. ઇતિ
પરમાર્થઃ ૨૭૭.

૬

શ્રી કલ્યાણવિજય વડ વાચક,

હીરવિજય ગુરુ સીસો.

ઉદ્યો જસ ગુણ સંતતિ ગાવઈ,

. સુર કિંતર નિસ દીસો રે, ૨૭૮. ૬૦

શ્રી કલ્યાણ વિજયનામા વડ વાચક-મહોપાધ્યાય વિરુદ્ધ
પામ્યા છે, શ્રી હીર વિજયસૂરીશ્વરના શિષ્ય જ છે, ઉદ્યો-જ
ઉપના છે. જસ ગુણ સંતતિ-તે ઐણિ, ગાઈ છે. સુર કિંતર
પ્રમુખ નિસદીસ-રાત્રિ દિવસ, ગુણ શ્રેણિ સદા કાલે ગાય છે. ૨૭૮.

ગુરુ શ્રી લાભવિજય વડ પંડિત,
તાસ સીસ સોભાગી.

શ્રુતઃ વ્યાકરણદિકઃ બહુ ગ્રંથિ,
નિત્યઈં જસ મતિ લાગી રે. ૨૭૯. ૬૦

તેહના શિષ્ય ગુરુ શ્રી લાભવિજય વડ પંડિત છે-પંડિત પર્ષદામાં મુખ્ય છે. તાસ શિષ્ય-તેહના શિષ્ય મહા સોભાગી છે. શ્રુત વ્યાકરણાદિક બહુ ગ્રંથમાંહિ નિત્ય જહની મતિ લાગી છઈ-એકાંતે-વાચનાઃ પૃચ્છનાઃ પરાવર્તનાઃ અનુપ્રેક્ષાઃ ધર્મકથાઃ લક્ષણ પંચવિધિ સજગ્રાય ધ્યાન કરતાં રહે છે. ૨૭૯.

૮

શ્રી ગુરુ જીતવિજય તસ સીસો,
મહિમાવંત મહંતો.

શ્રી નયવિજય વિબુધ ગુરુ બ્રાતા,
તાસ મહા ગુણુવંતો રે. ૨૮૦. ૬૦

ગુરુ શ્રી જીતવિજય નામે તેહના શિષ્ય પરંપરાયે થયા. મહા મહિમાવંત છે, મહંત છે. “ જ્ઞાનાદિગુણોપેતા મહાન્તઃ ” इति वचनात्.

શ્રી નયવિજય પંડિત તેહના ગુરુબ્રાતા-ગુરુભાઈ સંબંધે. થયા, એકગુરુ-શિષ્યત્વાત્. ૨૮૧.

જે ગુરુ સ્વ-પર-સમય-અભ્યાસર્થ

બહુ ઉપાય કરી કાસી,

સમ્યગ્દર્શન સુરુચિ સુરભિતા,

મુઝ મતિ શુભ ગુણુ વાસી રે. ૨૮૧. ૬૦

જેણે-ગુરુયે, સ્વ-સમય: તે-જનશાસ્ત્ર, પર સમય: તે-
વેદાન્ત-તર્ક પ્રમુખ, તેહના અભ્યાસાર્થ:

બહુ ઉપાય કરીને કાસીયે સ્વશિષ્યને ભણવાને કાજે મૂક્યા.
તિહાં-ન્યાય વિશારદ: એહવું વિરુદ્ધ પામ્યા.

સમ્યગ્દર્શનની જે સ્વરુચિ, તદ્વપ જે સુરભિતા-સુગંધ,
જસ સેવાપણું, તેણે મુઝ મતિ-મારી જે મતિ, શુભ ગુણે કરીને
વાસી-આસ્તિક્ય ગુણે કરી અંગોઅંગ પ્રણમી, તેહની સ્વેચ્છા
રુચિ રૂપેઈ છઈ. ૨૮૧.

જસ સેવા સુપ્રસાદઈ સહજિં,

ચિંતામણિ મેં લહિઉં.

તસ ગુણુ ગાઈ શકું કિમ સઘલા ?

ગાવાનઈ ગહ ગહિઓ રે. ૨૮૨. ૬૦

જસ સેવા-તેહની સેવા રૂપ જે સુપ્રસાદ, તેણે કરીને સહજ
માંહે ચિંતામણિ-શિરોમણિ નામે મહા ન્યાય જ્ઞાસ્ત્ર, તે લઘા-
પામ્યો, તસગુણુ-તેહ જે મારા ગુરુ, તેહના સપૂર્ણ ગુણુ, એક

જિહ્વાએ કરીને કિમ ગાઈ સકાઈ ? અને માહરું મન તો ગાવાને
ગહગહી રહું છે,—આતુર થયું છઈ. ૨૮૨.

૧૧

તે ગુરુની ભગતિ શુભ શક્તિં,

વાણી એહ પ્રકાશી.

કવિ જસવિજય ભણુઈ—“ એ ભણિયો,

દિન દિન બહુ અભ્યાસી રે.” ૨૮૩. ૬૦

તે ગુરુની ભક્તિ—ગુરુ પ્રસન્નતા લક્ષણે શુભ ભક્તિ, તે—
આત્માની અનુભવ દશા, તેણે કરીને એહ વાણી દ્રવ્યાનુયોગ રૂપ
પ્રકાશી—પ્રરૂપી; વચન દ્વારે કરીને. કવિ જસવિજય ભણુઈ કં
કહે છે. “એ ભણુજ્યો, હે આત્માર્થિયો ! પ્રાણિયો ! એ ભણુજ્યો.
દિન દિન—દિવસે દિવસે બહુ અભ્યાસ કરીને, ભણુજ્યો—અતિ
અભ્યાસે.” ૨૮૩.

કલશ:

૧

ઈમિ દ્રવ્ય ગુણ-પર્યાયે કરી જેહ વાણી વિસ્તરી,

ગતપાર ગુરુ સંસાર સાગર,

તરણુ તારણુ વરતરી,

તે એહ ભાખી સુજન-

મધુકર રમણુ સુરતરુ મંજરી;

શ્રી નય વિજય વિબુધ ચરણ-

સેવક જસ વિજય બુધ જય કરો. ૨૮૪.^૧

ધમિ-દ્રવ્ય : ગુણ : પર્યાયિ : કરીને જે વાણી-દ્રવ્યનું લક્ષણ : ગુણનું લક્ષણ : અને પર્યાયનું લક્ષણ : તેણે કરીને જે વાણી, વિસ્તારપણા પામી છે,

ગત પાર તે-પ્રાપ્ત પાર, એહવા ગુરુ, તે-કહેવા છે ? સંસાર રૂપ સાગર, તેહના-તરણતારણ વિષે, વર કહેતાં-પ્રધાન, તરી સમાન છઠ્ઠ.

“તરી” એહવો નામ જિહાજનો છઠ્ઠ.

તેહ-મેં ભાખી, તે-કહેને અર્થે ? તે કહે છે-સુજન જે ભલા લોક, સત્સંગતિકં આત્મદ્રવ્યેષ્ટ દ્રવ્યના ઉપલક્ષણ આલખણહાર, તેહને-રમણિક સુરતરુ-જે કંદપવૃક્ષ, તેહની-મંજરી સમાન છે.

શ્રી નયવિજય પંડિત-શિષ્ય-ચરણ સેવક સમાન-જસ-વિજય બુધને જયકરી-જયકારણી-જયની કરણહારી-અવશ્ય જસ-સૌભાગ્યની દાતા છે. એહવી-“ભગવદ્ વાણી ચિરં જીયાત્” ઇત્યાશીર્વાદવચનમ્. ૨૮૪.

કાવ્યમ્.

ઇયમુચિતપદાર્થોલ્લાપને શ્રવ્યશોભા

બુધ-જન-હિત-હેતુર્ભાવનાં-પુષ્પ-વાટી.

૧ ઇતિશ્રી દ્રવ્યગુણ-પર્યાય-રાસઃ, ઉપાધ્યાય જસવિજય પંડિત કૃતઃ સંપૂર્ણઃ ભા૦ ઇતિશ્રો દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાય રાસઃ સંપૂર્ણઃ, ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયગણિકૃતઃ સ્વોપજ્ઞટવાર્થરાસઃ સંપૂર્ણમ્ [:] લિખિતં જ્ઞાપિતં (?) ભારમલ. સં. ૧૮૦૯ વર્ષે, માસ ચૈત્રે, વદિ ૩, ગુરુવાસરે, અવરંગાવાદમધ્યે લિપિકૃતોઽસ્તિ. શ્રીસ્તુઃ કલ્યાણમસ્તુઃ શુભ ભવતુઃ પાલિ૦

अनुदिनमित एव ध्यानपुष्पैरुदारै-

भवतु चरण-पूजां जैन-वाग्देवतायाः ॥ १ ॥

इति श्री उपाध्याय श्री जसविजयगणि कृत
द्रव्य-गुण-पर्यायिनो रास संपूर्णः.

संवत् १७२६ वर्षे भाद्रवा वदि २ दिने लिप्ति

साहा-उपूर सुत, साहा-सुरयंहे लिप्तावितम् ॥छा॥

१. इति श्री द्रव्यः गुणः पर्यायः रास-टवार्थः संपूर्णः । ग्रन्थग्रं सर्व-
मिलने सहस्र-३०००, न्यूनाधिक जिनो वेत्ति.

लि० पं. लक्ष्मीमाणिक्यमुनयः । स. १८४१ रा मिति मृगशिर
शुदि चतुर्दश्यां गुरौ ।

श्री नवलखा-पार्श्व-प्रासादात्कल्याणमस्तु लेखक-पाठकयोः, इति श्रीः
स्तात् । भा०

परत द्रव्य-गुण-पर्याय रास. पत्र ६१. अभावादा
युनिदादना ज्ञान लंडारनी

भा०

इति पद्यम् ।

इति श्री महोपाध्याय श्री यशोविजयगणिना कृतः

सूत्र-टवार्थरूपरासः संपूर्णतामगमत् ।

ग्रन्थग्रं श्लोक-संख्या-३८६३ सूत्र-अर्थ मिलने.

यादृशं पुस्तके दृष्टं तादृशं लिखितं मया ।

यदि शुद्धमशुद्धं वा मम दोषो न दीयते ॥१॥

तैलाद्रक्षेज्जलाद्रक्षेक्षेच्छथिल-वन्धनात् ।

परहस्तगताद्रक्षेदेव वदति पुस्तिका ॥ २ ॥

शाह लवानीदासल शाह श्री तापीदासल पुत्री शुभकुंवर
लिप्तावितम्-इदं शास्त्रं पुण्यार्थम्, श्रीरस्तु.

सं. १८०८ वर्षे भास त्रैत्र वदि ११, रविवासरे, संपूर्ण बभूव. पादि०

परत द्रव्य-गुण-पर्याय-रास, पत्र ६६, अभावादा
युनीदादना ज्ञानलंडारनी. पादि०

[પાલિતાણા. વાળી પ્રતની પાછળ પ્રાચીન ૩૥ ગાથાઓ ટાંકેલી છે, તે અહીં ઉતારી લેવામાં આવેલી છે.]

^૧થૂલં થૂલં ^૨થૂલં ^૩થૂલં સુહુમં ચ ^૪સુહુમં થૂલં ચ ।

^૫સુહુમસુહુમં સુહુમં પુગલ-દ્વસ્સ પજ્જાયા ॥ ૧ ॥

કાયનામ-ઈંદીકાણ, બંભી, સમી, સીચિ, આવલી, જરકાય ।

પપૂદડ કમસો જાવ જલ-વણ-વિગલા પર્ણિદિઆ ચેવ ।

દડપૂપા પુઢવી-દડસમ તેડપૂપાસુ કમા ॥ ૧ ॥ (?)

પપૂડદાસુ વાડ સત્તેણ જંબુત્તરેણ માનસરં ।

પચ્છમ ગોયમદીવો અહ મગ્ગમાદાહીણે જ્ઞસરં ॥૨॥ (?)

૧. કાણ. ૧. દૂધ. ૩. આતપ. ૪. અધારું. ૫. કામણવર્ગણા.
૬. ધ્વનુકાદિ (?)

શ્રી મન્મહોપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી ગણિવર વિરચિત—

દ્રવ્ય—ગુણ—પર્યાયના રાસના

છુટા ખોલ

૧

૧. વિશ્વ — જગત્:—

૧ કથયિત્ : દ્રવ્ય : પર્યાય : ૩૫ છે.

અથવા

૨ ઉત્પાદ : વ્યય : દ્રૌવ્ય : ૩૫ છે.

૨. એ ત્રણેય કથયિત્ પરસ્પર—

૧ ભિન્ન : અને ૨ અભિન્ન : છે.

૨

૩. દ્રવ્ય :—સ્કન્ધ : દેશ : અને પ્રદેશ : એ ત્રણ પ્રકારે છે.

૪. દ્રવ્ય : ગુણ : પર્યાય : એ ત્રણેય ઉપચારથી—

સ્કન્ધ : દેશ : અને પ્રદેશ : ૩૫ હોવાથી નવ પ્રકારે છે.

૫. દ્રવ્ય : ગુણ : પર્યાય : એ ત્રણેય ઉત્પાદ : વ્યય : દ્રૌવ્ય :

૩૫ લક્ષણ વાળા છે.

૩

૬. ૧ દ્રવ્ય : સામાન્ય ધર્મ છે. ૨ ગુણ : પર્યાય : વિશેષ ધર્મો છે.

૪

૭. સામાન્ય:—

૧ જીર્વતા પ્રયય સામાન્ય ધર્મ. ૨ નિર્ચક્ પ્રયય સામાન્ય ધર્મ.

૮. ઉર્ધ્વતા પ્રચય સામાન્ય ધર્મ :—

૧ ઓધ શક્તિ ઉર્ધ્વતા સામાન્ય : ૨ સમુચ્ચય શક્તિ ઉર્ધ્વતા સામાન્ય:

૫

૯. કેટલીક પરસ્પર ભિન્નતા :—

- ૧ દ્રવ્ય: તે સામાન્ય છે. ગુણ: પર્યાય: તે વિશેષ છે,
- ૨ એક દ્રવ્યમાં-ગુણો: અને પર્યાયો: અનેક હોય છે.
- ૩ દ્રવ્ય: આધાર છે. ગુણો: અને પર્યાયો: આધેય છે.
- ૪ ગુણો: અને પર્યાયો: એકેક ઇન્દ્રિય ગ્રાહ્ય પણ હોય છે.
દ્રવ્ય: બે ઇન્દ્રિયથી પણ ગ્રાહ્ય હોય છે.
- ૫ દ્રવ્યોના-જીવ: વિગેરે, અને ગુણોના: જ્ઞાન-વિગેરે, પર્યાયોના દેવાદિ: નામે છે.
- ૬ દ્રવ્યો: છ છે. ગુણો: અને પર્યાયો: અનંત અનંત છે.
- ૭ ગુણ અને પર્યાય યુક્ત-દ્રવ્ય:

સહસ્રાવી ધર્મ-ગુણ:	{	આમ લક્ષણો પણ ત્રણેયના જુદા જુદા છે.
કમ ભાવી ધર્મ-પર્યાય:		

૧૦. કેટલીક પરસ્પર અભિન્નતા:—

- ૧ ગુણ-ગુણિભાવ અખંડ રહે છે.
- ૨ અનવસ્થા દોષ લાગતો નથી.
- ૩ એક દ્રવ્યના અનેક અવસ્થા ભેદો ધટી શકે છે.
- ૪ દ્રવ્યમાં ભાર વધતો નથી.
- ૫ અનેક દ્રવ્યના સમૂહ રૂપ પર્યાય પણ એક તરીકે જણાય છે.
- ૬ ત્રણેય એક આકારે મળી ગયેલા જણાય છે.
- ૭ કારણમાં કાર્યની ઉત્પત્તિ અભેદથી ઉત્પન્ન થાય છે.

૧૧. ભેદઃ અભેદઃ અને ભેદાભેદના પક્ષકાર દર્શનોઃ—

નૈયાયિકોઃ—એકાન્ત ભેદ : માને છે.

સાંખ્યોઃ—એકાન્ત અભેદ : માને છે.

જૈનોઃ—ભેદઃ અને અભેદઃ બન્ને ય કથયિ-ચત્ માને છે.

૬

૧૨. જગત્માં નયવ્યવસ્થાનું બીજઃ—

દ્રવ્યઃ ગુણઃ અને પર્યાયઃ એ ત્રણેયની પરસ્પર ભેદ અને અભેદની અપેક્ષાએ જુદા જુદા દ્રવ્યોઃ ક્ષેત્રોઃ કાળોઃ અને ભાવોઃ ને આશ્રયીને અનેક અભિપ્રાયભેદો—વિચારણાના ભેદો પડે છે, તે સઘળા નય પ્રકારો ગણાયઃ

૧૩. દરેક નયોવાર સમ્મલંગીઓ પણ કરોડો ઉત્પન્ન થાય છે.

૭

૧૪. સમ્મ ભંગીઓ બે પ્રકારે છેઃ—

૧. નય સમ્મલંગી.

૨. પ્રમાણ સમ્મલંગી.

૧૫. નય સમ્મલંગીઃ—

વસ્તુના ડોઈપણ એક અંશી જ્ઞાન સાથે સંબંધ ધરાવતી સમ્મલંગી.

૧૬. પ્રમાણ સમ્મ ભંગીઃ—

વસ્તુના સર્વાંશી જ્ઞાન સાથે સંબંધ ધરાવતી સમ્મલંગી.

૧૭. પદાર્થના મુખ્યઃ અને ગૌણઃ તરીકે વિચારવા ધારેલા ધર્મોની વક્તવ્યતા અને અવ્યક્તતાની એકી સાથે અને અનુક્રમે અર્પણા કરવાથી સમ્મલંગી ઉત્પન્ન થાય છે,

૧૮. સમ્મલંગીના પ્રસિદ્ધ બે દષ્ટાન્તોઃ—

સત્ સમભંગી:-

- ૧ સ્યાદ્ સત્
- ૨ સ્યાદ્ અસત્
- ૩ સ્યાદ્ સદ્ અસદ્
- ૪ સ્યાદ્ અવર્તવ્ય
- ૫ સ્યાદ્ સદ્-અવર્તવ્ય
- ૬ સ્યાદ્ અસદ્-અવર્તવ્ય
- ૭ સ્યાદ્ સદ્-અસદ્-અવર્તવ્ય

ભેદ સમભંગી:-

- ૧ સ્યાદ્ ભિન્ન
- ૨ સ્યાદ્ અભિન્ન
- ૩ સ્યાદ્ ભિન્ન અભિન્ન
- ૪ સ્યાદ્ અવર્તવ્ય
- ૫ સ્યાદ્ ભિન્ન અવર્તવ્ય
- ૬ સ્યાદ્ અભિન્ન-અવર્તવ્ય
- ૭ સ્યાદ્ ભિન્ન-અભિન્ન-અવર્તવ્ય

૮.

૧૯. નયો:-

૧ દ્રવ્યાર્થિક :

૨ પર્યાયાર્થિક :

૧ દ્રવ્યાર્થિક :

૧ મુખ્ય વૃત્તિથી - અભેદ પક્ષગ્રાહી.

૨ ઉપચાર વૃત્તિથી - ભેદ પક્ષગ્રાહી.

૨ પર્યાયાર્થિક :

૧ મુખ્ય વૃત્તિથી - ભેદ પક્ષગ્રાહી.

૨ ઉપચાર વૃત્તિથી - અભેદ પક્ષગ્રાહી.

૨. દિગંબર પ્રક્રિયાથી નયના ભેદો :

૧ તર્ક શાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી. ૨ અધ્યાત્મ શાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી.

૧ તર્ક શાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી:-

૧ નયો :

૨ ઉપનયો :

અધ્યાત્મ શાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી

૧ નિશ્ચય :

૨ વ્યવહાર :

૧. નયો નવ:-

૧ દ્રવ્યાર્થિક-૧૦	૪ સંગ્રહ-૨	૭ શબ્દ-૧
૨ પર્યાયાર્થિક-૬	૫ વ્યવહાર-૨	૮ સમસિરુદ્ધ-૧
૩ નૈગમ-	૩ ૬ ઋણુસૂત્ર-૨	૯ એવંભૂત-૧

૧ દ્રવ્યાર્થિક-૧૦

૧ શુદ્ધ :

- ૧ કર્મોપાધિ રહિત :
- ૨ સત્તા આહુક :
- ૩ ભેદ કલ્પના રહિત :

૨ અશુદ્ધ :

- ૧ કર્મોપાધિ સાપેક્ષ :
- ૨ ઉત્પાદ : અને વ્યય : સાપેક્ષ :
- ૩ ભેદ કલ્પના સાપેક્ષ :

૩ મિશ્ર :

- ૧ અન્વય :
- ૨ સ્વદ્રવ્યાદિ આહુક :
- ૩ પરદ્રવ્યાદિ આહુક :
- ૪ પરમભાવ આહુક :

૨ પર્યાયાર્થિક : ૬

૧ શુદ્ધ :

- ૧ અનાદિ નિત્ય :
- ૨ સાદિ નિત્ય :
- ૩ અનિત્ય :

૨ અશુદ્ધ :

- ૧ નિત્ય :

૨ કર્મોપાધિ રહિત નિત્ય :

૩ કર્મોપાધિ સાપેક્ષ નિત્ય :

૩ નૈગમ : ૩

૧ ભૂતનો વર્તમાનમાં આરોપ :

૨ ભાવિનો ભૂતમાં આરોપ :

૩ ભૂત અને ભાવિનો વર્તમાનમાં આરોપ :

૪ સંગ્રહ : ૨

૧ ઓધ સંગ્રહ :

૨ વિશેષ સંગ્રહ :

૫ વ્યવહાર : ૨

૧ સામાન્ય સંગ્રહ ભેદક : ૨ વિશેષ સંગ્રહ ભેદક :

૬ ઋણુ સૂત્ર : ૨

૧ સ્થલ ઋણુસૂત્ર :

૨ સૂક્ષ્મ ઋણુસૂત્ર :

૭. શબ્દ. ૮. સમભિદ્ધ. એવંભૂત. કુલ ૨૮

૨. ઉપનયો ત્રણ :

૧ સદ્ભૂત વ્યવહાર : ૨

૧ શુદ્ધ :

૨ અશુદ્ધ :

૨ અસદ્ભૂત વ્યવહાર : ૬

૧ દ્રવ્યનો દ્રવ્યમાં ઉપચાર : ૫ પર્યાયનો દ્રવ્યમાં ઉપચાર :

૨ ગુણનો ગુણમાં ઉપચાર : ૬ દ્રવ્યનો ગુણમાં ઉપચાર :

૩ પર્યાયનો પર્યાયમાં ઉપચાર : ૭ દ્રવ્યનો પર્યાયમાં ઉપચાર :

૪ ગુણનો દ્રવ્યમાં ઉપચાર : ૮ પર્યાયનો ગુણમાં ઉપચાર :

૯ ગુણનો પર્યાયમાં ઉપચાર :—

૩ ઉપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહાર : ૬

૧ શુદ્ધ ઉપચરિત : ૩

૧ સ્વભૂતિ અસદ્ભૂત વ્યવહાર :

૨ વિજ્ઞતિ અસદ્ભૂત વ્યવહાર :

૩ સ્વજ્ઞતિ-વિજ્ઞતિ-અસદ્ભૂત વ્યવહાર :

૨ ઉપચરિતોપચરિત-અસદ્ભૂત વ્યવહાર : ૩

૧ સ્વજ્ઞતિ ઉપચરિત-અસદ્ભૂત વ્યવહાર :

૨ વિજ્ઞતિ ઉપચરિત-અસદ્ભૂત વ્યવહાર :

૩ સ્વજ્ઞતિ-વિજ્ઞતિ ઉપચરિત-અસદ્ભૂત વ્યવહાર :

૨ આધ્યાત્મિક નયો : ૨

૧ નિશ્ચય : ૨

૧ શુદ્ધ નિશ્ચય નય : ૨ અશુદ્ધ નિશ્ચય નય :

૨ વ્યવહાર : ૨

૧ સદ્ભૂત વ્યવહાર : ૨ ૨ અસદ્ભૂત વ્યવહાર :

૧ સદ્ભૂત વ્યવહાર : ૨

૧ ઉપચરિત સદ્ભૂત : ૨ અનુપચરિત સદ્ભૂત :

૨ અસદ્ભૂત વ્યવહાર : ૨

૧ ઉપચરિત-અસદ્ભૂત-૨ ૨ અનુપચરિત-અસદ્ભૂત :

૧ ઉપચરિત-અસદ્ભૂત : ૨—

૧ અસંશ્લેષિત યોગ. ૨ સંશ્લેષિત યોગ.

૩. શ્વેતામ્બર પ્રક્રિયાથી નયના ભેદો :

૧ પાંચ: અને   પાંચસો :

અથવા—

૧ સાત: અને   સાતસો :

૧ નયના ભેદો :—

૧ દ્રવ્યાર્થિક નયો :— ૨ પર્યાયાર્થિક નયો :

૧ દ્રવ્યાર્થિક નયો :—

૧ તાર્કિક મતે :—

૧. નૈગમ : ૨. સંગ્રહ : ૩. વ્યવહાર :

૨ સૈદ્ધાન્તિક મતે :—

૧. નૈગમ : ૨ સંગ્રહ : ૩. વ્યવહાર : ૪. ઋજુસૂત્ર :

૨ પર્યાયાર્થિક નયો :—

૧ તાર્કિક મતે :—

૧. ઋજુસૂત્ર : ૨. શબ્દ . ૩ સમભિરૂઢ : ૪ એવંભૂત :

૨ સૈદ્ધાન્તિક મતે :—

૧. શબ્દ : ૨ સમભિરૂઢ : ૩. એવંભૂત :

નયોના સંબંધમાં કેટલીક વિશેષ સમજ.

[૧. અર્થ નયો :

૨. શબ્દ નયો :

૧ અર્થ નયો :—૪

૧. નૈગમ : ૨. સંગ્રહ : ૩. વ્યવહાર : ૪. ઋજુસૂત્ર :

૨ શબ્દ નયો :—૫

૧. શબ્દ : ૨. સમભિરૂઢ : ૩. એવંભૂત :

સામાન્ય વિશેષ ઉભય સંચારી :— નૈગમ :

સામાન્ય સંચારી નય :—સંગ્રહ :

વિશેષ સંચારી નય :—

વ્યવહાર : ઋજુસૂત્ર : શબ્દ : સમભિરૂઢ : એવંભૂત :

ત્રૈકાલિક નય : નૈગમ : સંગ્રહ : વ્યવહાર :

વર્તમાન કાલિક નય : ઋજુસૂત્ર : શબ્દ : સમભિરૂઢ : એવંભૂત :

સર્વ નિષેષ ગ્રાહી :—નૈગમ : સંગ્રહ : વ્યવહાર : ઋણુસૂત્ર :

ભાવ નિષેષ ગ્રાહી :—શબ્દ : સમભિરૂઢ : એવંભૂત :

પાંચ ભાવ ગ્રાહી :—નૈગમ : સંગ્રહ : વ્યવહાર : ઋણુસૂત્ર :

એક ભાવ ગ્રાહી :—એવંભૂત નય :

શબ્દ : અર્થ : ઉભયગ્રાહી :—નૈગમ : સંગ્રહ : વ્યવહાર : ઋણુસૂત્ર :

સિંગાદિ ભેદે ભેદગ્રાહી :—શબ્દ : સમભિરૂઢ : એવંભૂત :

પર્યાય ભેદે ભેદગ્રાહી :—સમભિરૂઢ : એવંભૂત :

યથાર્થ, તથા ગ્રાહી :—એવંભૂત :

ઉત્તરોત્તર વિસ્તૃત વિષય ગ્રાહી :—

એવંભૂત : સમભિરૂઢ, શબ્દ : ઋણુસૂત્ર : વ્યવહાર : સંગ્રહ : નૈગમ :

ઉત્તરોત્તર સંક્ષિપ્ત વિષય ગ્રાહી :—

નૈગમ : સંગ્રહ : વ્યવહાર : ઋણુસૂત્ર : શબ્દ : સમભિરૂઢ : એવંભૂત :

ઉત્તરોત્તર સ્થૂલતાગ્રાહી :—

એવંભૂત : સમભિરૂઢ : શબ્દ : ઋણુસૂત્ર : વ્યવહાર : સંગ્રહ : નૈગમ :

ઉત્તરોત્તર સૂક્ષ્મતાગ્રાહી :—

નૈગમ : સંગ્રહ : વ્યવહાર : ઋણુસૂત્ર : શબ્દ : સમભિરૂઢ : એવંભૂત :

તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્રને આધારે નયોના ભેદો :—

નૈગમ : સંગ્રહ : વ્યવહાર : ઋણુસૂત્ર : શબ્દ :

નૈગમ :—

૧ દેશ સંગ્રહી :

૨ સર્વ સંગ્રહી :

શબ્દ :—

૧ સામ્પ્રત : ૨ સમભિરૂઢ : ૩. એવંભૂત :

પ્રમાણ-નય-તત્ત્વાલોકાલકૃતરને આધારે નયોના ભેદો :—

૧ નયો :—૨.

૧ દ્રવ્યાર્થિક :

૨ પર્યાયાર્થિક :

૧ દ્રવ્યાર્થિક.—૩

૧ નૈગમઃ ૨ સંગ્રહઃ ૩ વ્યવહારઃ

૧ નૈગમઃ—૩

૧ યે ધર્મની પરસ્પર ગૌણ મુખ્ય ભાવ વિવક્ષા

૨ યે ધર્મની પરસ્પર ગૌણ મુખ્ય ભાવ વિવક્ષા.

૩ ધર્મ અને ધર્મની પરસ્પર ગૌણ મુખ્ય ભાવ વિવક્ષા.

૨ સંગ્રહઃ—૨

૧. પર સંગ્રહ.

૨ અપર સંગ્રહ.

અર્થ નયોઃ—

નૈગમઃ સંગ્રહઃ વ્યવહારઃ ઋણસૂત્રઃ

શબ્દ નયોઃ—

શબ્દઃ સમભિરૂઢઃ એવંભૂતઃ

નયાભાસ દર્શનો—

૧ નૈગમ નયાભાસ દર્શનઃ— નૈયાયિકઃ અને વૈશેષિકઃ

૨ સંગ્રહ નયાભાસ દર્શનઃ— અદ્વૈત દર્શનોઃ અને સાંખ્યદર્શન

૩ વ્યવહાર નયાભાસ દર્શનઃ—ચાર્વાક દર્શનઃ

૪ ઋણસૂત્ર નયાભાસ દર્શનઃ—ઔર્ધ્વ દર્શનઃ

૫ શબ્દ નયાભાસ દર્શનઃ— [શબ્દાદ્વૈત વાદી]

૬ સમભિરૂઢ નયાભાસ દર્શનઃ— [પ્રતિ શબ્દ વ્યુત્પત્તિ વાદી]

૭ એવંભૂત નયાભાસ દર્શનઃ—

નયઃ ઉપનયઃ ઉપચરિતઃ સદ્ભૂતઃ અસદ્ભૂતઃ વિગેરે પ્રકારે
મૂળ ભેદોમાં સમાતા હોવાથી શ્વેતાંબર પ્રક્રિયાએ જુદા બતાવ્યા
નથી. તેમજ—

દ્રવ્યાર્થિકઃ પર્યાયાર્થિકઃ એ યે પ્રકારના મૂળનયો વહેંચાતા

હોવાથી નયોના બુદ્ધા ભેદો તરીકે તે બેને ગણાવવા નકામાં છે, તેથી-
પાંચ કે સાત નયો છે, નવ નયો નથી.

૨૦ ઉત્પાદઃ વ્યયઃ ધ્રોવ્યઃ

૧ ઉત્પાદના ભેદો :-

૧ પ્રયોગજનિતઃ

૨ વિશ્રસાજનિતઃ

૧ પ્રયોગજનિત

૧ સમુદયવાદઃ

૨ અવિશુદ્ધઃ

૨ વિશ્રસા ઉત્પાદઃ—

૧ સમુદય જનિતઃ

૨ ઐકત્વિકઃ

૨ વ્યયના ભેદો :-

૧ રૂપાન્તર પરિણામ વ્યયઃ

૨ અર્થાન્તરગમન વ્યયઃ

[સમુદય વિભાગ વ્યવ્ય.]

૩ ધ્રોવ્યના ભેદો :-

૧ સૂક્ષ્મ ધ્રુવ ભાવઃ

૨ સ્થૂલ ધ્રુવ ભાવઃ

૨૧ દ્રવ્યઃ ગુણઃ પર્યાયઃ ના ભેદોઃ—

૧ દ્રવ્યના ભેદોઃ—

૧ અસ્તિકાય દ્રવ્યઃ

૨ ઔપચારિક દ્રવ્યઃ

૧ અસ્તિકાય ૨ઃ—

૧ જીવાસ્તિકાયઃ

૨ અજીવાસ્તિકાયઃ

૨ અજીવાસ્તિકાય ૪ઃ—

૧ ધર્માસ્તિકાયઃ

૨ અધર્માસ્તિકાયઃ

૩ આકાશાસ્તિકાયઃ

૪ પુદ્ગલાસ્તિકાયઃ

૨ ઔપચારિક દ્રવ્યઃ—૧ કાળ દ્રવ્યઃ

૧ ધર્માસ્તિકાયના ભેદો—૧ સ્કંધઃ ૨ દેશઃ ૩ પ્રદેશઃ

૨ અધર્માસ્તિકાયના ભેદો—૧ સ્કંધઃ ૨ દેશઃ ૩ પ્રદેશઃ

૩ આકાશાસ્તિકાયના ભેદો—૧ સ્કંધઃ ૨ દેશઃ ૩ પ્રદેશઃ

૨ દેશ આકાશાસ્તિકાયના ભેદો :-

૧ લોકાકાશ દેશઃ

૨ અલોકાકાશ દેશઃ

૩ પ્રદેશના ભેદો:—

૧ લોકાકાશ પ્રદેશો: ૨ અલોકાકાશ પ્રદેશો:

૪ જીવાસ્તિકાયના ભેદો:—

૧ જીવાસ્તિકાય વ્યક્તિ: ૨ જીવાસ્તિકાય સમુદાય:

૧ વ્યક્તિ જીવાસ્તિકાયના ભેદો:—

૧ સ્કંધ: ૨ દેશ: ૩ પ્રદેશ:

૨ જીવાસ્તિકાય સમુદાયના ભેદો:—

૧ ભેદ: ૨ ભેદ: ૩ ભેદ: ૪ ભેદ: ૫ ભેદ: ૬ ભેદ: ૭ ભેદ:
૮ ભેદ: ૯ ભેદ: ૧૦ ભેદ: ૧૧ ભેદ: ૧૨ ભેદ: ૧૩ ભેદ: ૧૪
ભેદ: ૧૫ ભેદ:

૩૨ ભેદ: ૫૬૩ ભેદ: વિગેરે—સંખ્યેય: અસંખ્યેય: અનંત:
૧. ચેતન્યવાળા.

૨. સંસારી: અને સિદ્ધ: સયોગી: અને અયોગી:

છન્નસ્થ: અને ઢેવળી: જ્ઞાની: અને અજ્ઞાની:

૩ ભવ્ય: અભવ્ય: દુર્ભવ્ય: ત્રસ: સ્થાવર: સિદ્ધ:

સૂક્ષ્મ: બાહર: આરૂપ: સમ્યગ્દૃષ્ટિ: મિશ્રદૃષ્ટિ: મિથ્યાદૃષ્ટિ:

અવિરતિ: દેશવિરતિ: સર્વવિરતિ:

૪ પુર્ણિંગ: સ્ત્રી લિંગ: નપુંસક લિંગ: અલિંગ:

૫ ક્રોધી: માની: માયી: લોભી: અક્રપાચી:

દેવ: નારક: મનુષ્ય: તિર્યંચ: સિદ્ધ:

૬ એકેન્દ્રિય: દ્વીન્દ્રિય: ત્રીન્દ્રિય: ચતુરિન્દ્રિય: પંચેન્દ્રિય:
અનિન્દ્રિય:

૭ પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેજકાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય,
ત્રસકાય, અકાય: વિગેરે—

૫. પુદ્ગલાસ્તિકાયના ભેદો:—

૧ સ્કંધ: ૨ દેશ: ૩ પ્રદેશ: ૪ પરમાણુ:

૧ સ્કંધના ભેદો :—

૧ જઘન્ય સ્કંધ : ૨ મધ્યમ સ્કંધ : ૩ ઉત્કૃષ્ટ [મહા] સ્કંધ :

૨ દેશના ભેદો :—

૧ જઘન્ય દેશ : ૨ મધ્યમ દેશ : ૩ ઉત્કૃષ્ટ દેશ :

[દ્વયશ્લોક:] [જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટની વચ્ચેના:] [મહાસ્કંધમાં:]

૨. ઔપચારિક દ્રવ્ય:—કાળના ભેદો:—

૧ નૈશ્ચયિકકાળ ૨. વ્યાવહારિકકાળ.

૧ નૈશ્ચયિક કાળના ભેદો :

૧ વર્તના : ૨ ક્રિયા : ૩ પરિણામ : ૪ પરત્વ : ૫ અપરત્વ :

૧ વર્તના :—

૧ ઉત્પત્તિ : ૨ સ્થિતિ : ૩ પ્રથમ સમયની ગતિ :

૨ પરિણામ :—

૧ આદિમાનુ : ૨ અનાદિ :

૩ ક્રિયા:—

૧ પ્રયોગગતિ : ૨ વિસ્રસાગતિ : ૩ ભિશ્રગતિ :

૪-૫ પરત્વ-અપરત્વ:—

[પ્રશંસાકૃત] [ક્ષેત્રકૃત :] કાળકૃત :

૨ વ્યાવહારિક કાળના ભેદો:—

૧- સમય :	પદ્યોપમ :
આવલિ :	સાગરોપમ :
મૃહુર્ત :	ઉત્સર્પિણી : અવસર્પિણી :
દિવસ :	કાળચક્ર :
માસ :	સંખ્યેય કાળચક્ર :
વર્ષ :	અસંખ્ય કાળચક્ર :
યુગ : વિગેરે :	અનંત કાળચક્ર :

૨. ૧ ભૂત : ૨ ભવિષ્ય : ૩ વર્તમાન :

૨ ગુણના ભેદો :—

૧ સામાન્ય ગુણો :

૨ વિશેષ ગુણો :

૧ સામાન્ય ગુણો :

૧ પરસ્પર અવિરોધિ.

૨ પરસ્પર વિરોધિ :

૧ પરસ્પર અવિરોધિ :—

૨ પરસ્પર વિરોધિ :

૧ અસ્તિત્વ :

૧ ચેતનત્વ :

૨ વસ્તુત્વ :

૨ અચેતનત્વ :

૩ દ્રવ્યત્વ :

૧ મૂર્તત્વ :

૪ પ્રમેયત્વ :

૨ અમૂર્તત્વ :

૫ અસંગુરુલ્લધુત્વ :

૬ સપ્રદેશત્વ

૧ પરસ્પર વિરોધિ ગુણોના આશ્રયભૂત દ્રવ્યો :—

જીવોમાં—અચેતનત્વ અને મૂર્તત્વ શિવાયના—૮

પુદ્ગલોમાં—ચેતનત્વ અને અમૂર્તત્વ શિવાયના—૮

ધર્માસ્તિકાયમાં—ચેતનત્વ અને મૂર્તત્વ શિવાયના—૮

અધર્માસ્તિકાયમાં—,, ,, ,, ,, ૮

આકાશાસ્તિકાયમાં—,, ,, ,, ,, ૮

૨ પરસ્પર વિરોધી ગુણોના આશ્રયભૂત દ્રવ્યો :—

જીવોમાં—ચેતનત્વ અને અમૂર્તત્વ હોય,

પુદ્ગલોમાં—અચેતનત્વ અને મૂર્તત્વ હોય,

ધર્માસ્તિકાયમાં—અચેતનત્વ અને અમૂર્તત્વ હોય,

અધર્માસ્તિકાયમાં—અચેતનત્વ અને અમૂર્તત્વ હોય,

આકાશાસ્તિકાયમાં—અચેતનત્વ અને અમૂર્તત્વ હોય,

૨ વિશેષ ગુણો—

૧ જ્ઞાન ૫ વર્ણ.

૬ ગતિહેતુતા.

૧૩ ચેતનત્વ.

૨ દર્શન.

૬ ગંધ.

૧૦ સ્થિતિહેતુતા.

૧૪ અચેતનત્વ.

૩ સુખ.

૭ રસ.

૧૧ અવગાહનાહેતુતા

૧૫ મૂર્તત્વ.

૪ વીર્ય.

૮ સ્પર્શ.

૧૨ વર્તનાહેતુતા.

૧૬ અમૂર્તત્વ.

વિશેષ ગુણોના આશ્રયભૂત દ્રવ્યો:—

	આત્મ દ્રવ્યમાં	અદ્વિતીય દ્રવ્યમાં	ધર્મ	અધર્મ	આકાશ	કાળ	કુલ દ્રવ્યો
૧ જ્ઞાન	૧	×	×	×	×	×	૧
૨ દર્શન	૧	×	×	×	×	×	૧
૩ સુખ	૧	×	×	×	×	×	૧
૪ વીર્ય	૧	×	×	×	×	×	૧
૫ વર્ણ	×	૧	×	×	×	×	૧
૬ ગંધ	×	૧	×	×	×	×	૧
૭ રસ	×	૧	×	×	×	×	૧
૮ સ્પર્શ	×	૧	×	×	×	×	૧
૯ ગતિહેતુતા	×	×	૧	×	×	×	૧
૧૦ સ્થિતિ હેતુતા	×	×	×	૧	×	×	૧
૧૧ અવગાહના હેતુતા	×	×	×	×	૧	×	૧
૧૨ વર્તના હેતુતા	×	×	×	×	×	૧	૧
૧૩ ચેતનત્વ	૧	×	×	×	×	×	૧
૧૪ અચેતનત્વ	×	૧	૧	૧	૧	૧	૫
૧૫ મૂર્તત્વ	×	૧	×	×	×	×	૧
૧૬ અમૂર્તત્વ	૧	×	૧	૧	૧	૧	૫
કુલ ગુણો	૬	૬	૩	૩	૩	૩	૨૪

દરેકમાં મળીને કુલ ગુણો ૨૪:—

૧૦ સામાન્ય ગુણો

૧૬ વિશેષ ગુણો

ચેતનત્વ: મૂર્તત્વ:

અચેતનત્વ: અમૂર્તત્વ:

૨૬ ગુણો:—તેમાંના ચેતનત્વ, અચેતનત્વ, મૂર્તત્વ અને અમૂર્તત્વ: એ બન્ને જોડકામાંના ગમે તે એક હોય, બન્નેય સાથે ન હોય. માટે તે બે બાદ જતાં ૨૪ ની સંખ્યા થશે.

સ્વભાવો:—

૧૧ સામાન્ય સ્વભાવો:—

૧ અસ્તિ સ્વભાવ.	૬ અનેક સ્વભાવ.
૨ નાસ્તિ સ્વભાવ.	૭ ભેદ સ્વભાવ.
૩ નિત્ય સ્વભાવ.	૮ અભેદ સ્વભાવ.
૪ અનિત્ય સ્વભાવ.	૯ ભવ્ય સ્વભાવ.
૫ એક સ્વભાવ.	૧૦ અભવ્ય સ્વભાવ.

૧૧ પારિણામિક સ્વભાવ—જેતું ખીજું નામ—પરમભાવ સ્વભાવ.

૧૦ વિશેષ સ્વભાવો:—

ચેતનત્વ સ્વભાવ

અચેતનત્વ સ્વભાવ

મૂર્તત્વ સ્વભાવ

અમૂર્તત્વ સ્વભાવ

એક પ્રદેશિત્વ સ્વભાવ

અનેક પ્રદેશિત્વ સ્વભાવ

વિભાવ સ્વભાવ

શુદ્ધ સ્વભાવ

અશુદ્ધ સ્વભાવ

ઉપચરિત સ્વભાવ

કર્મજન્ય:

સ્વભાવજન્ય:

(સંસારીને)

(સિદ્ધને)

કુલ ૨૧ સ્વભાવોના આશ્રય સ્થાનનો કોઠો.

	જીવ	પુદ્ગલ	ધર્મો	અધર્મ	આકાશ	કાળ	કેટલા દ્રવ્યમાં
૧ અસ્તિત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૨ નાસ્તિત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૩ નિત્યત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૪ અનિત્યત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૫ એક સ્વભાવત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૬ અનેક સ્વભાવત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૭ ભેદત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૮ અભેદત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૯ ભવ્યત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૧૦ અભવ્યત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૧૧ પરમભાવત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૧૨ ચેતનત્વ	૧	૧	+	+	+	+	૨
૧૩ અચેતનત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૧૪ મૂર્તત્વ	૧	૧	+	+	+	+	૨
૧૫ અમૂર્તત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૧૬ એક પ્રદેશત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
૧૭ અનેક પ્રદેશત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	+	૫
૧૮ વિભાગત્વ	૧	૧	+	+	+	+	૨
૧૯ શુદ્ધત્વ	૧	૧	+	+	+	+	૨
૨૦ અશુદ્ધત્વ	૧	૧	+	+	+	+	૨
૨૧ ઉપચરિતત્વ	૧	૧	૧	૧	૧	૧	૬
કેટલા ગુણ ?	૨૧	૨૧	૧૬	૧૬	૧૬	૧૫	૧૦૫

સ્વભાવો ઉપર ન્યાયતાઃ

સ્વભાવોના નામ	
૧ અસ્તિત્વ	સ્વ-દ્રવ્યઃ ક્ષેત્રઃ કાળઃ ભાવઃ આહક દ્રવ્યાર્થિક નયથી
૨ નાસ્તિત્વ	પર દ્રવ્યઃ ક્ષેત્રઃ કાળઃ ભાવઃ આહક દ્રવ્યાર્થિક નયથી.
૩ નિત્યત્વ	ઉત્પાદવ્યયની ગૌણતા કરીને સત્તાઆહક દ્રવ્યાર્થિક નયથી.
૪ અનિત્યત્વ	ઉત્પાદવ્યયની મુખતાએ સત્તાઆહક પર્યાયાર્થિક નયથી.
૫ એકત્વ	ભેદ કલ્પનારહિત-શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયથી.
૬ અનેકત્વ	ભેદ કલ્પનાથી અન્વય દ્રવ્યાર્થિક નયથી.
૭ ભેદત્વ	શુણ્ય-શુણિના ભેદની અપેક્ષાએ સદ્ભૂત વ્યવહારથી.
૮ અભેદત્વ	ભેદ કલ્પનારહિત, શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયથી.
૯ ભવ્યત્વ	પરમભાવ આહક નયથી.
૧૦ અભવ્યત્વ	પરમભાવ આહક નયથી.
૧૧ પરમભાવત્વ	શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયથી.
૧૨ ચેતનત્વ	અસદ્ભૂત વ્યવહાર નયથી કર્મોત્તો, ચેતન સ્વભાવિ આત્માને ચેતનત્વ પરમભાવ આહક નયથી.
૧૩ અચેતનત્વ	અસદ્ વ્યવહાર નયથી જીવમાં અચેતનત્વ છે. અને પરમભાવ આહક નયથી પુદ્ગલાદિ અચેતન છે.
૧૪ મૂર્તત્વ	પરમભાવ આહક નયથી અજીવની મૂર્તતા. અને અસદ્ભૂત વ્યવહારથી જીવની મૂર્તતા.
૧૫ અમૂર્તત્વ	પરમભાવ આહક નયથી જીવાદિક અમૂર્ત છે. અસદ્ભૂત વ્ય- વહાર નયથી પુદ્ગલ પરમાણુ વિગેરે અમૂર્ત છે
૧૬ એક પ્રદે- શિત્વ	પરમભાવ આહક નયથી કાળ અને પુદ્ગલાણુની એક પ્રદેશતા. ભેદ કલ્પનારહિત શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ બાકોના ચારમાં એક પ્રદેશત.
૧૭ અનેક પ્ર- દેશિત્વ	શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિકનયથી જીવાદિ ૪ અનેક પ્રદેશી, અને પુદ્ગલ પરમાણુ અસદ્ભૂત વ્યવહારથી અનેક પ્રદેશી.
૧૮ વિભાગત્વ	શુદ્ધ અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયથી વિભાવ.
૧૯ શુદ્ધત્વ	શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયથી.
૨૦ અશુદ્ધત્વ	અશુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયથી.
૨૧ ઉપચરિત્વ	અસદ્ભૂત વ્યવહારનયથી.

૩ પર્યાયિના ભેદો :—

૧ વ્યંજન પર્યાય : ૨ અર્થપર્યાય :

૧ ત્રિકાલ સ્પર્શી પર્યાય, તે—વ્યંજન પર્યાય :

૨ સૂક્ષ્મ વર્તમાન કાળ સ્પર્શી, તે—અર્થ પર્યાય :

૧ વ્યંજન પર્યાયિના ૨ ભેદ :—

૧ દ્રવ્યથી : ૨ ગુણથી :

૧ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાયિના ૨ ભેદ :—

શુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાય : ૨ અશુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાય :

૨ ગુણ વ્યંજન પર્યાયિના ૨ ભેદ :—

૧ શુદ્ધ ગુણ વ્યંજનપર્યાય : ૨ અશુદ્ધ ગુણ વ્યંજન પર્યાય :

૨ અર્થ પર્યાયિના બે ભેદ :—

૧ શુદ્ધ અર્થ પર્યાય : ૧ અશુદ્ધ અર્થ પર્યાય :

૧ પુરુષ ઉપર વ્યંજન પર્યાય અને અર્થપર્યાય—

૧ વ્યંજન પર્યાય :— ૨ અર્થ પર્યાય :

૧ જન્મથી મરણ પર્યંત : બાળ-તરુણ વિગેરે પર્યાય :

કેવળ જ્ઞાન ઉપર :—

૧. શુદ્ધ વ્યંજન પર્યાય :—

૧ શુદ્ધ આત્મગુણત્વ :

૨ અર્થપર્યાય—(ત્રિભુસૂત્રાદેશથી) :—

૧ ભવસ્થત્વ : ૨ સિદ્ધસ્થત્વ :

પુદ્ગલ દ્રવ્ય ઉપર—

૧ શુદ્ધ વ્યંજન પર્યાય :—૨ અશુદ્ધ દ્રવ્યવ્યંજન પર્યાય :

પરમાણુત્વ :

દ્વચણુકાદિકત્વ :

૩ શુદ્ધ ગુણ વ્યંજન પર્યાય:—

પરમાણુના ગુણો.

૪ અશુદ્ધ ગુણ વ્યંજન પર્યાય:—

૨ દ્વયણુકાદિકના ગુણો:

ધર્માસ્તિકાયાદિકમાં:—

૧ શુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાય—

૧ લોકાકાશમાન સંસ્થાનાકૃતિત્વ:

૨ અશુદ્ધ દ્રવ્ય વ્યંજન પર્યાય:—

૧ લોકવર્તિદ્રવ્યસંયોગત્વ:

ખીજી રીતે પર્યાયના ચાર પ્રકાર—

[નવ ચક્રના અભિપ્રાયથી—]

૧ સજ્ઞાતીય દ્રવ્ય પર્યાય—દ્વિપ્રદેશાદિક સ્કંધો.

૨ વિજ્ઞાતીય દ્રવ્ય પર્યાય—આત્મ-પુદ્ગલ સંયોગે-મનુષ્ય-
ત્વાદિ પર્યાય.

૩ સ્વભાવ ગુણ પર્યાય:—કેવળ જ્ઞાન.

૪ વિભાવ ગુણ પર્યાય—મતિજ્ઞાન વિગેરે.

આ ચાર ભેદ પણ ખરી રીતે તો પ્રાય: જાણવા, ઠેમકે:—

પરમાણુરૂપ દ્રવ્યપર્યાય—આ ચારમાં સમાતો નથી. ઠેમકે—પર-
માણુપણને પણ શાસ્ત્રમાં વિભાગ જાત [ભેદાદણ:] પર્યાયપણું કહ્યું છે.

સંપૂર્ણ.

द्रव्य शब्दानी व्युत्पत्तिओ अने लक्षणो.

१ सङ्—द्रव्यम्—

सोदति स्वकीयान् गुण-पर्यायान् व्याप्नोति इति सद्.

उत्पाद-व्यय-ध्रौव्ययुक्तं सत्

अर्थ-क्रियाकारि च सत्.

यदेवार्थ-क्रियाकारि, तदेव परमार्थ-सद्.

यच्च नार्थ-क्रियाकारि, तदेव परतोऽप्यसद्-इति.

निज-निज-प्रदेश-समूहैरखण्डवृत्तात्स्वभाव-विभाव-पर्यायाद्-
द्रवति, द्रोष्यति, अदुद्रवत, इति-द्रव्यम्.

गुण-पर्यायवद् द्रव्यम्, गुणाश्रयो द्रव्यं वा ।

दवण दूयते दोरवयवो विकारो गुणाण ॥

संदावो दव्वं भव्वं भावस्स भूयभावं च जोगं ॥ १ ॥

द्रवति तांस्तान्पर्यायान् प्राप्नोति मुञ्चति वा ।

२-दूयते स्वपर्यायैरेव प्राप्यते मुच्यते वा ।

३-४ द्रुः-सत्ता. तस्या एव अवयवो विकारो वा, इति द्रव्यम् ।

५-अवान्तरसत्तारूपाणि द्रव्याणि महासत्ताया अवयवो विकारो
भवत्येवेति भावः

६-भवनं भावसत्तिर्भविष्यति इति भावः, तस्य भाविनः पर्याय-
स्य योग्यं यद्द्रव्यं तदपि द्रव्यम्, राजपर्यायार्हकुमारवत् ।

७-तथा-भूतं हि पश्चात्कृतो भावः पर्यायो यस्य, तदपि द्रव्यम्,
इति दिक् ।

तदेव द्रव्यमर्थः प्रयोजनं यस्यासौ द्रव्यार्थिकः

ગ્રંથો-ગ્રંથકારો અને મતોની યાદી.

૧ ગ્રંથ-સૂચિ.

આકર.	૭૯	નિશિથસૂત્ર	૮
આગમ.	પેઠજ	નિશ્ચિય દ્વાત્રિંશિકા	૧૧૨
અનુયોગદ્વાર સૂત્ર	૭૪, ૭૮	પ્રજ્ઞાપના વૃત્તિ	૧૦૦
અનેકાન્તવ્યવસ્થા	૪૧	પ્રવચનસાર	૭, ૧૨૮
અન્યયોગવ્યવસ્થેદકદ્વાત્રિંશિકા	૩૧, ૩૨, ૮૩	પ્રશરતિ	૬, ૧૦૫
આચારાકુગ સૂત્ર	૩, ૩૩	પંચકદ્વપ ભાષ્ય	૫
આવશ્યક	૭૨, ૧૬૭, ૧૬૮	બૃહત્કદ્વપ	૮૬, ૧૬૦
ઉપદેશપદ	૫, ૧૫૯	ભાષા રહસ્ય	૧૨૪
ઉપદેશરહસ્ય	૧૫૯	ભગવતીસૂત્ર	૧૧૧, ૧૧૫
ઉપદેશમાલા	૬	મહાનિશિથ	૧૫૯
ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર	૧૧૦, ૧૪૭, ૧૫૨, ૧૫૩, ૧૫૯	યોગદષ્ટિ સમુચ્ચય	૧૫૮, ૧૬૯
કદ્વપ	૮	યોગશાસ્ત્ર	૧૧૩, ૧૧૬
જીવાભિગમ	૧૧૦	વિંશિકા	૧૬, ૧૦૪
ગણિતશાસ્ત્ર	૧૯	વિશેષાવશ્યક	૪૬, ૭૩, ૮૦
ગચ્છાચાર	૧૬૫	વ્યવહાર સૂત્ર	૮
ગીતા	૧૬	રત્નાકરાવતારિકા	
ચન્દ્રપ્રગ્ભિતિ	૩	લલિત વિસ્તરા	૯, ૧૬૭
ચિંતામણિ	૧૭૭	ષોડશક	૫, ૧૫૭
તર્કશાસ્ત્ર	૪૮, ૧૭૮	શિરોમણિ	૧૭૭
તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર	૩, ૧૯, ૧૧, ૭૧, ૭૨, ૭૯, ૯૦, ૧૧૧, ૧૧૨	જ્ઞાતા	૩
દષ્ટિવાદાધ્યયન	૮	સૂત્રકૃતાંગ-ખીણુઅંગ	૩, ૫
દ્રવ્ય સંગ્રહ	૪૮, ૧૧૩	સમ્મતિ	૩, ૪, ૮, ૯, ૧૮, ૧૯, ૩૫, ૪૬, ૮૧, ૯૩, ૯૪, ૯૬, ૯૭, ૯૮, ૧૦૦, ૧૦૧, ૧૪૩, ૧૫૦, ૧૫૫
દ્વાદશારનય ચક્રવાલ	૩૭	સમ્મતિવૃત્તિ	૧૩૪
દ્વાત્રિંશિકા	૩૧, ૩૨, ૮૩	સૂત્ર	૭૮, ૧૦૮, ૧૧૫, ૧૧૫
ધર્મસંગ્રહણી	૧૧૧	સિદ્ધાન્ત	૮૧
નયચક્ર	૭૦, ૭૧, ૮૨, ૧૫૪, ૧૫૬,	શતારનયચક્રાધ્યયન	૩૭, ૩૨, ૮૩

૩. વિશેષ નામો.

રમાભિ:

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાન

વિજયવિજય

સી

શ્રી કલ્યાણ વિજયવાચક

શ્રી જીતવિજય પંડિત

શ્રી મહા વાદી

શ્રી મહાવીર

શ્રી રત્નપ્રભાચાર્ય

શ્રી લાલવિજય

શ્રી વાસુપૂજ્ય

શ્રી વિજયદેવસૂરિ

શ્રી વિજયસિંહસૂરિ

૧૨૪ શ્રી જીતભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ ૭૩, ૧૫૬

૧૪૦ શ્રી નયવિજય પંડિત ૩

૧૭૯ શ્રી પદ્મપ્રભ ૧૪૨

૧૭૭ યુદ્ધ ૨૯

૧૩૬ બાહ્યો ૧૭૦

૩,૧૭૭ દેવસેન ૭૧, ૭૨, ૭૭, ૮૨, ૧૫૬

૭૩ શ્રી વિજયસેનસૂરિ ૧૭૪

૫૭ શ્રી શિવપુર ૫૩

૫૪ શ્રી સિદ્ધસેન ૧૧૨

૧૭૭ શ્રી સિદ્ધસેન દીવાકર ૭૩

૧૪૨ શ્રી હરિભદ્રસૂરિ ૧૧૨, ૧૩૦, ૧૭૦

૧૭૪ શ્રી હીરવિજય ૧૭૪, ૧૭૬

૨. મતોની સૂચિ.

૧૩ નૈયાયિક મત ૨૨, ૨૮, ૩૧, ૮૩,

૧૪૦ ૮૯, ૯૮, ૧૧૮

૧૩ પરવાદી ૫૧

૮૩ ગ્રામીન નૈયાયિક ૩૫

૧૦૮ બોટક ૭૯

૧૧૩ બૌદ્ધ ૨૯, ૮૭

૮૩, ૧૦૪ માધ્યમિક બૌદ્ધ ૮૮

૩૧, ૩૬, ૪૨, ૫૪ યોગાચાર ૨૯

૧૭૯ વેદાન્ત દર્શન ૮૧, ૧૩૫, ૧૭૮

૧૪, ૧૭ શૂન્યવાદ ૮૮

૧૫૦ શ્વેતાંબર ૭૧-૮૨

૪૭, ૪૯, ૫૮, ૧૧૩, શ્વેતાંબર પ્રમાણુશાસ્ત્ર ૪૭

૧૧૨, ૧૫૬ સદ્દૈતવાદ ૧૩

૧૧૪ સિદ્ધાન્તવાદી ૭૪

૧૧, ૧૧૨, ૧૪૬ સર્વ શૂન્ય વિજ્ઞાનવાદી ૮૮

૨૨ સાંખ્ય ૩૧

૪૩ સ્યાદવાદી ૩૧, ૮૮

૨૫

અદ્વૈતવાદ

એક આચાર્ય

ક્ષણિકવાદી બૌદ્ધ

જિનરાજ

જિનવાણી

જૈનાભાસ

જૈનશાસન

જૈન

તપાગચ્છ

દિગંબરાનુ-સારિ-ચાચિન

દિક્ષપટાભાસ

દિગંબર

દિગંબર પક્ષ

દિગંબર-પ્રક્રિયા

દ્રવ્યાદૈત પક્ષ

નયવાદી

નવાનૈયાયિક

સ્વાધ્યાય અને સર્વજ્ઞતા

[“જૈન સત્ય પ્રકાશ.” અંક ૭મા ઉપરથી]

લેખક

શ્રીયુત પ્રભુદાસ એચરદાસ પારેખ

“ જૈનદર્શન બહુ જ ઉંચી કોટીનું દર્શન છે. આનાં મુખ્ય તત્ત્વો વિજ્ઞાન-શાસ્ત્ર [સાયન્સ-Science] ના આધાર ઉપર રચાયેલાં છે. આ મારું કેવળ અનુમાન જ નથી, પણ મારો સંપૂર્ણ અનુભવ પણ છે. જેમ જેમ પદાર્થ વિજ્ઞાન આગળ વધતું જાય છે, તેમ તેમ જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતો પણ સિદ્ધ થતા જાય છે.”

—સ્વર્ગસ્થ ડૉ૦ એલ૦ પી૦ ટેસીટરી [ઇટલી]

“ જૈનધર્મ એક વૈજ્ઞાનિક ધર્મ છે. ”

—દરબારી લાલજી.

ઉપર જણાવેલા બન્નેય જૈનધર્મના અભ્યાસીઓના અભિપ્રાય કરતાં જૈનધર્મના એક અભ્યાસી તરીકે મારો અભિપ્રાય કંઈક જુદો પડે છે. તે આ લેખમાં વિકાસો સમક્ષ નમ્રતા પૂર્વક રજુ કરવા રજા લઉં છું.

જૈનધર્મને એક સામાન્ય આચાર વિચારવાળો ધર્મ માની લઈ જેઓ તેને જગતનો એક અમૂલ્ય વારસો નથી સમજતા. તેઓને તે બન્નેય લેખકો સમજાવવા માગે છે કે—“ જૈનધર્મ એક સામાન્ય વસ્તુ નથી, પરંતુ તેનું ચણતર વિજ્ઞાનના વિચારો ઉપર રચાયેલું છે.” પરંતુ આ સ્વરૂપ પણ ખરી રીતે જૈનધર્મ માટે ન્યૂનોક્તિવાળું જણાય છે. જૈનધર્મ વિજ્ઞાન શાસ્ત્રસિદ્ધ નથી એટલે વૈજ્ઞાનિક નથી, પણ “ તત્ત્વજ્ઞાનશાસ્ત્રસિદ્ધ છે, તત્ત્વજ્ઞાનમય છે.”

તત્ત્વજ્ઞાન શબ્દ: અને વિજ્ઞાન શબ્દ: નીચે પ્રમાણે જુદા જુદા અર્થમાં પ્રચલિત છે. એટલે બન્નેયમાં અર્થ ભેદ છે: તે નીચે પ્રમાણે—

વિજ્ઞાન શબ્દનો અર્થ કોઈ પણ એક સાયન્સ—કોઈ પણ એક વિષયનું પદ્ધતિસર શાસ્ત્ર, એવો થાય છે. દાખલા તરીકે:—યંત્ર વિજ્ઞાન, શબ્દ વિજ્ઞાન, ભૂમીતિ વિજ્ઞાન, ભૂસ્તર વિજ્ઞાન, ભૂતલ વિજ્ઞાન, ભૂગર્ભ વિજ્ઞાન, ખગોળ વિજ્ઞાન, સુતારી શિલ્પ વિજ્ઞાન, આંધકામ શિલ્પ વિજ્ઞાન, ચિત્ર વિજ્ઞાન, આરોગ્ય વિજ્ઞાન, પ્રમાણ વિજ્ઞાન, માનસ વિજ્ઞાન, અધ્યાત્મ વિજ્ઞાન; વિગેરે નાના મોટા વિજ્ઞાનોનું એક મોટું ક્લિસ્ટ થવા જાય, પરંતુ આમાં દરેક વિજ્ઞાન મુખ્યપણે સ્વતંત્ર હોય છે. અને એવા સંખ્યાબંધ વિજ્ઞાનો જગતમાં હોય છે.

તત્ત્વજ્ઞાન તો જગતમાં એક જ હોઈ શકે, કેમ કે—તત્ત્વજ્ઞાનનો વિષય જ એટલો બહોળો છે, કે જે આખા વિશ્વ ઉપર ફરી વળે છે. તત્ત્વજ્ઞાન જગતના સર્વ વિજ્ઞાનોનો પરસ્પર સંબંધ, સમન્વય, અને ગૌણ મુખ્ય ભાવનું પ્રતિપાદન કરે છે. સંપૂર્ણ વિશ્વદર્શનનું નામ તત્ત્વજ્ઞાન [ફીલોસોફી-Philosophy] છે.

આ ઉપરથી સમજી શકાશે કે—તત્ત્વજ્ઞાન અને વિજ્ઞાનમાં મોટો તફાવત છે, તત્ત્વજ્ઞાન વ્યાપક છે, અને લાખો વિજ્ઞાનો તેના પેટામાં સમાય છે.

હાલના સંશોધકો અનેક વિજ્ઞાનોની શોધો ચલાવી રહ્યા છે. અને દરેકમાં દરેક જ નવું નવું શોધ્યાની જાહેરાત કરે છે, છતાં એટલું તો કહે જ છે કે—“હજી કોઈ પણ વિજ્ઞાન પૂરું શોધી શકાયું નથી. દરેકમાં નવી શોધ થાય છે, કે જુની શોધ ખોટી પડે છે. અથવા કેટલીક જુની શોધ વધારે સ્પષ્ટ પણે થાય છે. પરંતુ દરેકનો છેડો આવી ગયો છે, એમ સમજવાનું નથી. હજી પાશેરામાં પહેલી પુણી કંતાઈ છે. શોધાયું માનીએ છીએ, તેના કરતાં કંઈક ગણું હજી અણુશોધ્ય રહ્યું છે.”

આ ઉપરથી આપણે એમ તો સમજી શકીશું જ કે:—જ્યારે એક પણ વિજ્ઞાન સંપૂર્ણ શોધાયું નથી, ત્યારે સંપૂર્ણ વિજ્ઞાનો શોધવાની તો વાત જ શી ? અને જ્યારે સંપૂર્ણ વિજ્ઞાનો શોધાયા નથી, તો તત્ત્વજ્ઞાન શોધાયાની તો વાત જ શી ? અને જ્યારે તત્ત્વજ્ઞાનના સંશોધનની વાત પણ થઈ શકતી નથી, તો પછી જગત માટે અગ્રાધ્ય: સાંગોપાંગ: અને શુદ્ધ: જીવનમાર્ગ શોધી આપવાની તો વાત જ ક્યાં રહી ?

છતાં “ક્રાન્ટ” વિગેરે શીલસુફેએ તત્ત્વજ્ઞાનના અભ્યાસની પાઠ-શાળામાં પાટી ઉપર ધૂળ નાંખી જ છે, એમ કહેવું જ પડશે. અને બીજા પણ અનેક આધુનિક વિદ્વાનો એ દિશામાં પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે.

પ્રાચીન કાળના દર્શનો અને ધર્મ તરફ જોઇશું, તો તે પણ બધા વૈજ્ઞાનિક ધર્મો જણાશે. આગળની ભૂમિકા ઉપર કોઇ ચડેલા જણાતા નથી. એટલું ખરું છે કે કેટલાક ધર્મો સામાન્ય ભૂમિકા કરતાં ઉપરની ભૂમિકા ઉપર હશે. ત્યારે કેટલાક એક કરતાં વધુ વિજ્ઞાનોના પાયા ઉપર રચાયેલા માલૂમ પડશે.

હાખલા તરીકે:—વેદાંત, “જગત્માં કેવળ એકલું બ્રહ્મ છે—જગત્ માત્ર બ્રહ્મમયજ છે,” એમ કહીને જગતના એકીકરણનું વિજ્ઞાન પૂરું પાડે છે. ત્યારે વૈશેષિક દર્શન વિગેરે પૃથક્કરણ સમજાવે છે. ન્યાયદર્શન પ્રમાણુશાસ્ત્રનું વિજ્ઞાન સમજાવે છે. ત્યારે મીમાંસકો શબ્દપ્રમાણના વિજ્ઞાનને દબ કરે છે. સાંખ્ય પ્રકૃતિ પુરુષમાં જગતને વહેંચે છે. અને યોગદર્શન યોગવિધાનું વિજ્ઞાન પૂરું પાડે છે. બૌદ્ધદર્શન જગતની અનિત્યતા અને વૈરાગ્ય લાવનાનું વિજ્ઞાન પૂરું પાડે છે. ત્યારે વેદાન્ત માત્ર જગત્ નિત્ય જ છે, એમ કહીને નિત્યતાનું વિજ્ઞાન પૂરું પાડે છે. ત્યારે આર્વાક સાંસારિક જીવનનું વિજ્ઞાન પૂરું પાડે છે. ઝંદ અવેસ્તા મન વચન કાયાની પવિત્રતા ઉપર ભાર મૂકે છે. ત્યારે ખ્રિસ્તીધર્મ સહનશીલતા અને પરદુઃખલજન પરોપકારની નીતિનું માત્ર જ્ઞાન આપે છે. કુરાનેશરીફ શ્રદ્ધા અને મક્કમતા દબ કરે છે.

આણક્યનું અર્થશાસ્ત્ર, ચરકનું આરોગ્યશાસ્ત્ર, પાણિનિનું વ્યાકરણશાસ્ત્ર; મમ્મટનું કાવ્યપ્રકાશ, ભરતનું નાટ્યશાસ્ત્ર, વિશ્વકર્માનું શિલ્પશાસ્ત્ર, એ વિગેરે પણ જુદાં જુદાં વિજ્ઞાનો જ છે, એ તો સ્પષ્ટ જ દેખાય છે. એક વિજ્ઞાનને બીજા વિજ્ઞાનનો કેટલોક આધાર હોય છે. એક વિજ્ઞાન સાથે બીજું વિજ્ઞાન અમુક જાતનો થોડો ઘણો સંબંધ ધરાવતું હોય છે. એક વિજ્ઞાનના પેટા વિજ્ઞાનો ઘણા હોય છે. અને એક મુખ્ય વિજ્ઞાન પણ બીજા કોઇ મોટા વિજ્ઞાનનું પેટા વિજ્ઞાન હોય છે.

પરંતુ જગતમાં કોઇ પણ એવો ધર્મ—એવું દર્શન, કે એવી શાધ નથી કે જે તત્ત્વજ્ઞાનરૂપે હોય.

આ જગત્માં તત્ત્વજ્ઞાન તરીકે કોઇ પણ દર્શન હોય, તો તે કેવળ જૈનદર્શન છે. એટલે કે જગત્માં સંભવિત સર્વ વિજ્ઞાનોના સમન્વયમય જે તત્ત્વજ્ઞાન છે, તે જિનોએ બતાવ્યું છે, માટે જૈન તત્ત્વજ્ઞાન કહેવાય છે. જૈન શબ્દ કાઢી નાંખીએ તો પણ તે તત્ત્વજ્ઞાન જ છે, તે જ તત્ત્વજ્ઞાન છે, તે સિવાય કોઇ કાળે બીજું તત્ત્વજ્ઞાન સંભવી શકતું નથી, સંભવી શકશે નહિ, સંભવી શક્યું નથી. આધુનિક વૈજ્ઞાનિકોની તો શક્તિ બહારનુંજ એ કામ છે. અને તેને સંપૂર્ણ કરતાં કેટલો વખત જાય, તે કહી શકાય તેમ છે જ નહિ. માટે કોઇથી હાલમાં સંપૂર્ણ શોધી શકાય તેમ છેજ નહીં ક્રમકે કોઇ પણ દુન્યવી સાધનો સંપૂર્ણ શોધને માટે-હમ્મેશને માટે અપૂર્ણ જ છે.

આ બાબતની સાબીતી માટે નીચેની વિચારસરણી ઉપયોગી થશે.

આજે સર્વ વિદ્વદ્ મંડળમાં એ તો પ્રસિદ્ધ છે કે—જૈનોનો સિદ્ધાંત સ્યાદાદ છે. સ્યાદાદ એટલે શું ? આ જગત્ એવું અટપટું છે કે—તે કેવું છે ? તે સંપૂર્ણપણે કહેવું મુશ્કેલ છે, એટલું જ નહિ પણ અશક્ય છે. ઉપ-નિષદ્ધકારો પણ નૈતિ નૈતિ કહીને જગત્નું નિરૂપણ અશક્ય છે—એમ કહે છે. જૈનો પણ એમ જ માને છે—છતાં તે એટલું તો કહે જ છે કે—જગત્નું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ કહેવાને માટે અશક્ય જ છે, છતાં કેટલુંક સ્વરૂપ આપણે સૌ બોલીએ છીએ, માટે તેના સ્યાદાદ થઈ શકે છે. સ્યાદાદ એટલે કથંચિત્ વાદ. અને પક્ષે કથંચિત્ અવાદ રહે છે. અર્થાત્ જગત્ સ્યાદ્ વક્તવ્ય છે, અને સ્યાદ્ અવ્યક્તવ્ય છે. જગત્ સર્વ વિજ્ઞાનોમય કેવી રીતે છે, તે જાણવામાં આવવા છતાં સ્યાદ્ [કથંચિત્] વાદ કહી શકાય છે. જે કાંઈ બોલાય છે તે મૂળ વસ્તુનો કોઇ અમુક જ ભાગ હોય છે. જે કાંઈ બોલાય છે, તેના સિવાય પણ એ વસ્તુ વિષે બીજું કાંઈક હોય છે ખરું. પણ બોલાતું નથી. અથવા એ બોલાતું હોય તે વખતે પણ અથ-મતું જે બોલાયલું છે તે પણ એ વખતે બોલી શકાયું નથી. તેથી આ જગત્નો સ્યાદ્ધી જ વાદ થઈ શકે છે. સ્યાદ્ વિના વાદ થઈ શકતો નથી. બોલી શકતું નથી.

આ રીતે જૈનદર્શનમાં જગત્નું નિરૂપણ સ્યાદ્ધી કરવામાં આવ્યું છે, તે પણ ઘણું જ વિવિધ છે. એકીકરણની દૃષ્ટિથી, પૃથક્કરણની દૃષ્ટિથી, વિશેષ, નિત્ય, અનિત્ય, એક, અનેક, ભેદ, અભેદ, સત્, અસત, વિગેરે દૃષ્ટિબિંદુઓથી એ ઉપરાંત એક રીતે, બે રીતે, ત્રણ રીતે, ચાર રીતે, પાંચ

રીતે, છ રીતે, સાત રીતે. આઠ રીતે, નવ રીતે, એમ અનેક રીતે જગત્ સમજાવ્યું છે. અને તે દરેક રીતમાં પરસ્પર એક-બીજી પદ્ધતિને ગૌણ-મુખ્યભાવ આપેલો છે. ઉપરાંત, ચૈતન્ય વિજ્ઞાન, પ્રાણિ વિજ્ઞાન, પરમાણુ-વિજ્ઞાન, ભૂતલ, ભૂસ્તર, વિગેરે વિજ્ઞાનો, રાજ્યનિતિ, શિલ્પ, જ્યોતિષ, ગણિત, શબ્દશાસ્ત્ર, યોગ, વિગેરે લાખો વિજ્ઞાનો બતાવ્યા છે. તેનો પરસ્પર સંબંધ બતાવી, જીવનમાં ઉપયોગ, અને તત્ત્વજ્ઞાનમાં સમન્વય બતાવેલો છે. માટે બહુ જ સારી રીતે અભ્યાસ કરનારને આ દર્શન તત્ત્વજ્ઞાન દર્શન જ લાગશે, જ્યારે બીજું કોઈ પણ દર્શન જ્ઞાન સંગ્રહે વિજ્ઞાનરૂપ ભાસશે. વેદાન્ત એટલે વેદાનો સાર, પણ વેદો તત્ત્વજ્ઞાનમય નથી. મીમાંસકો પણ માત્ર “વિચારકો જ છે, અર્થાત્ સાંગોપાંગ તત્ત્વ પ્રાપ્ત કરી શક્યા નથી.” વિગેરે.

જૈનોના નથો તે તે વિજ્ઞાનના અભિપ્રાયો વ્યક્ત કરે છે. અને જૈનોનું પ્રમાણ તત્ત્વજ્ઞાનદષ્ટિનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરે છે. બીજાની પ્રમાણ વ્યવસ્થા કરતાં જૈનોની પ્રમાણ વ્યવસ્થા આ રીતે જુદી પડે છે. આ ઉપરથી જોતાં વેદાન્ત દર્શન, ન્યાય દર્શન વિગેરે દર્શન શબ્દો નય દષ્ટિથી એકાદ બે કે તેથી વધારે વિજ્ઞાનો સૂચવે છે. ત્યારે સ્યાદ્વાદ શબ્દ તત્ત્વજ્ઞાન સૂચવે છે. સ્યાદ્વાદ શબ્દનો પ્રયોગ તત્ત્વજ્ઞાનની દષ્ટિથી છે. અને તે દષ્ટિથી જ પ્રયોગ થઈ શકે, માટે સ્યાદ્વાદ શબ્દનો પ્રયોગ જ તત્ત્વજ્ઞાનપણું સૂચવે છે.

એ શબ્દ તત્ત્વજ્ઞાનશાસ્ત્રનો પારિભાષિક શબ્દ છે. તત્ત્વજ્ઞાનશાસ્ત્રનેજ નથો હોઈ શકે. બીજા દર્શનો તો એક એક નય રૂપજ છે, એટલે તેમનામાં નય સંબંધિ વિચાર ન હોય, એ સ્વાભાવિક છે. તેઓના પ્રમાણની વ્યાખ્યાઓ પણ એકદેશીય જ હોય છે.

આ ઉપરથી જુદાં જુદાં વિજ્ઞાનોના જ્ઞાતાઓ સર્વજ્ઞ ન હોઈ શકે, એ દેખીતું જ છે. અને જ્યાં સુધી જૈનદર્શનને પણ વૈજ્ઞાનિક માનીએ ત્યાં સુધી તેના પ્રતિપાદક સર્વજ્ઞ હોઈ જ શકે, એમ કહેવું વધારે પડતું છે. થીયેરીઓ (Theory) નો જ્ઞાતા પોતાના વિજ્ઞાન વિષે થીયેરી (Theory) થી સક્ષમ હકીકતો સમજાવી શકે ખરો, પણ એટલા પુરતો તેને સર્વજ્ઞ કહી ન શકાય. અલબત્ત, માન આપવા માટે આલંકારિક ભાષામાં તેઓને ઉપમાથી સર્વજ્ઞ કહેવામાં વાંધો નથી. જેમ કે-ભા સર્વજ્ઞ, કપિલ સર્વજ્ઞ, વિગેરે. અને એટલી વાત સાચી પણ ખરી કે-પોતાના વિષયના બીજા બધા વિદ્વાનો કરતાં તેઓ વધારે-સર્વ જાણનારા, માટે-સર્વજ્ઞ ખરા.

પરંતુ તત્ત્વજ્ઞાનનું-સ્વાદ્વાદનું નિરુપણ સંપૂર્ણ સર્વજ્ઞ વિના થઈ જ ન શકે. જો જૈનદર્શનને વૈજ્ઞાનિક દર્શનને બદલે તત્ત્વજ્ઞાન દર્શન માનીએ તો તેના બતાવનારા સર્વજ્ઞ સિવાય સંભવી શકે જ નહીં. સર્વ વિજ્ઞાનો ધ્યાનમાં આવે, તેના સંબંધો ધ્યાનમાં આવે અને તે ઉપરથી જીવન માર્ગ સમજાય, ત્યારે તત્ત્વજ્ઞાનનું સંપૂર્ણ પ્રતિપાદન કરી શકાય. એટલે સર્વ વિજ્ઞાનોના અને તત્ત્વજ્ઞાનના જ્ઞાતા તે જ સર્વજ્ઞ. એટલે કાં તો જગત્માં સ્વાદ્વાદ નથી, અનેક વિજ્ઞાનો નથી, તત્ત્વજ્ઞાન નથી, અને સર્વજ્ઞ પણ નથી; અને જો લાખો કરોડો વિજ્ઞાનો હોય, અને તે સર્વનો સમન્વય કરનારું તત્ત્વજ્ઞાનશાસ્ત્ર હોય, અને તે સ્વાદ્વાદથી ગોચર કરાવનાર પણ હોય, તો અવશ્ય જગત્માં સર્વજ્ઞ સંભવિ શકે છે.

એટલે કે:-તત્ત્વજ્ઞાનને જાણનારા સિવાયના માત્ર વૈજ્ઞાનિકો સર્વજ્ઞ ન જ હોઈ શકે. સર્વજ્ઞ હોય તે જ તત્ત્વજ્ઞાની હોઈ શકે, અથવા તો-તત્ત્વજ્ઞાની હોય તે સર્વજ્ઞ હોય જ. અને તેથી હું માનું છું કે જૈન દર્શન તત્ત્વજ્ઞાનમય છે; કેવળ વિજ્ઞાનમય નથી.*

* આ જ વાત આચાર્ય મહારાજશ્રી હરિભદ્રસૂરિ પણ કહે છે:—

દૃષ્ટશાસ્ત્રાઽવિરુદ્ધાર્થં સર્વસત્ત્વસુખાવહમ્ ।

મોતં ગમીરમાહ્લાદિ વાક્યં યસ્ય, સ સર્વવિદ્ ॥ ૧ ॥

एवं भूतं तु यद्वाक्यं जैनमेव, ततः स वै ।

सर्वज्ञो, नान्यः, एतच्च स्याद्वादोक्त्यैव गम्यते ॥ २ ॥

पक्षपातो न मे वीरे, द्वेषो न कपिलादिषु ।

युक्तिमद्वचनं यस्य, तस्य कार्यः परिग्रहः ॥ ૩ ॥

જેનું વાક્ય જગત્ અને શાસ્ત્રો (થીએરીઓ~Theory),) કરતાં વિરુદ્ધ અર્થ ન સમજાવતું હોય, સર્વ પ્રાણીઓને હિતકર હોય, માપસર હોય, ગંભીર અને આનંદદાયક હોય, તે સર્વજ્ઞ સમજવા. ૧.

એવા પ્રકારનું જે વાક્ય તે તો કેવળ જૈન વાક્ય જ છે: તેથી તે જ સર્વજ્ઞ છે, બીજા કોઈ સર્વજ્ઞ હોઈ શકે જ નહિ. આ વાત સ્વાદ્વાદની ઉક્તિથી જ સાબિત કરી શકાય છે. ૨.

મને મહાવીર ઉપર પક્ષપાત નથી, અને કપિહિ વગેરે ઉપર દ્વેષ નથી. છતાં એટલું તો ખરું જ છે કે—જેની વાત યુક્તિયુક્ત હોય, તેનો તો સ્વીકાર કરવો જ પડે ને? ૩.

સ્વાદ્વાદને આજે ખરા અર્થમાં સમજવો એ સ્વાદ્વાદની પહેલી પૃઞ છે. તેમ જ “જેમ જેમ આધુનિક વિજ્ઞાન ખીલતું જાય છે, તેમ તેમ જૈન સિદ્ધાન્તો સાબિત થતા જાય છે,” તે પણ અર્ધ સત્ય કે ખોટું છે. કેમકે એક નક્કી થઇ ગયેલી આખતને ફરીથી શોધવા માટે શક્તિ, ધન અને સમયનો વ્યય કરવો એ જગતને સત્યથી વંચિત રાખે છે. એટલે કે જગતમાં તેટલું નુકશાન થાય છે, એ દેખીતું જ છે. એટલે હાલની શોધોથી જૈન સિદ્ધાન્તનાં કેટલાંક તત્ત્વો સાબિત થતા હોય, તેટલા ઉપરથી જૈન દર્શનનું તત્ત્વજ્ઞાન-દર્શનનું-માન સચવાતું નથી. મી. ટેસીટરી એ વાક્યો ઉચ્ચારીને જૈનોને પણ હાલના વિજ્ઞાનની ખીલવણીમાં સામેલ કરવાની યુક્તિ વાપરે છે. “પોતાના શાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તો સાબિત કરવાની લાલચથી પણ જો તેઓ આકર્ષાય તો હાલના વિજ્ઞાનને સારો ટેકા મળે.” એ આશયથી જૈન દર્શનના વખાણુ કરે છે, બાકી તેમાં કશી ખાસ વિશેષતા નથી. અને એવા વખાણુથી આપણે ભોળવાવાનું ચે નથી જગતે મિથ્યા પ્રયાસ છોડીને એ સિદ્ધિ મતને વળગીને આગળ ચાલવું જોઇએ, તેને બદલે આજની યુરોપીય દુનીયા ભાંગફોડમાં પડેલી છે. અને તત્ત્વજ્ઞાન-દર્શનને વળગેલાઓને પણ વિજ્ઞાનની આકર્ષક અને ઉત્તેજક વાતો કરીને તત્ત્વજ્ઞાન: અને તેને અનુસારતા યોગ્ય આર્થ જીવનથી દૂર કરે છે !

૧ સિદ્ધે મો ! પયયો જમો જિજમપ્પ—

પુલ્લવરદીસૂત્ર.

હે લોકો ! સિદ્ધ-ચોક્કસ તરીકે સાબિત થઈ ચૂકેલા શ્રી જિનમતને પ્રચાન-પૂર્વક નમો.

આધુનિક વિજ્ઞાનઃ અને જૈન તત્ત્વજ્ઞાનની

અભ્યાધ્યતાઃ

જૈન શાસ્ત્રોમાં છ દ્રવ્યો અને તેના સ્વભાવોઃ ગુણોઃ વિગેરે જે વર્ણવ્યા છે, તે ત્રણ કાળને માટે એક સરખાજ હોય છે, તેમાં કદી ફેરફાર થઈ શકતો નથી. છ દ્રવ્યમાંના જીવઃ અને પુદ્ગલ દ્રવ્યઃ એ બે દ્રવ્યોના કાર્યો દરેક માણસો પોતાના અનુભવમાં લઈ શકે છે. ખીજા ૪ દ્રવ્યોની અસર એકાએક સામાન્ય માણસના ખ્યાલમાં આવી શકે તેમ નથી.

પુદ્ગલ દ્રવ્યના અનેક પરિણામો, અને એ ચેતનશક્તિના અનેક કાર્યો સૌ સમજી શકે છે.

ચેતનાશક્તિની વિવિધતા વિષે તો હાલનું વિજ્ઞાન લગભગ અંધારામાં આંધરે છે. વિવિધ પ્રાણીઓ ઉપરથી પોતાની પ્રાણી વિદ્યા તેમણે ઉત્પન્ન કરી છે, અને તેના ઉપરથી ઇન્દ્રિય વિજ્ઞાન શાસ્ત્ર પણ ઉત્પન્ન કર્યું છે. તથા માનસશાસ્ત્રના પણ અનેક પ્રયોગોની નોંધો રાખવા માંડી છે. એ બધાની પાછળ રહેલી ચૈતન્ય નામની વ્યાપક શક્તિ 'શું' છે? તેનો પત્તો હજી લાગેલો જ નથી. ત્યારે ચૈતન્ય અને તેના અધિષ્ઠાનરૂપ આત્માઃ તથા તેના કાર્યોનાં વિશાળ વૈવિધ્ય વિષે ગ્રંથોના ગ્રંથો જૈન દર્શનમાં ભર્યા છે. અને તે પણ માત્ર છુટક નોંધરૂપે નથી, પરંતુ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિ ઉપર રચાયેલ યોગ્ય પદ્ધતિસર તેનું વિસ્તૃત-અતિવિસ્તૃત વર્ણન છે. અનુભવગમ્યઃ અતિવિપુલ ધન હોય તો-પ્રયોગગમ્યઃ અને બુદ્ધિગમ્યઃ કરી શકાય તેવું પણ વર્ણન છેઃ

પુદ્ગલ દ્રવ્ય વિષે પણ હાલનું વિજ્ઞાન ધણું આગળ વધ્યું હોય એમ કહેવામાં આવે છે, પરંતુ આધુનિક વિજ્ઞાનના ઇતિહાસના લેખકો જ તેને "પાશેરામાં પહેલી પૂણી" કહીને તેની અત્યસ્પર્શતા જણાવે છે. અને વાત પણ ખરી છે કે-એ ક્ષેત્ર પણ એટલું બધું વિશાળ છે કે-તેનો પાર સામાન્ય બુદ્ધિથી કરોડો વર્ષો પણ માનવ જાત લાવી શકે એમ નથી જ.

જૈન દર્શનમાં પુદ્ગલ દ્રવ્યના પાંચ વર્ણોઃ બે ગંધઃ પાંચ રસઃ આઠ સ્પર્શ. વિગેરે પરમાણુ અને સ્કન્ધગત પરિણામોઃ તથા ૬ પ્રકારના શબ્દઃ ત્રણ પ્રકારનો બંધઃ બે પ્રકારનું સૌંદર્યઃ બે પ્રકારનું સ્થૌલ્યઃ અનેક પ્રકારની આકૃતિઓઃ પાંચ પ્રકારનો ભેદઃ અંધકારઃ છાયાઃ આતપઃ અને વિદ્યોતઃ વિગેરે સ્કન્ધગત પરિણામો ખતાવેલા છે.

પુદ્ગલમાંથી શરીર બંધાય છે. ભાષા: મન: અને શ્વાસોશ્વાસ:માં પુદ્ગલ દ્રવ્યો ઉપયોગી છે. મરણ: જીવન: સુખ: દુઃખ: પણ તેને લીધે થાય છે.

આ કહ્યા પછી તે દરેકના એટલા બધા પેટા ભેદો સમજાવે છે કે-ન્યાં આપણી ખુદ્ધિ કામજ ન કરે. દાખલા તરીકે: પાંચ વર્ણ એટલે રંગ તો સમજ્યા. હવે કોઈપણ એક લાલ વિગેરે રંગલઘ્મએ. તેનો એક નાનામાં નાનો અંશ, તે-વર્ણ પરિચ્છેદ કહેવાય. એવા અમુક રંગના પરિચ્છેદો ભેગા થાય, ત્યારે એક વર્ગણા ગણાય. અને એવી અનંત વર્ગણાનો એક રંગ-સ્પર્ધક થાય. એવા વર્ણસ્પર્ધકો જગતમાં અમુક સંખ્યામાં કુલ છે. વ્યવહારમાં તેનો વિચાર જૈન શાસ્ત્રકારો આ પ્રમાણે કરે છે:-જગતમાં જેટલી લાલ ચીજો હોય, તેને એકઠી કરો. લાખો કરોડો બલકે અનંત એવી લાલ ચીજો આપણને મળી શકશે. દરેક ચીજો એક લાલ રંગની જ ગણાવાની. પરંતુ તે દરેકનો લાલ રંગ પણ એક સરખો હોય જ નહી. કોઈમાં ઘેરો લાલ હશે, કોઈમાં સામાન્ય લાલ હશે, કોઈમાં ખુલતો લાલ હશે, કોઈમાં ઝાંખો લાલ હશે. તેનું કારણ શું? તેનું કારણ એટલું જ કે-લાલ વર્ણના સ્પર્ધકોની સંખ્યા ઓછીવત્તી. જેમાં લાલવર્ણના ઓછા સ્પર્ધકો હોય, તેમાં લાલાશ કમી હોય, અને વધુ સ્પર્ધકો હોય, તેમાં લાલાશ વધારે હોય. એજ પ્રમાણે ગંધ વિગેરે વિષે પણ સમજી શકાય.

આમ કરવાથી, જગતમાંની ત્રણેય કાળની તમામ લાલાશનું માપ અને ઓચાવતાપણાનું શાસ્ત્રીય ધોરણ નક્કી કરી આપ્યું. શું બાકી રહે છે, કે જેથી તે શોધવા જુદી મહેનત કરવી પડે? હાલનું વિજ્ઞાન આ પ્રમાણે: પોતાની સ્વતંત્ર શક્તિથી સાંગોપાંગ ત્રણેય કાળના રંગનું તો માપ આપી શકશે જ નહી.

આ પ્રમાણે જ બાકીના બીજા બધા પુદ્ગલ પરિણામો વિષે સમજવું. સંસ્થાન વિષે-ગોળમટોળ, પ્રતરગોળ, સમચોરસ, ધનચોરસ, ત્રિકોણ, વિગેરે આકૃતિઓની શરૂઆત, પરમાણુને બિંદુ તરીકે રાખીને પરમાણુવૃદ્ધિથી એટલા બધા અસંખ્ય પ્રકાર પાડી બતાવ્યા છે, કે જગતમાંની કોઈ પણ આકૃતિ તેની બહાર રહી શકતી નથી. તમામ સંભવિત આકૃતિઓનો તેમાં સમાવેશ થઈ જાય છે. હવે બીચારાં આધુનિક ભૂમિતિ શાસ્ત્રનો તેની આગળ શો હિસાબ?

યથાયોગ્ય યોજેલા સ્થાન, પથારી, ભોજન, વિગેરે સામગ્રી જીવનકર અને આયુષકર રહે છે, અને એ બધા વિપરીત હોય, તથા ઝેર. શસ્ત્ર, અગ્નિ વિગેરેથી મરણ નીપજે છે. ઈષ્ટ વર્ણાદિ સુખ આપે છે, અને અનિષ્ટ દુઃખ આપે છે.

આ દરેક વિષે એટલા બધા વિખતવાર શાસ્ત્રીય વર્ણનો છે કે-જેમાં કાંઈ પણ બાકી રહેવા પામતું નથી.

પરમાણુઓ ભેગા કેમ થાય છે ? છુટા કેમ પડે છે ? એક પરમાણુમાં અનંત શક્તિઓ કેવી રીતે છે ? તેનું વર્ણન ૨૮ વર્ગ વર્ગણાઓઃ ગ્રાહ્ય-અગ્રાહ્ય વર્ગણાઓઃ અચિત્ત મહાસ્કન્ધોઃ પરિણામોઃ તેની જીદી જીદી અનંત અસરોઃ એતન સાથેના સંબંધોથી પુદ્ગલો ઉપર થતા નવા નવા પરિણામોઃ આ બધાનું શાસ્ત્રીય વર્ણન એટલું બધું વિસ્તાર પૂર્વકઃ પદ્ધતિસરઃ સૂક્ષ્મ વિચારથી ભરેલુંઃ જ્ઞેનશાસ્ત્રોમાં છે કે-જે જગત્ના કોઈ પણ અંશમાં નથી. કોઈ પણ વૈજ્ઞાનિક શોધી શકે તેમ નથી. તેમાં આજની ઇલેક્ટ્રી, રેડીયમ, ટેલીવીઝમ, ફોનોગ્રાફ વિગેરેના તત્ત્વોનો ક્યાંયનો ક્યાંય સમાવેશ થઈ જાય છે. કોઈ બાબતમાં સંજ્ઞાભેદઃ નામભેદઃ વ્યાખ્યાભેદઃ ઉપયોગભેદઃ જણાય, તેટલા ઉપરથી તેની શાસ્ત્રીય વ્યવસ્થાને ક્ષતિ આવતી નથી. વખત જતાં હાલતું વિજ્ઞાન પણ એવા ઘણા ભેદોમાંથી પર થઈ ઘણી બાબતમાં એકમત થતું જાય છે.

પ્રાચીન ગ્રંથોમાં મોટા મોટા સિદ્ધાંતો-વૈજ્ઞાનિક નિર્ણયો, ઘણા જ ટુંકાણમાં અને સૂત્રાત્મક રીતે લખેલા હોય છે. ત્યારે હાલના પુસ્તકોમાં એક સૂત્ર જેટલી વાતને માટે મોટું ચાલીશ પચાસ રૂપિયાનું વોલ્યુમ હોય છેઃ એવા સૂત્રાત્મક વાક્યોના પણ જ્યાં સંખ્યાબંધ ફકરાઓથી વસ્તુઓનું વર્ણન કરેલું છે, તેમાં કેટલી બધી બાબતો સમાતી હશે ? જરૂરી નકશાઃ જરૂરી ચિત્રોઃ જરૂરી સમજનાં દૃષ્ટાંતોઃ પણ તેમાં સંખ્યાબંધ હોય છે. વાંચ્યા વિના, વિચાર્યા વિના, તુલના કર્યા વિના, સમજ્યા વિના, “આવું કંઈ છે જ નહીં.” એવું બોલતા, માત્ર હાલના વિજ્ઞાન પર શ્રીદા થતા આ દેશના યુવાનોને જોઈને બહુજ ગ્લાનિ થઈ આવે છે કે-“અરે ! આ બિચારા પોતાના ઘરની વસ્તુ સમજ્યા વિના બીજી તુચ્છ વસ્તુ ઉપર કેવા મુગ્ધ બની ગયા છે ?” બાળક, જેમઃ માત્ર-ચળકતા રમકડા ઉપર રાજી રાજી થાય, અને હિંચુ નીચું થાય, તેમાં ઉમર લાયકને માત્ર હાસ્યવિનોદ, શિવાય કંઈ પણ ન જણાય. અહીં તો હાસ્યવિનોદનો પણ અવકાશ નથી. કારણ કે પોતાના બંધુઓનો યુદ્ધિશ્રંશ થવાથી તેઓ અવળે માર્ગે દોરાઈ જઈ પોતાનું હિત બગાડે છે, તેની ગ્લાનિ થાય છે.

ભારતના જ્ઞેનઃ બૌદ્ધઃ વૈદિકઃ તથા બીજા છુટક સાહિત્યમાં વર્ણન વાયેલ વિજ્ઞાનનો જ બરાબર ખ્યાલ કરી લે, તેને પછી આધુનિક વિજ્ઞાન તરફ જરા પણ આશ્ચર્ય રહેતુંજ નથી. બાકી તો કારીગરોની કરામતો

અનેક હોય, 'તે કાંઈ વૈજ્ઞાનિક સિદ્ધાન્તો ગણાતા નથી. એથ્યુમેન્યુમનો, કેલસાનો, વીજળીનો હગ્ગર હગ્ગર રીતે ઉપયોગ: એતો કારીગરની કરામત છે. ધન: સંપત્તિ: અનુકુળ સાધનો:થી કારીગરો જેવી ધારે તેવી કરામતો બનાવી શકે છે. એમાં વૈજ્ઞાનિક આવિષ્કાર શો? છાપાંમાં રોજ નવા નવા અખતરા: પ્રયોગો: ચમત્કારિક વર્ણનો: વાંચવા છતાં અમારા દિલ ઉપર તેથી લેશ માત્ર પણ આશ્ચર્ય થતું નથી. પરંતુ એજ વાતોને જ્યારે જ્ઞાનિઓના વચનોમાં લબ્ધ સ્વરૂપે જોઈએ છીએ, ત્યારે જરૂર આશ્ચર્ય થાય છે, અને તેવા મહાજ્ઞાનિઓ તરફ પૂજ્ય લાવ પણ જરૂર થાય છે. કેટલાક લોકો જૈન ભૌગોલિક પદાર્થો: પ્રાણીઓના આયુષ્યો: અને ઉંચાઈઓ: ઉપરથી જૈન તત્ત્વજ્ઞાનનો ઉપહાસ કરે છે. પરંતુ તે ઉપહાસ કરનારા સમજી લોકોની દૃષ્ટિમાં સવિશેષ ઉપહસનીય છે, યા તો દયાપાત્ર છે.

કેમકે—વિશ્વરચના કેવા પ્રકારની છે? પ્રાણી જ સૃષ્ટિ કયારની છે? વિશ્વરચનાના એક ભાગ રૂપ ભૂરચના કેવા પ્રકારની ભૂતકાળમાં હતી? હાલ કેવી છે? હાથી કરતાં દોઢા બમણા ગેંડાની જાતના પ્રાણીઓના હાડકાની શોધ ઉપરથી મોટામાં મોટું પ્રાણી 'કેવડું' હોઈ શકે? દક્ષિણ અમેરિકાથી માંડીને મધ્ય હિંદ સુધીના અર્ધ ચન્દ્રકારના સમુદ્રમાં દબાઈ ગયેલા દેશની શોધ: વિગેરે ઉપરથી કોઈ પણ બાબતમાં હાલતું વિજ્ઞાન કોઈ પણ ચોક્કસ ધોરણ ઉપર જ નથી. જ્યાં સુધી તે કોઈ પણ ચોક્કસ ધોરણ ઉપર ન આવી શકે, ત્યાં સુધી શાસ્ત્રીય પદ્ધતિસર વર્ણવાયેલા જૈન શાસ્ત્રના વિધાનો કયા આધારથી કયા માપથી ખોટા ઠરાવવા? વિજ્ઞાન વિષે પ્રસિદ્ધ થતા જુદા જુદા લેખો વાંચતાં તો કેટલીક એટલી બધી વિચિત્ર વાતો આવે છે કે શાસ્ત્રની વાતો માનવાને કાંઈ પણ આનાકાની કરવાની રહેતી જ નથી. એક તારાનું અમુક વર્ષે તેજ અહીં આવે છે, એક તારો અમુક કરોડ વર્ષે અમુક પ્રમાણમાં આપઘાત કરતો જાય છે. એક પરમાણુ એક રજકણનો અમુક કરોડમો ભાગ છે. વિગેરે.

સારાંશ કે—હાં પણ કરોડો, બબજો અને સંખ્યાત—અસંખ્યાત તથા અનંતથી વાતો કરવી પડે છે.

હાલના વૈજ્ઞાનિકો વિષે પણ ઉપર ચોટીયું સમજનારાઓને અહીંના શાસ્ત્રમાંના વિશાળતા પ્રતિપાદક ખરા વર્ણનો વાંચીને આશ્ચર્ય થાય એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ જેને બન્નેયનો અને બન્નેયની ખુશીયોનો ખ્યાલ હોય, તેઓને બેમાંથી એકમાં આશ્ચર્ય થાય તેમ નથી.

ફક્ત આપણી હાલની ઉચ્છરતી પ્રગતિને આપણા વિધાનો ઉપર જે અશ્રદ્ધા થાય છે, તેનું કારણ શાસ્ત્રના વિશાળ વર્ણુનો નથી, હાલના વિજ્ઞાનની શ્રેષ્ઠતા પણ નથી. તેઓની મનોવૃત્તિ પણ નથી. પરંતુ કારણ માત્ર એક જ છે કે-શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં વર્તમાન પત્રોમાં, અને જાહેર સભાઓમાં અહીંના જ્ઞાન-વિચાર તરફ અણુગમે ઉત્પન્ન કરવાની અને ત્યાંના વિજ્ઞાન તરફ આકર્ષણ ઉત્પન્ન કરવાની યુક્તિયુક્ત ખુબી ભરેલી ગુપ્ત કે પ્રગટ, સાક્ષાત્ કે પરંપરાએ અવશ્ય ગોઠવણ હોય છે. એ ગોઠવણ શાળા-કોલેજોનું શિક્ષણ લેતા યુવાનો ઉપર અજળ અસર કરે છે, જેને પરિણામે એ વર્ગ કાયમ અહીંના ઘટક તરવોની સામે રહે છે, અને ત્યાંના ઘટક તરવોની કાયમ તરફેણ કરે છે. તેમાંના જ જે વધારે મોટી ઉમ્મરના અને દેશ સેવાને નામે બહાર પડેલા હોય, તેજ દેશનાયકો. તેની અને તેના સૈન્ય રૂપ યુવકોની પ્રગતિમાં વેગ એટલે આધુનિક વિજ્ઞાનને વેગ. આધુનિક વિજ્ઞાનને વેગ એટલે ગૌરાંગ યુરોપી પ્રજાની પ્રગતિને વેગ, અને જગતમાંની કોઈ પણ પ્રજાની વિશેષ પ્રગતિ એટલે કોઈ પણ ખીજી પ્રજાઓની વિશેષ અવનતિ. એ તેઓ ભૂલી જાય છે.

યુવકોને આગળ વધારવાની હિલચાલનું મૂળ આ રીતે ગોઠવાયેલું છે. એ સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી જ સમજાશે,

અહીં એક એ પ્રશ્ન થશે કે-ભલે મોઢમ રીતે દરેક પદાર્થનું વિગતવાર વર્ણન જૈન શાસ્ત્રોમાં કરેલું હોય, પરંતુ તેટલાથી તે વ્યવહારોપયોગી ન થાય. દરેક દરેક વસ્તુને વ્યવહારોપયોગી બનાવ્યા વિના તે બધું નકામું પડે છે. વળી વ્યવહારોપયોગી વસ્તુઓમાં પણ હલકી જાત તથા ચડીયાતી જાત હોય છે. તેના કરતાં પણ સારી જાતની વસ્તુ જોઈતી હોય, તે શોધખોળથી મેળવી શકાય છે. માટે શોધોની જરૂર પડે છે. શાસ્ત્રોમાં બતાવેલું શાસ્ત્રીય વિજ્ઞાન વ્યવહારમાં ઉપયોગી થઈ શકતું નથી.

આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં પહેલાં તમારી સાથે એક વાત નક્કી કરી લઈએ કે-શાસ્ત્રીય વિજ્ઞાનની શોધની તો આપણને જરૂર નહીં. કેમકે આપણા શાસ્ત્રોમાં તે સાંગોપાંગ છે. એ તો તમે કબૂલ કરી લ્યો છો.

હવે તમારા વ્યવહારોપયોગીતા માટેના પ્રશ્નનો જવાબ આપીએ. એ વિષે પણ શાસ્ત્રમાં બહુ સુંદર ઉલ્લેખો છે. જૈન શાસ્ત્રના સૂત્રોની વર્ણન શૈલી એવી સુંદર છે કે-જગતમાં કોઈપણ તે એક ચીજ ઉતરતામાં ઉતરતી કેવી હોઈ શકે ? અને ચડીયાતામાં ચડીયાતી કેવી હોઈ શકે ? તેનું વર્ણન આપેલું છે.

દાખલા તરીકે:-શ્રી કલ્પસૂત્રમાં-સિદ્ધાર્થ મહારાજ ન્હાવા

જાય છે. ત્યારે નહાવામાં કેવી કેવી ચીજો વાપરે છે ? અને કેવી રીતે નહાય છે ? તથા કેવી રીતે તેમને નહવરાવવામાં આવે છે ? તથા દેવોના સ્નાન, તીર્થંકરોના સ્નાન. એ વાંચતા અને તેનો વિચાર કરતાં આપણા મનમાં થાય છે કે—આથી ઉચી રીતે નહાવાનું જગતમાં સંભવિત નથી.

આજ પ્રકારે સુંદરમાં સુંદર પુરુષ કેવો હોય, સુંદરમાં સુંદર સ્ત્રી કેવી હોય, સુંદરમાં સુંદર શરીર કેવું હોય, સુંદરમાં સુંદર મોઢું કેવું હોય, સુંદરમાં સુંદર મહેલ કેવો હોય. સુંદરમાં સુંદર ચિત્ર કેવું હોય, સુંદરમાં સુંદર સંગીત કેવું હોય, સુંદરમાં સુંદર નાટક—નૃત્ય કેવું હોય ? (દાખલા તરીકે સૂર્યાલ દેવના કાચ-વિગેરે અક્ષરોના આકારના તથા બીજા અનેક પ્રકારના નૃત્યના વર્ણનના પાનાના પાના ભરેલા છે.) તે દરેક વર્ણનના વ્યવસ્થિત સૂત્રો છે. જેમાં તે તે વસ્તુનું સર્વોત્કૃષ્ટ વર્ણન કરેલું હોય છે, તેમજ હલકામાં હલકી વસ્તુના પણ વર્ણનના જુદા સૂત્રો હોય છે. એ પ્રકારે રચાયેલા સૂત્રોના ટુકડાઓ જ્યાં જરૂર પડે ત્યાં જઘા કહીને જોડી દે છે. એમ કરીને આખા વિશ્વની ઘટનાને વર્ણવવાને સૂત્રાત્મકતા ઉત્પન્ન કરી લીધી છે. એમ કરીને સાહિત્યમાં જે ખુબી દેખાય છે, તેનો તો વિચાર અહીં નહીં કરીએ. પરંતુ વ્યવહારમાં આવતા, આવી શક્તા, આવી શકે તેવા અનેક પદાર્થો ધણીજ ભવ્ય ભાષામાં બતાવ્યા છે. જેમાંના અનેક પ્રકારો આજનું વિજ્ઞાન પણ વાપરી શકતું નથી, વાપરી શકશે પણ નહીં.

એટલે વ્યવહાર ઉપયોગ વિષે પણ આ રીતે આપણને જૈન શાસ્ત્રોમાંથી અનેક પ્રયોગો મળી શકે તેમ છે. પ્રજ્ઞના જેવા દેશઃ કાળઃ અને સ્થિતિઃ તે પ્રમાણે તેનો તે ઉપયોગ કરી શકે છે.

એ વાત પણ તમારી ખરી માની લાઇએ, પરંતુ એ વર્ણન તો શાસ્ત્રોમાં છે ને ? તેથી રંધાય શું ? એવી ચીજો કોઈ બનાવી જાણતું ન હોય, કોઈને ત્યાં મળે નહીં, કોઈ તેનો ઉપયોગ જાણે નહીં, તો શા કામનું ?

એ બરાબર છે, તેનો જવાબ પણ આપતાં પહેલાં એટલું તો તમારી પાસે કબૂલ કરાવી લેવુંજ પડશે કે—અમારા પૂર્વ પુરુષોની જાણ બહાર એ વસ્તુઓ નહોતી જ. એટલું કબૂલ કરો, એટલે તમને તમારા એ પ્રશ્નનો પણ જવાબ આપવા તૈયાર છીએ. અને જવાબ એ છે કે—

એવી વસ્તુઓ મેળવવાનો આધાર કારીગરો અને તે તે બાબતના ધંધાર્થીઓ ઉપર છે.

ઇતિહાસ પાઠા સાક્ષી પૂરે છે કે—આ દેશમાં પરદેશીઓના આવવા પહેલાં દરેકે દરેક વસ્તુઓના બનાવનારા અને વેચનારા દુનિયાના કોઈ પણ

ભાગ કરતાં મોટી સંખ્યામાં અને સારી કુશળતાવાળા અહીં હતા. આ દેશમાં રહેતા પ્રજાજનોની જરૂરી દરેક દરેક ચીજો તેઓ બનાવતા હતા. એટલું જ નહીં પરંતુ દેશાવરના લોકોની રુચિ અનુસાર તેઓને વપરાશની ચીજો પણ તેઓ બનાવતા હતા. કારીગરોમાં ચડતા ઉતરતા દરજ્જાના પણ અનેક વર્ગો હતા. એકજ ધંધાને લગતા સામાન્ય કળાવાળા કારીગરો જેમ હતા, તેમજ એજ ધંધામાં પારંગત અને પરમ નિષ્ણાત કાર્યકરો પણ હતા. જડાં ખાદીના વેળ વણનારા હતા, ત્યારે બીજી તરફ ઢાંકાની મલમલ વણનાર પણ હતા. ગામડાઓમાં પૂતળીઓ વાળા ક્રાર છેડા નાંખનારા હતા, ત્યારે બીજી બાજુ પટોળા વણનાર પણ હતા. એમજ સુતાર, દરજી, લુહાર, સોની, તથા બીજા અનેક કારીગર વિષે હતું. જયપુર, દિલ્હી, અંગાળના અમુક શહેરો કારીગરોમાં પ્રખ્યાત હતા. જુદી જુદી કારીગરી માટે જુદા જુદા ખાસ મથકો હતા, અને મત્થક રૂપ સ્થળો આખા ભારતમાં અનેક હતા. એ રીતે પ્રજાને વ્યવહારોપયોગી અનેક ચીજો મળતી હતી. જો કે આ દરેક ચીજો પ્રાચીન કાળના વર્ણુન કરતાં ઉતરતા પ્રકારની હતી. કારણ માત્ર પ્રજાની શક્તિ ઉત્તરોત્તર એટલી ઘટી હતી તેના પ્રમાણમાં કળા અને કારીગરીમાં ફેર પડતો ગયો હતો. પરંતુ આજના કરતાં પરદેશીઓના આવવા પહેલાં ધણીજ ચીજો દરેકે દરેક દેશો કરતાં ઉત્તમ ઉત્તમ મળતી હતી. આખી દુનિયા કરતાં ચડીયાતી વસ્તુઓ હતી, અને પ્રજા જીવન પણ એ ચીજોથી પોતાની જરૂરીઆત પૂરીને ચલાવી શકાય તેવું વ્યવસ્થિત અને મર્યાદિત હતું. આ બાબતમાં થોડા સૈંકા પહેલાનો પ્રજાજીવનનો ઇતિહાસ જોવાથી એ વાત કાઠપણુને કબૂલ કરવી પડે તેમ છે.

પરદેશીઓના આગમન પછી તેઓએ યુક્તિપ્રયુક્તિ કરીને આ વિશાળ દેશમાં એવી રીતે પ્રવેશ કર્યો કે-જેથી કરી અહીંની કળા-કારીગરીને કદી ન લાગેલો અસાધારણ ફટકો પડ્યો.

જો એ ફટકો પડ્યો ન હોતો, આજે પણ આ આર્યપ્રજાની કળા કારીગરી અને જરૂરીઆતની ઉત્તમ ચીજો ઉત્પન્ન કરવાનું કૌશળ અજોડજ હોત.

પરદેશના કારીગરોને ઉત્તેજન આપવા માટે પ્રથમ અહીંના માલ માટે ત્યાં વિચિત્ર જકાતી ધોરણ ગોઠવવામાં આવ્યા. અહીં જેમ જેમ રાજકીય લાગવગ વધતી ગઈ, તેમ તેમ અહીં પણ જકાતી ધોરણ બદલાવી નાંખવામાં આવ્યું. જેમ જેમ સત્તાં વધી તેમ તેમ અહીંના કારીગરો વધુનેવધુ મુશ્કેલીમાં મૂકાતાં ચા. ત્યાંના કારીગરોને વધુ ઉત્તેજના મળતી ગઈ ને તેઓ

આજ સુધી જે માલ બનાવવા માટે કારખાના વિલાયતમાં હતા તેવોજ માલ બનાવવાનાં કારખાનાં આ દેશમાં કરવાં. તેમાં પરદેશી મુડી, દેશી કાચો માલ, દેશી મજૂરી, અને પરદેશી શોધના યંત્રોથી માલ ઉત્પન્ન કરવો. પરંતુ એ માલનું વકરાનું ક્ષેત્ર ક્યાંથી કાઢવું? એ માલનું વકરાનું ક્ષેત્ર ઉભું કરવા સ્વદેશી હિલ-ચાલને મોટા પ્રમાણમાં ઉત્તેજન આપવામાં આવ્યું. એટલેત્યાંની વધી પડેલી મૂડીને રોકવાનું અહીં ક્ષેત્ર ખડું થઈ ગયું. ત્યાંના કારખાનાઓની જમીન છુટી થઈ, ઘણી મૂડી છુટી થઈ, કામ કરનારા છુટા થયા, જેથી હવે પછીના નવા નવા અખતરાઓ માટે તે બધું રોકવા માટે તે ગોઠવણ ત્યાં થઈ શકે. અને ઉતરતા દરજ્જાના કારીગરો, વધારાની મૂડી, વિગેરે અહીં રોકવાની ગોઠવણ પણ થઈ શકી. બેકારીની ખૂબ ઉપાડીને ત્યાંના કારીગરો અને મજૂરોને અહીં પણ આયાત કરવાનો માર્ગ ખુલ્લો કર્યો. દેશી લોકો તેનાં યંત્રોના ધંધામાં બળે તેવી સગવડો થઈ. વ્યવસ્થિત મજૂરો મળે માટે મજૂર સંઘો સ્થપાય છે. મોટી સંખ્યામાં સસ્તા મજૂરો મળે માટે સ્ત્રીવર્ગને આર્થિક સ્વતંત્રતાને નામે દેશનાયકો મારફત ઉશ્કેરવામાં આવે છે. જેમ જેમ આ દેશની જમીન ઉપર ચાલતાં યંત્રોથી ઉત્પન્ન થયેલો માલ બજારમાં આવતો જાય, તેમ તેમ સ્વદેશી કહીને પ્રજા “ મેઈડ ઇન ઇન્ડિયા ” નો-ઘણીજ દૃષ્ટિઓથી નક્કી કરેલો-માર્કિંગે જોતી જાય ને ખરીદ કરતી જાય,

હવે અહીં કેટલાક કહેશે કે-“તમારી આ કલ્પના બૂલબરેલી છે. કેમકે દેશના આગેવાનોએ તો શુદ્ધ સ્વદેશી માલ વાપરવાની જ બલામણુ કરી છે. આપણા દેશના લોકો એવા અણુસમજુ છે, કે મીલનો માલ સ્વદેશી સમજીને ખરીદે છે. ”

અમારી કલ્પના બૂલ બરેલી નથી. દેશના આગેવાનો શુદ્ધ સ્વદેશીની બલામણુ કરે, અથવા તેમની પાસે એવી બલામણુ કરાવવામાં આવે, તોજ શુદ્ધ કે અશુદ્ધ પણ કાંઈપણ પ્રકારના સ્વદેશી ઉપરજ પ્રજાનું મન કેન્દ્રિત થાય. “મેાતને વળગવામાં આવે તો તાવ આવે” એવી આપણી કહેવત છે, તે અહીં બરાબર લાગુ પડે છે. મુત્સદ્દીઓ દરેક કામ એ રીતે જ કરે છે.

અર્થાત્ “ પરદેશથી આવતા માલને બદલે આપણે આપણા દેશમાં બનતો શુદ્ધ સ્વદેશીજ માલ વાપરવો જોઈએ ” એવી દેશમાં ઘોષણા કરતા જાય, તેમ તેમ એક વર્ગ એવો તેમાં બળતો પણ જાય, કે-(એવો વર્ગ ઉત્પન્ન કરવો પણ જોઈએ) જે સ્થળે સ્થળે શુદ્ધ સ્વદેશીનો સદેશો પહોંચાડે, પરંતુ તે વર્ગ પણ કાપડ શિવાય કાંઈપણ વસ્તુ શુદ્ધ સ્વદેશી વાપરતો હતોજ નહીં, કેમકે તેમની પણ જરૂરીઆતો અને માનસ તો વિલાયતી જ હતા. માત્ર તેમનો

વિલાયતી લોકોએ આ રીતે ઉપયોગ કર્યો. પેન્સીલને બદલે તેઓએ કલમ વાપરી નથી. મોટર: રેલ્વે: ને બદલે તેમણે ગાડાનોજ ઉપયોગ કર્યો નથી. બહારના ચશ્માને બદલે તેમણે ખંભાતના ચશ્માનો ઉપયોગ કર્યોજ નથી. ઇત્યાદિ. અને કદાચ દેશની ચીજોનો ઉપયોગ કર્યો હશે, તો તે આ દેશમાં ચાલતા દેશી કે પરદેશી માલિકીના યંત્રથી ઉત્પન્ન થયેલા માલનોજ કર્યો હશે. આથી આ પ્રજાની અંદર સહેજસાજ જે યંત્રવાદ ધુસ્યો હતો, તે વધારે પગભર થયો. આજે ઈન્ડસ્ટ્રી માટે, ઔદ્યોગિક ખીલવણી માટે, કાચા માલને પાકો બનાવવા માટે આ દેશમાં પુષ્કળ હોલચાલ ચાલી રહેલી છે. આના પુરાવા માટે સરકારી ઔદ્યોગિક ખાતાઓ, કાઠિયાવાડ ઔદ્યોગિક પરિષદ વિગેરેના હેવાલો વાંચો. અહીંના ઉદ્યોગો ગુંગળાવવા કરેલા કાયદા હવે કાઢી નાંખવાના છે, પ્રજા તરફથી પરિષદો દ્વારા તેની માંગણીઓ કરાવવામાં આવે છે. શુદ્ધ સ્વદેશી તો માત્ર નામનો શબ્દજ રહ્યો છે.

પરદેશી બુદ્ધિશાળીઓને મન શુદ્ધ સ્વદેશીની ઘોષણા ઇષ્ટ હતી, તેમાં બે હેતુ સમાયેલા હતા. “શુદ્ધ સ્વદેશીની હિલચાલ દેશનાયકોએ પોતાની સમજથી અને બુદ્ધિથી ઉપાડેલી છે, અને આપણી મૂળ પ્રાચીન કારીગિરીની ખીલવટ માટે છે.” એવી પ્રજામાં ભ્રમણા ફેલાય અને પ્રજા એ હિલચાલ તરફ વિશ્વાસ કરતી થાય. દેશ નાયકો દંડાતા જાય, લાડી ખાતા જાય, જેલમાં જાય, તેમ તેમ એ હિલચાલમાં વેગ આવતો જાય, પ્રજા તેના તરફ મોટા પ્રમાણમાં વળતી જાય, તેમ તેમ સ્વદેશી માટે વકરા ક્ષેત્ર સારા પ્રમાણમાં તૈયાર થતું જાય. પરંતુ તેઓના ખ્યાલમાંજ હતું કે “ભલે હમણાં શુદ્ધ સ્વદેશીની ભાવના ફેલાય, તેમાંથી આપણે સ્વદેશીની “મેઈડ ઇન ઇન્ડિયા”ના માર્કો ઉપર પ્રજાનું મન કેન્દ્રિત કરી દઈશું. અને એ બાબતનું સ્પષ્ટ ખીજ આપણને “નેહરૂ યોજનામાં” મળશે.

અર્થાત્ “દેશનાયકો વિગેરે સુધારક વર્ગ એટલે=પરદેશીઓના હેતુઓ પાર પાડી આપનાર પરદેશીઓએ ગોઠવવા ધારેલ ભાવિ કાર્યક્રમોની જાહેરાત ફેલાવનાર-તેઓએ જ આ દેશમાં ઉત્પન્ન કરેલ-એક વર્ગ” આ વ્યાખ્યા એટલી બધી વ્યાપક છે કે-તેને જ્યાં લાગુ પાડવી હશે ત્યાં લાગુ પાડી શકાશે. પરદેશીઓ આ દેશમાં આવ્યા પછી અનુક્રમે પ્રજાજીવનના અનેક અંશોમાં પોતાના સ્વાર્થો ગોઠવે જાય છે. તેની જાહેરાત કરનારો કાયમ એ વર્ગ તેને મળી રહે છે તેનું નામ સુધારકો: દેશનાયકો: સ્વયંસેવકો: કોન્ગ્રેસ વાદીઓ: પ્રધાનો: કોમ્યુનિસ્ટ: સામ્યવાદી: વિગેરે જુદા જુદા વખતે પડેલા જુદા જુદા નામો છે, મૂળ વર્ગ એકજ છે. પરદેશી વ્યાપાર

પગભર થતા ગયા. તે તે કારીગર પોતપોતાના ધંધામાં વગર હરીફાઈએ નવું નવું શોધતા ગયા. અને જેમ જેમ વકરાનું ક્ષેત્ર તેમને મળતું ગયું, તેમ તેમ તેઓ આગળને આગળ વધતા ગયા. અને સાથે સાથે શોધખોળને નામે આપણી ધણીખરી કળાઓના હેવાલો ત્યાં પૂરા પાડવામાં આવતા ગયા, તેમ તેમ તેઓ આગળ વધતા ગયા. પરંતુ એમને એમ એ દેશોમાં પણ એકાએક મહાન કારીગરો ઉત્પન્ન થતા ગયા છે, એમ સમજવાનું નથી.

જેમ સુતાર, લુહાર, સોની, રંગારા, ચિતારા વિગેરે અહીં હતા. તેમજ ત્યાં પણ હોય જ, એ સ્વાભાવિક છે. તેમાં પણ ચડતી ઉતરતી હોંશીયારીવાળા હોય, એ પણ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ એટલું ચોક્કસ છે કે તેઓ ભારતવર્ષના કારીગરો કરતાં તે વખતે ઉતરતી શક્તિવાળા હતા. પરંતુ તેને પુષ્કળ-અતિપુષ્કળ ઉત્તેજન આપવામાં આવ્યું છતાં તેઓ આગળ વધી શકે તેમ નહોતું, પરંતુ રાજકીય અને ખીજી લાગવગ વધારીને અહીંના કારીગરો ઉપર સીધો કે આડકતરો અંકુશ મૂકાતો ગયો. પછી ત્યાંના એ ધંધાથીઓ પૂરા જોરમાં આવી ગયા. બસ, હવે એક વખત હરીફાઈમાં આગળ વધી ગયા પછી ઉપર પ્રમાણે બંનેમ તરફના રાજકીય રક્ષણને લીધે તેઓની પ્રગતિ ખૂબજ વધી ગઈ. વકરા વધતા ગયા. નવાનવા અખતરા થતા ગયા. અને તેમાંથી વિજ્ઞાન જન્મતું ગયું. વિજ્ઞાન માત્ર વિચારમાંજ વધ્યું હોત અને તે કારીગરો મારફત વ્યવહાર ન બનાવ્યું હોત, તો તે માત્ર સમજવા વાંચવા પૂરતુંજ રહેત.

આ હરીફાઈમાં પડેલા માણસોમાંના કેટલાકો જેમ જેમ વધારે યુદ્ધિ ચલાવતા ગયા તેમ તેમ તેના ધ્યાનમાં જે નવાનવા અખતરા આવતા ગયા, તેમ તેમ તે લખી રાખતા ગયા. તેને માટે પછી રાજ્યે સંસ્થાઓ સ્થાપી આપી. એવા લખાણોનો સંગ્રહ વધતો ગયો. ઉત્તરોત્તર શોધકો થતા ગયા. કારખાનાઓ થયા. એમ ચંત્રવાદ ઉત્પન્ન થયો. અનેક દેશમાં ફરતા મુસાફરો નવાનવા અનુભવોનો ઉમેરો તેમાં કરતા ગયા. આ હાલના વિજ્ઞાનની ઉત્પત્તિનું મૂળ છે. થોડા ધણા પ્રાચીન વિચારકોના વિચારોને વિશેષ પુષ્ટિ આપી સિદ્ધાંત તરીકે નક્કી કર્યા એટલે વિજ્ઞાન ઉભું થયું.

ઇંગ્લેન્ડ અને યુરોપની સામાન્ય યુદ્ધિની પ્રજા ભારત અને ચીન જેવી સંસ્કૃતિવાળી મોટી મોટી પ્રજાઓ સાથે એકલે હાથે હરિફાઈ કરી શકે તેમ હતું જ નહી. એટલે ચંત્રોની મદદ વિના તેઓને ચાલે તેમ હતુંજ નહીં. આ હરિફાઈમાંથી ઉત્પન્ન થયેલી ચંત્રવાદની તીવ્ર ભૂખમાંથી ચંત્રવાદ ઉભો થઈ ગયો. અને તે શાસ્ત્રીય સ્વરૂપ લેતો ચાલ્યો. તેની સાથે જોડાયેલ અનેક વસ્તુઓમાં શોધખોળ શરૂ થઈ. દુનિયાની કાઈપણ જાણવાની એવી શાખા નહીં હોય,

કે જે એક એકમાં તે જાણવા માટે તે ગૌરાંગ પ્રજના માણસો તે વખતથી રોકાઈ ગયેલ ન હોય.

હવે તમે સમજી શકશો, કે વિજ્ઞાન અને યંત્રવાદ એટલે યુરોપના કળા અને કારીગરોને આગળ વધવાનું અને આ દેશના કળા અને કારીગરોને પાછળ વધવાનું એક સાધન.

આ દેશમાં સુધારક શબ્દ ધારણ કરનાર એક વર્ગ પરદેશીઓએ ધણા વખતથી ઉત્પન્ન કરેલો છે. તે વર્ગ ભારત તે પ્રજાઓ આ દેશમાં પોતાના કારીગરોની જાહેરાત ફેલાવી શકે છે, અને તેઓના માલના વકરાના ક્ષેત્રો ઉઘાડી શકે છે. એ વર્ગમાં તેઓની પ્રતિષ્ઠા ટકી રહે માટે નવું નવું આકર્ષક તત્ત્વ મૂક્યે જાય છે, તેમ તેમ એ વર્ગ કાયમ ત્યાંની કળાના ટેકામાં ઉભો રહે છે, તેમાં કાણુ કાણુ માણસો હોય છે, એ સમજવું જરૂરનું નથી. પણ એક સંખ્યા જાણ્યે અજાણ્યે કાયમ તે વર્ગ તરીકે ટકી રહેલી છે. અને તેનો વિરોધ કરનાર એક વર્ગ પણ ઉત્પન્ન થતો જાય છે. જેમ જેમ વિરોધિ વર્ગ ઉત્પન્ન થતો જાય છે, તેમ તેમ સુધારક વર્ગ વધારે વધારે સાવચેત રહે છે, અને તે હરિક્ષામાં ઉભો રહી વધુ આગળ વધવા તત્પર રહે છે. પરદેશી લોકો અન્નેયને ઉત્તેજે છે. સુધારક વર્ગ જેમ જેમ જાહેરમાં આવે તેમ તેમ પોતાના માલનો વકરો વધે અને વિરોધિવર્ગ જેટલા જોરથી વિરોધ કરે તેટલા જોરથી સુધારક ગણાતો વર્ગ વધુ વધુ મજબૂત થવા મહેનત કરે. બસ. આ બે વર્ગની હરિક્ષા આપ્યા કરે. એટલે પરદેશી ઉસ્તાદો નિશ્ચિંત પણે ગણતરી કરીને વચ્ચેથી પોતાનો ધંધો વધાર્યે જાય. તેઓને માત્ર આ બે વર્ગની હરિક્ષા છાપાંઓ ભારત હમેશાં ટકાવી રાખવી પડે, એટલે પછી બંડો પાર.

દાખલા તરીકે—એક વખત સુધારક વર્ગ એવો હતો કે “વિલાયતી માલ જોઈએ. અસલ વિલાયતી જોઈએ. નકલ નહી. બસ ફેન્સી જોઈએ. ફેશનેબલ જોઈએ.” ત્યારે વિલાયતી માંગનારા સારા ગણાતા હતા, વિલાયતી વેચનારાં સારા ગણાતા હતા, અને વધુ પૈસા પેદા કરી શકતાં હતા. વિલાયતી પસંદ કરનારા સમજી ગણાતા હતા. અને તેની વાત કરનારા વિદ્વાન શિરોમણિ ગણાતા હતા. આ આખું વાતાવરણ વિદેશી માલના વકરા માટે બસ હતું. હવે, ભારતભૂમિમાં જ પરદેશી મૂડીના કારખાના ઉભા કરી, તે ભારત આગળ વધવાની યોજનાને અમલમાં મૂકવા અહીં સ્વદેશીની ભાવના ફેલાવવામાં આવી. અને પરદેશી ભાવનાને ધિક્કારાવવામાં આવી. “સ્વદેશી” “સ્વદેશી” ની ખૂમ ઉઠી રહી. પરદેશીનો ખોયકાટ થવો લાગ્યો. એટલે પેલા સુધારક ગણાતા વર્ગનો ઉપયોગ સ્વદેશી હીલચાલમાં કરવામાં આવ્યો.

આજ સુધી જે માલ બનાવવા માટે કારખાના વિલાયતમાં હતા તેવોજ માલ બનાવવાનાં કારખાનાં આ દેશમાં કરવાં. તેમાં પરદેશી મુડી, દેશી કાચો માલ, દેશી મજૂરી, અને પરદેશી શોધના યંત્રોથી માલ ઉત્પન્ન કરવો. પરંતુ એ માલનું વકરાનું ક્ષેત્ર ક્યાંથી કાઢવું ? એ માલનું વકરાનું ક્ષેત્ર ઉભું કરવા સ્વદેશી હિલ-આલને મોટા પ્રમાણમાં ઉત્તેજન આપવામાં આવ્યું. એટલેત્યાંની વધી પડેલી મૂડીને રોકવાનું અહીં ક્ષેત્ર ખડું થઈ ગયું. ત્યાંના કારખાનાઓની જમીન છુટી થઈ, ઘણી મૂડી છુટી થઈ, કામ કરનારા છુટા થયા, જેથી હવે પછીના નવા નવા અખતરાઓ માટે તે બધું રોકવા માટે તે ગોઠવણ ત્યાં થઈ શકે. અને ઉતરતા દરબજાના કારીગરો, વધારાની મૂડી, વિગેરે અહીં રોકવાની ગોઠવણ પણ થઈ શકી. બેકારીની ખૂમ ઉપાડીને ત્યાંના કારીગરો અને મજૂરોને અહીં પણ આયાત કરવાનો માર્ગ ખુલ્લો કર્યો. દેશી લોકો તેનાં યંત્રોના ધંધામાં બળે તેવી સગવડો થઈ. વ્યવસ્થિત મજૂરો મળે માટે મજૂર સંઘો સ્થપાય છે. મોટી સંખ્યામાં સસ્તા મજૂરો મળે માટે સ્ત્રીવર્ગને આર્થિક સ્વતંત્રતાને નામે દેશનાયકો મારફત ઉચ્કેરવામાં આવે છે. જેમ જેમ આ દેશની જમીન ઉપર ચાલતાં યંત્રોથી ઉત્પન્ન થયેલો માલ બજારમાં આવતો જાય, તેમ તેમ સ્વદેશી કહીને પ્રજા “મેઈડ ઇન ઇન્ડિયા” નો-ઘણીજ દૃષ્ટિઓથી નક્કી કરેલો-માર્કો જોતી જાય ને ખરીદ કરતી જાય,

હવે અહીં કેટલાક કહેશે કે-“તમારી આ કલ્પના ભૂલભરેલી છે. કેમકે દેશના આગેવાનોએ તો શુદ્ધ સ્વદેશી માલ વાપરવાની જ બલામણુ કરી છે. આપણા દેશના લોકો એવા અણુસમજુ છે, કે મીલનો માલ સ્વદેશી સમજીને ખરીદે છે.”

અમારી કલ્પના ભૂલ ભરેલી નથી. દેશના આગેવાનો શુદ્ધ સ્વદેશીની બલામણુ કરે, અથવા તેમની પાસે એવી બલામણુ કરાવવામાં આવે, તોજ શુદ્ધ કે અશુદ્ધ પણ કોઈપણ પ્રકારના સ્વદેશી ઉપરજ પ્રજાનું મન કેન્દ્રિત થાય. “મોતને વળગવામાં આવે તો તાવ આવે” એવી આપણી કહેવત છે, તે અહીં બરાબર લાગુ પડે છે. મુત્સદ્દીઓ દરેક કામ એ રીતે જ કરે છે.

અર્થાત્ “પરદેશથી આવતા માલને બદલે આપણે આપણા દેશમાં બનતો શુદ્ધ સ્વદેશીજ માલ વાપરવો જોઈએ” એવી દેશમાં ઘોષણા કરતા જાય, તેમ તેમ એક વર્ગ એવો તેમાં બળતો પણ જાય, કે-(એવો વર્ગ ઉત્પન્ન કરવો પણ જોઈએ) જે સ્થળે સ્થળે શુદ્ધ સ્વદેશીનો સંદેશો પહોંચાડે, પરંતુ તે વર્ગ પણ કાપડ શિવાય કોઈપણ વસ્તુ શુદ્ધ સ્વદેશી વાપરતો હતોજ નહીં, કેમકે તેમની પણ જરૂરીઆતો અને માનસ તો વિલાયતી જ હતા. માત્ર તેમનો

વિલાયતી લોકોએ આ રીતે ઉપયોગ કર્યો. પેન્સીલને બદલે તેઓએ કલમ વાપરી નથી. મોટર: રેલ્વે: ને બદલે તેમણે ગાડાનોજ ઉપયોગ કર્યો નથી. બહારના ચશ્માને બદલે તેમણે ખંભાતના ચશ્માનો ઉપયોગ કર્યોજ નથી. ઇત્યાદિ. અને કદાચ દેશની ચીજોનોજ ઉપયોગ કર્યો હશે, તો તે આ દેશમાં ચાલતા દેશી કે પરદેશી માલિકીના યંત્રથી ઉત્પન્ન થયેલા માલનોજ કર્યો હશે. આથી આ પ્રજાની અંદર સહેજસાજ જે યંત્રવાદ ધુસ્યો હતો, તે વધારે પગભર થયો. આજે ઇન્ડસ્ટ્રી માટે, ઔદ્યોગિક ખીલવણી માટે, કાચા માલને પાકો બનાવવા માટે આ દેશમાં પુષ્કળ હિલચાલ ચાલી રહેલી છે. આના પુરાવા માટે સરકારી ઔદ્યોગિક ખાતાઓ, કાઠિયાવાડ ઔદ્યોગિક પરિષદ વિગેરેના હેવાલો વાંચો. અહીંના ઉદ્યોગો શુગળાવવા કરેલા કાયદા હવે કાઠી નાંખવાના છે, પ્રજા તરફથી પરિષદો દ્વારા તેની માંગણીઓ કરાવવામાં આવે છે. શુદ્ધ સ્વદેશી તો માત્ર નામનો શબ્દજ રહ્યો છે.

પરદેશી બુદ્ધિશાળીઓને મન શુદ્ધ સ્વદેશીની ધોષણા ઇષ્ટ હતી, તેમાં જે હેતુ સમાયેલા હતા. “શુદ્ધ સ્વદેશીની હિલચાલ દેશનાયકોએ પોતાની સમજથી અને બુદ્ધિથી ઉપાડેલી છે, અને આપણી મૂળ પ્રાચીન કારીગરીની ખીલવટ માટે છે.” એવી પ્રજામાં ભ્રમણા ફેલાય અને પ્રજા એ હિલચાલ તરફ વિશ્વાસ કરતી થાય. દેશ નાયકો દંડાતા જાય, લાકી ખાતા જાય, જેલમાં જાય, તેમ તેમ એ હિલચાલમાં વેગ આવતો જાય, પ્રજા તેના તરફ મોટા પ્રમાણમાં વળતી જાય, તેમ તેમ સ્વદેશી માટે વકરા ક્ષેત્ર સારા પ્રમાણમાં તૈયાર થતું જાય. પરંતુ તેઓના ખ્યાલમાંજ હતું કે “બલે હમણા શુદ્ધ સ્વદેશીની ભાવના ફેલાય, તેમાંથી આપણે સ્વદેશીની “મેઈડ ઇન ઇન્ડિયા”ના માર્કો ઉપર પ્રજાનું મન કેન્દ્રિત કરી દઈશું. અને એ બાબતનું સ્પષ્ટ ખીજ આપણને “નેહરૂ યોજનામાં” મળશે.

અર્થાત્ “દેશનાયકો વિગેરે સુધારક વર્ગ એટલે=પરદેશીઓના હેતુઓ પાર પાડી આપનાર પરદેશીઓએ ગોઠવવા ધારેલ ભાવિ કાર્યક્રમોની જાહેરાત ફેલાવનાર-તેઓએ જ આ દેશમાં ઉત્પન્ન કરેલ-એક વર્ગ” આ વ્યાખ્યા એટલી બધી વ્યાપક છે કે-તેને જ્યાં લાગુ પાડવી હશે ત્યાં લાગુ પાડી શકાશે. પરદેશીઓ આ દેશમાં આવ્યા પછી અનુક્રમે પ્રજાજીવનના અનેક અંશોમાં પોતાના સ્વાર્થો ગોઠવ્યે જાય છે. તેની જાહેરાત કરનારો કાયમ એ વર્ગ તેને મળી રહે છે તેનું નામ સુધારકો: દેશનાયકો: સ્વયંસેવકો: કોન્ગ્રેસ વાદીઓ: પ્રધાનો: કોમ્યુનિસ્ટ: સામ્યવાદી: વિગેરે જુદા જુદા વખતે પડેલા જુદા જુદા નામો છે, મૂળ વર્ગ એકજ છે. પરદેશી વ્યાપાર

કેળવણી, રેલ્વે, મ્યુનિસીપાલિટીના જમાનામાં તેને ટેકા આપનારા એક વખત હતા. તેજ વર્ગ આજે ખેતી, ગ્રામ્યોદ્યોગ, ડેરી કંપનીઓ, વિશ્વધર્મ વિગેરે પ્રોત્સાહનો માટે પ્રધાનો અને દેશનાયકોના સ્વરૂપમાં પરદેશીઓને મળી ગયો છે.

લંબાણુ લયથી ખેતી, હસ્તોદ્યોગની ખીલવટ, કેળવણી, ગ્રામ્યોદ્યોગ વિગેરેમાં તે કૃત્રી રીતે મદદગાર છે, તે અત્રે લાગુ પાડી બતાવતા નથી.

સારાંશ કે-શુદ્ધ સ્વદેશી એટલે “ મેઈડ ઇન ઇન્ડિયા ” ના માલની જાહેરાત માટેનું ઉત્તમોત્તમ સાધન. આ હીસાએ—

૧ મારવાડ વિગેરે પ્રદેશના ખેડુતો હાથે કાંતીને જે ખાંદી પહેરે છે, તે શુદ્ધ સ્વદેશી.

૨ વિલાયતી માલ શુદ્ધ પરદેશી.

૩ દેશની માલનો માલ દોઢ શુદ્ધ પરદેશી

૪ અને કૌંઝિસની ખાંદી, તે ડબલ શુદ્ધ પરદેશી

આવો વિચિત્ર અર્થ થાય છે. આ ધણોજ વિચિત્ર કાયડો છે. ન સમજાય તેવો, ન ધ્યાનમાં આવે તેવો, ન ગણે ઉતરે તેવો છે, પરંતુ બરાબર સમજાવવામાં આવે, તો સમજાય તેવો છે. અને અર્થશાસ્ત્રના નિયમોથી સમજ્યા પછી માણુસ અજબ થઈ જાય તેવો છે. [આને સ્પષ્ટ સમજાવવા માટે એક સ્વતંત્ર નિબંધ લખવો જોઈશે.]

આ શુદ્ધ સ્વદેશી ફેલાવનારા શરૂઆતમાં આપણા દેશનાજ આગેવાનો નથી. પણ તેમની સાથે, પરદેશીઓ ભળેલા છે. તેમના મિત્ર તરીકે તેમની સાથે રહ્યા છે, તેમની સાથે આ દેશના ગરીબોના ઉદ્ધારની વાતો લાગણી પૂર્વક કરી છે. અને છેવટે તેમને “રેડીયો એન્ડ પ્રજાની સ્વતંત્રતાનું હથિયાર” ઠસાવ્યું છે. અને દેશ નાયકના ધ્યાનમાં એ વાત ઉતર્યા પછી-ઠસ્યા પછી તેઓ સાહેબો ખીજા કામમાં પડ્યા છે. પછી ગતિ મળી ગઈ. ભારતમાં યંત્રવાદનો વિશેષ પ્રવેશ કરાવવા માટે આયોજના વિના તત્કાળસ્થિતિસ્થ તેઓની સામે તે વખતે ખીજો ઉપાય નહોતો. તે સમજીને જ એવી બાધબંધીઓ વધારવામાં આવી હતી, તે હવે સમજાશે. આ બાધબંધીમાં અને લાગણી-ભરી હિલચાલમાં દીનબંધુ એન્ડ્રુઝ, મી. પૉલૉક વિગેરે-પોતાના દેશના ભલા માટે અસાધારણ પ્રયત્ન કરનારા અને એ દેશના બાહ્યોશ સેવકોના નામ લઈ શકાય તેમ છે.

આ ચર્ચા આટલે રહેવાદઢ હવે મૂળ વિષય ઉપર આવીશું:—

સ્વદેશી એટલે આ દેશમાં યંત્રથી ઉત્પન્ન થયેલ માલનો વંપરાશ. એ સિદ્ધાંત સ્થિર થાય છે,

સારાંશ કે-પરદેશમાં દૂર દૂર રહેલો જે યંત્રવાદ આજસુધી આ દેશની હસ્તોદ્યોગની પ્રાચીન કારીગરીને રુઝતો હતો, તેની સાથે સાથે હવે આ દેશની છાતી ઉપર સ્વદેશીને નામે ચડી બેઠેલો તે યંત્રવાદ વધુને વધુ તેને રુઝી નાંખશે, તેમાં આશ્ચર્ય શું? તેનું આખરી પરિણામ એ છે કે-૨૩૫ ખડચા પણ પ્રાચીન હસ્તોદ્યોગ જમીનદોસ્ત. જે કે પ્રથમના એ કારીગરો પણ પ્રથમના જેવી ચીજો બનાવી બાણે તેવા હવે તો રહેવા દીધા નથી. તેઓની કોઈ સ્થિતિજ સ્થિર રહી નથી. એટલે તેઓ ન ટકે, એ પણ સ્વાભાવિકજ છે. સાણુંદ વિગેરે પ્રદર્શનોમાં દેશી કારીગરીને હિતજન આપવાની વાતો કરી તેવા પ્રદર્શનો તાલુકાઓમાં પણ વ્યાપક કરીને પછી તેને યંત્રોથી ઉત્પન્ન થયેલા માલોની બહેરાંતના મત્યકો બનાવવાની યુક્તિઓ છે.

હવે જે વસ્તુ મોટા કારખાનાથી બનાવી શકાય તેમ ન હોય, તેમાં યંત્રવાદનો શી રીતે પ્રવેશ કરાવી શકાય? તેને માટે ગૃહોદ્યોગની-હસ્તોદ્યોગની, ગ્રામ્યોદ્યોગની હિલચાલ શરૂ કરવામાં આવી છે.

દાખલા તરીકે-શાક સમારવું હોય, છાશ ઝેરવી હોય, સોપારીનો બૂંકો કરવો હોય, ખીડી સળંગાળવી હોય, નખ કાપવા હોય, એવા પ્રસંગમાં પણ યંત્રથી જ કામ લેવું. અને તેવા યંત્રો ઉત્પન્ન થઈ ચૂકેલા છે. તેનો મોટા પ્રમાણમાં પ્રચાર કરવા માટે ગૃહોદ્યોગ અને હસ્તોદ્યોગની ખીલવણીની હિલચાલ છે. અને આ હિલચાલને મોખરે તો રેંટીયા દાદાજી બેસવાના. સરકારી ઉદ્યોગશાળાઓમાં પણ રેંટીયા દાદાને સરકારો પ્રધાનો પણ સ્થાન આપવાનોજ. તેની પ્રતિષ્ઠાની આડ નીચે મોટા પ્રમાણમાં પરદેશી યંત્રવાદ સ્થાન પામવાનો છે. અને રેંટીયા દાદા બેઠા બેઠાં બેઠાં ખાધા કરશે, કે એકાદ ખૂણો સંભાળીને ખૂણો પાળતા બેઠા હશે. તેનું પૂજન પણ થવું હશે, તેને રંગ બેરંગી કદાચ શણગાર પણ પહેરાવવામાં આવ્યા હશે. કારણ કે-હવે પછીના યંત્રવાદને પગલાર કરનાર એ દાદાનો પાતાના ઉપર ઉપકાર છે. એટલું તેનું માન જરૂર એ યંત્રવાદ રાખવાનોજ. આ રીતે હવે પરદેશી યંત્રવાદને આ દેશમાં મંજૂર સ્થાન આપવા છતાં આ દેશના શુદ્ધ સ્વદેશી વાદી સુધારકો આ વાત કબૂલ કરશે નહીં. પરંતુ તેઓ પરદેશી વસ્તુઓના કદા વિરોધિ રહેવાના, એ વાત તો સ્પષ્ટજ છે. પરદેશી માલના વિરોધિ રહેવાના, પણ પરદેશી માલના આત્માના વિરોધિ નહોંજ રહેવાના. પરદેશી માલ કે પરદેશી યંત્રવાદનો આત્મા: તે હાલનું વિજ્ઞાન: પરદેશી માલના કે પરદેશી યંત્રવાદના વિરોધિઓ છતાં હાલના વિજ્ઞાનના તે ભક્ત રહેવાનાજ. હાલના વિજ્ઞાનના ભક્ત તે પરદેશી માલના અને પરદેશી યંત્રવાદના મોટામાં મોટા ભક્ત: એ વાત જરા સૂક્ષ્મ ખુદ્દિથી વિચારો બેવાથી તરતજ સમજાઈ જશે.

પરદેશી વિજ્ઞાનના ભક્ત તેના ગુણ ગાવાનાજ. એ ગુણગાવામાંજ પરદેશી માલ અને પરદેશી યંત્રવાદની અજળ જાહેરાત પડી છે. માલની જાહેરાત કરતાં પણ એ સીધી વધારે સજ્જડ આડકતરી જાહેરાત છે.

“હાલનું વિજ્ઞાન સુંદર છે, સરસ છે, ઉત્તમ છે, ઉપકારક છે.” આ ભાવના તો એ અર્થ થાય છે કે—તે ખીલવું જોઈએ. તે ક્યારે વધે ? તેના જોર ઉપર ઉત્પન્ન થતો માલ વધુ પ્રમાણમાં ખપે. તેમાંથી નફો મળે, મૂડી વધે અને તે મૂડી વિજ્ઞાનની વધુ ખીલવટમાં રોકાય, તોજ વિજ્ઞાન આગળ ખીલે ને ? એમને એમ તો ખીલી શકેજ નહીં. આ રીતે હાલના વિજ્ઞાનની જાહેરાત કરનારા પરદેશી સંસ્કૃતિ, માલ, અને કારીગરીના ઉસ્તાદી પૂર્વક જાહેરાત કરનારા છે. આ દેશમાં આવો વર્ગ પોતાને માટે ઉત્પન્ન કરી લેવાનું માન તો એ કુશળ પરદેશીઓનેજ આપવું જોઈએ. એવા માણસો જાહેર સભાઓમાં, છાપાઓમાં, મ્યુનિસીપાલીટીઓમાં અને અનેક ઠેકાણે માન પામે, એ પણ એટલુંજ સ્વાભાવિક છે. આ ઉપરથી દેશનાયકો, સુધારકો, અને હાલનું વિજ્ઞાન, એટલે શું ? “મેઇડ ઇન ઇન્ડિયા” એટલે શું ? તે બરાબર વાચકોના સમજવામાં આવ્યું હશે. એક ડોક્ટર થાય એટલે ત્યાંના દવાના કારખાનાને રોજનો વાર્ષિક પાંચ-પંદરહજારનો વકરો, એક મ્યુનિસીપાલીટી એટલે નળ, ગટરો, ઇલેક્ટ્રીકના સામાનના લાખોનો વકરો, પછી પગારો માનપાન આપવા કેમ ભારે પડે ?

તમારા પ્રશ્નનો જવાબ એ છે કે—સુધારક ગણાતા વર્ગ—આ દેશની કારીગરીને મોટો દગો દીધો છે. એ વર્ગ કાયમ પ્રજાની વસ્તુ સ્થિતિથી અજાણ રહ્યો છે. અને છાપાઓના વલણ ઉપર દોરાયે ગયો છે. કેમકે—તેઓએ શિક્ષણ એવું લીધું છે, અને બહારના સંજોગો પણ તેઓને તેવાજ આપે રાખવામાં આવેલા છે. દેશનાયક તરીકે ગણાતો વર્ગ પણ વિદેશી જીવણી પામેલોજ વર્ગ છે. તેને દેશના જ્ઞાન-વિજ્ઞાન, સાચા અર્થ શાસ્ત્ર, સાચા સમાજ શાસ્ત્ર, સાચા ઇતિહાસ, સાચી ભૂગોળનું જ્ઞાનજ મળ્યું નથી. એટલે એ બાજુજ તેઓને માટે તદ્દન અજાણી છે.

આજે પણ તે લોકોમાંના ધૃદ્ધિમાન માણસો જૈન-બૌદ્ધ અને વૈદિક સાહિત્યમાં પ્રવેશ કરે, તેનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરે, અને દેશમાં વારસા રૂપે પણ જે છુટું છવાયું વેરાયેલું પડ્યું છે, તેનોયે સંગ્રહ કરે. ઘણી મિલકત તેમાં રોકવામાં આવે, તો આધુનિક વિજ્ઞાન કરતાં લાખોગણી મિલકત મેળવી શકે તેમ છે. પરંતુ આ તરફ કોઇનું ધ્યાન જાય તેમ નથી. જાય તો તેને માટે પૈસા મળે તેમ નથી. કેમકે—રાજ્ય મહારાજાઓની મૂડી પણ પરદેશી યંત્રવાદ અને કારીગરીના ઉપયોગમાં અને હાલના વિજ્ઞાનની ખીલવટમાં ગોઠવાઇ ગઈ છે. શિખવા-શીખવવાના સ્થાનો પણ નથી. જે છે,

તે ખીજું જ શીખવે છે. કેળવણી અને દેશસેવાને નામે સૌ ખર્ચ કરે છે, પણ તે ખીજી રીતે. એટલે પણ દેશની મૂડી તેમાં કામમા આવતી નથી. બુદ્ધિમાન વર્ગ પણ પગારદાર તરીકે-પેન્શનર તરીકે કે સુધારક તરીકે પરદેશીઓથી ખરીદાઇ ગયેલો છે. લાખો કરોડો વર્ષે ધડાયેલી આ દેશની બુદ્ધિ અને શોધો કાંઈ પાંચ પચ્ચીસ વર્ષમાં હાથ ન કરી શકાય, તેમાં વળી તેની સામે પાછી આવી જખખર પર-દેશી હરીદાઇ. એટલે ભારતીય વિજ્ઞાનનો ચમત્કાર ન દેખાતો હોય, તેનું કારણ પરદેશી સ્વાર્થો અને તેની સાથે સંકળાયેલ સુધારક, દેશનાયક વિગેરે વર્ગો છે. જેથી કરીને અહીંના મૂળ ધંધાથીઓ તૂટતા જાય છે. તેમ તેમ અહીંના વિજ્ઞાનની ખુબી અદૃશ્ય થતી જાય છે. પરંતુ એટલું ધ્યાનમાં રાખવું કે પ્રથમ અહીંની મૂળ કારીગરીને ગ્રહણ કરી લીધા પછીજ યુરોપ તે મૂળ ધંધાનો અહીંથી નાશ કરે છે. અને પાછી એજ વસ્તુ પોતાની મારફત પોતાના વિજ્ઞાન તરીકે ખીલવી પ્રચાર કરી તેમાંથી ધન કમાય છે.

દાખલા તરીકે-કથકલિક નૃત્ય—એ અદ્ભુત કળાવાળું નૃત્ય છે. આ જાતની કળા જાણનારો એક વર્ગ દક્ષિણ ભારતમાં જીવે છે. અને અમુક પ્રજાજનોમાં પોતાની કળા ખતાવીને આજીવિકા ચલાવે છે. આ તરફથી કેટલાક કેળવાયેલા માણસો તેમાં રોકાયા. તેઓએ યુરોપમાં તે કળા ખતાવી; તેની સાથે યુરોપના પણ શિખનારા થયા. લાગવગ, સગવડ, પૈસા વિગેરે સાધ-નોથી એ તૈયાર થાય એટલે સીનેમાની ફીલ્મોમાં તે મોટા પ્રમાણમાં દેખાય. એ ફીલ્મો જે પ્રદેશમાં કથકલિક નૃત્યના મૂળ ધંધાદારીઓ રળીખાય છે, ત્યાં પહોંચી, એટલે એ વર્ગની દશા જોયા જેવી થાય. અત્યારે એ નૃત્ય કરનારાઓને છાપાઓમાં માન મળે, જાહેરાત મળે, સુધારકો પણ એ નૃત્યની કદર પીછાણે—એટલે ધીરે ધીરે હાલનું વિજ્ઞાન તેને પડખે ઝડે, સોએ વર્ષે તો-હજારો વર્ષ સુધી જીવીને એ કળાને જીવતી રાખનારો મૂળ વર્ગ તો-જોવા જ મળે નહીં. તેઓની અત્યારની વાહ વાહ અને વખાણનું આ ભાવિ પરિણામ.

હજુ પણ સુધારક ગણાતો વર્ગ સમજે. હાલના વિજ્ઞાનની જાહેરાત મૂકી દે. ખોટા શુદ્ધ સ્વદેશીને બદલે વાસ્તવિક રીતના મહા શુદ્ધ સ્વદેશી તરફ વળે. તોજ ભારતના તત્ત્વ જ્ઞાનની ખુબી સમજાય.

પરંતુ વાસ્તવિક સ્થિતિ જ એવી છે કે-એ વર્ગ એવા સંજોગોમાં ફસાયેલો છે કે-તેમાંથી તે છુટી શકે તેમ નથી. એટલે હજુ પણ પ્રજાજનો જે કાંઈ મૂળ જીવન મોટી સંખ્યામાં જીવી રહેલ છે. તેમાંજ ભારતીય સમ્યક્તા, કળા, કારીગરી, વિજ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાનનો આત્મા છુપાયેલો છે.

ન્યારે-સ્વદેશી, હાલના શુદ્ધ સ્વદેશી, હાલનું વિજ્ઞાન, દેશ નાયકો, સુધારકો, કેળવાયેલા, એ વિગેરેમાં પરદેશી લાગવગનો આત્મા ગોઠવાયેલો છે.

પ્રાચીન કળાઃ-ખરું શુદ્ધ સ્વદેશીઃ ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાનઃ-ચાલુ ભારતીય આર્થ જીવનઃ વિગેરેમાં ભારતનો આત્મા છુપાયેલો છે.

શાસ્ત્રોમાં જે-ભવ્ય વર્ણનો છે, તેને વ્યવહારમાં જીવંત રાખવાનું કાર્ય કારીગરો અને તે તે ધંધાર્થીઓનું છે. અને તે તે ધંધાર્થીઓ ટકી શકવાનો આધાર પ્રજા તરફના ઉત્તેજન ઉપર છે. વિજ્ઞાનને નામે વ્યવહારમાં પોતાના કારીગરો અને ઉદ્યોગોને અગતિમાં મૂકવાની યોજના શિવાય ખીજો કાંઈ પણ અર્થ હાલના વિજ્ઞાનની જાહેરાતમાં નથી. વિજ્ઞાનની ખાખ-તમાં ખરી રીતે ભારતના તત્ત્વજ્ઞાનને અને વિજ્ઞાનોને તે કદો પહોંચી શકે તેમ છેજ નહીં. પરંતુ માત્ર, વ્યવહારમાં તેો વચ્ચે પ્રવેશ કરવાને આજની બધી તૈયારીઓ છે. વળી વિજ્ઞાનના મૂળ સિદ્ધાંતો તેો બહુજ થોડા હોય છે. પરંતુ કેટલીક કારીગરોની વિશિષ્ટતા હોય છે. જેમ કે-લોખંડઃ પદાર્થની સિદ્ધિ થયા પછી, ખાણમાંથી તે કેમ મેળવવો, અને તેનો વિવિધ ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો? એ તેના નિષ્ણાત કારીગરો ઉપર આધાર રાખે છે.

પ્રજા જીવનમાં-મહાત્માઓ-રાજાઓ, વ્યાપારીઓ, વિચારકો, વિગેરે વર્ગો હોય છે, તેમાંનો એક કારીગર વર્ગ પણ હોય છે. તેનું સ્થાન કાંઈ સર્વોચ્ચ નથી હોતું. સંશોધકોને જે માન મળે છે, તે માન કારીગરોને નથી પણ મળતું. પરંતુ આખી પ્રજામાં સૌ સૌને સ્થાને સૌને મહત્ત્વ આપવામાં આવે તોજ બાજખી ગણાય છે, અને દરેક પ્રજામાં એમ જ હોય છે. અનેક ધંધાર્થીઓની પોત પોતાના કાર્યોમાં વિશિષ્ટતાઓ હોય છે, તેટલા ઉપરથી કાંઈ તેઓ પ્રજાને સર્વોપરિ વર્ગ ગણાતો નથી.

વિલાયતી માલ ખરીદ કરાવવાના જમાનામાં ત્યાંના કારીગરોની પ્રતિષ્ઠા આદેશમાં ઉત્પન્ન કરવામાં આવી હતી. આજે સ્વદેશી માલ ખરીદવાના વાતાવરણનો જમાનો ઉત્પન્ન કરવામાં, તથા તે દેશના વિજ્ઞાનને પ્રતિષ્ઠા આપવામાં આવે છે. આ દેશનો અમુક વર્ગ જાહેરમાં વિજ્ઞાનનો ભક્ત રહે, એટલે બસ છે, વિજ્ઞાનની પાછળ અનેક વસ્તુઓનો વકરો ચાલુ રહે જ. વળી વિજ્ઞાન સાથે ત્યાંના ધંધા અને સત્તાને જ ઉત્તેજન છે. અહીંની પ્રજાની સત્તા, ઉત્તેજન, અહીંના વિજ્ઞાનને મદદઃ વિગેરે બંધ જ પડતા જાય, તેમ તેમ અહીંની પ્રજા નબળી પડતી જાય.

આ પ્રમાણે આધુનિક વિજ્ઞાનને જાહેરાત આપનારા આ દેશના પ્રજાની મુશ્કેલીને આડકતરી રીતે વધુ નોતરે છે. તેનો તેઓને ખ્યાલ પણ રહેતો નથી.

અને તેઓ ગણાય છે દેશનેતાઓ. તેનો અર્થ એમજ સમજવો જોઈએ કે—આ દેશને વધુ પરતંત્ર કરવા માટેના નેતા, તે હાલના દેશનેતા. કેમકે—વિજ્ઞાનની ગુલામી એ પણ ત્યાંની પ્રજાની ગુલામીજ છે. ધરમાં ધલેકટ્ટીકની લાઈટ કરવાનો સામાન ભલે દેશમાં બનેલો હોય, પરંતુ તેમાં થતી શોધની ગુલામી કાયમ માટે આપણી પ્રજાને તેમાં રાખી જ મૂકે. કોડીયામાં દીવો કેમ કરવો ? એ બાબતમાં આપણે તેમને પૂછવું જ પડે તેમ નથી.

પરંતુ ધલેકટ્ટીક દીવાની વપરાશમાં કાયમ એ દેશ જ આપણા આચાર્ય તરીકે રહેવાનો જ. ગાડું બનાવવામાં આપણો વૈજ્ઞાનિક સ્વતંત્ર રહેવાનો. પરંતુ મોટર બનાવવામાં પરતંત્ર રહેવાનો જ. પેટ્રોલથી ચાલતી મોટર આપણે અહીં બનાવીએ, ત્યાંતો બીજા કોઈ પાવરથી ચાલતી મોટર લાં ઉત્પન્ન થાય, વેગ વધે, સગવડ વધે, એટલે વળી એ વિજ્ઞાન જાણવું પડે. જાણ્યા પછી અહીં બનાવી શકાય. તે પણ આપણે બનાવીએ, એટલે વળી એ આગળ વધે. પરિણામે આપણી ગુલામી વધતી જ જાય. માટે વિજ્ઞાનની પ્રતિષ્ઠા કરનારા આ દેશની પ્રજાનો મોટામાં મોટો અપકાર કરે છે. એ, બહુ જ સૂક્ષ્મતાથી સમજ્યા વિના સમજાય તેમ નથી.

મી. ટેસીટરીએ જે વાક્ય ઉચાર્યું છે, તેમા આપણા જૈન વિજ્ઞાનની પ્રશંસા કરી છે. એમ આપણને ઉપર ઉપરથી દેખાય છે, પરંતુ વાસ્તવિક રીતે તેમણે પોતાની ગૌરાંગ પ્રજાની એ વાક્ય મારફત અદ્ભુત સેવા કરી છે. એ પણ સૂક્ષ્મતાથી સમજીશું તો જ સમજાશે. એ ઉત્તરાર્ધમાં એમ કહેવા માંગે છે કે “જેમ જેમ આધુનિક વિજ્ઞાન શોધાતું જાય છે, તેમ તેમ જૈન શાસ્ત્રકથિત વૈજ્ઞાનિક તરવો સાબિત થતા જાય છે.” સારાંશ કે—

“ તમારે જૈનોએ પણ તમારા શાસ્ત્રોની અંદરની વાતો સાબિત કરવી હોય, તો આધુનિક વિજ્ઞાનની શોધો આગળ વધારવામાં તમારે પણ ટેકા આપવો જોઈએ.” એ ભાવ ઉત્પન્ન કરીને—“આખા જગતમાં દીર્ઘદષ્ટિ ભરી ખુદ્ધિયુક્ત જે જૈન વર્ગ છે, કે જેઓમાનો મોટો ભાગ આધુનિક વિજ્ઞાન તરફ ઉદ્દેશીન છે, તેમાંનો જેટલો ભાગ આવી દલીલોથી પણ તેના તરફ ખેંચાઈ આવે તો ઠીક,” એવો તેને ખેંચવાનો તેમાં પ્રયત્ન છે. એમ કહીને જૈનોમાં પણ આધુનિક વિજ્ઞાનની પ્રતિષ્ઠા ઉત્પન્ન કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આ તેના વાક્યમા ખુબી ભરેલી છે.

“ ભલે—આધુનિક વિજ્ઞાન એ દેશોની પ્રજાઓને આગળ વધારતું હોય, અને આપણને પાછળ પાડતું હોય, તોપણ એટલું તો કપ્પુલ કરવું જ પડશે

કે-જ્યારે અદ્ભુત શોધખોળથી બરેલું વિજ્ઞાન કુદરતી રીતે ઉત્પન્ન થઈ ચૂક્યું છે, આપણે તેની સામે ટકી શક્યા નથી, ટકી શકીએ તેમ નથી, તો પછી તેના લાભથી વંચિત રહેવું એ કેટલી મૂર્ખતા છે ?

એ વિજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ સામે આપણે પ્રથમથી જ કાંઈ પણ કરી શક્યા નથી. અને જાપાન વિગેરે તેની મદદથી અસાધારણ પ્રગતિ કરી રહેલ છે. તો પછી આપણા જાપાન કુવામાં ખુડી મરવાનો જ વિચાર રાખીશું તો શું ખૂડી મર્યા વિના રહીશું ? માટે જો આપણે આપણી પ્રજાનો ઉદ્ધાર ચાહતા હોઈએ, તો આપણે પણ હાલના વિજ્ઞાનનો સ્વીકાર કર્યે જ છુટકો છે, તેમજ તેણે પણ આપણા જીવનમાં ઘણી રીતે પાકેપાચે પ્રવેશ કરેલ છે, તે કાંઈ રીતે હવે નીકળી શકે તેમ નથી. ગમે તેટલા ધમપછાડા કરવામાં આવે, પણ તમારું કાંઈ પણ હવે વળે તેમ નથી, શાહુમુગને શીકારી મારવા આવે, ત્યારે બચાવ માટે રેતીના ઢગલામાં માથું ધાણે, તે શી રીતે બચી શકે ? “અમારું સાઈ છે,” “અમારું જીવું સુંદર હતું,” “ઘણું ઉત્તમ છે.” “તેમાં ઘણી અદ્ભુતતા છે.” એવાં એવાં ગાણાં ગાવાથી હવે શું વળવાનું છે ? તમો પોતે પણ જીવનની ઘણી ખરી જરૂરીઆતો હાલના વિજ્ઞાનની મદદથી પૂરી કરો છો. એ નિર્વિવાદ સિદ્ધ છે. તો પછી તેની સામે બખાળા કાઢવા અને-“એ ખોટું, એ ખોટું” એમ બોલ્યા કરવું એમાં હાપણનો ક્યાં અંશ છે ? તે સમજી શકાતું નથી. વધારે સ્પષ્ટ ભાષામાં કહીએ, તો એ મૂર્ખાઓનો જ પ્રલાપ છે. તે શિવાય બીજું કાંઈ પણ નથી.”

તમારા આ શબ્દો તમોએ પોતે ઉપજાવી કાઢેલા નથી, પરંતુ આધુનિક વિજ્ઞાનની આ દેશમાં પ્રતિષ્ઠા ઉત્પન્ન કરવાને પ્રયત્ન કરનારા વર્ગે કોલેજોમાં, વર્તમાન પત્રોમાં, જાહેર ભાષણોમાં, પાઠ્ય પુસ્તકોમાં, આજ સુધી ફેલાવ્યે રાખેલી દલીલોની ધીરે ધીરે થયેલી એક સામટી અસરને પરિણામે તમે આમ બોલી શકો છો. તમારા આ દરેક શબ્દો ઉઠિના લેવાયેલા છે. સ્વયં વિચાર શક્તિથી જન્મેલા નથી. એ પ્રચાર કરનારા પ્રચાર કરે, તેની સામે અમારે કાંઈ પણ કહેવાનું હોય જ નહીં, તેનો જવાબ પણ આપવાનો હોય નહીં. પરંતુ અમારા ભાઈઓ ઉપર તેની અસર થઈ હોય છે, એટલે તેમાંના જે કાંઈ નિખાલસ દિલના હોય, તેની સમજ માટે અમારે જવાબ આપવો પડે છે. પરંતુ જોયો તેમાં શું વિચારના અને માત્ર સુસ્ત બની બેઠેલા અધઞ્રદ્વાળુ હોય છે, તેને માટે કાંઈ પણ પ્રયત્ન કરવો નકામો થાય છે.

પરદેશી પ્રજાઓ પોતાના સ્વાર્થ માટે જે કાંઈ પ્રયત્નો કરે, તે ક્ષમ્ય છે, અને તેની અસર નીચે અમારા થોડા ધણા જે ભાઈઓ આવી ગય, તેથી જે કાંઈ નુકશાન આ મહા પ્રજાને થવું જોઈએ, તે થવાનું જ છે. તે અમે કદપીને જ બેઠા છીએ. એવા થોડા ધણા આ દેશની સંસ્કૃતિ, વિજ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાન, કળા, ધર્મ અને તેને અનુસરતા રીતરીવાજની નિંદા કરવાના જ છે. રૂઢિને નામે, ખોટા બહેમોને નામે, જીલમને નામે, સામાજિક જીલમને નામે, ધાર્મિક જીલમને નામે, ધર્માન્ધતાને નામે તેઓ પરદેશીઓની સાથે ઉલા રહેવાના જ છે. અને આ પ્રયત્નથી જ તેઓને સારા પગારો, મોટી આવકો, આ જમાનાની ઉંચા પ્રકારની પ્રતિષ્ઠા, એશઆરામ અને સુખ સગવડ મળી રહ્યા છે, અને મળશે. પરદેશીઓની સેવાઓનો એ બદલો છે. પરંતુ પરદેશીઓની ખુબી એ છે કે-તે વર્ગ એ વાત સમજી શકે નહીં, તેઓ તો એમજ સમજે છે કે-“અમે તો અમારા દેશનો ઉદ્ધાર કરીએ છીએ.” પરદેશી લોકો આ દેશમાં પોતાની લાગવગ અનેક રીતે ઉભી કરી શકે છે. પ્રથમ પ્રજામાં સારી લાગવગ ઉભી કરી. ૧૮૫૭ ના બળવા પહેલાં રાજાઓમાં લાગવગ સારી ઉત્પન્ન કરી લીધી હતી. પછી અમલદાર સ્વરૂપના આ દેશના પ્રજાજનોની લાગવગ ઉભી કરી કામ ચલાવ્યું હતું. અને હાલમાં દેશનાયક તરોડે ગણી કાઢેલા પ્રધાનોના સ્વરૂપમાં પોતાની લાગવગ ઉભી કરીને આગળ વધવા માટે પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. આ બધી પરિસ્થિતિને અંગે જે કાંઈ નુકશાન આ દેશની મૂળ પ્રજાને થવાનું હશે, તે થવાનું જ છે. તેના બચાવની આશા પણ અમે રાખી નથી.

પરંતુ, આવો વર્ગ તેનીશ કરોડમાં ગણ્યો ગાણ્યો છે, છાપાંઓમાં જે મોટા હેવાલો આવે છે, તે ઉપર ભરમાવાને કારણ નથી. આવા કેટલાક વર્ગ શિવાય બાકીના પ્રજાનો મોટો ભાગ કરોડોની સંખ્યામાં રહેલો આ દેશની સંસ્કૃતિ પ્રમાણે જીવે છે. તેમાંથી ચલિત કરવાને પરદેશીઓને અનેક પ્રયત્નો કરવા પડે છે. તેજ સાબિત કરે છે કે-“હજી અહીંના વિજ્ઞાન તથા તત્ત્વજ્ઞાનની પ્રજાના જીવન ઉપર મોટામાં મોટી અસર છે. ભારત વર્ષ એવો એક દેશ છે કે જેની પ્રજાનો મોટો ભાગ હજી પોતાનું મૂળ જીવન જીવી રહેલ છે. અને પોતાની પ્રજા તરીકેની મહત્તા ટકાવી રહેલ છે.

જાપાન, ઇટાલી વિગેરે યુરોપીય રાષ્ટ્રોની મદદથી લડાઈમાં ઉતરે છે, તેનો અર્થ એ છે કે-તે પોતાની સ્વયં શક્તિ ગુમાવી બેઠેલ છે. અને એશિયાવાસીઓ અંદર લડીને નબળા પડે, તેમાં યુરોપને નુકશાન શું ? એખીસીનીયા ઉપર ઇટા-

લીનો છાપો એ તો માત્ર પ્રાથમિક શરૂઆત હતી. પરંતુ એશિયામાં લડા-
 ધના બીજો નાંખીને સામસામી યુરોપવાસીઓએ મદદ કરીને, તે તે કાળી
 પ્રજાઓની સત્તાઓ ખોખરી કરી નાંખ્યા પછી હાથમાં આવે, તે વહેંચી લેવાની
 છુપી યુક્તિરૂપે ઇટલી, જર્મન, પ્રજાસંઘથી છુટા પડેલ છે, છુટા પડવા
 દીધેલ છે, અને પ્રજાસંઘ ખાલી ધુંધવાટ કરીને બેસી રહે છે. વખત જતાં
 જાપાન, ઇટલી વિગેરેના પૃષ્ઠબળથી, અને ચીન, ઇંગ્લાંડ વિગેરેના પૃષ્ઠબળથી
 થોડું ઘણું ભેર કરશે. પરંતુ આખર એ બન્નેય એશીયાના રાષ્ટ્રોને યુરો-
 પનાજ મુસદ્દીઓના હાથમાં રમવાનું રહ્યું. એ આગ સળગતી સળગતી
 ભારતમાં પણ કોઈ જુદાજ રૂપે કદાચ આવે, તો ભારતની પ્રજામાં જે કાંઈ
 સ્વતંત્રતા, જીવનની સ્વતંત્રતા ટકી છે, તેના ઉપર ફટકો લાગશે.
 આ દેશમાં રાજા તરીકે, જાગીરદાર તરીકે, ધર્મગુરુઓ તરીકે કે ધનિક
 સદ્ગૃસ્થો તરીકે થોડા ઘણા જે હિંદુ પ્રજાજનો સત્તામાં ટકી રહેવા પામ્યા છે,
 તેના ઉપર ફટકો કદાચ લાગે. એ બધું પાર પડ્યાં પછી પ્રજાસંઘ ઇટલી
 વિગેરેને શાંત કરે. અને પાછા યુરોપીય રાષ્ટ્રોને ભેગા મેળવી લે. પરંતુ એવી
 ધમાચકડીમાં કાળી પ્રજાના રાષ્ટ્રો ખોખરા થયા હોય, તે મજબૂત નજ થાય.
 અને એકની યા બીજાની કોઈપણ યુરોપીય રાષ્ટ્રની જ સત્તા આજ કરતાં
 કેટલેક વધુ અંશે એ દેશોમાં સ્થાપિત થઈ ચૂકી હોય, પછી તે ઇટલીની કે
 જર્મનીની, કે-રશિયાની કે ફ્રાન્સની કે ઇંગ્લાંડની હોય. માત્ર પ્રજાસંઘના
 ગૌરાંગ આગેવાનોને એટલું જ જોવાનું હોય કે-“યુરોપીય રાષ્ટ્રોની એકંદર
 સત્તા આગળ વધી કે નહીં ?” ગુરુઓ, રાજાઓ, જાગીરદારો, અને ધનિ-
 કોની સત્તા તોડવા પરદેશીઓએજ કોમ્યુનિસ્ટોને છોટે રહીને ગોઠવ્યા છે,
 તે એ મારફત એ ચાર સત્તા તુલ્યા પછી, તે સત્તાઓ કોમ્યુનિસ્ટોના
 હાથમાં રહેવાની નથી એ સ્પષ્ટ છે. એ સત્તા પરદેશીઓનાજ હાથમાં
 આવવાની. પણ જ્યાં સુધી એ કામ પૂરું ન થાય ત્યાં સુધી અથડામણી
 ચાલવા દેવાની અને પરદેશીઓએ તટસ્થ બાવે બેઠા બેઠા જોવાનું. સત્તાઓ
 તુલ્યા પછી માત્ર સત્તા સ્થાપિત કરવાનુંજ કામ બાકી રહે.

ચીનની અંદર તો રાજાની સત્તા અને પ્રજાસત્તાક એ બે ભાગ તો
 આજ સુધીના પરિચયથી પાડી દીધેલા છેજ. છતાં એ દેશની પ્રજા સ્વતંત્ર
 રહી છે. હવે તેને ખોખરી કરવા જાપાનને ઉસ્કર્યા વિના કેમ ચાલે ? અને
 ઇંગ્લાંડ તો દરેકને સમતોલ રાખવાની પોલીસી બહાર પાડનારું રહ્યું, એટલે
 લડાઈને સીધી ઉત્તેજના કેમ આપે ? આ સ્થિતિમાં-ઇટલી વિગેરેને આ કાર્ય
 કરવા દેવામાં તેમને હરકત આવે નહીં. એટલે ચીનને ઇંગ્લાંડ વિગેરેનું શરણ

લેવું પડે, એ શરણુ આપવાના બદલામાં ઈંગ્લેંડ કાંઈ પણ શરતો કરાવ્યા વિના, ભવિષ્યનો પોતાને લાભ જોયા વિના, આજે શરણુ આપે ખરું કે ? વ્યવહાર બુદ્ધિથી એ સમજાય તેમ છે. હિંદુસ્થાન ઉપર તો કબ્જો યુરોપ વાસીઓનો છે. પણ તેની જોડની મહાપ્રજા ચીન ઉપર કબ્જો નહોતો. હવે યુરોપની પ્રગતિને ધ્યાનમાં રાખીને આ કબ્જો લેવાને માટે યુરોપના પ્રયાસો છે. અને તેમાં છુપી રીતે પ્રજાસંઘ સમ્મત ન હોય, એમ માનવાને કાંઈપણ વાસ્તવિક કારણ નથી.

ઇટલી અને જર્મની વિગેરે ઈંગ્લાંડથી ભલે વિરુદ્ધ દેખાતા હોય, પરંતુ આધુનિક પ્રગતિના કાર્યમાં સૌનો એકધારો સાથ છેજ. આપણે મુદ્રા રાક્ષસ નામના નાટકમાં વાંચીએ છીએ કે-આર્ય આણક્ય છુપી પોલીસની હાયરીઓ મંગાવે છે, અને તેમાંથી ભદ્રભટ્ટાદિક સુભટોના ગુન્હાઓ વાંચે છે. વાંચીને તેઓને સજા ફરમાવે છે, શકટઠાસને શૂળીની સજા ફરમાવે છે. તેને તેના પક્ષના શૂળી ઉપરથી નસાડી જાય છે. અને તે બધા નંદાના રાક્ષસ નામના મંત્રીના અંગત નોકરો તરીકે રહે છે. વાસ્તવિક રીતે તે બધા આર્ય આણક્યના જસુસો જ હતા. પરંતુ આવી રીતે ગુન્હેગાર કરાવીને તેઓને કાઢી મૂકી સામા પક્ષમાં ભરતી કરાવી ને સામા પક્ષને ઉધે રસ્તે દોરવવામાં તેનો ઉપયોગ કરે છે, ને આખર સામા પક્ષને નબળો પાડી, રાક્ષસ જેવા નંદા બુદ્ધિશાળી મંત્રીને સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્તના મંત્રી બનાવી, પોતાની તપોવન તરફ જવાની તૈયારી કરવાની-પોતાની ધારણા પાર પાડે છે. રાજનૈતિક ભાષામાં એવા છુપા ચરોને બનાવટી શત્રુઓ તરીકે જાહેર કરેલા હોય છે, તેમને કૃત્ય કહેવામાં આવે છે.

મારી સમજ પ્રમાણે પ્રજાસંઘથી ઇટલી વિગેરે છુટા પડેલા જણાય છે, તે રાજનૈતિક પરિભાષા અનુસાર કૃત્ય વર્ગ હોવાનો સંભવ છે. પાછળથી બધા મળી જવાના ખરા. આ જો આખી કૃત્ય પોલીસી હોય, તો તેનો છેવટનો મોરચો ભારતની પ્રજા ઉપર છે, તેમાં પણ ભારતની સંસ્કૃતિ ઉપર છે, તેમાં પણ જૈન સંસ્કૃતિ ઉપર છે. અને તેમાં પણ શ્વેતામ્બર મૂર્તિ પૂજક સંઘ ઉપર છે. કારણકે-આર્ય સંસ્કૃતિને ટકાવવાનો, વિશ્વની કલ્યાણ ભાવનાનો, અને એકંદર ભારતના દરેક ધર્મોના ટકાવનો વાસ્તવિક આધાર તેના ઉપર છે.

આ બધું થવાથી આધુનિક વિજ્ઞાન આજ કરતાં ઘણું જ આગળ વધી ગયું હશે. પરંતુ વિજ્ઞાનનો ખજાનો એટલો બધો ઉંડો છે કે-એક એક બાબતમાં તેનો પાર પામવાને લાખો વર્ષ જોઈએ છીએ. વૈજ્ઞાનિક

સંશોધકો પણ આ વાત સમજે છે. પરંતુ હાલમાં વ્યાપારી હરીફાઈ વિગેરે કારણોથી તેમાં આગળને આગળ તેઓ વધે જ જાય છે. અને દુનિયાની બીજી પ્રજાઓ ઉપર પોતાની સરસાઈ વધારે જાય છે. જો છેવટ સુધી તેઓ એમને એમ ચાલુ રાખે, તો અંદરને અંદર કાપાકાપી ચાલે. આ વિજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ પરાંપકાર બુદ્ધિમાંથી જન્મેલ નથી, પરંતુ પ્રજાકીય સ્વાર્થમાંથી જન્મેલ છે. એ બાબતમાં યુરોપના પણ મી. ટ્રેગ તથા ટૉલ-સ્ટોય અમારા વિચારને સમ્મત છે. એટલે આ વિજ્ઞાન નિર્મૂળ છે, અને શુભ છેડાવાળું જ નથી, માત્ર કામચલાઉ અને ક્ષણિક છે. એટલે અમુક વખત પછી તેને બંધ થયા વિના ચાલે તેમ છેજ નહીં.

અલબત્ત, વચલા કાળમાં દુનિયાની ગોરી પ્રજાઓને વસવાટ માટે-ખેતી માટે-ઘણા દેશો અપાવી દેશે. આ ભૂમિમાં પણ જેમ તેઓએ બીજા ટાપુ-ઓમાં સંસ્થાનો સ્થાપેલા છે, તેમ સંસ્થાન સ્થાપશે. આ દેશના ઘણા કોઠા કદાચ તેઓના હાથ નીચે ચાલ્યા ગયા હશે. છતાં-આ દેશના તત્ત્વ-જ્ઞાનમાંથી જન્મેલો સમ્યગ્દર્શનઃ સમ્યગ્જ્ઞાન સમ્યક્ચારિત્રનો માર્ગ ચાલતો જ હશે. આજે એ કોઠા-કેળવણી અને ઉદ્યોગ એ બે શબ્દો મારફત પ્રજા-ઓને આકર્ષે છે. પરંતુ તેમાં સ્વાર્થ પડેલો છે-એટલે તે બહાર આવી જતાં તેના ઉપર પ્રજાઓનો વિશ્વાસ રહેશે જ નહીં. આ બધો ઘોંઘાટ બંધ પડતાં, ત્રણ રત્ન અને તેને અનુસરીને ગોઠવાયેલું તત્ત્વજ્ઞાન અને બીજા વિજ્ઞાનો તે વખતે પણ જીવંત રહેલા જોવામાં આવશે, અને એ રીતે તે અબાધ્ય છે. એમ વધારે સ્પષ્ટ સાબિત થઈ ચૂકશે.

હાલનું વિજ્ઞાન પ્રજામાં લોકપ્રિય કરવા માટે અનેક ચીજોરૂપે પ્રજાના ઉપયોગમાં આવતું દેખાય છે, પરંતુ તેનો આખર ઉપયોગ લડાઈઓ અને લશ્કરી તત્ત્વોમાં છે. જ્યાં સુધી પ્રજાઓના કેટલાક તત્ત્વો હાથમાં ન આવ્યા હોય, ત્યાં સુધી જીવનની સગવડ માટે એ વપરાય છે પછી તરતજ લશ્કરી સ્વરૂપમાં એકી ઝપાટે પ્રજાઓનો દાળાવાટો કાઢી શકે છે. હરિફાઈ વિના કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં વિકાસ ન થાય. અને વૈજ્ઞાનિક લડાઈઓ એ હરિફાઈનું ક્ષેત્ર છે, ગમે તેવું સુંદર મશીન કે સાધન, સામે હરિફ તોડી નાંખે. એટલે તે નબળું સાબિત થાય. એટલે નબળાવાળો સામાનું અનુકરણ કરીને તેના કરતાં સરસ બનાવવાની મહેનત કરે. આજે ડૉક્ટરો સંહારક જંતુઓની શોધો કરે છે. એક સ્વર્ગસ્થ મિત્રે તો ત્યાં સુધી શંકા બતાવી હતી કે-
“હાથલા થોરના નાશમાં કે મેનીનું જામડીસ વિગેરે રોગોના જંતુઓ કેમ જાણે કોઈ તરફથી ફેલાવવામાં આવ્યા હોય?”

સારાંશ કે—જે પ્રજાઓ આધુનિક વિજ્ઞાનનો દરેક રીતે સાફ સમજીને ઉપયોગ કરે છે—તેઓ તેને આગળ વધારી, વકરો કરાવી તેને મજબૂત બનાવે છે, અને એમ મજબૂત બનેલું આધુનિક વિજ્ઞાન લશ્કરી સ્વરૂપમાં દેખાવ દર્શાવે ક્યારે તે ટેકો આપનારનો જ કે તેના જત ભાઈઓનો કચ્ચર ધણ નહીં વાળી નાંખે? તે કહી શકાય તેમ નથી. તેના અનેક ફાયદા જમ્મે કરતાં ઉપર જણાવેલું એક જ નુકશાન એવડું મોટું ઉધાર થાય તેમ છે કે—જે લાભ કરતાં વધી જાય તેમ છે. હાલનું વિજ્ઞાન સંહારક અને મહા હિંસક છે. તેમાં અસાધારણ હિંસા પડેલી છે. આ ઉપરથી બરાબર સમજી શકાશે કે આ દેશના જે વર્ગને પરદેશીઓએ મુધારક નામ આપેલું છે, તે વાસ્તવિક રીતે આ દેશનો બગાડેલો વર્ગ છે. અને એવો જો કે થોડો વર્ગ છે, છતાં વધશે, ખરો, છતાં પણ તે એટલો બધો નહીંજ વધી શકે—તેવા આ દેશની સંસ્કૃતિમાં ઘણા મજબૂત તરવો છે.

આજે જાપાન ચીન ઉપર હાથો મારી રહ્યું છે. પરંતુ જે દેશો ચીનને મદદ કરશે, તેના હાથમાં ચીનને રમવું પડશે, અને કાંઈક ભાગ જાપાન-પક્ષના ગૌરાંગો પણ પડાવી જશે. છતાં ચીનની સંસ્કૃતિ એકાએક નાશ કરી શકાશે નહિ. એવા ઘણા હુમલા તેના ઉપર કરવા પડશે. અને બહુ લાંબા કાળ સુધી એ પ્રજા જીવંત રહી શકશે. એ જ એ પ્રજાનું જીવન છે.

અહીં દાખલો આપી શકાય તેમ છે કે—“જાપાનની જેમ ચીને હાલના વિજ્ઞાનની મદદ લીધી હોત, તો જરૂર સામનો કરી શકત, અને પોતાનો બચાવ પણ કરી શકત.”

આ દલીલ ઘણી જ છુદ્દ છે. ચીનના કેટલાક પ્રદેશો જશે. કેટલાક જીવન તરવો જશે. પણ સર્વ તરવો જશે નહીં, સર્વ તરવોનો એકદમ નાશ કરી શકાશે નહિ.

પરંતુ જાપાન પોતાના મૂળ જીવનથી જેટલું ખસ્યું છે, તેના પ્રમાણમાં અત્યારે પરદેશીઓ આગળ વાહ વાહ પામે છે. પરદેશીઓના વખાણ સ્વાર્થ પૂર્વકના છે. પરંતુ જ્યારે જાપાન બરાબર આધુનિક વિજ્ઞાનના હાથમાં ફસાઈ ગયા પછી આધુનિક વિજ્ઞાનના આચાર્યોની સામે જ્યારે તેમને હરિદ્રાધમાં એકલે હાથે ઉતરવું પડશે, ત્યારે તેની દશા ચીનની પ્રજા કરતાં પણ વધારે ખોખરી થઈ જવાની. કારણ કે—જાપાન યુરોપનું વૈજ્ઞાનિક ગુલામ છે. યુરોપે જેવી પેન્સીય, જેવો કાગળ, જેવું હોલ્ડર કાઢ્યું, તેના જ આકારનું તે કાઢે છે. તેની વૈજ્ઞાનિક શોધો સ્વતંત્ર નથી. નહીતર કાંઈ જુદું જ કરવું જોઈએ. શું કુદરતમા યુરોપના વૈજ્ઞાનિકોએ

શોધ્યું છે, તેના કરતાં ખીજું નથી જ ? ધણું છે. પરંતુ તદ્દન સ્વતંત્ર વિચાર અને સાધનો ગોઠવવાની જાપાન પાસે એ શક્તિ નથી. યુરોપના રાષ્ટ્રો પોતાના વિજ્ઞાનને ભારત અને ચીન જેવા દેશોમાં પ્રતિષ્ઠા આપવાને જાપાનને વખાણુ છે, અને વિજ્ઞાનમાં આગળ વધવા દે છે; પરંતુ જ્યારે આધુનિક વૈજ્ઞાનિકાની હરિક્ષા યવાની તે વખતે જાપાન સ્વતસ્વકેટલું ટકાવી રહેશે કે ટકાવી રહેલ હશે ? તે વખતે ખરી કસોટી છે. આજના વખાણુથી અને ભવિષ્યમાં ક્ષયકર આજની દેખીતી ઉન્નતિથી જાપાનની પ્રજાએ રાજ થવા જેવું લાગતું નથી. એ જ સ્થિતિ, તુકુંની અત્યારની ઇસ્લામનીતિ વિષે પણ સમજવાની છે.

જે પ્રજાઓ આધુનિક વિજ્ઞાનને રસ્તે ચડી નથી, તેમની સાથે જુદી જાતની લડાઇઓ લડવી પડે, અને વિજ્ઞાનને રસ્તે ચડેલ સાથે વૈજ્ઞાનિક સાધનોથી લડાઈ ચાલે છે. એ હરિક્ષામાં આજ કરતાં પણ કાળી પ્રજાઓ અંદરખાનેથી વધારે જોખરી થઇ જવાની એ વખત પણ એક વખત આવશે. માટે આધુનિક વિજ્ઞાનને રસ્તે નહીં ચડેલી શ્યામ પ્રજા ફાટે તુટે કપડે પણ આખર લાંબો કાળ જીવંત રહેશે. કારણ કે—

લશ્કરી દોરથી મારી મારીને પ્રજાને ફેટલીકને મારી શકાય ? તેમજ જીલમથી સંસ્કાર પણ ફેટલાક બદલી શકાય ? ગમે તેમ કરે, તો પણ કાંઈને કાંઈ રહી જ જાય. આમ આખર ચાકતાં ચાકતાં જે કાંઈ રહી જશે, એજ ભારતનો વિજય, ભારતના તત્ત્વજ્ઞાનનો વિજય. ભારતની સંસ્કૃતિનો વિજય. આ બધી ધમાલ વચ્ચે અને પછી પણ જે કાંઈ થોડો ધણો વર્ગ પણ ભારતીય-જીવન પ્રમાણે જીવતો રહેશે, એજ તેનો વિજય છે.

માત્ર આમાં ધીરજની ધણી જ આવશ્યકતા રહેશે. ખરી ધીરજ રાખી શકશે તેજ વિજયી થશે. બાકી આધુનિક વિજ્ઞાનને જેઓ ટેકો આપી રહ્યા છે. તેઓ આ દેશના લોકોનો પ્રજાદ્રોહ, દેશદ્રોહ, સંસ્કૃતિદ્રોહ, ધર્મદ્રોહ, કરે છે. તેમાં સંશયને અવકાશ નથી.

અનિવાર્ય સંજોગોમાં ઉપયોગ કરવો એ જુદી વાત છે, અને હાર્દિક સાઈ માનવું, એ જુદી વાત છે.

૧. આર્ય સંસ્કૃતિ પ્રમાણે જીવવું એ આદર્શ હોય, છતાં કોઈ કોઈ વિદેશી વૈજ્ઞાનિક વસ્તુનો ઉપયોગ ન છુટકે કે દેખાદેખીથી કરવો પડે, તે નુકશાન તો કરેજ છે, પરંતુ એટલું નુકશાન તેથી નથી, થતું કે જેટલું—

૨. “ આર્ય સંસ્કૃતિમાં હવે કાંઈ રહ્યું નથી. અથવા તેને તોડવા પ્રયત્ન કરવો. ” અને આધુનિક વિજ્ઞાન વિષે મનમાં પરમ આદર રાખવાથી પરિણામે જે નુકશાન થાય છે. આ નુકશાન વધી જાય તેમ હોય છે.

મનથી જેઓ આધુનિક વિજ્ઞાનના ગુલામો છે, તેઓ ગમે તેવી ઉંચી છાતીએ ચાલતા હોય, પણ તેઓ પરદેશી પ્રજાઓના વિશેષ ગુલામો છે.

અને જેઓ આર્ય સંસ્કૃતિ પ્રમાણે જે પ્રમાણમાં સાંગોપાંગ જીવન જીવે છે, અને પોતાના કોઈ સ્વાર્થ માટે પરદેશીઓની ખુશામત કરતા હોય, તેમને રાજ રાખવા પ્રયત્નો કરતા હોય, છતાં પણ તેઓ તો એટલા ગુલામ નથી, એ તો સહજ રીતે સમજાય તેમ છે.

સુધારકો નવું ઉત્પન્ન કરી શકે તેમ નથી, નવું ઉત્પન્ન કરી શક્યા નથી. તેઓ “રૂઢિ ચૂસ્તો” “જીનવાણી” “પ્રણાલીને વળગી રહેલા.” વિગેરે રીતે દેશીઓને નિંદીતે પરદેશી વસ્તુઓની જાહેરાત માટેની વકીલાત કરે છે.

માટે એ વર્ગનો લેશ માત્ર વિશ્વાસ કરવો જરૂરનો નથી. તેઓને નથી અહીંની સંસ્કૃતિનું જ્ઞાન, નથી તેઓને પરદેશીઓની પ્રગતિની જાળની વિશાળતાની માહિતી. તેઓ પ્રજાના કેટલાક ભાગનો વિશ્વાસ મેળવીને જે જે સંસ્થાઓ ચલાવે છે, તે દરેક પણ આખર તો નુકશાનમાં જ પરિણત થવાની છે.

શહામૃગનું દષ્ટાંત પણ ભ્રમ ફેલાવનારું છે. આપણે તેઓને કહીશું કે-એ દષ્ટાંત આપી તમે એમ કહેવા માંગો છો કે-“શિકારી જ્યારે સામે ઉભો છે, ને શાહમૃગ રેતીમાં માથું ધાલે, એટલે શું તે બચી શકવાનું છે?”

ખરાબર છે કે-બચી શકે નહિ, પણ તો પછી શહામૃગે શું કરવું?

એમ અમે તમને પૂછીએ છીએ ?

તમે કહેશો કે “બચવા માટે ન્હાસી છુટવું કે બીજા મજબૂત સ્થાનનો આશ્રય લેવો.”

તેમ બની શકે તેમ ન હોય, તો શું કરવું? શું શિકારીની સામે ગોળી ખાવા જવું કે-બીજું જે બને તે કરવું ?

એક શહામૃગ સામે ગોળી ખાવા જાય છે, અને બીજું રેતીમાં માથું ધાલીને બચવાની ચેષ્ટા કરે છે. બેમાંથી વધારે ઠીક પ્રયત્ન કોનો છે ? જો કે બન્નેય મરી જવાના છે. પણ બેમાંથી અંશતઃ પણ વધારે ભુદ્ધિ કોણ ચલાવે છે ?

તમારે કહેવું જ પડશે કે-“સામે ચાલનાર કરતાં રેતીમાં માથું ધાલનારને મારવામાં શિકારીને કાંઈક વધારે મહેનત પડશે. સમય વધારે જશે, કે-લક્ષ્ય ભેદવામાં તેને કાંઈક વધારે સાવચેત રહેવું પડશે.”

આ રીતે બેમાં તમારું દષ્ટાંત કેટલું વિષમ છે ? તે તમેજ વિચારો. અમારા પ્રજાજનો આધુનિક વિજ્ઞાનનો આશ્રય ન લેતાં અમારી આર્ય સંસ્કૃતિનો આશ્રય લઈ રહ્યા હોય છે, તેને-“ આખર તો અમે તમને

અમારી સંસ્કૃતિના ઝપાટામાં લેવાના હોય, તો પછી શા માટે જ્યાં ત્યાં ભરા-
ઓ છો? મેદાનમાં સામા આવી જાઓ: ” આ દલીલો પોતાની મહેનત ઓછી
કરવા માટે શીઠારીઓ કરે, તેને આપણા સુધારક ભાઈઓએ વગર સમજી
ઉપાડી લીધેલી છે.

એઓ જાણે છે, કે “આર્ય સંસ્કૃતિની હુંમાં જ્યાં સુધી ભારતની
પ્રજા ભરાયેલી હશે, ત્યાં સુધી તેના ઉપર સંપૂર્ણ વિજય અશક્ય છે,
એટલે આવી દલીલથી ભોળવાઇને પણ જે કાંઈ તેનો આશ્રય છોડી દે,
તેટલો આપણને લાભ થાય.” એ દૃષ્ટિથી એ દલીલ તેઓ ફેલાવે છે. અને
જરૂર તેઓ તેમાંથી પણ કાંઈક ફાયદો તો મેળવેજ છે. અનેક પ્રયત્નોમાંનો આ
પણ તેઓનો એક સ્વપ્રગતિમાટેનો પ્રયત્ન જરૂર છે.

ખરી રીતે આર્ય સંસ્કૃતિ રેતીનો ઢગલો નથી. તેને રેતીનો ઢગલો
માનનારા મારા દેશ બંધુઓની મનોદશા જ કેટલી વિચિત્ર છે? તે આ
ઉપરથી સમજાય છે.

તેઓ દેશ અને પ્રજાનો ઉદ્ધાર કરવાની, પ્રજાને સ્વતંત્ર કરવાની,
સંસ્કૃતિ ખીલવવાની વાતો કરે છે. તે પણ માત્ર પ્રજામાં પ્રતિષ્ઠા ટકાવી,
આધુનિક વિજ્ઞાનના પ્રચાર માટે છે. તેમને પોતાની વસ્તુઓ, ભાઈઓ,
ઉપર સાચો પ્રેમ જ રહ્યો નથી. માત્ર પરદેશી સંસ્કૃતિના ગુલામ-હથિયાર
તરીકે કામ કરી રહેલા છે.

આર્ય સંસ્કૃતિ રેતીનો ઢગલો નથી. આજ સુધી આ પ્રજાનું તેણે
રક્ષણ કરેલું છે. અને હજી અનેક વર્ષો સુધી તે જ રક્ષણ કરશે.

તેનો કાંઈ પણ પ્રયોગ, વિજ્ઞાન અને વિચાર વિજ્ઞાનના પાયા ઉપર નથી
રચાયેલો એમ નથી. કાંઈ પણ રૂઢિરૂપ કે કુરૂઢિરૂપ નથી. પરંતુ દરેકે દરેક પ્રવૃત્તિ
વિજ્ઞાનના પાયા ઉપર રચાયેલી છે. માત્ર તેના ખરા અભ્યાસીઓ નથી. અથવા જે
કાંઈ અભ્યાસીઓ થાય છે, તે પરદેશી અભ્યાસીઓની આંખે અભ્યાસ કરે
છે. એટલે બુદ્ધિશાળી વર્ગ પગાર, પેન્શનો અને કમીશનોથી વેચાણ થઇ જાય
છે. પ્રજાકીય તથા રાજ્યકીય નાણાના સાધનો પણ ખીજ જ શિક્ષણ તરફ
ખેંચાઇ જાય છે. ત્યાંના વિજ્ઞાન ઉપરથી પડેલા એક એક રીવાજનો હેતુ
શાળા કેલેન્ડરમાં બાળકોને જાણવા મળે છે. ત્યારે અહીંના દરેક રીવાજોને
રૂઢિ, કુરૂઢિ કહી નિંદવાનો રીવાજ લાં વર્ષોથી ચાલુ છે.

ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાન અને વિજ્ઞાનના પ્રયોગોએ પ્રજાના દ્રવ્ય: ક્ષેત્ર: કાળ:
અને ભાવ: પ્રમાણે પકડેલું અમુક પ્રકારનું સ્વરૂપ, તે પ્રજાનું હાલનું જીવન.
પરંતુ તેને રૂઢો અને કુરૂઢિ કહી નિંદા વિના, પરદેશીઓથી નવા તરીકે
ગણાવેલા જીવનને સ્થાન શી રીતે આપી શકાય ?

ભણીને બહાર પડેલાને છાપામાં એ જ વાંચવા મળે, સભામાં એ જ સાંભળવા મળે. તેથી તેઓ શી રીતે આર્ય સંસ્કૃતિની ખૂબી સમજી શકે ? આ વિષમતા યદ્યપિ છે, છતાં પ્રજાનો મોટો ભાગ આર્ય સંસ્કૃતિ પ્રમાણે આજે જીવે છે—અને કેળવાયેલા ગણતા વર્ગને પણ અમુક અમુક ખાખતમાં કાંઈને કાંઈ વખતે તે પ્રમાણે જીવવું પડે છે. એ જ આજે પણ આર્ય સંસ્કૃતિ જીવંત હોવાનો પુરાવો છે.

માટે તેનો આશ્રય એ રીતીનો ઢગલો નથી, પરંતુ ખરેખર અચાવનું સાધન છે.

આર્ય સંસ્કૃતિ પ્રમાણે પ્રજા જો લાંબો કાળ જીવતી ટકી રહેશે, તો પોકળ પાયાપર ખડું થયેલું હાલતું વિજ્ઞાન આખર ચાકી જશે. શિકારી-ઓને ભાગી જવું પડશે, અને આશ્રય સ્થાન છોડી દેવાની શિકારીઓની વતીજ શિખામણ આપનારા દેશબાંધવોને પણ ચૂપ થવું પડશે.

[ગભીરચતુર્થ આપરેશન થયા પછી તે ભાગ કાયમ માટે નાશ પામે છે. અંગે કુદરત શિવાય કાંઈ ઉત્પન્ન કરી શકતું નથી. ભારે ચરક વિગેરે આયુર્વેદિક વિજ્ઞાન કાય ચિકિત્સાથી તેમનો રોગ કાઢી નાંખે છે. સર્જરી એટલે વાઢકાપ, પણ કાય ચિકિત્સા=રીઝીક્સન તેનાથી વધારે ચડીયાતી વિદ્યા છે. જેને કાય ચિકિત્સા નથી આવડતી તે વાઢકાપ કરે છે. વાઢકાપ એ હાડવૈદ્યોનો ધંધો છે, યુરોપના એ ધંધાદારીઓને વિશેષ મોટું સ્વરૂપ આપવા માટે મોટી જાહેરાત કરી. પણ વિજ્ઞાનમાં તેનું સ્થાન ધણુંજ નજીવું છે. છતાં તે વખતે વકરા માટે મોટું સ્વરૂપ આપ્યું, અને તેને ટેકો આપનાર વર્ગ અહીં પણ ઉત્પન્ન કર્યો. ચરકની અદ્ભુત કાયચિકિત્સા હજી તેઓને સમજતી જ નથી. ત્યાંની કાયચિકિત્સા હજી આદ્યવયમાં છે. આર્યવિજ્ઞાન આગળ આધુનિક વિજ્ઞાન બાળક છે, તેના આવા અનેક પૂરાવા છે.]

જે પ્રજા શિકારીઓ અને તેના ભક્તો ઉપર વિશ્વાસ રાખી પોતાનું ખરું આશ્રય સ્થાન છોડશે નહીં, તે પ્રજાનો લશ્કરી દોરથી નાશ કરી શકાશે નહીં. વારંવાર એમ કરી શકાતું નથી. અસાધારણ હથેલી બતાવવામાં આવે, તેથી ચલિત થાય, તે થાય, ને બાકીના ટકી રહે, ને વળી લશ્કરી દોર મુદતવી રાખવો પડે. પ્રજાનું મન બાવનાથી જોટલું સજ્જડ રીતે પકડી શકાય છે, તેટલું લશ્કરી દોરથી પકડી શકાતું નથી. માટે શિકારીઓથી આર્યોને બીવાને ખાસ કારણ રહેતું નથી.

માટે આર્ય સંસ્કૃતિને વળગી રહેનારા મૂર્ખ નથી, હાપણ વગરના નથી. પરંતુ દુનિયામાં સર્વોપરિ ડાહ્યા છે, અને સંપૂર્ણ સમજદાર છે. અલબત્ત, આજના છાપાઓ અને કૃત્રિમ સાહિત્ય આ વાતની નોંધ લેતું નથી.

પણ તેઓ પ્રતિષ્ઠા પૂર્વક જગતમાં જીવી રહ્યા છે, તેજ તેમની ખરી નોંધ છે. પ્રધાનો અને દેશનાયકોને વશ કરવા જેટલા મુશ્કેલ નથી, તેટલા આર્યસંસ્કૃતિ પ્રમાણે જીવનારાઓને જીતવા મુશ્કેલ છે. પરદેશીઓનું ધ્યાન તેમના ઉપરજ હોય છે. બાકી પોતે ઉભા કરેલા સોગઠાઓને તો ક્યાં બેસાડવા અને ક્યાંથી ઉઠાવવા એ હસ્તગત વાત છે. કેમકે તેઓ વાસ્તવિક રીતે ગુલામ જ હોય છે. આબઘીઃ સ્વતંત્રતાની ખૂંચ પાડ્યા કરે, અને દેશમાં ધુમ્મ્યા કરે. પરદેશી તંત્ર પ્રજામાં કાયદા કાનુનોથી વધુને વધુ મજબૂત બન્યે જાય, ને પ્રજા આઝાદીની ખોટી ધુનમાં રહે જાય, તેના જેવી સત્તા આગળ વધારવાની પરદેશીઓને બીજી મજા કઈ ?

આર્ય સંસ્કૃતિમાં માનનાર વર્ગને ખસેડીને કોંગ્રેસમેનોને પ્રધાન બનાવવાનો હેતુ આ ઉપરથી બરાબર સમજાશે. અને ત્યારપછી આ દેશમાં વસવાટ કરી રહેલા પરદેશી પ્રજાજનોને તેજ સ્થાનો સુખેથી આપી શકાય, અને તેઓ ધારાસભાઓનો કબજો કરે, એટલે અહીં પાર્લામેન્ટ અને સંપૂર્ણ-પરદેશી-પ્રજાકીય સંસ્થાનિક સ્વરાજ્ય. સારાંશ કે=ભારતીય પ્રજા ભારતીય સંસ્કૃતિ પ્રમાણે જીવનારી છે, અને રહેવાની, તેને પલટવાના અનેક પ્રયોગોમાં કોંગ્રેસ વિગેરેનું સ્થાન છે. આર્યસંસ્કૃતિની સામે જેમ પરદેશીઓ છે, તેમજ કોંગ્રેસવાદીઓ છે. બન્નેય તોડવામાં એક સામટા સામેલ છે. કોંગ્રેસમેનો તોડી રહે, એટલે તેઓ તો ઘેર બેસે, પરંતુ સત્તા તેનો લાભ લે. તોડવા ખાતર બળ કરવા માટે તેઓને પરદેશીઓ બળવાન અને કૃત્રિમ સત્તાધીશ બનાવે, એ સ્વાભાવિક છે. એ રીતે સત્તાધીશ બનાવાયેલા દેશીઓ, તે આજના પ્રધાનો.

જ્યાં સુધી પરદેશી પ્રગતિવાદનું જોર દુનિયા ઉપર રહેશે, ત્યાં સુધી આમ ચાલ્યા કરશે. પરંતુ પ્રાચીન ભારતના મહાત્માઓના પ્રતાપથી ત્રણ રત્નને આરાધનારા એકાદ બે પણ આખર સુધી નીકળ્યા કરશે, એટલે તેનો વિજય જ છે.

માટે જૈન તત્ત્વજ્ઞાન ત્રણેય કાળ માટે સદા અબાધ્ય જ છે. કેમકે-તેનો રત્નત્રયમય જીવન માર્ગ અબાધ્ય છે. તેમાં શંકાને સ્થાન છેજ નહીં. જુદા જુદા કાળક્રમે જુદા જુદા મગજના માણસો જુદી જુદી શોધો અને પોતાના વિજ્ઞાનો ઉભાં કરે છે, પરંતુ વખત જતાં એ અદૃશ્ય થાય છે, અને મૂળ તત્ત્વજ્ઞાન જગતમાં ચાલુ રહે છે. જૈન દર્શનના ઇતિહાસની સાથે વખતોવખત ઘણા વૈજ્ઞાનિકો પોતપોતાની અસરો મૂકતા ગયા છે. તેમ આધુનિક વૈજ્ઞાનિકો પણ થોડું ઘણું પોતાનું મૂકતા જશે. અને એ શાંત થયે, પરિણામે મૂળ વસ્તુ જ કાયમ રહેશે.

એકાન્ત શાસનભક્ત નરવીરને—

યુરોપની પ્રજા પોતાની પ્રગતિ અનેક રીતે કરી રહેલ છે, અને તેને દુનિયાની પ્રગતિ કહી, તેમાં બીજી પ્રજાઓનો પણ સહકાર એવી સ્વાર્થ-સિદ્ધિ કરે છે. યુરોપ શિવાયના પ્રદેશોમાં પણ પોતાના સંસ્થાનો સ્થાપ્યા છે, અને જ્યાં સંસ્થાનો સ્થાપી શકાયા નથી, ત્યાંની પ્રજા ઉપર રાજ તરીકે સત્તા ધરાવે છે, જ્યાં તેમ પણ બની શકે તેમ નથી, આ સલાહકાર અને હિતચિંતક મિત્રો તરીકે રહે છે. અને તેમ પણ જ્યાં બની શકે તેમ નથી હોતું, ત્યાં પરદેશી સનંદો વ્યાપારી તરીકે પોતાનું કાર્ય આગળ વધારે છે.

સંસ્થાનો અથવા તો સંસ્થાનિક સ્વરાજ્ય સ્થાપવા એટલે મૂળ પ્રજા ધીમે ધીમે નાશ પામતી જાય, અને યુરોપીય પ્રજા આ જોમ જોમ વસતી જાય, તેમ તેમ ત્યાંના વતની ઘટ્ટ ગયા પછી સંપૂર્ણ રાજ્યતંત્ર પોતાની પાર્લામેન્ટ દ્વારા ચલાવે. અને માત્ર યુરોપના મુખ્ય રાષ્ટ્ર સાથે ઉપરી સત્તા તરીકે સંબંધ રાખે. તે પણ ખાસ મુશ્કેલી વખતે એક બીજને મદદ કરવા માટે, બાકી જરૂર નહીં.

તાબાનું રાજ્ય એટલે : મૂળ પ્રજાનો નાશ કરી શકાય એવી સ્થિતિમાં એ પ્રજા જ્યાં સુધી ન આવી હોય, આં સુધી માત્ર તેના ઉપર રાજ્યસત્તા તરીકે દેખરેખ રાખવી, તેના હિત જાળવવા, અને ધીમે ધીમે પોતાના હિત સિદ્ધ કરવા, અને પ્રજા નબળી પડ્યા પછી તેને પણ સંસ્થાનિક સ્વરાજ્યના રસ્તા ઉપર મૂકીને યુરોપીય લેક્ષાથી એ પ્રદેશ વસાવી, પછી તેને સંપૂર્ણ સ્વરાજ્ય અપાય, તેનું નામ સંસ્થાનિક સંપૂર્ણ સ્વરાજ્ય પાડવું.

હિંદુસ્થાન આજ સુધી તાબાનું રાજ્ય હતું, અને છે. ન્યુઝીલેન્ડ વિગેરે દેશોમાં તો સંસ્થાનિક સ્વરાજ્ય સ્થપાઈ ગયા જેવું છે. પરંતુ ભારતને સંપૂર્ણ સંસ્થાનિક સ્વરાજ્યના પાયા ઉપર હવે સરકારે મૂક્યું છે, અને તેમાં કોન્ગ્રેસ તથા દેશનાયકોની ઘણી મહેનત અને મદદ પણ મળેલ છે.

હિંદની સંસ્કારી પ્રજામાં એકદમ સંસ્થાનિક સ્વરાજ્ય સ્થાપવું મુશ્કેલ હોવાથી આજ સુધી તેને તાબાનું રાજ્ય ગણવામાં આવેલ છે. હવે તેને સંસ્થાનિક સ્વરાજ્યના માર્ગમાં મૂકવામાં આવેલ છે. અમારી સમજ પ્રમાણે તાબાની પ્રજા તરીકે રહેવું વધારે સાઈ છે. પરંતુ સંસ્થાનિક સ્વરાજ્ય એટલે—મૂળ પ્રજાના મોટા ભાગનો નાશ અને ગૌરાંગ પ્રજાનો વસવાટ અને સત્તા-એમ થતાં આ દેશની મૂળ પ્રજાને તે વધારે નુકશાનકારક થાય, એ સ્વાભાવિક છે.

પરંતુ સ્વરાજ્યની ધૂનમાં ચડેલાઓમાંના કોઈનેય, મુત્સદ્દીઓએ સ્વરા-

જ્યની આગળ સંસ્થાનિક શબ્દ મૂકી રાખ્યો છે, તેના તેમજ તેના અર્થનો, અને તેના પરિણામનો પણ ખ્યાલ નથી. અસ્તુ.

આ દેશ ને આજ સુધી તાબાનું રાજ્ય ગણવામાં આવ્યું, તેનું કારણ માત્ર આ દેશની પ્રજા ઉપર અંકુશ મૂકવામાં અને તેમના જીવનનો પક્ષે આણવામાં અહીંની સંસ્કૃતિ-જેને શ્રી મુન્શી પ્રણાલિકાવાદ કહે છે, -તેનું મોટું નડતર છે. અને સંસ્કૃતિનું કેન્દ્ર ધર્મો છે. અને ધર્મોમાં જેન ધર્મ અને તેમાં પણ શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંધ બહુજ મજબૂત જડરૂપે છે.

એક વખત એવો હતો કે ધર્મોમાં જરા પણ હાથ નાંખવાથી પરદેશી પ્રજા અહીંની પ્રજાનો વિશ્વાસ ગુમાવે તેમ હતું. જેથી તેઓને તાત્કાલીન રાજ્યનીનિને અનુસરીને જાહેર કરવું પડેલ છે કે—“અમે કોઈના ધર્મોમાં હાથ ધાલીશું નહીં. સૌને પોતપોતાના ધર્મ પ્રમાણે વર્તવાની છુટ રહેશે.” અને આજે પણ બહારથી એ નીતિનું પાલન બરાબર કરવામાં આવે છે.

આમ જાહેર કરવા છતાંયે ધર્મોમાં આડકતરો પણ હાથ ધાલ્યા વિના એ પ્રજા રહીજ નથી. બહુજ ધીરજથી, ખુબીપૂર્વક, દુરદેશીપણાથી, વિશાળ કાર્યક્રમની યોજનાથી, જેના ભાવિ પરિણામ વિષે તત્કાળ કશી કદપના ન કરી શકાય તેવી રીતે હાથ ધાલવામાં આવેલ છે, તેમાં સંશયને અવકાશ નથી.

કારણકે—સંસ્કૃતિનું કેન્દ્ર તોડ્યા વિના સંસ્કૃતિ મરે નહીં, અને મૂળ સંસ્કૃતિ તોડ્યા વિના સીવીલાઇઝની સંસ્કૃતિનું સ્થાન જમાવી શકાય નહીં, અને તેના વિના યુરોપની પ્રગતિ થઇ શકે નહીં. યુરોપની કે ગૌરાંગ પ્રજાની વિશેષને વિશેષ પ્રગતિ કરવી હોય, તો સીવીલાઇઝની સંસ્કૃતિને આગળ વધારવી જોઈએ. અને તેને આગળ વધારવા હરીફ સંસ્કૃતિને ખસેડવી જોઈએ. અને તેને ખસેડવા તેના મૂળ મત્થકો પણ તોડવા જોઈએ.

તોજ યુરોપ પ્રગતિ કરી શકે, એ સ્વાભાવિક છે. તે રચનાત્મક યોજનાઓ મારફત કરવા માટે સૌથી પહેલાં અહીં કેળવણીનું ધોરણ બદલવામાં આવ્યું. ૧૮૧૩ માં ખ્રીસ્તી ધર્મના પ્રચારને પાલોમન્ટે કાયદો કરીને છુટ આપી. આર્યસમાજ વિગેરે, મૂળ ચુસ્તતાથી ખસી ગયેલા વર્ગો ઉભા થયા, તેને આડકતરો રાજ્યાશ્રય મળ્યો. અને તેણે એકે ઝપાટે “વેદો શિવાય, ભારતીય બુદ્ધિથી રચાયેલા તમામ સાહિત્યોને જાહેરમાં ખોટું ઠરાવ્યું, અને મહા પાપ વહેાર્યું. આ દેશમાં થઇ ગયેલા લાખો સાચા બુદ્ધિશાળી પુરુષોનું અપમાન થયું. એ રીતે પ્રાચીનને બદલ પોતાની શાળા કોલેજોમાં પણ નવી વિદ્યાના પુસ્તકોના પ્રચારને જગ્યા મળી. જુઓ સ્વદેશીપણું ! !

પ્રાર્થનાસમાજ, આર્થસમાજ, થીઓસોફીસ્ટ વિગેરે ખ્રીસ્તી ધર્મના કંઇક અનુકરણ રૂપ સિદ્ધાંતોના પ્રચાર કરનારા પણ એકાએક ઉત્પન્ન થયા.

“અધા ધર્મોને સરખું માન આપવું:” એ ભાવના ઉભી કરી પ્રજામાંથી પોતપોતાના ધર્મ વિષેની ચુસ્તતા ઢીલી કરવામાં આવી છે. છતાં પ્રજાને ધર્મરહિત રાખવાની ઇચ્છા છે એમ માનવાને કારણ નથી. “જુદા જુદા ધર્મોને બદલે જગતમાં એક ધર્મ હોય તો ઠીક” એવી ભાવના ઉભી કરી અમેરિકામાં ૧૮૯૩માં વિશ્વધર્મ પરિષદ ઉભી કરવામાં આવી હતી. એ પરિષદનું ધ્યેય—“આખી દુનિયાના તમામ ધર્મોવાળાઓ પાસે ધીમે ધીમે “જગતમાં એકજ વિશ્વધર્મ હોવો જોઇએ, અને માત્ર ખ્રીસ્તી ધર્મજ વિશ્વધર્મ થવાને લાયક છે. એવી કબુલાત કરાવવી,” એ છે.

એ કબુલાત કરાવવા સુધીમાં યુરોપીયન લોકોએ જુદી જુદી સ્થાપેલી: અને તેના અનુકરણ રૂપે તે તે ધર્મવાળાઓએ પણ પોત પોતાના ધર્મની ઉન્નતિના ઉદ્દેશથી કોન્ફરન્સો વિગેરે સ્થાપેલી: એ બન્નેય પ્રકારની સંસ્થાઓ મારફત ધીમે ધીમે પ્રચાર કાર્ય કરીને એ ધ્યેયની સિદ્ધિ કરવાની છે. એટલે એ પરિષદનું કાર્ય હાલમાં ઘણુંજ ધીમું દેખાય છે. પરંતુ તેનો ઉદ્દેશ સિદ્ધ કરનારી એ અવાન્તર સંસ્થાઓ તો ઝપાટાબંધ કામ કર્યેજ જાય છે.

ખ્રીસ્તી ધર્મમાં ઉંચું તત્ત્વજ્ઞાન નથી. તેમજ તેમાં આધ્યાત્મિક જીવન વિષે ખાસ કંઇ તત્ત્વો નથી. એટલે સામાન્ય રીતે પ્રજાને તેનીતિનો ઉપદેશ આપે છે. તેથીજ ભારતની આધ્યાત્મિક જીવનવાળી પ્રજાને પણ નૈતિક જીવનમાં વધારે આકર્ષવામાં આવે છે. કેવળ નૈતિકની પ્રતિષ્ઠા એટલે આધ્યાત્મિકનો હાસ. ખ્રીસ્તી ધર્મ પાસે તત્ત્વજ્ઞાન જેવું પણ કંઈ છેજ નહીં. એટલે હાલના વિજ્ઞાનની મદદ લેવા માટે વિજ્ઞાનની પ્રતિષ્ઠા ખાસ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે.

વળી ખ્રીસ્તી ધર્મ પાસે તાત્ત્વિક ઉપદેશ નથી, એટલે સંખ્યાબળ ઉપર ધર્મની શ્રેષ્ઠતા ઠરાવવામાં આવે છે. પ્રજાકીય લાગવગ, ફેલાતી બેકારી, વિદેશી કેળવણી, પોતાના શાઓ વિષે અજ્ઞાત લોકોને દરેક ધર્મ વાળાઓમાંથી ખેંચવાની તેઓએ ગોઠવી રાખેલી યુક્તિઓ,થી તેઓ પોતાની સંખ્યા દિવસે દિવસે વધાર્યે જાય છે. આજે વધારીને ૫૫ કરોડની સંખ્યા કરી છે. અને તેઓ એમ કહે છે—“આ ધર્મ એટલો સારો છે કે-લોકો સુખેથી તે ગ્રહણ કરી શકે તેવો છે, તેની સંખ્યા સહજમાં વધે જાયછે, ને વિશ્વમાં ફેલાઈ જશે. માટે તે ધર્મ વિશ્વધર્મ થવાને લાયક છે.”

“ ધર્મોમાં સડો પેઠા છે ” એવી વાતો અહીંના લોકો ભારત કૃષ્ણ-વાતી જાય છે. તેમ તેમને તે ધર્મોના બળને તોડવાનો માર્ગ મળે છે.

અને બંધુભાવની ભાવનાથી ઉદારતા બતાવાય, અને તે તે ધર્મ વાળાઓને આકર્ષી પણ શકાય, બંધુ બનાવી શકાય. બંધુથી જુદા ખાવાનું કેમ બને ? ભેગા ખાવાપીવાનું થાય, એટલે હિંદુઓ તો-જેને વટલાવું માને છે-તે રીતે બંધુભાવની ભાવનાથી તેઓ સહેજે વટલાતા જાય. એમ લોહીની અને સંસ્કારની શુદ્ધિ જળવવામાં ઢીલા થતાં બેટી અને રોટી વ્યવહારમાં પણ ઢીલા થાય. એમ સામાન્ય સિદ્ધાંતના સ્વીકાર માત્રથી ખ્રીસ્તી સંસ્થાઓ તેઓને ખ્રીસ્તી ધર્મના મેંબરો માની લે. અને સંખ્યાની વૃદ્ધિમાં ગણે.

૧૮૯૩ માં ભરવામાં આવેલી પ્રથમ વિશ્વધર્મ પરિષદ્ જો કે અમેરિકામાં ભરાઈ છે, પરંતુ તેમાં ઇંગ્લાંડનો મુખ્ય હાથ છે. તે કેટલાક પુરાવાથી નક્કી થાય છે. ઇંગ્લેંડનું રાષ્ટ્ર ભારતમાં બે રીતે કામ કરી શકે છે. ૧ તો વિશ્વધર્મ પરિષદ્ વિગેરે વ્યાપક સંસ્થાદ્વારા પ્રજાનો લોકમત એક વિશ્વધર્મ તરફ ફેળવે છે. અને ૨ અહીંના લોકોમાં લાગવગ, કાયદા, વિગેરેથી વિશ્વધર્મને અનુકૂળ વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરવા તે તે ધર્મોમાં સંસ્થાઓ સ્થાપે છે, આડ-કતરું ઉત્તેજન આપે છે, તેવા તેવા માણસોનો સુધારક વર્ગ ઉત્પન્ન કરે છે, અને તેને ઉત્તેજે છે. મૂળ વર્ગને પણ હાથમાં રાખીને પોતાને માટેનો માર્ગ સરળ થાય તેવા માર્ગ ઉપર લઈ જઈ શકે છે. સારાંશ કે-અંદરથી અને બહારથી : એમ બન્નેય રીતે કામ કરી શકે છે.

પ્રથમ તો તે પરિષદ્ના ચેરમેન રેવરંડ (ખ્રીસ્તી પાદરી) છે. એ સલા કોણે ગોઠવી ? કયા કયા ધર્મના ગુરુઓએ મળીને એ સંસ્થા ગોઠવી ? તેમને ચેરમેન કોણે નીમ્યા ? એ બધું અંધારામાં છે. પૂજ્ય આત્મારામજી મહારાજને મેંબર થવાનું આમંત્રણ આવે છે, તેથી તેઓ ઉપરના પ્રશ્નો વગર પૂછ્યે મેંબર થઈ જાય છે. શ્રી જૈન શાસનને તત્ત, મન, સર્વસ્વ અર્પી ચૂકલા એ મહા-ત્મા એ સંસ્થાના મેંબર શી રીતે થવાને પ્રેરાયા ? તે એક જૈન મુનિ તરીકેના ધર્મો વિચારતાં સમજી શકાતું નથી. તેઓ પ્રતિનિધિ મોકલે છે. પણ તે મોકલવામાં પણ મુંબઈમાં સુધારક વર્ગ અને ચૂસ્ત વર્ગને મારામારી થઈ હતી. તે વખતે સુધારક વર્ગના આગેવાન સુરતના વતની રતનચંદ માસ્તર તરીકે જાહેર થયેલા કોઈ જૈન ગૃહસ્થ હતા. જૈન એસોસીએશનમાં પણ તે આગેવાન હતા. તે અંગ્રેજી બોલેલા હતા એટલે કે આપણી સમાજમાં સુધારાના કામો કરાવી લેવા માટે પરદેશી પ્રજાને તે વખતે તે ઘણા ઉપયોગી હતા. જેથી સરકારી મોટા મોટા ગવર્નર સાહેબ સુધીના અમલદારોમાં તેમનું માન બહુ

સાફ રાખવામાં આવતું હતું. સાંભળવા પ્રમાણે તે મારામારીને બીજે દીવસે યુરોપીય ઑફીસોમાં તેમને પૂછવામાં આવ્યું હતું કે—“આમ તમારા નરક મારામારી ચલાવનારાઓ ઉપર તમે કામ કેમ ન ચલાવ્યું?” સારે સાંભળવા પ્રમાણે તેમણે એ જવાબ આપ્યો હતો કે—“મારા ભાઈઓનો માર હતો. ને?” કેમકે—જો કે તે સુધારાને પંથે ચડી ચૂક્યા હતા. પણ તે વખતે તેમનામાંથી એટલા બધા સંસ્કાર લોપ નહોતા પામ્યા, કે—આજના સુધારકો તો સાધુ મુનિરાજ કે સંઘની બીજી મહાન વ્યક્તિઓ સામે ચક્ષાતક્ષા બોલવા, લખવા કે ગમે તેમ વર્તવા સંકેચાતા નથી. જો કે એટલી સુધારાની આપણા સમાજમાં થયેલી પ્રગતિની એટલે કે પરદેશીઓની યોજનાઓના વિજયની નિશાની છે, એમ તો કબૂલ કરવું જ પડશે.

હિંદમાંથી પ્રતિનિધિઓ મોકલીને ખ્રીસ્તી ધર્મને વિશ્વધર્મ તરીકે લવિષ્યમાં બનાવનારી એ વિશ્વધર્મ પરિષદને ટેકા આપી, વધુ લોકપ્રિય કરવાની બાબતમાં ઈંગ્લંડની સરકારનો હાથ હતો જ. અને બેન્વીરચંદ્ર રાધજી ગાંધી તથા સ્વામી વિવેકાનંદ વિગેરે તેમની સહાયથી જ આં જર્ઝ શક્યા હતા.

એ પ્રથમ વિશ્વધર્મ પરિષદ વિષેનું પ્રથમ પુસ્તક પણ લંડનમાં જ બહાર પડે છે. પૂ. આત્મારામજી મહારાજની સ્તુતિ વિગેરેનું તાત્પર્ય પણ જૈન કોમને તેમાં ભાગ લેતી કરવાના ધ્યેયથી હતું. એ હવે બરાબર સમજાય છે. અહીંથી ગયેલા પ્રતિનિધિઓ વળતાં ઈંગ્લંડ જાય છે. અને ત્યાં તો જૈનધર્મ અંગીકાર કરવા મા. હર્બટ વૉરન જેવા તૈયાર બેઠા હતા. તે ઝટ જૈન ધર્મી બની બેસે છે. તે શા માટે એ વખતે જૈન બનવા તૈયાર થયા ? તેનો ખુલાસો ઋષભ મહાવીર સંઘ સ્થપાતાં આપણને બરાબર મળી રહે છે.

આ અરસામાં થીઓસોફીસ્ટ સંસ્થાઓ સ્થાપનાર મા. બ્લેવેસ્કી (એવું નામ યાદ છે) તે ક્ષણિક બૌદ્ધ થાય છે. બારતમાં પાંચ વર્ષ રહે છે, ને પોતાની સ્થાયી સંસ્થા સ્થાપી જાય છે. એ સંસ્થાના પ્રચારકાર્ય માટે મીસી. એનીએસેંટ ઇદ્રાક્ષની માળા પહેરે છે, હિંદુધર્મના વખાણ કરે છે. તારક સંઘ સ્થાપે છે, ને એ સંસ્થાનું પ્રચાર કાર્ય કરે છે, મેંબરો બનાવે છે, સંસ્થાઓ સ્થાપે છે. ગીતાનું ભાષાંતર તથા ઇદ્રાક્ષની માળા તો માત્ર હિંદુ શ્રોતાઓનો વિરોધ ન રહે, અને પોતાના ભાષણો સૌ છુટથી સાંભળે, ત્યાં તેમાંથી થોડા થોડા મેંબરો મળી રહે, તે માટેની યુક્તિ હતી. ત્યારપછી કૃષ્ણ મૂર્તિ જગદ્ગુરુ બની ખુદના ભગત બનવાનો દેખાવ કરે છે, ને ધર્મોની ચુલામીમાંથી નીકળી જવાનો યુવકોને બોધ કરે છે.

એ થાઓસોશીસ્ટોના બે ત્રણ સિદ્ધાંતો પણ લગભગ એવાજ જણાયા છે.

૧ બંધુભાવ ફેલાવવો.

૨ વિજ્ઞાનની મદદથી ધર્મોનું સંશોધન કરવું.

૩ સદાચારમાં પ્રગ્નને ઝગત કરવી. બહેમો ટાળવા વિગેરે.

તે દરમ્યાન ફ્રીમેશન વિગેરે ધણી સંસ્થાઓ, કલબો, સોસાયટીઓ, વગેરે ખ્રિસ્તી સંસ્થાઓ આ દેશમાં સ્થપાયેલી છે. તેઓ ધીમે ધીમે એ કામ શરૂ રાખે છે.

૧૮૫૭ ના બળવા પછી મુકેલી રાજદ્વારી સ્કીમને રદ કરી ફ્રેડરેશન નામની નવી સ્કીમનો અમલ કરવા પ્રજાપાસેજ તેની માંગણી કરાવવા અસહકારની હીલચાલને બહારથી દબાવવાના પગલાં ભરીને વેગ આપવામાં આવ્યો, ત્યારે એક શંકરાચાર્યને પણ પકડવામાં આવ્યા હતા. અને તે અરસામાં એક હોમ મેંબર સાહેબ એવું બોલ્યા પણ હતા કે-“દેશના સામાન્ય હિતની વચ્ચે ધર્મ આડે આવશે તો ભગવા કપડાનું માન રહેશે નહીં.” લગભગ આવા તેમના શબ્દો હતા. ત્યારથી ધીમેધીમે કંઈક પ્રત્યક્ષ રીતે વિશ્વધર્મ પરિષદને ટેકો અને અહીંના ધર્મો તરફ આડકતરું દબાણ શરૂ થયેલ જોવામાં આવે છે.

૧૮૩૬માં ચિકાગોમાં બીજી વિશ્વધર્મ પરિષદ થાય છે, તે પહેલાં ઈંગ્લાંડથી ઈંગ્લાંડના વડાપ્રધાન મેકડોલન સાહેબ અમેરિકામાં થોડા દિવસ ગયા હતા. તે વખતે માર્ક્સે અનુમાન ચોક્કસ હતું કે “હિંદ માટેની કોઈ વિચિત્ર યોજના માટે ગયા હશે.”

પહેલી ગોળમેજીના બાષણમાં પણ “ધર્મના કંઠડા બંધ પડો.” એવું એક તેમનું સૂચક વાક્ય પણ પ્રાયઃ હતું એમ યાદ આવે છે.

અહીં શ્વેતાશ્વર મુનિઓની સત્તા તોડવા માટેની હીલચાલ-દીક્ષા પ્રકરણના નામ નીચે શરૂ હતી. નામદાર ગાયકવાડ સરકારને મળવા જૈન આચાર્યો તથા મુનિઓ જાય છે. તેવામાં તેમને અતિ અગત્યના કામ માટે ઈંગ્લાંડ જવું પડે છે. અને તે અગત્યનું કામ તે બીજું કંઈ નહીં-પણ અમેરિકામાં ચિકાગોની વિશ્વધર્મ પરિષદ તેમને હાથે ખુલી મૂકાવવાની હતી.

કોઈ ધર્મગુરુ નહીં, ને એક રાજ્યકર્તા ધર્મ પરિષદ ખુલી મૂકે, એ આશ્ચર્ય ઘટના નથી ? છે, પણ બીજી રીતે નથીજ. નામદાર ગાયકવાડ સરકારને નાન-પણથી તેવું શિશુણુ આપેલું છે. પરિષદ ખુલ્લી મૂકતાં તેઓશ્રી સામાન્ય રીતે વેદાંતની સ્તુતિ કરે છે. જૈનોની અહિંસા પર જોકે જૈનોના નામ નિર્દેશ વિના પણ કટાક્ષ કરે છે. અને ખ્રિસ્તી ધર્મ તથા તેના પ્રચારકોની પ્રશંસા કરે છે.

તેમની પાસે વાંચનાર રહે છે, તે પણ પ્રાય : હાલમાં ખ્રિસ્તી છે. એ બધું આગળ વધારવા માટે-જૈનોને દીક્ષા પ્રકરણમાં પાછળ પાડવામાં આવે છે, અને તેમાં જૈનોની જ નવા સ્વરૂપે સ્થપાયેલી સંસ્થાઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

“જગતમાં એક ધર્મ કરી શકાય, માટે પૂર્વ દેશના યુવાનો શી મદદ કરી શકે?” એ વિષય ઉપર નિબંધ લખનારને ૫૦૦ ડોલરનું ઇનામ આપવાનું અમેરિકાથી એ વખતે જાહેર થાય છે. મુંબઈ વિગેરે વિશ્વધર્મ પરિષદના એક્ઝીક્યુટીવ પ્રતિનિધિ આવી જાય છે. લગભગ તે વખતથી ને તેની પહેલાં કેટલાકજ વર્ષોથી આ દેશમાં પણ સર્વધર્મ પરિષદો ભરાય છે. અને એ જગતનું એકંદર વાતાવરણ દેશમાં ફેલાય છે. સંપ્રદાયો તોડી મૂળ ધર્મોની એકતાના વાપરા પણ ત્યારથી વાય છે.

“અંદર અંદરના ધર્મોવાળા પોતેજ પ્રથમ સંપ્રદાયો તોડે, તો પછી મૂળ ધર્મોને તોડીને એકજ મૂળ ધર્મને કાયમ કરવાનું કામ તો વિશ્વધર્મ પરિષદ કરવાની છે. પણ જ્યાં સુધી સંપ્રદાયો ન તુટે, ત્યાં સુધી મૂળને તોડવાની વાત શી રીતે બને ? સંપ્રદાયો તુટે એટલે મૂળ તોડવાનું સહેલું થઈ પડે.”

મૂળ ધર્મોની આન્ય ઓફીસો તે સંપ્રદાયો, સંપ્રદાયોમાં મૂળ ધર્મો મનુષ્યોની સગવડ પ્રમાણે બહેંચાયેલા છે. એટલે સંપ્રદાયો એ મૂળ ધર્મની વિશેષ શક્તિઓ છે. વધારે બળવાન મૂળ પેઢીજ આન્યો કાઢી શકે. આન્યો સંકેતવી પડે, એજ મૂળ પેઢીની નબળાઈ. આન્યો સંકેતવા પછી બીજી મોટી હરીફ પેઢી મૂળ પેઢીને સહેલાઈથી ઉખેડી શકે. એવીજ સંપ્રદાયોના નાશની હીલચાલમાં નીતિ ગોઠવાયેલી છે.

સુધારક વર્ગને આડકતર માનપાન અને આર્થિક ઉત્તેજન તો પરદેશીઓ તરફથી રહેજ છે. અને તેઓ પોતપોતાના ધર્મની ઉન્નતિની નવીન સંસ્થાઓ કાઢીને, તે મારફત એકતા વિગેરેની પ્રથમ વાતો કરીને પછી સંપ્રદાયો તોડવાની વાતો કરીને મૂળને વધારે આગળ લાવવાની લાલચો આપ્યે રાખે છે, ને વિનાશનો પંથ સરળ કરે છે.

આવું અનેક વિધ પ્રચારકાર્ય વિશ્વધર્મ પરિષદની તરફથી થઈ રહ્યું છે. ત્યારપછી ત્રણજ વર્ષમાં ખ્રુદ ઈંગ્લંડમાં ઇંગ્લેંડના ધર્માધિકારીની દેખરેખમાં નામદાર ગાયકવાડ સરકારના પ્રમુખપદે વિશ્વધર્મ પરિષદ ભરાય છે.

એ ધર્માધિકારીને બધા ધર્મોના તત્ત્વોનું તો સામાન્ય જ્ઞાન હોય છે, પરંતુ દુનિયામાં કેટલા ધર્મો છે ? તેના પાળનાર કેટલા છે ? કયા વધારે મજબૂત છે ? કયા વધારે યુસ્ત છે ? કયો ધર્મ વધારે પ્રગ્નને આકર્ષી રહ્યો

છે ? કોની વધુ લાગવગ છે ? કોને કઈ લાગવગ વધુ આપવાથી તેના કેટલાક અનુયાયિઓ આપણને વિશ્વધર્મ પરિષદના કાર્યમાં મદદ કરે ? કોણ કોણ એવા માણસો છે ? સામે પક્ષ કેવો બળવાન છે ? અને તેમાં કોણ કોણ મજબૂત માણસો છે ? બીજા હાથ ઉપર તેમને પણ કેવી રીતે રાજી રાખવાથી વિદ્વંસ પ ન થઈ શકે ? વિદ્વંસ થવા જતાં તેમના આર્થિક ધાર્મિક વિગેરે હક્કોની ચિંતા તેને કેમ ઉભી થાય ? વિગેરે વ્યવહાર પ્રશ્નોની આખતોાનું તેને વધારે સંગીન જ્ઞાન હોવાનો સંભવ છે.

નામદાર ગાયકવાડ સરકાર જેવા સત્તાધીશ રાજની લાગવગથી પરિષદના ધ્યેયોનો વધારે સારી રીતે પ્રચાર કરી શકાય, વળી જોન ધર્મનું કેન્દ્ર ગુજરાત, તેમાં સત્તા નામદાર ગાયકવાડ સરકારની. તેમાં પ્રવેશ કરવા માટે જોનેને દબાવ્યા પછી ઉછરતી પ્રજામાં સર્વધર્મના જ્ઞાનનો ફેલાવો નિશાળો મારફત કરવાને લાગવગવાળું દેશી રાજ્યજ નોંધએ. સ્વીટીશ સરકાર એકદમ એવી શરૂઆત કરી શકે નહીં. ધારાસભામાં પસાર કરાવવું પડે. વિશાળ લોકમત કેળવાયા વિના હાલ તુરતમાં એમ બની શકે નહીં. નામદાર ગાયકવાડ સરકાર પોતાની નિશાળોમાં એ શિક્ષણ પ્રચારવાનું લગભગ વચન આપી ચૂક્યા જેવું છે. અને અહીં આવ્યા પછી તુરતજ જગતના વિદ્યમાન ધર્મો નામના ખ્રિસ્તી પાદરીના પુસ્તકનું ભાષાન્તર પણ બહાર પડાવી દીધું છે !

એ ખ્રિસ્તી પાદરીએ વિચિત્ર મૂળ પુસ્તક લખ્યું છે. ડોળ જાણે દરેક ધર્મનું તત્ત્વ સમજાવવાનો કરેલ છે. અને સર્વધર્મ તરફ સમભાવ બતાવતા હોય એવો દેખાવ કરેલો છે. જે ધર્મ સહેલાઈથી તોડી શકાય તેવા છે, તેનો તો તેણે ઉલ્લેખજ કર્યો નથી. પણ જે તોડવા મુશ્કેલીવાળા છે, તેવા અચાર ધર્મોના વખાણ કરી તેના તત્ત્વો સમજાવ્યા છે, અને ગુણદોષની મીમાંસા કરી છે. પરંતુ આખર-સંખ્યા, વિશ્વધર્મને લાયકના ગુણો, વિગેરે તત્ત્વોથી-

૧ ખ્રિસ્તી ધર્મજ વિશ્વધર્મ થવાને લાયક છે.

૨ ઇસુખ્રિસ્ત એજ એક સર્વગુણ સંપન્ન દેવ છે.

આ બે તત્ત્વોને ખૂબ સ્થિર કરેલ છે.

પ્રસ્તાવનામાં જગતમાં એક ધર્મ હોય તો સાફ. પછી ગમે તે હોય, તેની સામે કેમ જાણે વાંધો નહોય, તેમ તટસ્થતા બતાવી છે. અ પ્રસ્તાવના-કાર દેશીયધુએ શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરજીની દ્વાત્રિશિકામાંનો સવસિન્ધવ:- એ શ્લોક ટાંક્યો છે. એટલે કે-“એક મહાધર્મમાં બીજા ધર્મોરૂપી સર્વ નહીંઓ આવી મળે છે.” તે મહાધર્મ કયો ? ગ્રંથ લેખકને મહાધર્મ-તરીકે ખ્રિસ્તી ધર્મ અભિપ્રેત છે, શ્લોકકારને સ્યાદાદમય તત્ત્વજ્ઞાન.

ત્રીજી પરિષદમાં મીંલાલન પ્રતિનિધિ તરીકે ગયા. પણ તેમાં તેમને પ્રથમ ભાગ લેવા ન દીધો. લાગવગથી ઘુસતું પડ્યું. ભાગ લેવા ન દેવાનું કારણ માત્ર—“જૈનોની નાની સંખ્યાજ” જાહેરમાં બહાર આવ્યું હતું.

કેવું વિચિત્ર કારણ ? પૂ. આત્મારામજી મહારાજને આગ્રહ કરીને બોલાવાય છે, ત્યારે ત્રીજી પરિષદ વખતે પ્રતિનિધિ પણ માંગવામાં આવતો નથી. પેસવા જાય છે, તેને પણ નકારવામાં આવે છે, ત્યારે તેમને લાગવગ લગાડવી પડે છે. સંખ્યાનું બહાનું શા માટે આગળ ક્યું હશે ? એ એક કાયડો છે. ત્યારે શું નાની સંખ્યાને લીધે જૈનોને ન પેસવા દેવાનો તેઓનો પાકે પાયે વિચાર ખરો ?

બંને ય નહીં.

સંખ્યાનું બાનું આગળ ધરવાનું કારણ તો “જૈનો પોતાની સંખ્યા વધારવાની ભૂલ ભૂલામણીમા પડે.” “જો આપણે સંખ્યા વધારી શું નહીં તો, આપણું વિશ્વધર્મ પરિષદમાં સ્થાન રહેશે નહીં.” એવી બીકથી કેટલાક બોળા જૈનો સંખ્યા વધારવાની હરિફાઈમાં પડે.

અને વિશ્વધર્મ પરિષદનું ખ્યેય “છેવટ કાઠપિણ એકજ ધર્મ દુનિયામાં સ્થિર કરવો. અને તે પણ ખ્રીસ્તીજ.” કેમકે—સંખ્યા ઉપર આધાર મૂકવામાં જ અહીં તેમની પૌલીસી પણ સ્પષ્ટજ થઇ જાય છે.

એ કામમાં જે જે ધર્મવાળા સહકાર આપે તે લેવામાં વાંધો શો ? ન આપે તો પણ લેવો જોઈએ. “એક ધર્મ કરવો એટલે બીજા છુટક નષ્ટ કરવા” એ અર્થ સ્પષ્ટજ છે. “જૈનો બુદ્ધિશાળી વર્ગ છે. તેઓ એક ધર્મ કરવાની હિલચાલમાં જોડાય, તો તેણે પોતાના ધર્મના નાશમાં પણ સહકાર આપ્યો તો ગણાયજ. એવું પગલું એ ભરે નહિ. પરંતુ ખરી વસ્તુસ્થિતિથી અજ્ઞાન એક સુધારક વર્ગ ઉભો કર્યો છે. તે આગળ પડવા ભરાતો ફરે છે, તેને ના પાડે, એટલે વધારે ઘુસવા તે પ્રયત્ન કરે. એટલે ભવિષ્યમાં કહી શકાય, કે “અમે તો ના પાડતા હતા, પણ તમે લાગવગથી આવ્યા, માટે પેસવા દીધા, એટલે કે—તમે તમારી ઇચ્છાથી આવ્યા છો.” એક વાત પકડ્યા પછી છોડાય નહીં, એટલે પછી એ સંસ્થાના ઉદ્દેશને એ વર્ગ બરાબર વેગ તો આપેજ. એટલે ચુસ્ત વર્ગ જોર કરી શકે નહીં. અને જેમ જેમ તે નબળો પડતો જાય, તેમ તેમ ધર્મ પણ નબળો પડતો જાય.

આ બધું થયા પછી, પાછા મી. હર્બર્ટ વૉરન વિગેરે આગળ આવી મી. લાલનને આગળ કરીને, ઋષભ મહાવીર જૈન સંઘ સ્થાપે છે. એટલે જૈન ધર્મને નામે યથેચ્છ પ્રચારકાર્ય માટે એક સંસ્થા તેઓએ ઉભી કરી લીધી.

હવે ભારતમાં પ્રભુ મહાવીરે સ્થાપેલો પરંપરાનો સંઘ, અને યુરોપનો ઋષભ મહાવીર સંઘ બન્નેની અથડામણી ચાલુ રહેવાનીજ. એ સંઘ નવા જૈનો દાખલ કર્યે જશે, સંખ્યા વધારશે. અને જૈનોની મોટી સંખ્યા લઇને ભવિષ્યમાં વિશ્વધર્મ પરિષદમાં જશે. અને ત્યાં બહુમતીમાં હારીને આવશે. ને ખ્રીસ્તી વિશ્વધર્મ તરોફે દુનિયાના જૈનોને પણ બંધનકર્તા થાય, તેવી રીતે સ્વીકાર કરતા આવશે. ને પછી અહીંના સંઘનો વાંક કાઢશે કે-“તમેજે જૈનોની સંખ્યા વધારી નહીં, એટલે અમારે હારી જવું પડ્યું. જૈનોની જેમ એક અંગ્રેજ ગૃહસ્થ મી. જેરામદાસ નામ ધરીને હિંદુ થયા છે. મી. ધર્મપાલ (ઇટાલીના ગૃહસ્થ છે) જે બોદ્ધ આચાર્ય થયા છે. યુરોપના ગૃહસ્થો તે તે ધર્મમાં પેસીને તે તે ધર્મને નવું સ્વરૂપ આપીને તે તે ધર્મનો પ્રચાર કરશે. જીવું સ્વરૂપ આપોઆપ તુટેજ, અને નવું સ્વરૂપ જમાનાને એટલે ખ્રીસ્તી ભાવનાને, વિજ્ઞાનને, કૃત્રિમ બંધુભાવનાને અને માત્રનીતિમય જીવનનેજ અનુકૂળ ધડતા જશે. તેમ તેમ ખ્રીસ્તી ધર્મનું વિશ્વધર્મ તરીકેનું કાર્ય વધારે સફળ થાય, એ સહજ જ છે.

દરેક ધર્મવાળાના મુખ્ય પુરુષોની આંતરિક ઇચ્છા ન હતાં, તે તે ધર્મમાં દાખલ થયેલ વિદેશી હિતચિંતકો તે તે ધર્મના થોડા સુધારકોની સહાયથી વધુને વધુ પોતપોતાનો ધર્મ ફેલાવવા પ્રયત્ન કરશે. અને તેથી ખ્રીસ્તી ધર્મવાળાઓને પણ એ હક્ક રહેવાનો જ. તે તે ધર્મમાંથી ખ્રીસ્તીમાં કેમ ખેંચાઇ આવે, તેને માટે તે તે ધર્મનો અભ્યાસ કરનારા, તેમાંજ તદ્દનુકૂળ રહીને પ્રચાર કરનારા, કયા તત્ત્વ ઉપર વધારે ભાર મૂકવાથી તે ધર્મવાળા ધીરે ધીરે મૂળ ચૂસ્તતા ઉપરથી ખસશે ? વિગેરે પ્રકારની ગોઠવણ કરી લીધી છે. એટલે દરેક ધર્મવાળા પોતપોતાની સંખ્યા વધારવાની ધમાચકડીમાં પડે, અને પછી એ કાર્ય બંધ કરવામાં આવે. કેમકે “જગત્માં વિશ્વધર્મ એકજ જોઇએ.” એ ભાવનાજ ધમાચકડી બંધ પાડી દેશે. અને “તે માટે કયો ધર્મ લાયક છે ?” એ પ્રશ્ન પછી આવીજ રીતે નવી હીલચાલનું અંગ બની જતાં- ધમાધમી બંધ પડતાં-ખ્રીસ્તી ધર્મમાં મોટી સંખ્યા ચાલી ગયેલી માલૂમ પડશે. બીજા ધર્મમાંથી તે તે બીજા ધર્મમાં થોડા થોડા કે ઘણા કામચલાઉ દાખલ થયા હોય, પરંતુ તે તે ધર્મના ચૂસ્ત લોકો ખ્રીસ્તીમાં કે બીજા જેમાં જેમાં દાખલ થઈ ગયા હોય, તે બધું હીલું થતાં દરેક ધર્મમાં ખરા ચૂસ્ત લોકો ઘણાજ ઓછા રહે, એ સ્વાભાવિક છે. લાગવગ, ખેડારી, પૈસાની છુટ, કાયદા, પ્રચારની યુક્તિ, બહોળા સાધનો, જાહેરસભાઓ વિગેરેથી ખ્રીસ્તી ધર્મવાળા ખૂબ વધી જાય, એ સ્વાભાવિક છે. રાજમહારાજઓ, મોટા

અમલદારો વિગેરે પણ એ તરફ દોરાય. એવા લોકો ખાસ અમલદાર બને, કેટલાક વ્યામૂઢ ધર્મશુરુઓ પણ મનથી તો દોરાયા હોય, એટલે પ્રજાનો કેટલોક ભાગ પણ દોરાયજ.

માટે સંખ્યા વધારવાની ધમાધમમાં પડવું એટલે “ વંશવારસાથી અસ્થિમજ્જન-ચુસ્તોની સંખ્યા ગુમાવવી, ને અચુસ્તોની અધુવ સંખ્યા ઉમેરવી.” સગવડીયા દૃષ્ટિથી ધર્મમાં દાખલ થયેલા બીજેથી સગવડ મળે, તો બીજે ચાલ્યા જાય, એ પણ સ્વાભાવિક છે.

એમ થોડા પણ ચુસ્ત રહે તો શો વાંધો ? એ પ્રશ્ન વિચારવા જોવો છે. વાંધો એ છે કે-બહુમતીવાદ એવો છે, કે પછી તેમાં લઘુમતી કાયદેસર ટકી શકે નહીં. રાજસત્તાઓ અને રાટ્ટો પણ બહુમતીને ટેકો આપવાના. “લઘુમતી એટલે કાંઈ નહીં, એવો અર્થ થાય, એટલે તે તે ધર્મોના ચુસ્તોને પણ પોતપોતાનો ધર્મ છોડવો પડે અથવા મહા મુશ્કેલથી ધર્મ પાળી શકે. તે તે ધર્મોના સારા તત્ત્વો એકઠાં કરીને નવો વિશ્વધર્મ ઉત્પન્ન થાય તો પછી તેમાં વાંધો શો ?

જો કે તે તે ધર્મવાળાઓને આકર્ષવા તે તે ધર્મોના સારા તત્ત્વોનું પ્રથમ મિશ્રણ કરવામાં આવશે. પહેલા તો એવી રીતે સુતત્ત્વોમય નવો ધર્મ ઉત્પન્ન થતો લાગશે, પણ આખર એ તત્ત્વો ભેળવેલા તો હશે મુખ્ય ખ્રીસ્તી ધર્મમાંજ. એટલે પાછળથી તેનેજ મુખ્ય કરી નાંખવાનો છે.

અને દેવ તો ઇસુ ખ્રીસ્તજ સર્વગુણસંપન્ન તરીકે, આરાધ્ય તરીકે ઠરાવવાના છે. એટલે એ બધા તત્ત્વો સાથેનો પણ મુખ્ય તો ખ્રીસ્તી ધર્મજ વિશ્વધર્મ તરીકે રાખવાના નિર્ણય ઉપર તેઓ મક્કમ છે. તેના પ્રચારના અંગ તરીકે આકર્ષવા માટે વચલી અનેક યોજના જો કે તેઓ સ્વીકારશે, પણ તે માત્ર પ્રચારના અંગ તરીકેજ હશે. કેળવણી ફેલાવવા માટે રાજ્યોનું રાજ્યોના માતા પિતાનું, ધર્મોવાળા દેવોનું નામ જોડીને તે તે સંસ્થાઓ નીકળી, પણ કામ તો સૌ સરકારની નીતિ પ્રમાણેજ કરે છે, પછી તે શ્રી કૃષ્ણવિદ્યાલય હોય, કે મહાવીર વિદ્યાલય હોય, કે સયાજી વિદ્યાલય હોય, કે નંદકુંવરબા શાળા કે મોંઘીબા કન્યાશાળા હોય, જે નામ હોય તે ભણે હોય, પણ સર્વની કાર્યદિશા તો પરદેશી નીતિ પ્રમાણે સ્થપાયેલી યુનિવર્સિટીએ નક્કી કર્યા પ્રમાણેજ હોય છે.

માટે “ આપણા ધર્મના સારા તત્ત્વો તેઓ સમજવા માંગે છે, માટે તેમને સમજાવીએ.” એ વિચાર પણ ખોટો છે. કમકે, તેનો ભવિષ્યમાં દુરપયોગ કરવાનો છે.

જે સમ્યક્ત્વ જેવી કાંઈપણ વસ્તુ હોય તો તે ગુણની તેવા કામથી મહામલીનતા થાય છે, અને જે સમકિત જેવી વસ્તુ ન હોય તો પછી કાંઈ પણ વાંધો નથી. અને જે હોય તો એ પરિષદોને ટેકા આપવામાં વીતરાગ ધર્મ, વીતરાગ ધર્મના ધર્મીઓ, અને તેના સંઘનો લોપ કરવા બરાબર છે.

જ્ઞાતિઓની લોહીની પવિત્રતા જળવાશે નહીં, તોપણ એજ પરિણામ છે. જ્ઞાતિઓની મૂળ પોલીસી કરતાં બુદ્ધિજ રીતે કામો કરવાને માટે પોરવાડ સમ્મેલન, ઝોસવાળ સમ્મેલન વિગેરે પ્રથમ તો હિતની વાતો કરીને મંડળો બરાવા લાગ્યા છે. તે પણ સુધારાને અનુસરી ઠરાવો કરશે. તે ઠરાવો જે કે કોઈ માનશે નહીં. પણ એકાદ એવા મુદ્દા માટે કેટલોક લોકમત ફળવાઈ ગયો હશે, કે—સરકાર કોઈ એવો કાયદો કરે, તેમાં એ લોકો ટેકા આપવાના, અને જ્ઞાતિના મૂળ આગેવાનો આંખો ચોળીને બેશી રહેવાના, અને કાયદો “અમુક જ્ઞાતિના અમુક માણસોની સહાનુભૂતિથી” ઠોકાઈ જવાનો. જેમ કોન્ફરન્સની જૈન સંઘમાં ખાસ કશી અસર ન પડી હોય, પણ રાજ્યસત્તાએ દીક્ષાનો કાયદો કરવામાં તેની મદદ લઈ લીધી. જે કે એ કામ પુરતો જ તેનો જન્મ હતો. હવે વિશ્વધર્મના વિચારો ફેલાવવામાં તેનો, યુવક સંઘ, કોંગ્રેસના પ્રધાનો વિગેરેનો ઉપયોગ થશે, અને તે પ્રમાણે થઈ રહ્યો છે. માટે જ્ઞાતિઓની પવિત્રતા ટકાવી રાખવામાં સંઘની પણ રક્ષા છે. આવા સમ્મેલનો જ્ઞાતિઓને ફટકો મારશે. ધર્મના સૂક્ષ્મ તરવો સમજનારા પરદેશથી આવશે, પાળનારા આવશે, અભ્યાસીઓ આવશે. પણ તમારું રહસ્ય સમજવા અને તેના ઉપર ક્યાંથી ધા કરી શકાશે, તેનો અભ્યાસ કરવા. પ્રો. ગ્લાઝેનાપતું પુસ્તક જૈનીઝમ પણ આજ દૃષ્ટિથી લખેલું છે. “ક્યાં ક્યાં જૈનોનું બળવાન પાસું છે ? ક્યાં નબળું પાસું છે ? આપણને મદદ કરનાર કોણ કોણ જૈનો છે ?” વિગેરે પોતાના રાષ્ટ્રીય હિતના મુદ્દા બ્યાનમાં રાખીને એ લખવામાં આવેલું છે.

વળી એક બીજો સો પાનાનો નિબંધ લખીને તેણે છેવટે સાબિત કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે કે “જૈન ધર્મ હિંદુ ધર્મનું એક સ્વરૂપ છે, અને સો વર્ષમાં તે પોતાના મૂળ ધર્મમાં બળી જશે.”

જગતના વિદ્યમાન ધર્મોના પુસ્તકમાં પણ એ ધ્વનિ મૂકેલ છે.

પરમાણુંદ કાપડીયાના અમદાવાદના બાણજીમાં પણ એ ધ્વનિ છે.

હમણાં એક જૈનેતર વિદ્વાનના બાણજીમાં પણ “જૈનોને પૂજારી તરીકે હિંદુ બ્રાહ્મણો રાખવા પડે છે, માટે જૈન ધર્મને મૂળ હિંદુ ધર્મમાં બળી જવું પડશે.” એ ધ્વનિના બાણજીની સમાલોચના જૈન પત્રના અગ્રણેષમાં જ હતી.

શા. મનસુખ રવજીએ જૈન કોમનો મૃત્યુધંટ નામને દેખ લખ્યો હતો. આપણા યુવાનો મારફત સંપ્રદાયોનો નાશ કરે. હિંદુઓ, જૈનઃ બૌદ્ધઃ વિગેરેનો નાશ કરે. અને ખ્રીસ્તીઓ બધાનો નાશ કરે. અને વિશ્વધર્મ પરિષદનું ધ્યેય સિદ્ધ થાય.

માટે હે એકાન્ત શાસનભક્ત નરવીર ! તારું શું કર્તવ્ય છે ! તે આ ઉપરથી તું સમજી લેજે.^૧

૧. વિશ્વધર્મ પરિષદના કાર્યમાં ટેકા ન આપવો જોઈએ.
૨. સર્વધર્મ પરિષદના કાર્યમાં ટેકા ન આપવો જોઈએ. તે તેની પેટા સંસ્થાઓ છે.
૩. અસ્વાભાવિક રીતે નવા જૈનો બનાવવાના કાર્યમાં ટેકા ન આપવો જોઈએ. સ્વરાક વિગેરે જાતિઓને જૈન બનાવવાનું કાર્ય નવા જૈનો બનાવા તરફ ધસડી જશે.
૪. ચતુર્વિધ સંઘની અને તેના પ્રતિનિધિત્વવાળી સંસ્થાઓ શિવાયની કોઈપણ સંસ્થાના કાર્યને ટેકા ન આપવો જોઈએ.
૫. જાતિઓની રીતસર સલાઓ શિવાય, તેના સમ્મેલનો અને મંડળોને ટેકા ન આપવો જોઈએ.
૬. સર્વધર્મના તરફે સમજવાની વાત બાળજીવોને ન સમજાવવી જોઈએ.
૭. સમજી સ્વધર્મ બંધુઓને આવા અજ્ઞાન ભરેલા નુકશાનકારક વિચારોની સમજ પાડવી.
૮. તીર્થંકર પરમાત્મા, ત્યાગી ગુરુઓ, અને આગમોક્ત ધર્મની પ્રતિષ્ઠા ટકાવી રાખવા આકાશ પાતાળ એક કરવા.
૯. સંઘમાં ફેલાતી ખેકારીના ઉપાય તરીકે જે જે હાલના સાધનોનો ઉપયોગ કરવામાં આવશે, તેમ તેમ વિશ્વધર્મ પરિષદના ધ્યેયો સિદ્ધ થવાના. માટે ખેકારી ન ફેલાય તેને માટે સાવચેત રહેવું. તેવા કાયદા ન થાય, તેવા કાયદેસર પગલાં લેવા.
૧૦. ખેકાર જૈન બંધુઓ માટે ફંડો કરી તેમને આશ્રિત બનાવવાને બદલે દુનિયાના વિશાળ ક્ષેત્રમાં સ્વપુરૂષાર્થથી આગળ આવે તેવો માર્ગ તેમને

૧. ગોરી પ્રજાઓ રાજ્યસત્તા મારફત આડકતરી રીતે શી રીતે ધર્મોમાં પ્રવેશ કરવા પ્રયત્નો કરી રહેલ છે, અને તેનું છેવટનું શું પરિણામ છે ? તે વિષે પ્રમાણભૂત લેખ લાંબો થવાથી અને વખતસર બહાર પાડવા રીતસર તૈયાર થઈ શકે તેમ ન હોવાથી દુકામાં સૂચિત રૂપે આ સામાન્ય નિબંધ અત્રે મૂકવામાં આવેલ છે.

“બીજા ધર્મોમાં પણ સત્યના અંશો હોયછે. માટે તેને પણ સાંભળવા નોંધએ” એ જાતની ગીતાર્થો માટે શાસ્ત્રમાં છુટ છે. પણ બાળજીવો માટે તો “બીજા ધર્મવાળા સાથે પરિચય ન કરવો, તેની વાતચીત ન સાંભળવી. તેનો ઉપદેશ ન સાંભળવો.” વિગેરે નિષેધોને સમ્યક્ત્વ શુદ્ધિ કહેલ છે. એમ કહેવામાં સંકુચિતતા નથી, પણ બાળજીવોનું હિત છે. બાળજીવો સારાસાર જીવો પાડી શકતા નથી. માટે તેમને ચેતવવામાં આવે છે.

“બધા ધર્મોવાળાનું સાંભળવું” એવા ઉપદેશકો હાલમાં બધે ફરે છે. તે મૂળ તો વિશ્વધર્મ પરિષદનું પ્રચારકાર્ય છે. સર્વનું સાંભળવાની વૃત્તિ સામાન્ય પ્રજામાં ઉત્પન્ન કરવાથી તેની ચુસ્તતા રહેતી નથી, અને એ રીતે ભવિષ્યકાળમાં ખ્રીસ્તી વક્તાઓને સાંભળનારો મોટો શ્રોતાગણ ઉત્પન્ન કરી આપવાની જાહેરાત થાય છે. એ રીતે ભવિષ્યમાં મોટો શ્રોતાગણ મળી ગયા પછી એ લોકો એકજ વખતના ઉપદેશથી સંખ્યાબંધ લોકોને ખ્રીસ્તી કરી શકશે.

બીજું, હમણાં સો વર્ષ પહેલાં રક્તપીતીઆઓની સેવા કરનાર ખ્રીસ્તી પાદરીના હાડકાં મોટા ઠાકથી યુરોપની મધ્યમાં થઇને ઇંગ્લંડ લાવવામાં આવ્યાં અને તેને મોટું અસાધારણ માન આપવામાં આવ્યું. આ ઉપરથી, તથા ઇંગ્લેંડના હાલના બંને રાજ્યોએ પણ પોતાની ધર્મ વિશેની પ્રતિજ્ઞા હાલમાં જેવા જેરથી કરી છે, તેવા જેરથી અગાઉ જેવામાં આવેલ નથી. આ બધા ઉપરથી ઇંગ્લંડની રાજનીતિ “હવે સીધી રીતે ધર્મ તરફ વળી હોય,” તેમ જોવાય છે.

“તીર્થ”કર પ્રભુ વિગેરે મહા ભાવવૈદ્યોના હાડકાંઓ વિગેરેની દેવો પૂજા કરતા હતા” એમ આપણા શાસ્ત્રમાં આવે છે, તેની આ હરીફાઈ છે. એટલે “રાગીની સેવા કરનારાઓ અને એવા લોકસેવાના કામ કરનારા ખરા મહાત્માઓ છે. માટે તેઓ પણ પૂર્વના ભારતીય મહાત્માઓની તુલનાના છે, અથવા તેથી વધારે છે.” એવો ભાવ ઉત્પન્ન કરીને લોકપ્રિય કરવાની યુક્તિ છે. અને બહારથી અમો અમારા ધર્મના મહાત્માઓને સ્વાભાવિક રીતે માન આપીએ છીએ. એવો ભાસ પણ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે. આમ એવડી રીતે કામ લેવામાં આવેલું છે.

જે કે-તીર્થ”કર પરમાત્માઓ વિગેરે ભાવ વૈદ્યો હતા અને તેઓએ અનેક રીતે જગત્ કલ્યાણકર આધ્યાત્મિક જીવન બતાવ્યું છે. ત્યારે “આ જમાનામાં આધ્યાત્મિક જીવન, એ તો નવરાત્નું જીવન છે. લોકસેવા એજ ધર્મગુરુઓનું ખરૂં કામ છે,” એ ભાવના ઉત્પન્ન કરવામાં પણ ભારતના ત્યાગી વર્ગની આડકતરી નિંદા જ છે. અને “પરબલ કે પુનર્જન્મને

માટેની તૈયારી કરવી, એ પણ નકામા પ્રયત્ન છે. ચારે લોકસેવા એજ ખરે ધર્મ છે. અને એજ ધર્મનું કે ધર્માત્માના જીવનનું ખરું ધ્યેય હોવું જોઈએ.” એ ભાવના ઉત્પન્ન કરવી. એ ખરેખર હિંદના ધર્મો ઉપર આડ-કતરો ફટકો છે. “સાધુઓએ મહેનત મજુરી કરવી પડશે, લોકસેવા કરવી પડશે, માળા ગણ્યે નહીં ચામે.” વિગેરે અહીંના યુવક માનસમાં એ વિચારનો પડઘો સ્પષ્ટ દેખાય છે. અહીં દેશી રાજ્યો પણ ધર્માધિકારીઓ રાખીને દરેક ધર્મવાળાઓના બ્યાખ્યાનો કરાવે છે, અને પ્રજાને સાંભળવા પ્રેરે છે. એમ ધીમે ધીમે રાજ્ય સહાયથી જ ગમે તે ધર્મવાળાના સ્થાનમાં ખ્રીસ્તી પાદરીઓ ધર્મોપદેશ આપવાની સગવડ કદાચ મેળવશે.

આ તરફ-ધર્મસ્થાનો અને તેના વહીવટકર્તાઓ ઉપર અંકુશ મૂકનારા કાયદા, દરેક ધર્મોના સ્થાનોના વહીવટ બહાર પાડવા, ધર્માધિકારીઓ હસ્તક પૂજારીઓ વિગેરેના દરજ્જા તથા પગાર નક્કી કરવાની સત્તા વગેરે. તથા સર્વ ધર્મ પરિષદોનું મોટા રૂપમાં પ્રચાર કાર્યઃ પ્રાચીન શોધખોળને નામે ધર્મ સિદ્ધાંતો અને માન્યતાઓમાં અશ્રદ્ધા, વિજ્ઞાનના પ્રચારથી ધર્મના તત્ત્વો ઉપર અશ્રદ્ધા, વિગેરે પ્રચાર પણ મૂળ ધર્મોનો ધાતક છે.

હમણાં જ-“ઇડિયન રીસર્ચ ઇન્સ્ટીટ્યુટ” જેવી પ્રાચીન શોધખોળ કરવાનો દેખાવ કરનારી (પ્રાયઃ) સરકારી સંસ્થા પં. માલવીયાજીના પ્રમુખપણામાં એકાદ બે મહિનામાં સર્વ ધર્મ પરિષદ બરવાની છે. રાજ્યો ધર્મમાં માથું મારે. પ્રાચીન શોધખોળ કરનારી સંસ્થા પણ ધર્મમાં માથું મારવા ઉભી થઇ. દરેક કોમોની કોન્ફરન્સો વિગેરે પણ ભવિષ્યમાં એ સ્વરૂપમાં ફેરવી નાંખશે અને ફેરવાઇ પણ જશે. કેમકે-એ સંસ્થાઓ એમની છે. શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી જેવી પેઢીમાં પણ એ તત્ત્વો સો વર્ષથી જ રહેજ રહેજ દાખલ થઇ ગયા છે, તો પછી ખીજની તો વાતજ શી ! કોઈ કોઈ સાધુ મુનિરાજો અને આચાર્યો ઉપર પણ એજ અસર થઇ છે ! તો પછી ખીજની તો વાતજ શી ? માટે સર્વ ધર્મ પરિષદોના કોઈ પણ કાર્યક્રમમાં ભાગ લેવો, એટલે પોતપોતાના ધર્મો ઉપર ધા મારવાના કામમાં મદદ કરવી, એ અર્થ થાય છે. સાધુઓના દાખલા તરીકે કરાચીમાં સર્વ ધર્મ પરિષદના પ્રમુખાવદ્ધાવિજયજી મહારાજ થયા. ગવર્નર સાહેબને મળેલા. દીક્ષાનો કાયદો કરાવ્યો. રાજ્યવહીવટ પ્રધાનોને સોંપ્યા પછી મોટા અમલદારોનું હવે ધર્મો અને સમાજોમાં પ્રવેશ કરવાનું મુખ્ય કામ છે. જે મહારાજજી સમજી શક્યા નહીં. મોટું માન સમજીને દોરવાઇ ગયા જણાય છે.

જે સમ્યક્ત્વ જેવી કોઈપણ વસ્તુ હોય તો તે ગુણની તેવા કામથી મહામલીનતા થાય છે, અને જે સમકિત જેવી વસ્તુ ન હોય તો પછી કોઈ પણ વાંધો નથી. અને જે હોય તો એ પરિષદોને ટેકા આપવામાં વીતરાગ ધર્મ, વીતરાગ ધર્મના ધર્મીઓ, અને તેના સંધનો લોપ કરવા બરાબર છે.

જ્ઞાતિઓની લોહીની પવિત્રતા જળવાશે નહીં, તોપણ એજ પરિણામ છે. જ્ઞાતિઓની મૂળ પોલીસી કરતાં જુદીજ રીતે કામો કરવાને માટે પોરવાડ સમ્મેલન, ઓસવાળ સમ્મેલન વિગેરે પ્રથમ તો હિતની વાતો કરીને મંડળો ભરાવા લાગ્યા છે. તે પણ સુધારાને અનુસરી ઠરાવો કરશે. તે ઠરાવો જે કે કોઈ માનશે નહીં. પણ એકાદ એવા મુદ્દા માટે કેટલોક લોકમત ફેળવાઈ ગયો હશે, કે—સરકાર કોઈ એવો કાયદો કરે, તેમાં એ લોકો ટેકા આપવાના, અને જ્ઞાતિના મૂળ આગેવાનો આંખો ચોળીને એશી રહેવાના, અને કાયદો “અમુક જ્ઞાતિના અમુક માણસોની સહાનુભૂતિથી” ઠોકાઈ જવાનો. જેમ કોન્ફરન્સની જૈન સંધમાં ખાસ કશી અસર ન પડી હોય, પણ રાજ્યસત્તાએ દીક્ષાનો કાયદો કરવામાં તેની મદદ લઈ લીધી. જે કે એ કામ પુરતો જ તેનો જન્મ હતો. હવે વિશ્વધર્મના વિચારો ફેલાવવામાં તેનો, યુવક સંધ, કોંગ્રેસના પ્રધાનો વિગેરેનો ઉપયોગ થશે, અને તે પ્રમાણે થઈ રહ્યો છે. માટે જ્ઞાતિઓની પવિત્રતા ટકાવી રાખવામાં સંધની પણ રક્ષા છે. આવા સમ્મેલનો જ્ઞાતિઓને ફટકો મારશે. ધર્મના સૂક્ષ્મ તત્ત્વો સમજનારા પરદેશથી આવશે, પાળનારા આવશે, અભ્યાસીઓ આવશે. પણ તમારું રહસ્ય સમજવા અને તેના ઉપર ક્યાંથી ધા કરી શકાશે, તેનો અભ્યાસ કરવા. ગ્રે. ગ્લાઝેનાપત્રું પુસ્તક જૈનીશ્વર પણ આજ દષ્ટિથી લખેલું છે. “ક્યાં ક્યાં જૈનોનું બળવાન પાતું છે ? ક્યાં નબળું પાતું છે ? આપણને મદદ કરનાર કોણ કોણ જૈનો છે ?” વિગેરે પોતાના રાષ્ટ્રીય હિતના મુદ્દા ધ્યાનમાં રાખીને એ લખવામાં આવેલું છે.

વળી એક બીજો સો પાનાનો નિબંધ લખીને તેણે છેવટે સાબિત કરવા પ્રયત્ન કર્યો છે કે “જૈન ધર્મ હિંદુ ધર્મનું એક સ્વરૂપ છે, અને સો વર્ષમાં તે પોતાના મૂળ ધર્મમાં બળી જશે.”

જગતના વિદ્યમાન ધર્મોના પુસ્તકમાં પણ એ ધ્વનિ મૂકેલ છે.

પરમાણુદ કાપડીયાના અમદાવાદના ભાષણમાં પણ એ ધ્વનિ છે.

હમણાં એક જૈનેતર વિદ્વાનના ભાષણમાં પણ “જૈનોને પૂજારી તરીકે હિંદુ પ્રાદાણો રાખવા પડે છે, માટે જૈન ધર્મને મૂળ હિંદુ ધર્મમાં બળી જવું પડશે.” એ ધ્વનિના ભાષણની સમાલોચના જૈન પત્રના અગ્રગ્રંથમાં જ હતી.

શા. મનસુખ રવજીએ જૈન કામનો મૃત્યુધંટ નામને લેખ લખ્યો હતો.
આપણા યુવાનો મારફત સંપ્રદાયોનો નાશ કરે. હિંદુઓ, જૈનઃ ખૌદઃ
વિગેરેનો નાશ કરે. અને ખ્રીસ્તીઓ બધાનો નાશ કરે. અને વિશ્વધર્મ
પરિષદનું બ્યેય સિદ્ધ થાય.

માટે હે એકાન્ત શાસનભક્ત નરવીર ! તારું શું કર્તવ્ય છે ! તે આ
ઉપરથી તું સમજી લેજે.^૧

૧. વિશ્વધર્મ પરિષદના કાર્યમાં ટેકા ન આપવો જોઈએ.
૨. સર્વધર્મ પરિષદના કાર્યમાં ટેકા ન આપવો જોઈએ. તે તેની પેટા
સંસ્થાઓ છે.
૩. અસ્વાભાવિક રીતે નવા જૈનો બનાવવાના કાર્યમાં ટેકા ન આપવો
જોઈએ. સ્મરાક વિગેરે જાતિઓને જૈન બનાવવાનું કાર્ય નવા જૈનો
બનાવા તરફ ધસડી જશે.
૪. ચતુર્વિધ સંધની અને તેના પ્રતિનિધિત્વવાળી સંસ્થાઓ શિવાયની
કોઈપણ સંસ્થાના કાર્યને ટેકા ન આપવો જોઈએ.
૫. જાતિઓની રીતસર સલાઓ શિવાય, તેના સન્મેલનો અને મંડળોને
ટેકા ન આપવો જોઈએ.
૬. સર્વધર્મના તરવો સમજવાની વાત બાળજીવોને ન સમજાવવી જોઈએ.
૭. સમજી સ્વધર્મી બંધુઓને આવા અજ્ઞાન ભરેલા તુકશાનકારક
વિચારોની સમજ પાડવી.
૮. તીર્થંકર પરમાત્મા, ત્યાગી ગુરુઓ, અને આગમોક્ત ધર્મની પ્રતિષ્ઠા
ટકાવી રાખવા આકાશ પાતાળ એક કરવા.
૯. સંધમાં ફેલાતી બેકારીના ઉપાય તરીકે જે જે હાલના સાધનોનો ઉપયોગ
કરવામાં આવશે, તેમ તેમ વિશ્વધર્મ પરિષદના બ્યેયો સિદ્ધ થવાના.
માટે બેકારી ન ફેલાય તેને માટે સાવચેત રહેવું. તેવા કાયદા ન થાય,
તેવા કાયદેસર પગલાં લેવા.
૧૦. બેકાર જૈન બંધુઓ માટે ફંડો કરી તેમને આશ્રિત બનાવવાને બદલે
દુનિયાના વિશાળ ક્ષેત્રમાં સ્વપુરુષાર્થથી આગળ આવે તેવો માર્ગ તેમને

૧. ગોરી પ્રજાઓ રાજ્યસત્તા મારફત આડકતરી રીતે શી રીતે ધર્મોમાં
પ્રવેશ કરવા પ્રયત્નો કરી રહેલ છે, અને તેનું છેવટનું શું પરિણામ છે ? તે
વિષે પ્રમાણભૂત લેખ લાંબો થવાથી અને વખતસર બહાર પાડવા રીતસર
તૈયાર થઈ શકે તેમ ન હોવાથી ટુંકામાં સૂચિત રૂપે આ સામાન્ય નિબંધ
અંગ્રે મૂકવામાં આવેલ છે.

માટે ખુલ્લો રાખવો. મદદની સંસ્થાઓ ખોલાવી તેઓને પુરૂષાર્થ કરતાં આડે આવડું નહીં જોઇએ.

૧૧. દરેક ધર્મોના ધર્મગુરુઓ સાથે આ બાબતનો સહકાર સાધી તેમને આ તત્ત્વો સમજવી તેમના ધર્મો ટકાવવાના પશુ માર્ગો બતાવવા અને પરસ્પર સહાયક થવું.

૧૨. ગીતાર્થપરંપરાપ્રાપ્ત સામાયારી ઉપર મુચ્ચિધારક અને તેના પાલક ધર્મગુરુઓના માર્ગમાં વિઘ્નભૂત થતા કાયદા કાનુનો ન થાય, તેવા પ્રયત્નો કરવા. એજ અબાધ્ય જૈનશાસન છે, અને તે જ સદા જગત્તરું અનન્ય શરણુ છે.

૧૩. રીતસર પ્રતિનિધિત્વવાળી ભારતની જગત્તરૂકની સંસ્થાને ઢાંકી દેવા બીનકાયદેસર પ્રતિનિધિત્વથી પરદેશીઓએ ઉત્પન્ન કરેલી અને આગળ વધવા દીધેલી કોંગ્રેસ વિગેરે સંસ્થાઓના કાર્યોમાં ટેકા ન આપવો જોઇએ.

૧૪. બ્રીટીશ સરકારની રાજ્ય વ્યવસ્થાનો વિરોધ ન કરવો. પણ આપણા જીવનમાં પ્રવેશ કરનારી યોજનાથી સાવચેત રહેવું.

૧૫. દુનિયામાં સીધી કે આડકતરી રીતે જગત્ કલ્યાણકર જૈન શાસનને નુકશાન કરનાર ક્યાંય પણ કાંઈપણ તત્ત્વ ઉત્પન્ન થાય, તે જાણવાની સાવચેતી રાખવી, અને તે વધુ પ્રસારે નહીં તેને માટે પ્રયત્નો કરવા.

૧૬. બેકરીમાં પણ ધર્મ ધૈર્ય ન છોડવાની સ્વધર્મીબાંધુઓને ધીરજ આપવી, ને મક્કમ બનાવવા.

૧૭. સમાજવાદ, સામ્યવાદ, કોમ્યુનિસ્ટ પક્ષ વિગેરે તત્ત્વો આખર તો ગોરી પ્રજાને આગળ વધારનારા છે. માટે તેઓથી પણ તટસ્થજ રહેવું.

૧૮. કોઈ પક્ષ સાથે વિરોધ ન કરવો પાલવે, તો ન કરવો, પરંતુ ધર્મ-હાનિકર સહકારમાં તો પૂરો સંયમ રાખવો.

૧૯. આપણા માર્ગબૂલેલા કેટલાક યુવકો અને દેશ નાયકો તરીકે ગણાયેલા દેશબાંધવો અને ધર્મબાંધવોને દેશહિત, પ્રજાહિત, ઐતિહાસિક, આર્થિક, રાષ્ટ્રીય, શારીરિક, ધાર્મિક, સામાજિક, વિગેરે સત્ત્વ દૃષ્ટિ-બિંદુઓથી સત્ય સમજાવવા ખાસ પ્રયત્ન કરવો.

૨૦. પરચુરણ પ્રવૃત્તિઓ અંધ પાડીને એક ધર્મરક્ષા તરફજ દરેક શક્તિઓને હવે કેન્દ્ર કરવાની અતિ અગત્યની જરૂર છે.

૨૧. મહાવીર જ્યંતી વિગેરે અશાસ્ત્રીય અને આધુનિક: ઉત્સવો આ ધર્મ વિશ્વાતક પ્રવૃત્તિઓને વધુ વેગ આપશે, માટે તેથી દૂર રહેવું જોઇએ.

અન્યાન્તરોના વાક્યોનું સરળ ભાષાન્તર.

પૃષ્ઠ ૪.

સ્વ સિદ્ધાન્ત અને પરસિદ્ધાન્તમાં જેઓનો બુદ્ધિ વ્યાપાર પ્રવેશ પામ્યો નથી, અને માત્ર જેઓ ચરણસિત્તરિ અને કરણસિત્તરિની પ્રધાનતાવાળા છે, તેઓ નિર્ણયાત્મક રીતે [ગીતાર્થની આજ્ઞા અનુસાર] શુદ્ધ થયેલ ચરણચિત્તરિ અને કરણસિત્તરિનો સાર જાણતા નથી.

પૃષ્ઠ ૫.

[લઘ્વકરણ ને સ્વલ્પ લઘ્વકરણ અથવા લેખ્વકરણ પાઠ સમજવો.] નાના દોષો લાગવા ન દે, પરંતુ શાસનનીહેલના વિગેરે મોટા દોષો આવ્યે જાય, તેથી, અને સંતાની નિંદાથી, ડાહ્યા માણસો તેના અપરિશુદ્ધઅનુષ્ઠાનને ચોક્કસ સમજી લે છે.

જેમ “આધાકર્માદિકનો ઉપયોગ કરે છે, તે પરસ્પર પોતાના કર્મોથી લેપાયેલા છે, એમ જાણવું.” એમ: તેમ “કર્મોથી લેપાયેલ નથી.” એમ: બન્નેય રીતે ન જોણવું.

[આ બેનેય વાતને જો એકાન્તથી વળગી રહેવામાં આવે, તોપણ બ્યવહાર ન ચાલે, અને એ બન્નેયને એકાન્તથી વળગી રહેવામાં અનાચાર જાણવો.] એ બે સ્થાનો વડે બ્યવહાર હોતો નથી, અને એ બે સ્થાન વડે કરીને અનાચાર જાણવો.

પૃષ્ઠ ૬.

૧. પિંડ, શય્યા, વસ્ત્ર, પાત્ર, અથવા ઔષધ વિગેરે શુદ્ધ કંઈક કદમ્બ અને કંઈક અકદમ્બ હોઈ શકે.

૨. અકદમ્બ પણ કદમ્બ હોઈ શકે.

દેશ: કાળ: પુરુષ: અવસ્થા: ઉપયોગ: શુદ્ધિ: પરિણામ: વિગેરેની અપેક્ષાએ કદમ્બ થઈ શકે છે.

કદમ્બ પણ એકાન્તેજ કદમ્બ હોતું નથી.

પૃષ્ઠ ૬.

હીન છતાં પણ અવયવની પ્રભાવના કરતો જ્ઞાનાધિક પુરુષ બધા કરતાં શ્રેષ્ઠ છે, અદુષ્ટર આચરણ કરવા છતાં અદ્વિપાગમ પુરુષ બધા કરતાં શ્રેષ્ઠ નથી. ૪૨૩

હીન છતાં જ્ઞાનાદય શુદ્ધ પ્રરૂપકના કરવા જોઈએ, [પ્રતિપતિ વિગેરે ?] ૪૪૮

પૃષ્ઠ ૭.

જે દ્રવ્યત્વઃ ગુણત્વઃ અને પર્યાયત્વઃ વડે કરીને અરિહંતોને જાણે છે, તે આત્માને ઓળખે છે, અને ખરેખર, તેનો મોહ નાશ પામે છે. ૧-૮૦

પૃષ્ઠ ૮.

એક ગીતાર્થ વિહારઃ અને બીજો ગીતાર્થ નિશ્રાનો વિહારઃ એ બે શિવાય ત્રીજો વિહાર જિનેશ્વર પરમાત્માઓએ સમ્મત ગણેલો જ નથી. ૨-૩૦

પૃષ્ઠ ૯.

આગમમાં કહ્યા પ્રમાણે વર્તવાની ઇચ્છાવાળા પ્રમાદી જ્ઞાનીને પણ જોવો તેવો પણ જે ધર્મયોગ હોય છે, તેનુંજ નામ ઇચ્છાયોગ કહેવાય છે. ૮ નિર્ધનીઓ ધન પામે, એટલે આખો જગત્તે તણખલાને તોલે ગણે છે.

પૃષ્ઠ ૧૧.

ગુણઃ અને પર્યાયઃ જેને હોય, તે દ્રવ્ય. ૫-૩૭

પૃષ્ઠ ૧૬.

અસતતની વિશ્વમાનતા નથી હોતી. ૨-૧૬

છેદલાની પહેલા પુદ્ગલપરાવર્તોનો કાળ સંસારનો આદ્યકાળ કહ્યો છે. અને છેદલું પુદ્ગલ પરાવર્તન ધર્મનો ચાવનકાળ છે. અને તે, તે તે પ્રકારે વિચિત્ર વિચિત્ર ભેદોવાળો હોય છે. ૪-૧૯

આદિમાં અને અંતમાં જે ન હોય, વર્તમાનમાં પણ તે તેમજ હોય, (અર્થાત્—ન જ હોય)

પૃષ્ઠ ૧૮.

પરિગમનઃ પર્યાયઃ અનેક કરણઃ ગુણઃ એ સમાનાર્થક શબ્દો છે, તોપણ ગુણ એમ જુદો કહેવાતો નથી, કારણ કે—દેશના પર્યાયનયની કહી છે.

પૃષ્ઠ ૧૯.

પ્રભુએ—દ્રવ્યાર્થિકઃ અને પર્યાયાર્થિકઃ એ બે નયો નક્કી કર્યા છે. જે ગુણ નય પણ હોત, તો ગુણાર્થિક નય પણ કહેવો જોઈએ.

અને ભગવાને તે તે સુત્રોમાં ગૌતમાદિ મુનિઓની આગળ પર્યાય-સંજ્ઞા નક્કી કરી છે, તેથી પર્યાયોનું વ્યાખ્યાન કયું છે.

વળુ પર્યાયોઃ ગંધપર્યાયોઃ

એક ગણું કાળું.

આગમમાં વર્ણન આવે છે કે—“એકગુણો, દશગુણો, અનંતગુણો, રૂપાદિ પરિણામ છે. માટે ગુણ વિશેષ કહેવો જોઈએ.”

શુણુ શબ્દ વિના પણ તે તો પર્યાયોની માત્ર સંખ્યા જ છે. અને તે કેવળ સંખ્યાન શાસ્ત્ર (ગણિતશાસ્ત્ર)નો જ ધર્મ સાબિત છે, તેથી શુણુ એ ભુદો પદાર્થ નથી.

પૃષ્ઠ ૨૦.

જેમ શુણુ શબ્દ વધારે હોવા છતાં “દશ વસ્તુ” શબ્દમાં અને “દશ-શુણુ એક વસ્તુ” એ શબ્દમાં અર્થ સરખો છે, વસ્તુમાં ફેર પડતો નથી, તેમ અહીં પણ સમજવાનું છે.

પૃષ્ઠ ૩૧.

પરસ્પર વાદી પ્રતિવાદી રૂપે બીજા પ્રવચનો જેમ પરસ્પર એકબીજાનું ખંડન કરે છે, તેમ-હે પ્રભો ! સર્વનયોને સમાનભાવે જોતો આપનો સિદ્ધાંત નિષ્પક્ષપાતી છે.

પૃષ્ઠ ૩૨.

નિત્યપક્ષમાં જે દોષો છે, અનિત્યપક્ષમાં પણ તેજ પ્રમાણે છે. સામ-સામા કાંટા તંત્રીકે ગોઠવાઇને એક બીજાને તોડતા અન્ય સર્વ દર્શનો વચ્ચે હે નાથ ! તારી આજ્ઞાઓ બિન હરિક્ છે. ૨૬

પૃષ્ઠ ૩૩.

વિચિકિત્સા [શંકિત હ્રદય] યુક્ત આત્માવડે સમાધિ=શાંતિ મેળવી શકાતી નથી. ૫-૫

પૃષ્ઠ ૩૪.

પ્રત્યક્ષ જોયેલી વસ્તુમાં વિરોધ હોય જ નહીં.

એ બીજે ક્યાં જોવું છે ? તું પણ બડો ચતુર જણાય છે, કે. પ્રત્યક્ષ-સિદ્ધમાં પણ અનુમાન ગ્રાહ્ય પ્રમેયની માફક દૃષ્ટાન્તની માંગણી કરે છે.

પૃષ્ઠ ૩૫.

જન્મથી માંડીને મરણ સુધીના એક પુરુષ માટે પુરુષ શબ્દ લાગુ રહે છે, છતાં તેના પણ બાળભાવ વિગેરે અનેક પ્રકારના પર્યાયભેદો હોય છે. ૧-૩૨

પૃષ્ઠ ૩૬.

કાળો રાતો નથી.

પૃષ્ઠ ૪૧.

સર્વ નયોના વિષયોને પ્રતિપાદન કરતા તાત્પર્યવાળું હોવાથી અધિકરણ વાક્ય હોય, તે પ્રમાણવાક્ય ગણાય છે. (?)

એ પ્રમાણે અર્થપર્યાયમાં સાત પ્રકારનો વચન ભાગ હોય છે.
અને વ્યંજન પર્યાયમાં સવિકલ્પ અને નિર્વિકલ્પ હોય છે.
તેથી એ રીતે-

એક વિષયમાં પોતપોતાના અનેક નયોનો ગુચ્ચવાડો જણાય,
ત્યારે સ્વાત્કાર જોડીને જોટલા તેના નયો હોય, તે સર્વ નયોના સર્વ
અર્થપ્રકારોના સમૂહાલંબન જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરનારો એક ભાંગો ગણવો ઇષ્ટ
છે, જેમ-વ્યંજન પર્યાય સ્થળે એ ભાંગો ગણીએ છીએ, તેમ.

અને જો “દરેક ઠેકાણે સમભંગીનો જ નિયમ લગાડવોજ જોઈએ”
એજ સમાધાનનો ભાગ હોય તો,
આલક્ષીના ન્યાયેકરીતે-

તેટલા સર્વ નયોના નિષેધનો બોધક બીજો પણ ભાંગો સમજવો. અને
એજ આધાર ઉપર તેજ ભતના બીજા પણ પાંચ ભાંગો ગોઠવી દેવા.

ક્રમકે-એજ રીતે-આકાંક્ષાની શાંતિ થાય, તેવી રીતે સર્વ ભંગો થટી
શકે છે. અને અમને એ યોગ્ય લાગે છે.

પૃષ્ઠ ૪૨.

પૃષ્ઠ ૪ ની ગાથાનો અર્થ જુઓ.

પૃષ્ઠ ૪૩.

ગંગામાં માંછલા અને રખારીનો વાડો છે.

પૃષ્ઠ ૪૪.

એક બોધવાળા શબ્દ પ્રમાણમાં અર્થ સંબંધી એક બોધ હોય છે (?)

પૃષ્ઠ ૪૬.

ઉલુકે (વૈશેષિક દર્શનવાળાએ) એ નયો વડે પોતાનું શાસ્ત્ર બીલવ્યું
છે, તો પણ તે મિથ્યાત્વ છે. ક્રમકે-

પૃષ્ઠ ૪૭.

તે બન્નેમ પોતપોતાના વિષયોમાં સ્વતંત્ર હોવાથી પરસ્પર નિરપેક્ષ છે.
પોતાનો અર્થ ગ્રહણ કરે, પણ બીજાને હકાવે નહીં. તે સુનય. એ સુનયનું
લક્ષણ છે. પોતાનો અર્થ ગ્રહણ કરે, અને બીજાને હકાવે, તે દુર્નય, એ
દુર્નયનું લક્ષણ છે.

પૃષ્ઠ ૪૮.

કર્મની ઉપાધિ વગરનો શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નય છે.

પૃષ્ઠ ૪૯.

ચૌદમાર્ગણા અને ચૌદગુણાણાઓ વડે અશુદ્ધ નયો હોય છે. પરંતુ સર્વ સંસારીને શુદ્ધનયથી શુદ્ધમાની શકાય છે.

ઉત્પાદઃ વ્યયઃ ને ગૌણુ રાખીને સત્તામાત્ર ગ્રાહક શુદ્ધદ્રવ્યાર્થિકનય.
ભેદ કલ્પના રહિત શુદ્ધદ્રવ્યાર્થિક.

પૃષ્ઠ ૫૦.

કર્મોની ઉપાધિની અપેક્ષાએ વિચારે તે અશુદ્ધદ્રવ્યાર્થિક
ઉત્પાદઃ વ્યયઃ સાપેક્ષ સત્તા ગ્રાહક અશુદ્ધદ્રવ્યાર્થિક.

પૃષ્ઠ ૫૧.

“એમ કરવાથી તો-ત્રણ લક્ષણોએ કરીને ગ્રાહક થવાથી આ વાક્ય
પ્રમાણુ વાક્યજ ગણાશે, પરંતુ નય વાક્ય રહેશે નહીં, તેનું કેમ?”
એમ નથી.

આ નય, મુખ્યઃ અને ગૌણુઃ બાવે કરીને ત્રણ લક્ષણવાળા પદાર્થને
ગ્રહણ કરે છે.

અને પોતપોતાના અર્થને મુખ્યપણુ ગ્રહણ કરનારા નયોની પ્રવૃત્તિ
સપ્ત ભંગી દ્વારાજ થઇ શકે છે.

ભિક્ષુનુંજ માત્ર.

ભેદ કલ્પના સાપેક્ષ અશુદ્ધદ્રવ્યાર્થિક છઠો.

અન્વય દ્રવ્યાર્થિક સાતમો.

પૃષ્ઠ ૫૨.

પોતાના દ્રવ્યાદિને ગ્રહણ કરનાર દ્રવ્યાર્થિક આઠમો.

પરના દ્રવ્યાદિકને ગ્રહણ કરનાર દ્રવ્યાર્થિક નવમો.

પૃષ્ઠ ૫૩.

પરમભાવ ગ્રાહક દ્રવ્યાર્થિક દશમો.

પૃષ્ઠ ૫૬.

એક માપથી ન માપે, તે નૈકગમઃ તેમાંથી ક તો લોપ થવાથી નૈગમ.

એમ વ્યુત્પત્તિ કરવી.

પૃષ્ઠ ૫૭.

ગંગામાં રખારીનો વાડો.

પૃષ્ઠ ૫૮.

ભવિષ્યકાળમાં ભૂતકાળ પ્રમાણુ ઉપચાર કરવો.

રાધિ છે, રાંધ્યું.

કંઈક રાંધાયું છે, કંઈક રંધાય છે.

પૃષ્ઠ ૫૯.

સર્વ દ્રવ્યો વિરોધ વગરના છે.

સર્વે જીવો વિરોધ વગરના છે.

જીવઃ અજીવઃ દ્રવ્ય છે.

જીવોઃ—સંસારિ અને સિદ્ધ છે.

કિનારોઃ કિનારીઃ તટઃ

પાણીઃ પાણીઃ

પૃષ્ઠ ૬૧.

નયો સાથે નજીકનો સંબંધ રાખે, તે ઉપનયો.

પૃષ્ઠ ૬૩.

ધડાનું રૂપઃ ધડાની રતાશઃ ધડાનો સ્વભાવઃ માટી વડે ધડો બનાવ્યો.

પૃષ્ઠ ૬૪.

દ્રવ્યમાં ગુણનો ઉપચારઃ દ્રવ્યમાં પર્યાયનો ઉપચારઃ ગુણમાં દ્રવ્યનો

ઉપચારઃ

પૃષ્ઠ ૬૫.

પર્યાયમાં દ્રવ્યનો ઉપચારઃ ગુણમાં પર્યાયનો ઉપચારઃ પર્યાયમાં ગુણનો ઉપચારઃ

પૃષ્ઠ ૬૬.

મતિજ્ઞાન મૂર્તિમાન છે—

પોતાની જાતિના અંશમાં આ સદ્ભુત કેમ નથી ? એ પ્રશ્ન હોય, તો જવાબમાં કહીએ છીએ કે—એમ નથી. કેમકે—ઉપચારિત વિષયના સંબંધનો જ અનુભવ વિજ્ઞાતીય અંશની માફક થાય છે.

પૃષ્ઠ ૬૯.

જીવનું મતિજ્ઞાન.

પૃષ્ઠ ૭૧.

જો કે ગધેડો પારકી દ્રાક્ષ ચરી જાય, તેમાં આપણને તો કાંઈ પણ તુકશાન થતું જ નથી, પરંતુ, બે અયોગ્યધટના જોઈને મનમાં દુઃખ તો થાય જ. સાત મૂળ નયો છે, અને “ પાંચ ” એ બીજી આજ્ઞા છે.

પૃષ્ઠ ૭૨.

એક એકના સો સો ભેદ થવાથી આ રીતેજ સાતસો નયો થાય છે. બીજો પણ આદેશ છે કે—નયો પાંચસે પણ છે.

અર્પિતથી અને અનર્પિતથી સિદ્ધિ થવાથી. પ. ૩૩.

પૃષ્ઠ ૭૪.

દ્રવ્યાર્થિકને મતે.

દરેકે દરેક પર્યાયો કલ્પિત છે. જેમ કુંડલાદિકમાં સોનું વ્યાપક છે તે તે દરેક પર્યાયોમાં દ્રવ્ય જ ગુણાગ્રેહું છે. ૧

પર્યાયર્થને મતે

દ્રવ્ય: પર્યાયર્થિક કરતાં જુદું છે જ નહીં. કેમકે-પર્યાયો વડે હરમેશ જણાતી અર્થ ક્રિયા બીજે કયાં જોડી શકાય ?-૨

“ દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નયોના લક્ષણ ઉપરથી, અતીત અને અનાગત પર્યાયો તરફ ખ્યાલ ન આપતો ઋણુસૂત્ર શુદ્ધ અર્થ પર્યાયને માને છે. એટલે એ દૃષ્ટિથી દ્રવ્યાર્થિક શી રીતે હોઈ શકે ? ”

આ નયોનો આશય છે.

ઋણુ સૂત્ર-

એક અનુપયોગવંતમાં એક દ્રવ્યાવશ્યક જુદું માનતો નથી. અનુપયોગ દ્રવ્યના અંશને જ સૂત્રમાં સૂચિત કરેલ છે. એમ સમજીને ઉપરના સૂત્રને તાકિંકાના મતે ઘટાવી લેવું. એમ અમે વિચારીને નક્કી કરેલો એક રસ્તો છે.

પૃષ્ઠ ૭૫.

“ ગૌ ” બળદીયો. સ્યાદ્ અસ્તિ જ. સ્યાદ્ નાસ્તિ જ.

પૃષ્ઠ ૭૬.

છનો તથા પાંચનો, તથા પાંચ પ્રકારનો આદેશ છે. બજનીય છે, તે પણ-તે તો પ્રદેશ છે, તે નૈગમનય છેજ, અને સાતનો આદેશ નથી. (?)

જીવો બે પ્રકારે:-સંસારી અને સિદ્ધ.

સંસારી જીવો પૃથ્વી કાયાદિક છ પ્રકારે છે.

સિદ્ધ પંદર પ્રકારે છે.

નય બે પ્રકારે છે. દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક બેદથી. દ્રવ્યાર્થિક નૈગમાદિક ત્રણ પ્રકારે છે. અને ઋણુસૂત્રાદિક ચાર પ્રકારે પર્યાયાર્થિક છે. નવ નયો છે.

પૃષ્ઠ ૭૭.

જીવો સંસારી અને સિદ્ધ છે.

જીવ અને અજીવ તત્ત્વ છે.

દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નયો છે.

સાત મૂળ નયો કહ્યા છે.

નવ નયો છે.

૫૫૭ ૭૮.

દ્રવ્યાર્થતાએ: પર્યાયાર્થતાએ: દ્રવ્યાર્થતા પ્રદેશાર્થતાએ:

૫૫૭ ૭૯.

જેમાં ઉપચાર વધારે પ્રમાણમાં હોય, જેના વિષયો ઘણા જ બહોળા પ્રમાણમાં છે, લગભગ લૌકિક જેવો છે, તે વ્યવહાર નય.

“ પોતાને અને ખીજના વિષે ઉપયોગાત્મક જ્ઞાન તે પ્રમાણ.”

૫૫૭ ૮૦.

તત્ત્વાર્થને ગ્રહણ કરનારો નિશ્ચય નય છે. અને લોક સમ્મત અર્થને ગ્રહણ કરનારો વ્યવહાર નય છે.

૫૫૭ ૮૧.

સમાધિ=પુત્ર:, ધૈર્ય=વજ્ર:, સમતા=ઈંદ્રાણી:, જ્ઞાન=મહાવિમાન:, આ બધો મુનિનો ઈંદ્ર વૈભવ છે. શ્રી પુંડરીકાદ્યયનનો અર્થ પણ આ પ્રમાણે સમજવો.

આત્મા નથી.

આત્મા સામાયિક છે. આત્મા સામાયિકનો અર્થ છે.

અનેક દ્રવ્યો છે. અનેક જીવો છે.

નિશ્ચયનયથી પાંચ વર્ણનો ભરો છે, વ્યવહાર નયે કાળા રંગનો છે.

આયુ એટલે ઘી.

પર્વત બળે છે. કુંડું ઝવે છે.

૫૫૭ ૮૩.

ઉત્પન્ન થાય, વ્યય પામે: અને ધ્રુવ રહે.

દીવાથી માંડીને આકાશ સુધી સરખા સ્વભાવવાળી વસ્તુ સ્વાદ્ભવાદ સિદ્ધાંતને ક્ષતિ કરતી નથી. તેમાંની “ કોષ નિત્યજ છે, અને કોષ અનિત્ય જ છે: ” આ પ્રલાપો તમારી આજ્ઞાના વિરોધિઓના છે.

૫૫૭ ૮૫.

સત્તાનો નાશ ન થયો: તે નિત્ય.

૫૫૭ ૮૬.

કથંચિત્ ઉત્પન્ન થાય છે, કથંચિત્ નાશ પામે છે. અને કથંચિત્ ધ્રુવ રહે છે.

“ ઉપન્ને હ વા ” એ ઠેકાણે વા શબ્દ વ્યવસ્થાવાચી છે, અને તે સ્વાદ્ શબ્દના પર્યાય તરીકે સમજવાનો છે. માટે જ કાળો સર્પ.

૫૫૭ ૮૮.

અને એક સુદ્ધિમાં શું વિચિત્રતા હોય કે ન હોય? જો એ જાતેજ પદાર્થોને ગમે છે તો અમે કોણ માન ?

પૃષ્ઠ ૮૯.

જેમાં કલ્પનાનું ગૌરવ હોય, તે પક્ષને અમે સહન કરતા નથી, અને કલ્પનાની લઘુતા જ્યાં હોય, તે પક્ષ અમે સહન કરીએ છીએ.

પૃષ્ઠ ૯૦.

દૂધ પીવાનું વ્રત લીધું હોય, તે દહીં ખાતો નથી અને દહીં ખાવાનું વ્રત લીધું હોય, તે દૂધ પીતો નથી. ગોરસ ન ખાવું એવું વ્રત લેનારો એમાંથી એકેય વસ્તુ ખાતો નથી. માટે દરેક વસ્તુ ત્રણરૂપ છે. ઉત્પાદ; વ્યય ધ્રૌવ્ય યુક્તસત્ છે.

પૃષ્ઠ ૯૧.

ધડો ઉત્પન્ન થયો. નાશ પામ્યો. એ પ્રમાણે સર્વ પ્રયોગો થાય છે. હમણાં ધડો ઉત્પન્ન થયો. હમણાં નાશ પામ્યો. હમણાં ઉત્પન્ન થયો.

પૃષ્ઠ ૯૨.

કરાતું હોય તેને કચું કહેવાય છે. ઉત્પન્ન થતું હોય, તે ઉત્પન્ન થયેલું છે. ઉત્પન્ન થાય છે, ઉત્પન્ન થયું, ઉત્પન્ન થશે. નાશ પામે છે, નાશ પામ્યું, નાશ પામશે. ઉત્પન્ન થાય છે. નાશ પામે છે. ઉત્પન્ન થયું. નાશ પામ્યું. ઉત્પન્ન થશે. નાશ પામશે.

પૃષ્ઠ ૯૩.

નાશ પામે છે, નાશ પામ્યું, ઉત્પન્ન થયું, ઉત્પન્ન થતું, તે ઉત્પન્ન થયું. અને નાશ પામતું, તે નાશ પામ્યું, હમણાં ધડો નાશ પામ્યો. ઉત્પન્ન થતા કાળને ઉત્પન્ન થયો, અને નાશ પામતાને નાશ પામ્યો. દ્રવ્યનું પ્રતિપાદન કરતો ત્રણ કાળ વિષયક વિશેષાવશ્યક છે.

અનુત્પન્નત્વ એટલે—

પોતાના અધિકરણના ક્ષણત્વના વ્યાપક સ્વાધિકરણ ક્ષણના ધ્વંસની અધિકરણતા જેમાં હોય, તે.

પૃષ્ઠ ૯૪.

સંઘયણ વિગેરે ભવસ્થ ક્વણજ્ઞાનીના જે વિશેષ પર્યાયો છે, તે મોક્ષ પામવાને સમયે નથી હોતા. તેથી વ્યય નક્કી થાય છે અને સિદ્ધપણે પણ એ અર્થ પર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે. અને ક્વણભાવને આશ્રયીને સૂત્રમાં ક્વણ બતાવેલું છે.

કેવળજ્ઞાન બે પ્રકારે કહેલા છે.

૧ ભવસ્થ કેવળજ્ઞાન. ૨ સિદ્ધકેવળજ્ઞાન.

પૃષ્ઠ ૯૭

એક સમયમાં એક દ્રવ્યના ઘણા ઉત્પાદો થાય છે, અને ઉત્પાદ જોટલાજ નાશો થાય છે. અને ઉત્સર્ગથી સ્થિતિપણ ચોક્કસ હોયજ છે.

ઉત્પાદ બે પ્રકારે છે. પ્રયોગજ અને વિસ્ત્રસાજ. તેમાં પ્રયોગજ સમુદયવાદ અને તે અપારશુદ્ધ છે.

પૃષ્ઠ ૯૮.

સ્વાભાવિક પણ સમુદયકૃત અને ઐકત્વિક એ બે પ્રકારે છે. કેટલાક-

બીજા દ્રવ્યના સંયોગે કરી નવા દ્રવ્યનો ઉત્પાદક કહે છે, એવી રીતે વિભાગથી દ્રવ્યનો ઉત્પાદ નથી માનતા. તે ઉત્પાદ અર્થમાં અકુશળ છે.

એક અણુ અને દ્વયણુકવડે કરીને જે ત્રીણું દ્રવ્ય બને, તે ત્ર્યણુક નામનું દ્રવ્ય કહેવાય, એજ પ્રકારે ત્ર્યણુકમાંથી કાઢ પણ અણુ જુદો પડે, તો એક “ અણુ ” નામનું દ્રવ્ય ગણાય અને એક દ્વયણુક નામનું દ્રવ્ય ગણાય, એ સહજ છે.

પૃષ્ઠ ૯૯.

(ઐકત્વિક). આકાશાદિક ત્રણને ઉત્પાદાદિ બીજા દ્રવ્ય નિમિત્તક નિયમે અથવા અનિયમે હોય છે.

પૃષ્ઠ ૧૦૦.

પરિણામ એટલે સર્વથા એક સ્વરૂપે રહેવાનું નહીં, તેમજ સર્વથા નાશ પામવાનું પણ નહીં. પરંતુ રૂપાન્ત પામવું, એ પ્રકારે પરિણામનો અર્થ તેના વાદીઓને માન્ય છે.

સત્પર્યાયનો નાશ અને અમત્ પર્યાયની ઉત્પત્તિ: આ રીતે પર્યાય નયની અપેક્ષાએ દ્રવ્યનો પરિણામ કહેશે છે.

પૃષ્ઠ ૧૦૧.

વ્યયને માટે પણ એજ વિધિ છે કે-

સમુદયજનિતમાં તે બે પ્રકારે છે. સમુદય વિભાગ માત્ર અને અર્થાન્તર ભાવગમન.

પૃષ્ઠ ૧૦૪.

એ હોય ત્યારે દાનાદિક ક્રિયાઓ સફળ થાય છે. અને જેથી એ દાનાદિક ક્રિયાઓ પણ મોક્ષ ફળ આપનારી થાય છે, અને શ્રેષ્ઠ થાય છે. સુંદર શુદ્ધિથી બહુ કર્યા છતાં પણ સુંદર ન હોઈ શકે. અસ્તિ એટલે પ્રદેશો, તે વડે કરીને બોલાવાય, તે-વ્યુત્પત્તિથી-કાય.

પૃષ્ઠ ૧૦૯.

ધર્મ અધર્મ અને આકાશ એ ત્રણ એક એક છે. અને ત્યારપછીના ત્રણેય અનન્ત અનન્ત છે. કાળ વિનાના પાંચ અસ્તિકાય છે. અને જીવ વિનાના બાકીના અકર્તા છે.

“બ્યાકુળપણાને અંગે એજાની હેતુભૂત ધૃત્તિ ન હોવાથી સ્થલ ઉપર માછલાની ગતિ થતી નથી. પણ પાણી નથી માટે નથી થતી એમ ન સમજવું. માટે ગતિમાં અપેક્ષા કારણની જરૂર પડે છે. એમ કહેવામાં કોઈપણ પ્રમાણ નથી.” એવી શંકાના ઉત્તરમાં કહી શકાશે કે—અન્વય અતે વ્યતિરેકથી લોકપ્રસિદ્ધ વ્યવહારથીજ માછલાની ગતિમાં જળની હેતુતા સિદ્ધ છે, જે એમ ન હોય, તો અત્યંતકારણની હાજરીમાં બીજા બધા કારણો અન્યથા સિદ્ધ કરી ચૂકવાનો પ્રસંગ આવી જશે. છતાંદિ દિશા માત્ર વિચારણા અતાવી છે.

પૃષ્ઠ ૧૦૬.

અધર્માસ્તિકાય સ્થાન લક્ષણ છે.

પૃષ્ઠ ૧૦૭.

ધર્માસ્તિકાય વિશિષ્ટ આકાશ, તેજ લોકાકાશ. તેજ ગતિનો હેતુ હોવાથી ઘટ વિગેરેમાં પણ દંડ યુક્ત આકાશત્વે હેતુતા થશે. એ વાતમાં કોઈ સાર નથી.

પૃષ્ઠ ૧૦૮.

અહીં પક્ષી છે. અહીં પક્ષી નથી.

તે તે સ્થળના ઉંચા ભાગ સહિત ભૂતના અભાવ વિગેરેથી, તે વ્યવહાર ધરી શકશે.

એમ વર્ધમાને કહ્યું છે. તે નિર્દોષ નથી. કેમકે—

તે અભાવાદિકમાં નિષ્ઠ થવાથી અનુભવાતા દ્રવ્યના આધાર અંશનો અપલાપ કરવાનો પ્રસંગ આવી પડશે.

તેટલાથી અપ્રતિસંધાન છતાં પણ લોક વ્યવહારથી આકાશના દેશ ભાગને લક્ષ્યમાં લઇને ઉક્ત વ્યવહાર થઇ શકે છે, માટે પણ વર્ધમનોક્ત નિર્દોષ નથી.

આકાશ એ પ્રકારે કહેલ છે. લોકાકાશ અને અલોકાકાશ.

પૃષ્ઠ ૧૧૦.

ધર્મ અધર્મ આકાશ એ દ્રવ્ય એક એક કહ્યું છે. કાળ; પુદ્ગલ અને જંતુઓ અનંત દ્રવ્યો છે. એજ વાતને અનુસરીને બીજે પણ કહ્યું છે કે—

ધર્મ, અધર્મ, આકાશ એકેક છે, અને ત્યારપછીના ત્રણ અનંત છે. જીવાભિગમ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે—

“ભગવન્ ! આ કાળ તે શું કહેવાય છે ?”

“ગૌતમ ! જીવોજ અને અજીવોજ”

પૃષ્ઠ ૧૧૧.

“ ભગવન્ ! કેટલા દ્રવ્યો કલા છે ? ”

“ ગૌતમ ! છ દ્રવ્યો કલા છે ધર્માસ્તિકાયથી માંડીને અદ્વાસમય સુધી

પૃષ્ઠ ૧૧૨.

તે ગાથા આ પ્રમાણે છે—

દ્રવ્યનો વર્તનાદિરૂપ જે પર્યાય, તે કાલ.

અથવા જે કાળનો હેમંતત્વાદિ ધર્મ લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે, તે કાળ સંબધી ધર્મ, તે કાળધર્મ.

આકાશ અવગહના માટે છે, અને તેથી જીદી નહીં એવી દિશાની દ્રવ્ય તરીકે ગણના નકામી છે. એ પ્રકારે અનુચ્છેદથી તે બે પણ છે. તે બે શિવાયનું ખીજી કહેવામાં આવેલ છે (?)

તેથી કાલશ્ચેત્યેક એ સૂત્ર દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાને ગૌણ રાખીને મૂકવામાં આવેલું છે. એમ સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી વિચારવું.

પૃષ્ઠ ૧૧૩.

દ્રવ્ય સંગ્રહમાં

રત્નોના ઢગલાની માફક અસંખ્ય કાળાણુ દ્રવ્યો છે.

તે પાઠ આ પ્રમાણે છે—

લોકાકાશના પ્રદેશોમાં પદાર્થોના પરિવર્તન માટે મુખ્ય જીદા જીદા જે કાલાણુઓ છે, તે કાળ કહેવાય છે.

પૃષ્ઠ ૧૧૪.

છ જ દ્રવ્યો છે.

પૃષ્ઠ ૧૧૬.

“ કાળ મુખ્ય છે ” એટલે કે—એનો—અનાદિકાળથી અપ્રદેશત્વ વ્યવહારનો નિયામક ઉપચારનો વિષય છે.

આથીજ—જેઓ “ મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં જ કાળ દ્રવ્ય છે. ” એમ કહે છે, તેઓને પણ—મનુષ્ય ક્ષેત્ર યુક્ત આકાશાદિમાં કાળ દ્રવ્યોનો જ ઉપચાર કરીને જ કામ લેવું પડશે. ખીજો આધાર નથી, ”

આ ચર્ચા પણ દિશામાત્ર જ અહીં કરી છે.

રસ—રૂપ—ગંધ રહિતઃ અવ્યક્તઃ ચેતના ગુણવાળો; શબ્દરહિતઃ અનુમાનથી જાણી શકાય તેવો; અને અચોક્કસ આકારવાળો જીવને સમજવો.

પૃષ્ઠ ૧૧૮.

સાથે ઉત્પન્ન થયેલા ધર્મોઃ તે ગુણો.

અને અનુક્રમે ઉત્પન્ન થયેલા ધર્મોઃ તે પર્યાયો.

“ દ્રવ્યપણું જે ગુણ થાય, તોં રૂપાદિની માફક તેમાં વધારો ઘટાડો થવો જોઈએ. ” એ પ્રશ્ન નકામો છે. ખીજાના મતે પણ—એકત્વાદિ સં-

ખ્યામાં વ્યભિચાર જોવામાં આવે છે. અને તેવા પ્રકારની વ્યાપ્તિ પણ હોતી નથી. માટે એ પ્રશ્નનો જવાબ મલી જાય છે.

જીનેશ્વર ભગવંતોએ કહેલું સૂક્ષ્મ તત્ત્વ દલીલોથી ખોટું પાડી શકાતું નથી. ને તે આસાસિદ્ધ પણે પણ માની લેવું. કેમકે—જીનેશ્વર પરમાત્માઓ જુડું બોલનારા હોતા નથી અગુરુ લઘુ પર્યાયો સૂક્ષ્મ છે’ અને તે શબ્દોથી કહી શકાય તેવા નથી.”

૫૦૪ ૧૧૯.

હું સુખ દુઃખાદિ જાણું છું. ”

“ અચેતનત્વઃ અને અમૂર્તત્વઃ ચેતનત્વઃ અને મૂર્તત્વઃના અભાવ રૂપ હોવાથી તે ગુણ તરીકે ગણી શકાશે નહીં. ”

એવી શંકા ન કરવી, કેમકે—

અચેતન અને અમૂર્ત દ્રવ્યમાં રહેતા કાર્યના ઉત્પાદક, હોવાથી, તથા વ્યવહાર વિશેષના નિયામક હોવાથી, તે બન્નેયને જુદા ગુણો માનવામાં હરકત નથી.

વળી નજ્ઞ એટલે તે બે શબ્દોમાં રહેલા જ નો પર્યુદાસ અર્થ સમજવો.

વળી ન્યાયિકોને જેમ—અતુળ્યાશીતસ્પર્શ કહવો પડ્યો છે. ત્યાં નજ્ઞ નો અભાવ અર્થ કરવામાં વ્યભિચાર દોષ છે.

ખીજા મતવાળા પણ જ નો અર્થ અભાવ જ કરવો એમ ચોક્કસ કહેતા જ નથી. જેમકે—

“ કાઈ અપેક્ષાએ અભાવ એટલે “ખીજા વસ્તુ” પણ થાય છે. ” એ પ્રમાણે નયવાદનો આશ્રય લેવાથી અને નિર્દોષતા હોવાથી એ બન્નેયને ગુણ માનવામાં વાંધો નથી.

૫૦૪ ૧૨૧.

પર અને અપર સામાન્યની માફક સામાન્ય અને વિશેષ ગુણગણ્ય એઓને છે.

આઠ સિદ્ધના ગુણો, એકતીશસિદ્ધોના ગુણો. એક ગુણો કાળો વિગેરે અનંત પુદ્ગલો છે.

૫૦૪ ૧૨૨.

તેથી—

“ ધર્માસ્તકાય વિગેરેના—

ગતિહેતુતાઃ સ્થિતિહેતુતાઃ અવગાહના હેતુતાઃ વર્તના હેતુતાઃ ઉપયોગઃ અને ગ્રહણઃ નામના છ જ, અને અસ્તિત્વ વિગેરે સામાન્ય ગુણોઃ વિવક્ષા ને અતુસરીને અપરિમીત છે, ” એજ ન્યાયસર છે.

છ લક્ષણવાળા પદાર્થોના લક્ષણો પણ છ જ હોય, એ સ્વાભાવિક છે, એ વાત કોણુ ન કબુલ કરે ?

જ્ઞાનઃ દર્શનઃ ચારિત્રઃ તપઃ વીર્યઃ અને ઉપયોગઃ એ જીવનું લક્ષણ છે.

શબ્દઃ અધિકારઃ ઉદ્યોતઃ પ્રભાઃ છાયાઃ આતપઃ

તથા વર્ણઃ ગંધઃ રસઃ સ્પર્શઃ એ પુદ્ગલોનું લક્ષણ છે. ૨

એ જે લક્ષણો ખતાવેલા છે, તે તો સ્વભાવ લક્ષણ અને વિભાવ લક્ષણનું પરસ્પર આંતરીયકત્વ સમજાવવા માટે ખતાવેલા છે.

એ વિદ્વાનોએ ખાસ વિચારવું.

પૃષ્ઠ ૧૨૪.

બ્યંજકની અપેક્ષા રાખનારા પરાપેક્ષી ગુણો છે, પણ તે નથી એમ નથી. શરાવ અને કપૂરના ગંધમાં આ જાતની વિચિત્રતા દેખાય છે જ.

પૃષ્ઠ ૧૨૫

તદ્ભાવાબ્યયં નિત્યમ્ એ સૂત્ર છે.

અર્થસાભાવનું પ્રતિયોગીપણું, તે નિત્યપણું : એ નિત્યત્વનું લક્ષણ પણ આમાંજ સમાય છે. તેના લક્ષણની વ્યવસ્થા પણ કોઈ એક સ્વરૂપ-થીજ માત્ર કરવામાં આવેલી છે, માટે.

ધડા રૂપે માટી નાશ પામી એવી પ્રતીતિ થાય છે, માટે.

પૃષ્ઠ ૧૨૮

આ દ્રવ્ય, આ ગુણ, આ પર્યાય.

અહીં પ્રવચન-સારની ગાથા—

પ્રવિભક્ત પ્રદેશત્વ તે પૃથક્ત્વઃ એવું શ્રી વીર પરમાત્માનું ફરમાન છે. અને—

અન્યત્વ એટલે સંજ્ઞાઃ સંખ્યાઃ લક્ષણઃ પ્રયોજન વિગેરે ભેદરૂપ અ-તદ્ભાવઃ, તદ્ભાવ પણે ન થતું એક કેમ હોઈ શકે ? ૨-૧૪.

[અર્થાત્ દ્રવ્યોમાં પ્રવિભક્ત પ્રદેશત્વ હોવાથી પૃથક્ત્વ છે. પરંતુ એક દ્રવ્યગત ધર્મોમાં ગુણઃ પર્યાયઃ લક્ષણઃ સંજ્ઞા વિગેરેમાં પરસ્પર ભેદ છે. માટે એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ભેદ છતાં દરેક ધર્મો પરસ્પર ભિન્ન ભિન્ન છે. તેને અન્યત્વ સંજ્ઞા શાસ્ત્રમાં આપેલી છે. તે પરસ્પર એક રૂપ થઈ જતા નથી.]

પૃષ્ઠ ૧૨૯.

અન્યોન્ય પ્રવેશ કરે છે. એક બીજો અવકાશ આપે છે. હંમેશાં સાથે મળેલા રહે છે, છતાં (દ્રવ્યો) પોત પોતાનો સ્વભાવ છોડતાં જ નથી.

પૃષ્ઠ ૧૩૦.

આત્માદિક દ્રવ્યોમાં—

પોતાનામાં રહેલા અનન્ત કાર્ય ઉત્પન્ન કરવાની જે શક્તિ, તે ભવ્યતા.

અને તે તે સહકારિ સંજોગોને લીધે તે તે કાર્યપણે પરિણત થવાની શક્તિ તે, તથાભવ્યતા.

તથાભવ્યતાને લીધે જ અતિ પ્રસંગ દોષ લાગી શકતો નથી ” એમ શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ કહે છે.

૫૫૪ ૧૩૧.

તેલથી ખરડાયેલા શરીરના અવયવોને જેમ રજ લાગે છે, તેમ રાગ-દ્વેષથી ખરડાયેલા આત્માને કર્મબંધન થાય છે.

૫૫૪ ૧૩૨.

“ મીઠા વગરની રાખડી છે, ” એ વાક્યની જેમ.

૫૫૪ ૧૩૩.

‘ સાથે છે. ’

“ યાવદ્ વિશેષાભાવોઃ—એટલે સધળા વિશેષાભાવો સામાન્યાભાવ તો છે જ ” એ વિગેરે.

૫૫૪ ૧૩૪.

ઉપાધિ સાથે સંબંધની યોગ્યતા, તે વિભાવ સ્વભાવ.

૫૫૪ ૧૩૬.

“ હાંકનારો (યે) બળદીયો છે. ”

૫૫૪ ૧૩૭.

તે વાત શ્રી આચારાંગ સૂત્રમાં કહી છે—

કર્મરહિત આત્મા બ્યવહાર કરી શકતો નથીઃ આત્માને કર્મો વડે ઉપાધિ થાય છે.

૫૫૪ ૧૩૮.

જીવને અને પુદ્ગલને ૨૧ સ્વભાવો માનેલા છે. ધર્માસ્તિકાયાદિને ૧૬ હોય છે, અને કાળને પંદર કહેલા છે.

૫૫૪ ૧૩૯.

“ દરેક પદાર્થો સ્વરૂપે છે, અને તે દરેક પરરૂપે નથી. ”

કાળાન્વયયર્મા—સત્તાગ્રાહક નય પ્રવર્તે છે, અને દેશાન્વયયર્મા—અન્વય ગ્રાહક નય પ્રવર્તે છે.

૫૫૪ ૧૪૦.

કલ્પ્યમાન પદાર્થનો અંદર સમાવેશ કરીને વિચાર કરીએ, તો એક સ્વભવ સમજવો. જેમ “ આ ધડો છે. ” અને જ્યાં વિષય તથા વિષયિને

જીદા પાડીને વિચારીએ, ચારે અભેદસ્વભાવ છે. જેમ “લીલો ધડો” સારોપ અને સાધ્યવસાનના નિરુદ્ધાર્થપણા માટે આ પ્રકાર ભદ્ર સમજવો.

સારોપ, અને સાધ્યવસાન, એ બેનું પ્રયોજન તો ગમે તે નિમિત્તને લીધે સિદ્ધ થાય છે, છતાં તે બન્નેય સ્વભાવ ભેદના સાધક નથી.

આ પરમાર્થ સમજવો.

પૃષ્ઠ ૧૪૧.

“ આ શરીર આવશ્યક જાહે છે. ” એવો જેથી વ્યવહાર થાય છે, “ ઘી બળે છે, ” ની માફક. માટે જ—

“ આ જડ છે, ” “ આ અચેતન છે. ”

એમ કહેવાથી હું મને જાણુતો નથી. એવી પ્રતીતિ થતી હોવાથી વિલક્ષણ અજ્ઞાનસિદ્ધિ વેદાન્તીઓ માને છે, તે ખોટી ઠરે છે, કેમકે તે-સદ્ભૂત વ્યવહાર નયથી ગ્રહણ કરી શકાય એવા અચેતન સ્વભાવે કરીને જ સિદ્ધ થાય છે.

પૃષ્ઠ ૧૪૨.

માટે જ—

આ આત્મા દેખાય છે, આ આત્માને હું જોઉં છું.

શ્રી પદ્મપ્રભ સ્વામી અને વાસુપૂજ્ય સ્વામીઃ એ બન્નેય તીર્થંકર પર-માત્માઓ લાલ રંગના છે.

પૃષ્ઠ ૧૪૩.

“ આરોપ કરવામાં નિમિત્તનો આધાર લેવો પડે છે, નિમિત્તને ધ્યાનમાં લીધા વિના આરોપ કરી શકાતો નથી. ” એ ન્યાયનો આશ્રય લેવામાં આવેલ છે, એવો ભાવાર્થ સમજવો.

“ ઔદારિકાદિવર્ગણાથી બનેલા શરીરથી જ્ઞાનધન અને અસંખ્ય પ્રદેશી આત્મા જીદો જ છે. ”

અહીં ગાથા—

અન્યોન્ય મલી ગયેલા પદાર્થોમાંથી “ આ ” અને “ તે ” એમ જીદા પાડવાનું યોગ્ય નથી. જેમ—દુધઃ અને પાણીઃ વિશેષ પર્યાય વિના જીદા સમજી શકાતા નથી.

પૃષ્ઠ ૧૪૪.

“ અન્યોન્ય મળી જવામાં જરા પણ ફરક ન હોવા છતાં કોઇક ઠેકાણે, કાંઇક, કેઇક વડે, કથયિત્ત અનુભવ કરી શકાય છે. ”

એ આગમ વ્યવહાર પ્રમાણે સ્વીકારી લેવું.

“ એકવીશ ભાવો પુદ્ગલ અને જીવને માનેલા છે. ”

વ્યાવહારિક પ્રત્યક્ષ પ્રમાણને અગોચર હોય, તે અમૂર્તત્વ, એ વ્યાખ્યા પરમાણુઓમાં અવ્યાપ્ત થશે.

પૃષ્ઠ ૧૪૭.

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં કહ્યું છે કે.

ધણા ધણા ગુણોનો આધાર તે દ્રવ્ય છે, અને ધણા ગુણો એક જ દ્રવ્યમાં રહી શકે છે. અને પર્યાયનું લક્ષણ તો: બન્નેયને આશ્રયે, રહે તે. અને=જો-સ્વદ્રવ્યાદિ ગ્રાહક વડે-અસ્તિત્વ સ્વભાવ, અને પરદ્રવ્યાદિ ગ્રાહક વડે નાસ્તિત્વ સ્વભાવ સ્વીકારાતો હોય. ચારે બન્નેય દ્રવ્યાર્થિકના વિષયભૂત હોવાથી સપ્તભંગીમાં પહેલા અને બીજા ભાગમાં દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયા-ર્થિકના આશ્રયમાં પ્રક્રિયા ભંગ થાય છે. ” એ વિગેરે અહીં ધણું વિચારવા જેવું છે.

પૃષ્ઠ ૧૫૦.

જન્મથી માંડીને મરણ પર્યંત પુરૂષ વિષયક પુરૂષ શબ્દ પ્રવર્તે છે, અને તેના બાળ વિગેરે અનેક પ્રકારના પર્યાય ભેદો છે.

છ ગુણુ હાનિ વૃદ્ધિ લક્ષણ અગુરુ લઘુ પર્યાયો સૂક્ષ્મ અર્થ પર્યાયો છે.

પ્રથમ સમયનું સંજોગીવવસ્થાનું કેવળ જ્ઞાન: અને અપ્રથમ સમયના સંજોગી ભવવસ્થાનું કેવળ જ્ઞાન: છત્યાદિ વચનથી.

પૃષ્ઠ ૧૫૩.

એકત્વ: પૃથક્ત્વ: સંખ્યા: સંસ્થાન: સંજોગો: વિભાગો: એ પર્યાયોનું લક્ષણ છે.

પૃષ્ઠ ૧૫૪.

તેથી સાપેક્ષ અને નિરપેક્ષ વડે શુદ્ધ અશુદ્ધ અનેકાન્તનું વ્યાપક પણું જ બરાબર છે.

પૃષ્ઠ ૧૫૫.

આગળ ૫. પર પર આવી ગયેલ છે.

પૃષ્ઠ ૧૫૬.

ગુણના વિકારો તે પર્યાયો.

પૃષ્ઠ ૧૫૭.

ષોડશકનું વચન આ પ્રમાણે છે.

બાળક બાલવેશ જીવે છે. મધ્યમ બુદ્ધિશાળી આચારનો વિચાર કરે છે, અને બુદ્ધ પુરુષો તે સર્વ પ્રયત્નો વડે કરીને આગમ તત્ત્વનો વિચાર કરે છે.

પૃષ્ઠ ૧૫૮.

તત્ત્વનો પક્ષપાત અને ભાવ વગરની જે ક્રિયા: એ બન્નેનું અંતર બાનું અને બહોત જેટલું સમજવું.

પૃષ્ઠ ૧૫૨.

ક્રિયાથી ઉત્પન્ન થયેલો કર્મોનો ક્ષય મંડુકના ચુર્ણ જેવો છે. અને [આજ્ઞાયુક્ત] જ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલો કર્મોનો ક્ષય બળી ગયેલા મંડુક ચુર્ણ જેવો હોય છે.

ક્રોધપણ વખતે ખંધ વડે આક્રમણ કરાતો નથી.

ઉત્તરાધ્યયનમાં પણ કંઈ છે કે—

દ્વેરા સાથેની સોય કચરામાં પડી ગઈ હોય, તો પણ તે ખોવાતી નથી, એમ જીવ પણ શાસ્ત્રાયુક્ત હોય, તો સંસારમાં રખડવા છતાં આખરે નિસ્તાર પામે છે—

પૃષ્ઠ ૧૬૦.

શ્રી બૃહદ્વેદવેદની ગાથા આ પ્રમાણે છે.

શું ગીતાર્થ ચાર પ્રકારના કેવળી છે ?

જાણનાર ? ઉપદેશનાર ? અને અનંતકાયનું વર્જન કરવાથી રાગ અને દ્વેષમાં પણ સરખા હોય છે ? (?)

પૃષ્ઠ ૧૬૩.

અરે લક્ષમણ ! પંખા સરોવરમાં પેલો ધર્મિષ્ઠ બગલો જીવો ઉપરની દયાથી ધીમે ધીમે કેવાં પગલાં ભરે છે, તે તું જોતો ખરા.

હે રાજન ! જાણે કે સહવાસીઓમાં સહજ ને સહવાસી જેવો જે છે. તને ગુપ્ત વાત પૂછું છું કે મને જોણે માળા વિનાનો કરી નાખ્યો, તે તે છે ?

માટે તે પુરૂષને સમજ વગરનો સમજવો જોઈએ. એ ભાવાર્થ છે.

પૃષ્ઠ ૧૬૪.

આત્માર્થનું સાધન કરવામાં મંદ સમજવા. એ પરમાર્થ છે.

પૃષ્ઠ ૧૬૫.

ગચ્છાચારનું વચન આ પ્રમાણે છે.

અગીતાર્થ અને કુશીળનો સંગ મન વચન કાયાથી તજી છું. જેમ માર્ગમાં ચોર વિદ્વંસ્યે થાય છે. (તેમ ધર્મમાર્ગમાં તે વિદ્વંસ્ય છે.)

પૃષ્ઠ ૧૬૬.

ગીતાર્થના વચને કરીને હળાહળ ઝેર પીવું સારું, પરંતુ અગીતાર્થના વચને કરીને અમૃતપણ ન પીવું જોઈએ.

પૃષ્ઠ ૧૬૭.

શાસ્ત્રની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવાની ઈચ્છા હોવા છતાં જે પ્રમાણે એવા જ્ઞાનીનો કાળાદિક વિકળયોગ જોવામાં આવે છે, તેજ ઈચ્છાયોગ કહેવાય છે. એ પ્રમાણે લલિતવિસ્તરમાં ઈચ્છાયોગનું લક્ષણ છે.

संवत्सेन-हृताशानन्द-चन्द्र-ज्येष्ठ (१) सागार [शीत] उक्त पक्ष श्रीम.
भाष्य-विदरे समन्था कर्माप्या। अकवारयितायां लिखित द्वाद्य पूर्णकृतम्]

[illegible]

['ଉତ୍ତରାଧିକାର' (୧)]
 ଏହି 'ଉତ୍ତରାଧିକାର' ଶବ୍ଦଟି 'ଉତ୍ତର' ଓ 'ଅଧିକାର' ଶବ୍ଦଦ୍ୱାରା ଗଠିତ । 'ଉତ୍ତର' ଶବ୍ଦଟି 'ଉପର' ବା 'ପୂର୍ବ' ଓ 'ଅଧିକାର' ଶବ୍ଦଟି 'ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା' ବା 'ସ୍ୱାଧୀନତା' ଶବ୍ଦର ଅନ୍ୟ ନାମ । ଏହି ଶବ୍ଦଦ୍ୱୟର ମିଶ୍ରଣ ହେତୁ 'ଉତ୍ତରାଧିକାର' ଶବ୍ଦଟି ଗଠିତ ହୋଇଛି । ଏହି ଶବ୍ଦଟିର ଅର୍ଥ ହେଉଛି 'ଉପର' ବା 'ପୂର୍ବ' ସ୍ଥାନରେ ଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ବା ସ୍ୱାଧୀନତା । ଏହି ଶବ୍ଦଟିର ବ୍ୟବହାର 'ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ' ଶବ୍ଦରେ ହୋଇଛି । ଏହି ଶବ୍ଦଟିର ଅର୍ଥ ହେଉଛି 'ଉପର' ବା 'ପୂର୍ବ' ସ୍ଥାନରେ ଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ବା ସ୍ୱାଧୀନତା ।

[illegible][illegible]

'ඔ ඉතිහාසි ශිෂ්ටාචාර ප්‍රාසංග්‍රා දායාදි ප්‍රාප්ති හි පිළි
 හඳාදි බලාගාමි ප්‍රාප්ති ප්‍රාප්ති ප්‍රාප්ති ප්‍රාප්ති ප්‍රාප්ති
 'ඔ පිළි පිළි

[illegible][illegible]

પણે ગુહાપણે ૨ દુઃખને ટાળીએ ૨૨ 'તજૂક લાલુદેનિશિત=પણે
'તજૂક સિત

‘પ્રભાતી કલ્યાણી ૧૫.૬.૧૯૬૮
 & પ્રભાત
 ‘પ્રભાત’ જાણે છે “ હું
 હાલં ૧૯૬૦ ૧૯૬૧ ૨૫૬ જાણે પ્રભાતી ૧૫.૬.૬૮ ૧૫.૬.૬૮ ૧૫.૬.૬૮ ”
 ‘૨૦૬ ૨૦૬’

ଶ୍ରୀ ଗିରିଜା ମିତେନି ଏ (ପ୍ରଣାମାଦ୍ୟାଳ ପୁର ଦେବତା ହୃଦୟ
 ॥୩୫॥) ଶ୍ରୀହରି-ଲୋକ ଦେବତା ପୁର ମିତେନି ତାହା ନନ୍ଦେଶ୍ଵର ପୁର ନନ୍ଦେଶ୍ଵର

